

MANNEN
VAN
BETEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSCHETSEN EN PORTRETTEEN,

BIJEENGEBRACHT DOOR

Dr. E. D. PIJZEL.

HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.

1891.

I N H O U D.

LEO NIKOLAJEWITSJ TOLSTOJ, door W. J. Maassen....	Blz.	1
STANLEY EN EMIN PACHA, door Dr. H. Blink.....	„	61
NIELS WILHELM GADE, door Mr. H. Trip.....	„	105
DR. ABRAHAM KUENEN, door Dr. A. Réville.....	„	143
LECONTE DE LISLE, door Fiore della Neve. (Mr. M. G. L. van Loghem).....	„	193
FRANCESCO CRISPI, door Dr. E. D. Pijzel.....	„	245
JOHN HENRY NEWMAN, door Dr. A. Pierson.....	„	293
JEAN FRANÇOIS MILLET, door Jan Veth.....	„	333

Leo Tolstoy.

LEO NIKOLAJEWITSJ TOLSTOÏ.

Als een forsche eik te midden van allerlei klein geboomte, staat in de letterkunde van zijn volk de man, wiens naam aan het hoofd van dit opstel is geplaatst. Rus tot in merg en been, „met den geest van een Engelschen scheikundige in de ziel van een Boeddhistischen Hindoe”;¹ patriot bij uitnemendheid in denken en voelen, heeft hij niettemin de harten van duizenden ook buiten zijn vaderland weten te veroveren. Als dichter en wijsgeer, heeft hij zijn lof in bijna alle talen van Europa hooren verkondigen; als man van karakter, om zijn fijnvoelend geweten en medelijdend hart de bewondering afgedwongen ook van hen, die zijne meeningen volstrekt niet deelen. Met den moed zijner onwankelbare overtuiging tuchtigt hij, zoowel op godsdienstig, als op maatschappelijk gebied, het vooroordeel zijner standgenooten, en laat hij aan de Russische censuur het vermaak, zijne werken, als voor het publiek gevaarlijk, op den index te plaatsen. Met de eenzijdigheid van den dweper dompelt hij zich al meer in de wateren eener soms gezonde, soms ook zeer bedenkelijke mystiek. Zijn adellijken titel — noblesse oblige! — doet hij

1 De Vogüé, le Roman Russe, p. 292. Paris, Librairie Plon. 1888.

eer aan, door op de bres te springen voor de belangen der armen en ellendigen, wier toestand hij wil verbeteren, terwijl hij vast gelooft, dat eens zijn ideaal werkelijkheid zal worden.

Aan hem, aan zijn persoon en zijn werk, zijn deze bladzijden gewijd.

I

Het plan, op den één of anderen tijd zijn leven te beschrijven, heeft Tolstoï, voor zoover ik weet, nog niet ten uitvoer gebracht. Had hij het gedaan, wij zouden aangaande de lotgevallen zijner kindsheid, jeugd en jongelingsjaren beter zijn ingelicht dan thans het geval is. Meende men eerst, dat Tolstoï in zijn „Mémoires”¹ een tafereel van dit tijdvak zijns levens ophangt, men heeft later gezien, dat men hierin dwaalde. „Wahrheit” en „Dichtung” zijn er in doorengemengd, en al zijn de indrukken van het kind, den knaap, den jongeling, in huis en op school ontvangen, er in verwerkt, Tolstoï alleen kan zeggen wat tot de eerste, wat tot de laatste behoort. Met de „Belijdenissen”² staan wij op vaster bodem. Hierin toch geeft hij ons, als een andere Augustinus, met zeldzame openhartigheid en niet genoeg te waardeeren oprechtheid een blik in zijn zieleleven, en vertelt ons, hoe hij, door twijfel en nihilisme heen, tot zijn tegenwoordig standpunt van geloof gekomen is. Ten overvloede worden ze toegelicht en aangevuld door zijne verschillende letterkundige en wetenschappelijke werken.

Leo Tolstoï werd op den 23sten Augustus van het jaar 1828, te Jasnaja Poljana, een landgoed in het departement Toela,

1 *Enfance, Adolescence, Jeunesse*, traduit par E. Halpérine.

2 *Bekentnisse*, übersetzt von H. von Samson-Himmelstjerna. Leipzig. 1886.

geboren, en was de vierde zoon van schatrijke ouders. Zijne moeder heeft hij ternauwernood gekend, en toen zijn vader stierf, was hij negen jaar. Het grootste deel zijner jeugd en jongelingsjaren bracht hij onder de hoede van een zijner tantes door. Op haar aansporen bezoekt hij de Universiteit te Kasan, en wijdt zich daar aan de „Rechtswetenschap” en de studie van de Oostersche talen. Doet een ongelukkig afgeloopen examen hem hoogstwaarschijnlijk de Universiteit verlaten, hij blijft niettemin de wetenschap beoefenen. Reeds op jeugdigen leeftijd tracht hij zich wijsgeerig te ontwikkelen, en waar hij in de „Mémoires” vertelt, dat hij, ongeveer zestien jaar, met een vriend zijns broeders „zich verdiepte in allerlei filosofische kwesties en besprekingen hield, zoolwel over de te volgen levensrichting, als over het nut der wijsheid,” zal deze mededeeling wel aan de geschiedenis van die dagen ontleend zijn. Zooveel althans staat vast, dat de beoefening van de wijsbegeerte hem eerst met de leer der Russische kerk en daarna met het geloof zelf doet breken.

Onafhankelijk geworden, vestigt hij zich op het landgoed, dat hem uit de nalatenschap zijns vaders is toebedeeld. De eerste tien jaren zijner rijpere jeugd staan in het boek zijner herinnering met een zwarte kool geteekend. Zijn streven naar volkomenheid, — hij wilde zoo gaarne een goed mensch zijn! — lijdt schipbreuk op de cynische omgeving, waarin stand en rijkdom hem plaatsten.

„Ik leefde op mijne goederen” — Tolstoï vertelt, — „ik verdrong, verspeelde en verbraste wat mijne boeren voor mij verdienden, ik strafte en kwelde hen, gebruikte hen voor mijne uitspattingen, verkocht en bedroog hen; — en om dit alles heeft men mij geprezen. Maar allen — niemand uitgezonderd, — hebben mij veracht en uitgelachen, zoovaak ik het goede trachtte te doen. Wel had ik oogenblikken van berouw, zelfs deed ik moeite om mij te verbeteren, maar de breede weg was te gemakkelijk, en ik bleef hem bewandelen.”

Is het ontevredenheid over het mislukken van zijn goede

voornemens, afkeer van het gezelschap, waarin hij verkeert, verveling en geblaseerdheid, als gevolgen van het beuzelachtig leven, dat hij slijt, dan wel wanhoop over den toestand van zijn hart, die hem in 1851 dienst doen nemen in het leger en hem naar den Kaukasus drijven? Wie zal het zeggen? Genoeg, hij ontvlucht de beschaafde wereld, om uit te rusten aan den boezem der natuur, en onder de kinderen der natuur een nieuw leven te beginnen.

Het evenwicht schijnt ook daar niet hersteld.¹ Hij zegt de streek vaarwel, waar hij meende zijn geluk te zullen vinden, neemt vervolgens, als officier, aan den Krim-oorlog deel, en betoont zich bij het beleg van Sebastopol een moedig, vaderlandlievend en beleidvol militair². Ternauwernood echter is de vrede geteekend, of hij verlaat den dienst, vestigt zich metterwoon te Petersburg, en treedt als schrijver op. Weldra wordt zijn naam met eere genoemd, en hijzelf door de daar levende schrijvers in hun kring opgenomen en met onderscheiding behandeld. Zijn ijdelheid voelt zich, zoowel door het een als het ander, bijzonder gestreeld. Maar ook het leven in de wereld, waarin hij verkeert, bekoort hem. „Ik hield mij voor een groot kunstenaar. Men betaalde mij voor mijne kunst. Ik had voortreffelijk eten, een prachtig huis, vrouwen, veel conversatie, — kortom — ik was beroemd.”

De eerste roes bedwelmt, dan komt de ontgoocheling. De gebreken van den kring, waarin hij leeft, treden al zeer spoedig aan het licht, even goed als de betrekkelijke waardeeloosheid van zijn streven. Hoewel nihilist, d. i. volslagen ongehoovige, kan hij, evenmin als vroeger, zijn zedelijke aspiratieën onderdrukken. En bijna al die priesters der kunst zijn bedorven, onzedelijke mensen, „veel slechter dan zij, met wie hij in

¹ Die Kosaken, aus dem Russischen von G. Keuchel, Berlin. 1885.

² Kriegsbilder. Sebastopol im December, im Mai, im August. Uebersetzt von W. H. Graff. Berlin. 1886.

zijn soldatentijd heeft omgegaan". Zij willen het volk leeren, zonder eigenlijk zelf te weten wat. Nooit zijn ze het met elkaar eens; ook zijn er onder hen, die, „alle geloof in wat ze anderen voorhouden missen en de kunst alleen gebruiken, om hun zelfzuchtige oogmerken te dienen”.

Om aan hun gezelschap en hun invloed te ontkomen, verlaat Tolstoï Petersburg en gaat reizen door Duitschland en Italië. Uit het buitenland keert hij naar zijne goederen terug. Nieuwe plannen zijn gerijpt en voor de verwezenlijking daarvan spant hij al zijne krachten in. Hij trekt zich het lot zijner boeren aan en tracht hierin de noodige verbeteringen te brengen. Nog staat hij vast in het geloof aan zijn roeping. Hij wordt redacteur van een paedagogisch blad, en gaat onderwijzen. Maar onderwijzen naar een gansch nieuwe methode. Hij is nl. van oordeel, dat alleen door algeheele vrijheid, zoowel van den leerling als van den onderwijzer, een school aan haar doel kan beantwoorden. Moet de scholier, niettegenstaande het gezag van den meester, altijd het recht hebben weg te blijven, wanneer hij zal willen, en niet te luisteren naar wat de meester zegt; — deze heeft het recht den leerling te verwijderen, en de gelegenheid, om, zooveel dat in zijn vermogen is, invloed uit te oefenen op de meerderheid der leerlingen, en op de maatschappij, die deze altoos onder elkaar vormen.

„Ik ben overtuigd”, schrijft Tolstoï, „dat de school met de opvoeding, die alleen een zaak der familie is, niets heeft te maken; — dat daar noch gestraft, noch beloond moet worden; — want daarvoor is ze de plaats niet, — dat het beste toezicht en het ware beheer hierin gelegen zijn, dat men de leerlingen vrij laat te leeren wat ze willen en de zaken onder elkaar naar goeddunken te regelen”.

Mocht iemand meenen, dat deze gereglementeerde wanorde aan het onderwijs schade doet, hij kan van Tolstoï vernemen, dat straffen altoos slechte gevolgen na zich sleept, en voorts, hoe de door hem opgerichte school geleerd heeft,

dat uit de wanorde, die er in den beginne heerschte en, volgens zijne theorieën, heerschen moest, gaandeweg de orde werd geboren.¹

Zes jaren gaan voorbij. Den vrede, dien hij van zijn arbeid verwachtte, heeft hij, helaas! ook toen niet gevonden. En reeds, meent hij later, zou in deze dagen, de storm in zijn binnenste zijn losgebarsten, indien... indien deze niet bezworen ware door zijn geloof in de macht van het familieleven, en door de liefde tot Sophie Börs, de dochter van een Duitschen arts in Moskou, met wie hij zich in den echt verbond. (1862). Als man en vader, voelt hij zich een tijdlang gelukkig in het bezit eener trouwe, hem hartelijk minnende gade, en in den omgang met zijne kinderen. De zorg voor het welzijn van zijn gezin en voor de vermeerdering van zijn vermogen neemt hem schier geheel in beslag.

De roem, dien hij als schrijver geniet, de goede gezondheid, waarin hij zich mag verheugen, en de liefde, waarmede de zijnen hem omringen, — dit alles, zou men zeggen, moest zijn geluk hebben bestendig. Toch vervalt hij tot een zwaarmoedigheid, die hem bijna de handen aan zich zelf doet slaan. Op vijftigjarigen leeftijd bereikt dat gevoel van ellende zijn top-punt. Het geloof in zijn roeping verlaat hem. Nacht en dag kwellen hem altijd weer dezelfde vragen, die hij niet oplossen en evenmin onderdrukken kan. Het ergste is, dat hij zijn

¹ L'Ecole de Yasnaïa Poliana, traduction de B. Tseytline et E. Jaubert. Paris. 1883. Het onderwijs bestond in: 1. mechanisch en oordeelkundig lezen; 2. schrijven; 3. schoonschrijven; 4. spraakkunst; 5. Bijbelsche geschiedenis; 6. geschiedenis van Rusland; 7. teekenen; 8. lijnteekenen; 9. zingen; 10. wiskunde; 11. natuurwetenschappen; 12. godsdienstig onderwijs. Merkwaardig is de opmerking: „Les maitres tiennent chacun un journal des études, qu'ils se communiquent l'un à l'autre le dimanche. Ils s'en servent pour arrêter le plan de l'enseignement pendant la semaine suivante. Ce plan ne se réalise pas toujours tel quel, il se modifie suivant la demande des élèves.” Terug te keeren tot de natuur, was reeds toen Tolstoï's wensch.

gansche leven en werken dom vindt en slecht; dat familie, kunst, poëzie al haar waarde voor hem verloren hebben.

„Ik geleek een mensch, die, in een woud verdwaald, tot de verschrikkelijke ontdekking komt, dat hij verdwaald is en elke schrede, die hij doet, hem nog meer van den weg brengt”. Ja, steeds grooter afmeting neemt zijn vertwijfeling aan, wanneer hij bedenkt, dat niet alleen hij, maar alle menschen, die met hem leven, en ook zij, die vóór hem geleefd hebben, zijn lot deelen en hebben gedeeld; dat zijn vrouw en zijn kinderen boven denzelfden afgrond zweven als hij. Allen staan voor dezelfde vraag, hoe verschillend ze haar ook mogen formuleeren, en zonder antwoord op die vraag kan niemand leven. Bij den een luidt ze: „Wat is het resultaat van wat ik heden doe en morgen doen zal?” Bij een ander: „Waartoe leef, wensch, handel ik?” Bij een derde: „Heeft voor mij het leven beteekenis, zulk eene als niet vernietigd wordt door den ook voor mij onvermijdelijk komenden dood?”

Tolstoi wil een antwoord en zoekt dit eerst bij de mannen der wetenschap. Maar de positieve wetenschap kent de vraag niet eens. Zij herinnert hem zekeren achtjarigen jongen, dien hij het woord „poot” wilde laten spellen. „Welk een poot?” vroeg de knaap, „een honde- of een wolfspoot?” Hij wist niet wat hij weten moest en wilde nu, door kennis te toonen van wat hij niet behoefde te weten, mijn aandacht van de zaak afleiden. Doen wij niet hetzelfde, vragen niet ook wij: Wat voor poot, een honde- of een wolfspoot? — zoovaak wij, niet wetend wat we zijn, waartoe wij leven, vanwaar wij gekomen zijn en waarheen wij gaan, in de beschouwing van de nevelvlekken en haar chemische samenstelling, in het bestudeeren van den vorm der oneindig kleine, ondeelbare stofdeeltjes, van het ontstaan der organismen en der taal die wij spreken, een antwoord op onze vraag naar de waarde en het doel des levens meenen te vinden?”

Niet veel meer troost dan de positieve wetenschap geeft

hem de bespiegelende wijsbegeerte. Zij draait er om heen en geeft tegenstrijdige, of geheel onvoldoende antwoorden. Wil ze eerlijk zijn, dan moet ze met Socrates en Plato haar onkunde, en dus haar onmacht, belijden; en bijaldier ze dit niet wil, moet ze nazeggen wat sinds de dagen van Salomo en Boeddha tot op die van Schopenhauer, in Israël en in Griekenland, aan den Indus en aan de Spree, door millioenen gedacht, gevoeld en gezegd is: „Alles — is ijdel; gelukkig — hij, die niet geboren werd; de dood — is beter dan het leven; men moet zich van het leven ontdoen en dan wacht ons... het Niets.”

Wie ook met dit antwoord vrede moge hebben, Tolstoï niet. En daarom wil hij het leven zelf en de menschen, die leven, bestudeeren, om van zijn twijfel te worden genezen. Door zijn gelijken in stand en beschaving, tot wie hij zich natuurlijk het eerst wendt, komt hij geen stap verder. Hij vindt onder hen: die de vraag zelf niet begrijpen; dan, die haar wel begrijpen, maar in den zwijmel van 's levens genoegens vergeten; vervolgens, die de onmogelijkheid, om haar te beantwoorden, inzien en derhalve aan hun leven een einde maken; en eindelijk, die zonder hoop hun levensweg vervolgen.

Maar naast dezen staat de massa, staan de menschen zonder beschaving, de misdeelden door de fortuin, de door smart en lijden vervolgd, onterfden en hongerlijders, door de grooten der aarde niet veel meer geacht dan het gedierte des velds. Hoewel zij zich niet met de wetenschap bemoeien en aan het verstand niet om raad vragen, schijnen zij in staat, het raadsel op te lossen. Zij hebben een levensdoel en streven naar de verwezenlijking er van in God. Deze massa nu leert hem, dat niet de wetenschap, en evenmin de wijsbegeerte, maar „het geloof de groote kracht is, waardoor de mensch zich zelf niet vernietigt, doch leeft en werkt.”

De nihilist wordt geloovige en begint allengs te begrijpen, allereerst, dat zijne en Schopenhauer's stelling trots alle

wijsheid, er schijnbaar in verborgen, een domme, door en door valsche stelling is: wij begrijpen, dat het leven een kwaad is, en desniettemin leven wij. Vervolgens, dat al hunne redeneeringen tot nog toe zich in een cirkel bewogen, en zij, om tot hun doel te geraken, hoogst waarschijnlijk een verkeerden weg hebben ingeslagen. Eindelijk, dat de, door het geloof op de vraag naar het leven gegeven antwoorden volstrekt niet zoo onzinnig zijn, als ze hem aanvankelijk toeschenen; dat ze wel tegen het verstand indruisen, maar toch een rechtstreeksch antwoord geven op de gestelde vraag, wat de wetenschap niet doet.

Hij gaat derhalve luisteren naar de stem van zijn gevoel, om zoodoende God te vinden. Zoo vaak hem dit gelukt, „verdwijnt het gevoel van vrees en verlatenheid, en weet hij zich in staat om te leven.” Van nu af komt hij al vaster te staan. Eindelijk breekt het volle licht door. Een „Heurèka!” vloeit van zijn lippen, wanneer hij overtuigd wordt, dat God, die het leven is, alleen door het leven is te begrijpen; dat „God te kennen en te leven, God te vergeten en te sterven één en hetzelfde zijn.” In deze zijn nieuwe, heerlijke overtuiging roept hij zich zelf en anderen toe: „Leeft, want zoo ge een openbaring Gods zijt, zal uw leven alleen, en niet uw verstand, het bestaan van God moeten bevestigen of niet bevestigen.”

Van dit oogenblik af heeft Tolstoï zich met de geloovigen in betrekking gesteld, om zoo versterking voor zijn eigen geloof te vinden. Ook nu weer het eerst met de zoogenoemde beschaafden, zijn gelijken tevens in stand. Bittere teleurstelling! Droeye ervaring!

Neen, niet dit stuit hem tegen de borst, „dat zij, behalve de ook door hem erkende Christelijke geloofswaarheden, nog tal van onnoodige dingen en dwaasheden rekenen tot het geloof te behooren, maar wel, dat het leven dezer menschen — dat der hooge geestelijkheid niet uitgezonderd, — hetzelfde is als het zijne, en geenszins beantwoordt aan de beginselen, die

zij in hun geloofsleer ontwikkelen. Hun vrees voor armoede, ziekte, dood is even groot als die van anderen; hun blijmoedigheid en liefde zijn niet grooter. Kort en goed, zij kunnen zijn leermeesters niet zijn.

En ten tweede male vindt hij bij de massa wat hij zoekt. „In haar weet men ziekte en kommer zonder morren te dragen, vast verzekerd, dat het niet anders kan zijn, dat het zoo goed is. In haar begrijpt men het leven, maar ook den dood, waarin men niets vreemds, niets onaangenaams, niets afschrikwekkends ziet. Hier mannen, even oud als hij, die zonder vrees den dood afwachten, menschen, die twintig jaar lang, onder voortdurende dankbaarheid aan God, hun lijden gedragen hebben, menschen — niet een, maar duizenden — die al wat Salomo het hoogste goed des levens heeft geacht ontberen, en toch gelukkig zijn; stervenden, die niet alleen met kalmte, maar zelfs met blijdschap scheiden van de wereld... En die allen houden voor goed wat wij kwaad noemen.”

Waarom dan niet te worden als zij? Een goed zoon van de Grieksch-Russische kerk? Tolstoï blijft het drie jaar lang. Hij vast, biecht, viert avondmaal, hij doet het zelfs tegen zijn zin. En eerst, als die kerk blijkt hem niet te kunnen bevredigen, als het hem toeschijnt, dat waarheid en leugen in haar vermengd zijn, gaat hij onderzoeken, of hij, dan wel zij, zich op een dwaalweg bevindt. Het onderzoek valt, als te verwachten was, uit ten nadeele van het kerkelijk Christendom, dat „de leer van God, Christus, enz., op den voorgrond stelt; en het hoogste, dat Christus geleerd heeft, vergeet:” dat aan den ritus meer waarde hecht dan aan de liefde; dat een catechismus onder het volk brengt, die de geboden van Jezus door allerlei spitsvindige haarklooverijen van hun kracht berooft. Daarom tracht hij langs een anderen weg dan dien der kerk tot zekerheid te geraken, en uit een andere bron te putten voor zijn geloof. Uit het Nieuwe Testament nl.,

dat hem zal leeren „wat in den godsdienst van Jezus duidelijk, eenvoudig, ontwijfelbaar is.” En nu blijkt hem, dat¹ niet het dogma, niet het Godsbegrip volgens Jezus de hoofdzak is, maar het zedelijk-godsdienstig leven. Het kenmerkend Christelijke, de sleutel van het gansche Evangelie, dat, volgens Tolstoj, niet eens de onsterfelijkheid, laat staan dan het barbaarsch geloof van de opstanding des vleesches predikt, is saam te vatten in deze weinige woorden: „Wederstanden booze niet.” Alle andere geboden, waaraan de mensch moet gehoorzamen, vijf in getal, en in Matheus V: 21—48 duidelijk geformuleerd, vloeien hieruit voort. Zij zijn:

I. Leef altijd met een iegelijk in vrede en wees tegen niemand ooit toornig.

II. Ieder man hebbe ééne vrouw, iedere vrouw één man. (Echtscheiding, om welke reden ook, is ongeoorloofd.)

III. Beloof nooit iemand iets onder eede.

IV. Weersta den booze niet.

V. Maak nooit onderscheid tusschen landgenooten en vreemdelingen. Zie in alle menschen kinderen van denzelfden Vader.

Zoo deze geboden onbeperkt volbracht worden, zullen de komst van het Godsrijk, de algemeene wereldvrede en het waarachtig geluk van alle menschen verzekerd zijn; zal alle kwaad van de aarde verdwijnen; zal het onderscheid tusschen armen en rijken ophouden te bestaan; zullen ware humaniteit en broederzin heerschen in eene maatschappij, waarin geen eigendom meer is en alle goederen gemeen zijn. De oorlogen zullen verdwijnen en met hen de staande legers; de rechtbanken en met haar de rechtspraak; de nationaliteiten en met haar de grenzen. Het zal zijn ééne kudde onder éénen herder, zoodra de godsdienst der wereld, die den strijd om het bestaan predikt, zal hebben plaats gemaakt voor dien van Christus, voor liefde, toewijding, zelfverloochening. Daar-

¹ Ma religion.

om tot Jezus terug! Tot Jezus, die ons zal leeren, dat „het leven der geheele maatschappij en dat van een iegelijk onzer een afschuwelijke leugen zijn geweest.”

Tolstoï heeft sedert niet nagelaten zijne wereld- en levensbeschouwing theoretisch en practisch toe te lichten en te verdedigen, zooals zijne wijsgeerige en sociaal-ethische werken ons kunnen bewijzen.

Zijn boek *Ueber das Leben*¹ is eene bestrijding èn van het Materialisme èn van het Pessimisme. Tegen het eerste gebruikt hij de idealistische wijsbegeerte, tegen het laatste de evangelische leer van de liefde als wapen. „Ik meen volstrekt niet,” zegt hij, „dat zonder ervaring en waarneming de wetten des heelals kunnen ontdekt worden”. Maar hij is tevens van oordeel, dat de materialistische natuurwetenschap ééenzijdig is, en daarom niet waar. Zij toch rekent alleen met de zinnelijke waarneming, beschouwt wat is alleen, zooals het in tijd en ruimte bestaat, leidt alles in de wereld af uit mechanische beweging, en kan dus nooit het leven en het doel des levens leeren kennen. Geen der ervaringswetenschappen is alzoo instaat den grondslag te leggen voor een ethiek. „Hoe goed de mensch ook de wetten, die zoowel zijn dierlijke persoonlijkheid, als de materie beheerschen, moge kennen, deze wetten zeggen hem nooit wat hij met het stuk brood, dat hij in zijne hand heeft, moet doen, of hij het aan zijne vrouw, of aan een vreemde, of aan een hond moet geven, dan wel of hij het zelf moet opeten; en evenmin, of hij het moet verdedigen, dan wel aan dengene afstaan, die er om vraagt. En juist met de oplossing van deze en dergelijke vragen heeft het menschelijk leven te maken.”

De materialistische wetenschap kent alleen de buitenzijde van den mensch en stelt als doel van alle levende wezens het behoud van hunne persoonlijkheid en van hun gedaante,

¹ Autorisirte Uebersetzung von Sophie Behr. Leipzig. 1889. Duncker und Humblot.

de voortbrenging van andere exemplaren van dezelfde soort, en den strijd om het bestaan; — als hoogsten eisch aan den mensch het bevredigen van zijn (zinnelijke) behoeften. Daardoor komt ze in strijd met 's menschen zelfbewustzijn, met zijn onmiddellijk gevoel, dat alleen de ware kennis van het leven kan verschaffen. Welnu, dit leert hem zichzelf als wezen kennen, dat naar geluk streeft. Waar dit streven niet bestaat is ook geen waarachtig leven. Maar het zegt ons ook, dat dit geluk alleen te vinden is waar de mensch aan zijn rede gehoorzaamt en haar laat heerschen over zijn dierlijke natuur. Want daar zijn in den mensch twee naturen: een hoogere en een lagere. Met een Lodewijk XIV zou Tolstoï, na het lezen van Racine's woorden: „Mijn God, welk een vreeselijke strijd woedt in mijn binnenst! Ik ontdek twee menschen in mij! De een eischt van mij, dat mijn hart vol liefde tot U, U altoos trouw zij, de ander, uwen wil weerstrevend, staat op tegen Uwe wet?" kunnen zeggen: „Ziedaar twee menschen, die ik zeer goed ken!" — Is de betere mensch eenmaal ontwaakt, dan staat, zoo hij niet naar de stem der rede luistert, de zonde, en hiermede het grootste leed, dat in het leven is, voor de deur.

De vraag wordt vervolgens, wat dan de rede van ons eischt? De pessimist zegt: „Verneinung des Willens zum Leben". Maar daarvan wil Tolstoï niets weten. Zeker, ook hij meent, dat de zelfzucht in den mensch moet gedood worden, maar juist om hem een nieuw leven te doen beginnen: het leven der liefde. En dit te leiden, schrijft de wet der rede hem voor. Die liefde, welke hem den eigen persoon geheel doet vergeten, en altijd doet vragen naar wat een ander aangenaam is, zij alleen bevredigt de redelijke natuur der menschen ten volle, en schenkt het waarachtige leven.

Hoe de mensch tot dit ware leven der liefde moet komen, zegt hij ons, helaas! niet; en of allen er toe kunnen komen, schijnt hij te betwijfelen. Maar wel weet hij, dat het den mensch

onsterfelijk maakt, immers, doet voortleven in de herinnering zijner medemenschen, dat het den dood zijn prikkel ontnemt, en dat de smart het middel is om het te wekken, en alzoo de ware opvoeder is van het menschelijk geslacht.

En nu, wat vloeit in de practijk uit de toepassing van deze beginselen voort? „Wat moeten wij dan *doen*?”¹

De Russische edelman, met den profetenmantel om de schouders, thans boetprediker en apostel, zal ons de kwalen der maatschappij ontdekken en de middelen ter genezing er van wijzen, door ons te verkondigen het evangelie der allen omvattende en alles overwinnende menschenliefde, tegelijk met dat van den voor allen gelijkstaanden, onvermoeiden arbeid.

Wij gaan tot het jaar 1881 terug. Tolstoi heeft zich te Moskou gevestigd en ziet daar wat armoede is. Als geloovige, als Christen staat hij er thans tegenover. Hij gevoelt, dat en zijn eigen leven en dat der maatschappij een hervorming behoeven, willen ze zich den naam „Christelijk” waardig maken. Dat de staatswetten geen medelijden kennen, ervaart hij bij meer dan eene gelegenheid. Op zijne vraag: „Is het waar, dat men aan de bedelaars verbiedt, in Christus' naam te bedelen?” krijgt hij van een politie-dienaar ten antwoord: „De overheid beveelt het zoo, het zal dus wel noodig zijn”. En op een zelfde vraag aan een huurkoetsier: „Men heeft dat thans afgeschaft, men staat het niet meer toe.”

Met levendige kleuren schildert Tolstoi de ellende der Moskousche achterbuurten. In den beginne tracht hij op de gewone wijze, door geld, den bestaanden toestand te verbeteren. Dat zijn pogingen schipbreuk lijden, ligt in den aard der zaak. De onwil van hen, die, voor het meerendeel, hun jammerlijken toestand niet willen prijsgeven en daarvan het deerniswaardige ook volstrekt niet schijnen te gevoelen; het feit,

¹ Was sollen wir denn thun? Uebersetzung von H. von Samson-Himmelstjerza. Leipzig. 1886.

dat de ellende der meesten minder gezocht moet worden in de uitwendige omstandigheden, dan wel in de onzedelijke levensbeschouwing, waarin ze zijn opgegroeid, alzoo in den droevigen toestand hunner harten; de omvang van het arbeidsveld, het gemis aan steun van hen, op wier hulp hij had gemeend te kunnen rekenen, en — last not least — het terneerslaand besef van eigen machteloosheid, voortvloeiend uit het bewustzijn van door eigen zonde schuld te zijn aan de maatschappelijke ellende, dat hem reeds van het begin zijner werkzaamheid bijgebleven, doch eerst was onderdrukt — dit alles doet het plan mislukken.

Tolstoï verlaat Moskou en gaat op zijn landgoed wonen. Maar de vraag naar de oorzaken der armoede en het onderzoek naar de reden van het niet-slagen zijner pogingen blijven hem belang inboezemen. De oorzaak der eerste ligt, meent hij, in de groote steden, die al wat het land opbrengt inslikken, maar ook in de weelde, waardoor de rijken de landbewoners bederven. De reden van het laatste daarentegen is de wanverhouding, welke er tot nog toe tusschen rijken en armen bestaat. Een gesprek met Sjutaïef, den vromen moejik uit Twer, bevestigt hem in deze zijne overtuiging. Eerst wanneer rijken en armen denzelfden arbeid verrichten, op dezelfde wijze leven, aan dezelfde tafel eten en als gelijken met elkaar omgaan, zal het vraagstuk worden opgelost. „Dat is weldadigheid,” zegt de vrome man. „Maar wat de hedendaagsche maatschappij weldadigheid noemt is klinkklare onzin”. Dat begint ook Tolstoï te begrijpen. En dus, — een andere gevolgtrekking is niet wel mogelijk — en dus zullen de rijken afstand moeten doen van hun rijkdom.

Thans volgt een gansch ander antwoord op de vraag: „wat moeten wij doen?” in het boek, dat deze woorden ten titel heeft. ¹

¹ Ce qu'il faut faire. Traduction de B. Tseytline et E. Jaubert. Paris. 1888

Dit boek is een doorlopende afkeuring van bestaande toestanden en een aanklacht, allereerst tegen de rijken en beschaafden, die door hun overdreven eischen aan het leven, hun zin voor weelde en genot, hun luiheid en gemakzucht, in de steden en op het land, de ellende der armoede scheppen en de krachten van mannen en vrouwen, van grijsaards en kinderen misbruiken, om zelf in vadsigheid hun leven te kunnen slijten. Een aanklacht, in de tweede plaats tegen de hedendaagsche wetenschap, die den menschen een geheel valsche voorstelling geeft van wat zij gelieft te noemen: „verdeeling van den arbeid”, maar wat, volgens Tolstoï, is: „l'usurpation du travail d'autrui par le plus fort”. Een aanklacht, al verder tegen de kunst, die, evenals de valsche wetenschap, niet het volk, maar de gouvernementen en de kapitalisten dient. Een beroep eindelijk op de mannen van wetenschap en kunst, om toch den ijdel en waan te laten varen, dat zij recht zouden hebben op een afgezonderde plaats in de maatschappij, op een tijd van „dolce far niente”, ook zonder dat ze het volk met hunne wetenschap en kunst dienen.

Tegenover de valsche staat echter, naar Tolstoï, de echte wetenschap, die, gebouwd op de uitspraken van de rede en van het geweten, antwoord tracht te geven op de volgende vragen: „Waarin bestaat het geluk, de bestemming en het geluk niet van mij alleen, maar van ieder mensch? Wat eischt de kracht, die mij heeft voortgebracht en leidt, van mij en van ieder mensch? Wat moet ik doen om den plicht te vervullen, dien mij zoowel het bijzonder, als het algemeen belang opleggen?... Ik ben een geheel, zegt men, en tevens een deel van iets onmetelijks en oneindigs. In welke betrekking sta ik tot de deelen, die aan mij gelijk zijn: de menschen, en tot het geheel, dat is, tot de wereld?” Daar is een echte kunst, en deze is de uitdrukking van de wetenschap in den strikten zin des woords. Beide, wetenschap en kunst, hebben twee onbedriegelijke kenmerken: „het eerste, inwendig, dat haar dienaar

zijn zendingswerk volbrengt met zelfverloochening en niet om tijdelijk voordeel; het tweede, uitwendig, dat haar werk toegankelijk zij voor alle menschen, wier geluk ze willen bevorderen. — Helaas! onze wetenschappen en onze kunsten hebben niets aan het volk te zeggen, omdat ze geen oog hebben voor 's volks geluk".

Wat heeft derhalve een mensch, die te rade gaat met rede en geweten, te doen? Ziedaar de vraag, die Tolstoi zichzelf in de eerste plaats heeft gesteld, en waarop hij de volgende antwoorden geeft: I. Ik moet waar zijn tegenover mij zelf, hoever mijn leven ook van den rechten weg, dien de rede mij wijst, is afgeweken. II. Ik moet den waan laten varen, dat ik recht heb te leven zooals ik leef, en meer ben dan andere menschen; ik moet belijden, dat ik verkeerd doe. III. Ik moet den eeuwigen, een iegelijk mensch voorgeschreven plicht vervullen en werken met al mijn organen, zonder mij ooit over eenigen arbeid te schamen, ik moet strijden tegen de natuur, om mijn en anderer leven in stand te houden".

De waarheid: „in het zweet uws aanschijns zult ge uw brood eten", moet weer werkelijkheid worden. Zoo ze het wordt, is de weg van zelf gewezen. Moet de arbeid der menschen voorzien in de behoeften des levens, dan wijst de gewone dagverdeling niet slechts de lijnen aan, waartusschen hij zich moet bewegen, maar ook op de soort van arbeid, die moet worden verricht. ¹

¹ La journée de chaque homme est divisée par les repas mêmes en quatre parties; la première jusqu'au déjeuner; la seconde du déjeuner jusqu'au dîner; la troisième du dîner jusqu'à la collation; et la quatrième, de la collation jusqu'au soir.

L'activité de l'homme, dont sa nature même lui fait un besoin, se divise aussi en quatre genres: premièrement, l'activité de la force musculaire, le travail des mains, des jambes, des épaules, du dos, un travail pénible et qui vous couvre de sueur; secondement, l'activité des doigts et du poignet, celle qui constitue l'habileté de métier; troisièmement, l'activité de l'esprit et de l'imagination; quatrièmement la tendance à frayer avec les autres hommes.

En nadat Tolstoï, door zoeken en weer zoeken, tot zekerheid gekomen is omtrent de door hem in het leven te volgen gedragslijn, wendt hij zich tot de lieden van zijn stand en tot de rijken der aarde, en roept hun uit volle overtuiging toe:

„Doet als ik en verandert uw leven; schaamt u niet voor den arbeid, welken het leven u oplegt! Doet afstand van wat ge tot nu toe uw eigendom noemdet, van uw weelde, van uw gemakzucht, van uw slechte gewoonten, van uw geld! Voorziet in uw eigen behoeften, weest uw eigen landbouwer, uw eigen kleermaker, uw eigen schoenmaker, en dult niet, dat anderen zich voor u afbeulen! Pakt aan en laat u niet door allerlei spitsvindige uitvluchten van de wijs brengen! Goed voorgaan doet goed volgen!

„Gij zult, wanneer ge in overeenstemming met uw rede en uw geweten leeft, gezonder, vroolijker, beter, gelukkiger worden, en ook anderen gelukkig maken. Bevrijd zult ge worden van uw leugenachtig bestaan, en uw lichaam, uw leden, uw vermogens gebruiken tot het doel, waartoe ze u gegeven zijn. Dan hebt ge geen salons, geen prachtige meubelen, geen mooie kleeven, geen fijn linnen, geen cigarettes, geen uitgezochte spijzen meer noodig, gij hebt afleiding in uw werk en behoeft u nooit te vervelen! Gij hebt een levensdoel en hieraan wijdt ge al uwe krachten.

„Zoodan, keert terug tot den weg, dien de natuur, dien uw rede en uw geweten u wijzen!”

Tolstoï is vol goeden moed. De publieke opinie zal ook hier dwingen om in te gaan. De vrouwen vormen de openbare

Les biens, dont l'homme fait usage, se divisent également en quatre sortes: en premier lieu, les produits d'un travail pénible, le pain, le bétail, les bâtimens, les puits, les étangs, etc.; en second lieu, les produits des différens métiers, vêtements, bottes, ustensiles, etc.; en troisième lieu, les produits de l'activité intellectuelle, des sciences, de l'art, etc., en quatrième lieu, les relations établies entre les hommes." Ce qu'il faut faire, p. 221, 222.

meening. Zoo zij haar roeping en haar macht kennen en aanwenden tot geluk van haar echtgenooten, haar broeders, haar kinderen, tot heil van alle menschen, zal de ellende ophouden.

„Gij vrouwen-moeders, die de ware beteekenis van het leven kent en aan den wil Gods gehoorzaamt; gij, die in uw kinderen een zegen des hemels ziet, die uw mannen bemint, voor uw kroost u opoffert en het opvoedt tot den arbeid; gij, die u onvermoeid, op den achtergrond des levens, wijdt aan uwe heerlijke taak, zonder naar lof of belooning van wie ook te vragen; gij, die het werk der mannen niet voor u begeert, en niet haakt naar geld of goed voor uwe dochters, maar alleen naar haar geluk; — gij kent den weg ten leven en bewandelt hem.

„Alleen zulk een moeder kan, voor ze sterft, tot Hem, die haar in de wereld plaatste, en dien ze heeft gediend door het voortbrengen en opvoeden van hare kinderen die ze meer dan zich zelf beminde, met gelatenheid zeggen: „Laat nu, Heer! uw dienstknecht heengaan in vrede.”

„Dit is het hoogste standpunt van volmaking en van geluk, 't welk de menschen kunnen bereiken.

„En die vrouwen, die haar roeping vervuld hebben, beheerschen de mannen van dezen tijd; zij bereiden het nieuwe geslacht voor en bewerken de openbare meening. Daarom beschikken zij over de beste middelen, welke de menschen verlossen kunnen van de ellenden, die onzen tijd overstelpen en bedreigen.

„Ja, vrouwen-moeders, gij meer dan eenig ander, hebt het heil der wereld in uwe hand!”

Hierin bestaat de aantrekkelijkheid van Tolstoï's persoon, dat hij wat hij anderen voorhoudt ook zelf in beoefening brengt. Mogen er allerlei ongelooflijke, dwaze en tegenstrijdige berichten omtrent zijn doen en laten na zijn bekeering in omloop zijn, we zullen goed doen deze niet te hoog te schatten, en te luis-

teren naar hen, die, als ooggetuigen, ons juist kunnen inlichten.

„Een mijner kennissen,” schrijft George Brandes, „een tamelijk nuchter jurist, die Tolstoï op zijn landgoed bezocht, sprak altijd met de grootste opgewektheid van dit bezoek. De geruchten over Tolstoï's krankzinnigheid zijn geheel bezijden de waarheid. Tolstoï is een heldere, scherpzinnige kop; zeer verdraagzaam tegenover andersdenkenden en goed als een engel. Hij leest voortdurend alles, stelt in alles belang en tracht in zijn gesprekken nooit propaganda te maken voor zijne meeningen. Armoedig gekleed, leeft hij onder zijn huisgenooten, die zijne overtuiging niet deelen, maar hem eeren, ja, vergoden. Zijne vrouw is een verstandige dame, een uitstekende huisvrouw in een huis, dat op grooten voet is ingericht. Zijn zonen zijn praktische mannen en beheeren de goederen. Zijn dochter is mooi, naar de mode gekleed, en gaat in haar elegant costuum met den slordig gekleeden vader, dien ze aanbidt, wandelen.

„Zijn omgeving bestaat uit drie soorten van menschen: uit halve gekken, die in hem zien en van zijn woorden maken wat ze willen. Uit mannen en vrouwen, die met zijn menschlievendheid hun voordeel willen doen en dikwijls ontevreden zijn, omdat hij hun eischen niet bevredigen kan. Eindelijk uit dagbladcorrespondenten, die over hem schrijven, naar de richting van de courant, waaraan ze verbonden zijn..... Tolstoï is rijk en zijn inkomsten zijn groot. Maar met geldzaken bemoeit hij zich niet. Dat is het werk van zijn vrouw. Zelf heeft hij nooit geld op zak en slechts nu en dan vraagt hij 15 kopeken, om een bad te kunnen nemen in een volkswzemschool.”¹

¹ Georg Brandes, Leo Tolstoï. *Frankfurter Zeitung*, 1 Mai, '89. Vgl. ook het bericht van Stead, hoofdredacteur van de *Pall-Mall Gazette*, meegedeeld in het weekblad *De Amsterdammer* van 11 Nov. 1889, en: „Een bezoek aan Tolstoï door Danilewsky.” *Stemmen uit de vrije gemeente* 1887. p. 268 en volgende p.

Dat het hem ernst is met de vervulling van de evangelische wet der liefde: „het niet wederstaan van den booze;” blijkt uit een verhaal van Danilewsky, dat ik hier ter illustratie van Tolstoï's levensopvatting meedeel.

„Een vijftiental jaren geleden had de graaf, niet ver van zijn tuin, een kleine laan van jonge kerstboomen geplant. De boompjes waren reeds tot de hoogte van tweemanslengten opgeschoten, en vervulden hun planter met de schoonste verwachtingen. Op zekeren dag ging hij in de laan wandelen, om zich in de boompjes te verlustigen, maar kwam terneer-geslagen thuis. Meer dan tien er van waren onbarmhartig met wortel en tak uitgeroeid en gestolen. Niet alleen over het feit zelf ergerde hij zich, maar meer nog hierover, *dat hij zich ergerde*. Toen hij hoorde, dat de dader een huisknecht was, die de boomen vóór de feestdagen in 't geheim naar de stad had gebracht, verzocht hij, dat men van dit treurige feit geen melding meer zou maken, om daardoor aan zijne vrouw een teleurstelling te besparen.”

Handelt hier niet de man van karakter, wiens daden in overeenstemming zijn met zijn beginselen?

De zoodanige zij eenzijdig in zijn opvatting van godsdienst en wetenschap en kunst, hij is een leermeester voor allen, die, minder nauwgezet van geweten, in hun plichtsbetrachting te kort schieten; hij zal door zijn eenzijdigheid anderen hun niet minder groote eenzijdigheid doen beseffen, en zoo aan de waarheid een dienst bewijzen van niet geringe beteekenis.

Zijn critiek op het Oude- en Nieuwe Testament moge te wenschen overlaten, zijn levensbeschouwing met de onze niet strooken, aan den indruk, dien een persoonlijkheid, als de zijne, op ons maakt, ontsnappen wij niet.

Overdrijving moge het zijn, eene vereeniging te stichten, die zich ten doel stelt „de ellende te populariseeren en, door eigen vrijwillige armoede, de ongelukkigen en onterfden dezer aarde te leeren, dat geld niet gelukkig maakt en ook zonder

geld groote, heilige, gelukkig makende genoegens kunnen worden gesmaakt; eene vereeniging, die mede ten doel heeft, het volk tot tevredenheid te stemmen met zijn lot en te bewegen tot onderwerping aan het wettig gezag";¹ — ook van de overdrijving des dweepers gaat kracht uit.

Laat een man als Tolstoï schoenen maken en hout hakken zooveel hij wil, hij zal het werk des geestes niet staken. Daarvoor staan ons zijn voortdurende lust tot studie van allerlei aard, zijn blijvende belangstelling in de staatkundige en maatschappelijke vraagstukken van den dag, zijn rustelooze arbeid aan de zedelijke ontwikkeling van zijn volk ten volle borg.

En van deze allen zal, hopen wij, ook de letterkunde van Europa nog menige vrucht plukken.

II

Het is in de Russische letterkunde gegaan, als in die der meeste volken van Europa. Ook in haar is op de romantiek, en als reactie hiertegen, het realisme gevolgd, de richting, die zich in de eerste plaats ten doel stelt de studie en de beschrijving van de werkelijkheid. Uit haar is op zijn beurt het pessimistisch en materialistisch naturalisme geboren, dat aan de jongste „Anklage“- en „Enthüllungsliteratur“ het aanzijn gaf en zich gaarne de school der toekomst noemt.

Zoo dikwijls sommige menschen van naturalisme en naturalistische schrijvers hooren, denken zij terstond aan boeken, die ze aan hun dochters liever niet in handen geven, en waarvan ze fatsoenshalve den inhoud niet in gezelschap van dames kunnen bespreken; aan boeken, die de meest triviale en somberste tooneelen uit het menschenleven in alle bijzonderheden doen kennen, en de lezers voortdurend in aanraking brengen met de laagste lagen der maatschappij, met de ver-

¹ Zie weekblad *de Amsterdammer*, 17 Nov. 1889. No. 647.

dorvenste en door den invloed van eeuwen meest ontzenuwde en verbasterde exemplaren van ons geslacht.

Hoezeer ze nu ook vergeten, dat er nog een edeler soort van naturalisme bestaat dan dit, hebben ze toch niet geheel ongelijk. „Is toch het geheim van het naturalisme alleen een kwestie van maat,” — het karakter van de uiterste linkerzijde dezer richting openbaart zich voor een goed deel in het, met meer of minder talent, photographeeren van „la bête humaine,” van het platte, ruwe en gemeene in de menschenwereld; in het teekenen naar het naakt model met al zijn onhebbelijkheden en gebreken; in het onderzoek naar „le corps de l'homme dans ses phénomènes cérébraux et sensuels,” en in het publiceeren van de „chronique scandaleuse” der achterste achterbuurten, met een aan bandeloosheid grenzend cynisme en een alle perken overschrijdende onbeschaamdheid.

Zou, naar het woord van A. Hausrath, Schiller deze realistische kunstenaars, die ons met hun werken plaatsen „derrière le rideau,” toeroepen: „Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben, bewahret Sie! Sie sinkt mit euch!” — ik geloof, dat er van hooge kunst weinig sprake kan zijn, zoolang alles aan den vorm en de wijze, waarop men de dingen zegt, wordt opgeofferd, zonder op de beteekenis en de waarde der zaken, die men meedeelt, te letten. Maar evenmin van zedelijke verantwoordelijkheid der individuen bij schrijvers, die den mensch beschouwen als een machine, en van oordeel zijn, dat „eenzelfde determinisme de straatsteenen op de wegen en de hersens in het menschelijk hoofd beheerschen;” dat elk menschelijk wezen het product is van de booze neigingen der voorgeslachten, die het, als erfenis, mee ter wereld brengt, en nooit onder „beneficie van inventaris” kan aanvaarden.

1 *Deutsche Rundschau*, 16ter Jahrgang, Heft. 3. December 1889. A. Hausrath, 1789—1889. Betrachtungen über die Pariser Weltausstellung.

Ook Tolstoï is naturalist. Doch van een gansch andere orde. Bij hem vindt ge, als naar waarheid gezegd is, „een naturalisme of realisme, dat van oudsher de kern en de kracht is geweest van alle echte, reine kunst en poëzie; een waarneming van de natuur, een waardeering van de werkelijkheid, die beide doet liefhebben, ondanks alles wat weezin wekt en deernis, omdat in haar de kiemen liggen van het ideaal, de grondslagen en bouwstoffen van een hogere wereldorde.”¹ Zelfs in zijn sceptische — Tolstoï zelf noemt het zijn „ni ilistische” — periode was voor hem het onderscheid tusschen goed en kwaad niet uitgewischt, was zijn hart beter dan zijne leer. Aan het schuldbesef der menschen, als een gevolg van de inwendige stem der conscientie, heeft hij nimmer getwijfeld, zooals uit verscheiden van de door hem geteekende personen blijken kan.

Uit Olenin, die, droomend in de stilte van het Kaukasische woud, zijn verleden als aanklager tegen zich, als tegen een kouden egoïst, ziet optreden, en dan het voornemen opvat door dienende liefde en zelfverloochening voor anderen te leven en hun welzijn te bevorderen. Uit Andreas Bolkonsky, die na den dood zijner jeugdige gade, „bij de gedachte, dat hij zich ten haren opzichte veel te verwijten heeft en zijne tekortkomingen niet meer herstellen en niet vergeten kan”, op het strakke gelaat van de gestorvene, en later in het wit marmeren beeld, den engel, die in de kerk te Lissi-Gora boven haar graf zijne vleugelen uitspreidt, en waaraan de kunstenaar haar trekken gaf, de vraag meent te lezen: „wat hebt *gij* van *mij* gemaakt?” Uit Peter Besoekou, die door zijn rampzalig huwelijk, het gevolg eener opwelling van zinnelijken lust, tot de overtuiging wordt gebracht: „Het was slecht haar ten huwelijk te vragen die ge niet liefhadt.

¹ P. H. Hugenholtz, Het naturalisme in den hedendaagschen roman. *Stemmen uit de vrije gemeente*. 1886. p. 297.

Gij hebt haar bedrogen, want gij zijt willens en wetens blind geweest. Gij moet zelf de gevolgen dragen: de schande, die over uw naam komt, en het ongeluk van uw leven." Uit Nikolaas Rostou, die door zijn lichtzinnig spel met Dologou de verwarde finantieën zijns vaders nog meer in de war brengt, eerst brutaalweg tot dien vader zegt: „Zoo iets kan iedereen gebeuren”; maar dan, gevoelend, dat hij een laagheid zeide, en overtuigd, dat zijn gansche leven niet toereikend zal zijn om zijn zonde te boeten, in snikken losbarst, en met een: „papa, papa, vergeef mij!” diens hand grijpt, haar drukt, en weent als een kind. Uit Natasja Rostou, Nicolaas' zuster, die in een oogenblik van zwakheid en zelfverblindings zich zelf en haar gelofte van trouw, aan prins Andreas gezwooren, vergeet, en dit betaalt met een leven van wroeging, telkens zich zelf en anderen afvragend: „Denkt gij, dat hij mij nog weer vergiffenis zal schenken? Of gelooft gij, dat hij altijd boos op mij zal blijven?” Aan Anna Karenina, de trouwe-looze gade, en aan Wronsky, haar verleider, wier schuld en wroeging, nadat de klove tusschen de echtgenooten al grooter en de echtbreuk der vrouw een voldongen feit geworden, niet treffender kunnen worden geschetst, dan Tolstoï het in zijn roman heeft gedaan.

Anna moet moeder worden. Doch laat Tolstoï zelf maar vertellen:

„Wat bijna een gansch jaar Wronsky's eenige en hoogste wensch was geweest, een wensch, die ook door Anna, als een misdadig onmogelijke en juist daardoor des te meer bekoorlijke, was gekoesterd, deze wensch is op het punt vervuld te worden. Bleek, met bevende onderlip staat hij voor haar, over haar heengebogen en bezweert haar, toch kalm te zijn, zonder zelf te weten waarom en waarover.

„Maar hoe vuriger hij smeekt, des te dieper laat zij het eens zoo trotsch geheven, thans onteerde hoofd zinken; ze buigt zich voorover, tot ze eindelijk van de sofa, waarop ze zit,

aan zijne voeten glijdt, en snikkend roept: „vergeef mij!”

„Meer kan ze niet zeggen. Zij weet zich zoo schuldig en misdadig, dat haar niets overblijft dan zich voor hem te vernederen en om vergiffenis te smeeken. En bij het zien van haar verleider gevoelt ze al het vernederende van haar toestand.

„Maar hem is het te moede als den moordenaar bij het zien van zijn levenloos slachtoffer. En als hij dan, bedenkend waarvoor men zulk een prijs der schande betaald had en te gelijk gebruik makend van zijn vermeend recht, haar gelaat en haar schouders met hartstochtelijke kussen bedekt, houdt zij, zonder zich te bewegen, zijn hand vast en barst in tranen los en snikt:

„Ja, deze kussen zijn door de schande gekocht. En ja, deze hand, die thans de mijne is en blijven zal, is de hand van mijn medeplichtige!”

„Zij brengt de hand aan haar mond en kust haar. Hij knielt voor haar neer en wil haar aanzien. Maar zij verbergt haar gelaat en zwijgt. Eindelijk vermant ze zich, staat op en stoot hem van zich.

„„Alles is voorbij!” zegt ze. „Ik heb buiten u niets meer. Vergeet dat niet”

„Hoe zou ik vergeten wat voor mij het leven is! Voor een oogenblik van zooveel geluk. . . .”

„Welk geluk?” vraagt ze met afschuw en schrik; en deze afschuw deelt zich onwillekeurig ook aan hem meê.

„Om Godswil, geen woord, geen enkel woord meer!” herneemt ze, en met een eigenaardige, voor hem onverklaarbare, uitdrukking op het gelaat, maakt ze zich uit zijn armen los”.

Maar welk een gansch anderen indruk maken nu ook reeds hierdoor Tolstoi's werken op den lezer. Hoe weten ze als om strijd onze bewondering en ons misnoegen, onzen weemoed en ons medelijden, onze vreugde en onze droefheid te wekken! Geen wonder! Want Tolstoi beziet de werkelijkheid

in haar geheel, zooals ze is, niet van één kant en ook niet door een bril met gekleurde glazen. Niet slechts met één bepaalde groep van menschen, maar met menschen van allerlei slag brengt hij ons in aanraking. Hij heeft oog voor 's menschen slechte en slechtste neigingen, maar ook voor zijn hoogere en hoogste aspiratieën. De twee naturen in den mensch doet hij, waar het noodig is, terdege uitkomen.

„Dologou, de onverbeterlijke lichtmis, wien niets heilig is, de speler en overspeler, heeft één hartstocht, dien hij nooit onderdrukt: de liefde voor zijne moeder, die hij tot aanbidden toe vereert. In een duel gevaarlijk gewond, vergeet hij zich zelf en is zijn eenige gedachte aan haar, die zijn dood niet zal overleven.

Tolstoi neemt het slechte waar, — hoe kan het anders in eene onvolmaakte wereld van eindige schepselen! — maar daarnaast ook het goede, schoone, en verhevene. Zijn pessimisme verblindt hem niet en maakt hem niet doof. Wel hoort hij wanklanken, maar daartegenover ook lieflijke en welluidende melodieën, die zijn oor streelen en de edelste aandoeningen in zijne ziel wakker roepen. Hij is volstrekt niet bang, de dingen bij den waren naam te noemen, in de achterbuurten met haar armoede en prostitutie, haar ellende en haar dierlijkheid ons rond te leiden, het proza des levens ons te teekenen, de bekoorlijkheid en de macht van het vleesch, van de schoone vormen des lichaams ons te doen gevoelen, maar hij weet ook, dat er zaken zijn, die de poëzie verbiedt uit te pluizen, en laat, zoo vaak dit het geval is, aan de verbeelding zijner lezers over, het ontbrekende aan te vullen. De mensch is voor hem nog iets meer dan een machine, dan het product van allerlei invloeden van buiten, — die hij trouwens nergens loochent, — hij wordt ook van binnen uit voortgedreven en bestuurd door ethische machten, wier raadselachtige stem hij verneemt, en die hij, hoewel soms tegen zijn zin en onbewust, gehoorzamen moet. De mensch is ook persoonlijkheid, wil, karakter.

Hij licht, waar het noodig is, „de chronique scandaleuse” der menschen en standen, die hij handelend doet optreden, en laat ruimte aan het triviale.

„De held, dien hij tot in de vezelen zijner ziel liefheeft, dien hij in zijn gansche schoonheid tracht af te beelden, en die altijd heerlijk was en is en wezen zal, is de waarheid.” En met de fijne nauwgezetheid van den portret- of miniatuurschilder, soms ook met de dikke klodders van den impressionist, teekent hij ons personen, zaken, toestanden: personen van allerlei rang en stand, gemeene en edele karakters, geleerden en ongeleerden, rijken en armen; zaken van allerlei aard, zoowel die deernis als die afschuw en walging wekken; toestanden van allerlei soort, droeve en vroolijke, afstootende en aantrekkende.

Wij zien het leven, zooals het gesleten wordt in de steppen van den Kaukasus, onder de boeren op het land, in de salons der groote wereld, in de achterbuurten van Moskou, in de legerplaats en de beschoten veste. Wij worden getuigen gemaakt van de slemppartijen der Petersburgsche lichtmissen, van de gewoonten en zeden op bals en concerten, in de clubs en de kabinetten, aan het hof en op de straat.

Onder Tolstoi's geleide betreden we de lazaretten in Sebastopol, de huiskamers en de tenten der officieren, de bivouacs der soldaten. Hij brengt ons aan het kraambed, waar de eerste lering het eerste levensteeken geeft, in de vergadering der lijf-eigenen, in de herbergen en slaapsteden. Hij teekent ons den zegen van oprechte, trouwe liefde, den vloek van echtbreuk en wellust. En hoe geleidelijk en natuurlijk gaat alles bij hem toe, met welk een noodwendigheid vloeit het gevolg uit de oorzaak voort. De oorlog breekt los, de troepen trekken op en leveren slag. De families gaan uit elkander en vereenigen zich weer, worden oud en zien zich in een jonger geslacht als herboren. De menschen veranderen van overtuiging, worden beter of zinken dieper, worden geplaatst voor

het raadsel van het leven en van den dood. De glans der schoonheid zetelt op het voorhoofd der jeugdige schoonen en verbleekt. Het dartele kind groeit op en wordt bruid, en wordt moeder, die zelf weer de taak der opvoeding moet ter hand nemen. De natuur vertoont zich nu in haar lente- en zomerkleed, dan in haar herfst- en winterdos. Heilige gevoelens worden gewekt. Geestdrift, uit liefde tot het vaderland geboren, doet bij een groote beweging, in dagen van nood, al het kleine, alle twist en haat vergeten. Vriendschap verbindt de soldaten en officieren van hetzelfde regiment. Kortom, het leven van een gansch volk gaat aan ons oog voorbij, het leven van menschen, wien niets menschelijks vreemd is. En bij het teekenen van zijn menschen ontwaakt in Tolstoj de psycholoog, die de karakters ontleedt; ons doet zien hoe deze worden gevormd en ontwikkeld; die ons de motieven leert kennen, waaruit ze handelen, de geheimste roerselen hunner gemoederen ontdekt, op het milieu wijst waarin ze zijn geboren, op de omstandigheden waaronder ze opgroeien, op de invloeden die ze ondergaan, op de plaats die ze in de maatschappij bekleeden. En niets van dit alles, ook niet het schijnbaar onbeduidende en waardelooze, ontgaat aan zijn scherpzienden blik. Want ook uit kleinigheden leert men de menschen in hun karakters en eigenaardigheden kennen.

Tolstoj's figuren zijn levende wezens, geen romanhelden, maar ze zijn omgeven door een waas van poëzie, dat er niet weinig bekoorlijkheid aan verleent. Geen „deus ex machina,” door zoo menig romanschrijver gebruikt om den eens gelegden knoop door te hakken, heeft deze Rus noodig, hij ontwart hem van schrede tot schrede.

Ja, Tolstoj kent de natuur en het leven door eigen ervaring, beide met hun schaduw en lichteffecten, met wat den twijfel wekt en wat tot berusting stemt. En in die stemming weet hij ook zijn lezers te brengen.

Tolstoi kent het leven. Hij is jong geweest en hij is oud geworden. Uit zijn jeugd en zijn jongelingsjaren heeft hij indrukken bewaard die hij ter juister plaats weet te gebruiken. Hij heeft zich zelf bestudeerd en allengs, al zoekende, eene nieuwe wereld zich voor zijn oog zien ontsluiten. Hij heeft geleefd, gedacht, gewerkt, geleden en gestreden. Hij heeft onder de grooten der aarde verkeerd en onder de boeren op het land; hij heeft deelgenomen aan de orgieën der „Jeunesse dorée,” zich bewogen in de families der beschaafden en in de gezinnen der massa's, tot in de meest verdierlijkste toe. Hij heeft, als soldaat, zijn vaderland gediend en de kogels der vijanden hooren fluiten om zich heen, de gesprekken der soldaten en der bevelhebbers, der hoogere en der lagere officieren afgeluisterd, hun houding, hun gelaatstrekken voor en onder het gevaar bespied, zelfs hun gedachten trachten te raden. Hij is getuige geweest van onverschrokken moed, die het gevaar moedig onder de oogen zag en van grenzenlooze lafheid, die zich onder groote woorden zocht te verbergen. Hij heeft de kreten en vervloekingen van de door den oorlog gemaakte slachtoffers gehoord, en zien sterven met een kalmte, als den wereldwijze schier ongelooflijk scheen, hier in de lazaretten en daar op het slagveld temidden van duizenden gewonden. Hij heeft de verleidingen van den wellust en den rijkdom gekend en is door den twijfel niet verschoond. Aan de beweging der geesten op sociaal, politiek, wetenschappelijk en godsdienstig gebied heeft hij deelgenomen. Hij heeft als echtgenoot het geluk van het familieleven gesmaakt, en als vader den eersten levenskreet van zijn eersteling vernomen. Hij heeft gearbeid met het hoofd en met de handen. Tolstoi kent zijn volk, dat groote Russische volk, in zijn deugden en zijn gebreken en heeft het lief en acht het tot groote dingen geroepen. Het leven legde tal van vragen op zijn lippen, de dood vervulde hem soms met vrees, doch altijd met eerbied voor het geheimzinnig duister, dat hij verbergt.

Zijn boeken zijn de afspiegeling van wat daar is omgegaan in zijne ziel, de echo van wat heeft gerust op den bodem van zijn hart: van zijn wijsbegeerte, zijn strijd en zijn geloof in de verschillende tijdvakken van zijn bestaan. Zij zijn niet gemaakt, maar geworden. Ik zou met de stukken kunnen aantonen, hoe hier in Olenin, daar in Peter Besoekou, elders in Lewin en Andreas Bolkonsky, de strijd is geteekend, door Tolstoï zelf gestreden. Hoe nu door den een, dan door den ander de theorieën worden verkondigd, die Tolstoï zelf omhelsde aangaande de waarde der beschaving, de verhouding van den landheer tot zijne boeren, de maçonnerie, de onverbreekbaarheid van het huwelijk, het ongeoorloofde van het duël, de beteekenis van den eed.

Tolstoï's kracht is zijn reine en kuische verbeelding. Schilder van de natuur en van het menschenleven in al hun openbaringen en hun verschillende schakeeringen, vergeet hij, een enkele uitzondering daargelaten, tot nog toe nooit „dat er in elke schilderij, 't zij op het doek, 't zij in een boek, iets is, dat zonder uitdrukkelijk te worden weergegeven, ons met weerzin vervult of ons boeit; in één woord, dat in de kunst niet de grootste waarde en de meeste bekoorlijkheid heeft wat men ons toont en wat men ons zegt, maar dikwijls juist wat men ons verzwijgt.”¹

¹ Constant Martha, *La délicatesse dans l'art*. Ik schrijf „tot nog toe.” Immers ik zie in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 1 Dec. 1889, eerste blad, dat bovenstaande opmerking niet kan gelden van de door de dagbladen aangekondigde nieuwe novelle: *De Kreuzer-Sonate*, die weldra, naar men hoopte, in druk zou gegeven worden. Daar n. l. lees ik het volgende: „In een gemengd gezelschap van letterkundigen heeft men, hoewel de dames volstrekt niet preutsch waren, de voorlezing van het manuscript, welks onderwerp een sombere familiegeschiedenis met vergiftiging zou zijn, halverwege moeten staken, wijl er gedeelten in voorkomen, die onmogelijk hardop gelezen konden worden. Daar de Russische dames niet voor een klein geruchtje vervaard zijn en alles lezen wat de Parijsche pers voortbrengt, is dit een bewijs, dat *De Kreuzer-Sonate* buitengewoon ruw rea-

Want, zoo ergens, dan geldt hier in sommige gevallen het spreekwoord: „Spreken is zilver, maar zwijgen is goud.” Enkele voorbeelden uit vele.

De jonge, mooie, zieke Kitty Tsjerbatsky ligt, blozend van jonkvrouwelijke schaamte, en als onbewust van wat met haar geschiedt, met ontbloot lichaam voor de beroemde specialiteit, die een onderzoek naar den toestand der lijderes noodig heeft geacht. Prachtige gelegenheid voor den naturalist om uit te weiden, allereerst over de bewegingen van den dokter, die natuurlijk niet blind is voor de bekoorlijkheden der jeugdige kranke, en vervolgens over het lichaam en de aandoeningen van haar, die als slachtoffer van de „percussie- en auscultatie woede” onzer eeuw, zich in het onvermijdelijke schikt. Bij Tolstoï niets van dit alles. Bij hem alleen de fijne ironische opmerking: „Hij (de dokter) scheen met bijzondere voldoening vooral hierop den nadruk te leggen, dat het jonkvrouwelijk gevoel van schaamte slechts een overblijfsel van het oude barbarisme, en er geen natuurlijker zaak ter wereld is dan dat een jonge man het lichaam van een meisje betast. Hij vond het natuurlijk, omdat hij het alle dagen deed en niets bijzonders daarbij voelde of dacht. Daarom scheen hem de schaamte van een jonge maagd niet slechts een overblijfsel van het oude barbarisme, maar zelfs een belediging van zijn persoon.”

Wil Tolstoï ons een indruk geven van de ellende, die de oorlog verwekt, hij voert ons op het slagveld onder gewonden

listisch moet zijn, en men vreest, dat de uitgave door de censuur zal verboden worden.” Wat hiervan zij, moet de tijd leeren. Maar wel zou het jammer wezen, indien Tolstoï den tot nu gevolgden weg van goeden smaak verliet, en in het walgelijke zijn kracht ging zoeken. Intusschen geloof ik, met het oog op zijn persoonlijkheid en karakter, dat hij, ook waar hij aan het afschuwwekkende een ruimere plaats geeft dan tot heden, daarmede een hooger doel najaagt dan speculeeren op den bedorven zin en smaak van vele romanlezers.

en stervenden, of naar het lazaret, in de zaal, waar het verband gelegd wordt en de operaties geschieden, niet om ons daar een les te geven in de ontleedkunde, en evenmin om onze zenuwen te schokken, maar om ons medelijden te wekken met de ongelukkige lijdens, en ons eerbied in te boezemen voor hunne verplegers.

De volbloed naturalist, voor wien de roman een leerboek der exacte wetenschap is, geeft een college in de verloskunde; zoovaak hij ons een kraamkamer binnenleidt; — de idealistische realist brengt ons in een hoogst ernstige stemming, en doet ons al het gewicht van het oogenblik gevoelen. Hij verhaalt, als Huet zegt „een eerste bevalling, dat het alle vaders spijten gaat geen moeders te zijn!”

Daar staat de man, zijn eersteling verwachtend, in radeloozen angst over het lot der geliefde vrouw, die een kreet van verwijfeling uitstoot; maar in den waan, dat haar laatste ure heeft geslagen, wordt hij op eens door een „Goddank!” uit zijn verdooving gewekt. Met tranen in de oogen knielt hij voor het bed, brengt de hand zijner vrouw aan zijn lippen en kust haar; zij drukt zachtkens de zijne.

„Middelertijd zweeft aan het voeteneinde van het bed, evenals het vlammetje in een lamp, in de bekwame handen van Lisaweta Petrouna het leven van een menschelijk wezen, dat tot nog toe niet heeft bestaan, en dat voortaan met hetzelfde recht en met evenveel aanspraak een eigen leven leiden, en andere, hem gelijkvormige wezens voortbrengen zal...

„Het leeft, het leeft! En 't is nog wel een jongen! Houd u nu kalm,” hoort Lewin Lisaweta Petrouna zeggen, die met bevende hand het kind een slagje op den rug geeft.

„Mama, is het werkelijk zoo?” vraagt Kitty.

Slechts het snikken der vorstin geeft haar antwoord.

Maar terwijl niemand iets zegt, doet zich, als het meest onbedriegelijk antwoord op de vraag der jonge moeder, een gansch andere stem hooren, dan al de overige, gesmoorde

stemmen in de kamer. Onbeschroomd, luid en driest klinkt het geschrei van dit nieuwe, op onbegrijpelijke wijs van hier of daar gekomen menscheijk wezen!"

Hoe aangrijpend eenvoudig! hoe echt menscheijk en waardig! Hoe sober! Maar niet minder sober is de plaats, waar Tolstoï ons het rampzalig uiteinde der ongelukkige, verlaten Anna Karenina teekent, die zich in haar radeloosheid en levensmoehheid werpt onder de raderen van een trein:

„Een goederentrein nadert. Het perron dreunt en 't is haar, of ze weer meevaart.

„Plotseling herinnert ze zich den man, die op den dag harer eerste ontmoeting met Wronsky overreden was, en nu weet ze wat ze doen moet. Met haastige, lichte schreden verlaat ze het perron; ze ziet den machinist, die haar verwonderd aankijkt, ze ziet ook het groote door den hefboom bewogen rad; de locomotief gaat voorbij.

„Daarheen!" zegt ze, „ik zal hem straffen, ik wil mij niet laten kwellen, ik zal mij van allen en van mij zelf verlossen".

„De eerste wagen rolt voorbij, de tweede volgt. Ze werpt het roode taschje, dat ze in de hand heeft, weg, doet een schrede voorwaarts naar de rails, en buigt zich onder den wagen. Ze weet, dat ze een beslissenden stap doet, meer beslissend, dan ze er ooit een in haar leven heeft gedaan. Onwillekeurig heft zij de hand op, maakt een kruis, valt op de knieën, steunt met de handen op de rails, en buigt het hoofd...

„Wat doe ik? waar ben ik? waarom?"

„Ze wil weer opstaan, maar een reusachtig, onverbiddelijk iets houdt haar onbarmhartig omlaag, stoot haar, en sleept haar bij den rug met zich voort.

„o God! vergeef mij!"

„Het vuile zand en kolenstof komt naderbij; zij valt er met het gezicht in. — En het licht, waarbij ze het met kommer, strijd, leugen en dwaasheid beschreven boek van haar leven

las, begint te knetteren, wordt flauwer, flikkert nog eenmaal op en wordt uitgedoofd....”

Ik merkte boven op, dat Tolstoï door zijn schetsen van de natuur en van het menschenleven ons in een stemming weet te brengen. — Wij zijn in den Kaukasus, wanneer de oogst daar wordt binnengehaald. Een brandende Augustus-zon doet alles verdrogen en een zoele wind waait stof en zand over boomen en huizen. Zwermen van muggen en vliegen staan boven dorpen en dalen. 't Is de drukste tijd van het jaar. Alles is in beweging. Van heinde en ver komen de arbeiders en dragen korven vol druiven aan. Een vrouw werpt van de zwaarbeladen wagens handen vol den voorbijganger toe. Elders is men reeds aan het persen. Een aangename geur vult de lucht. En in de schaduwrijke tuinen, midden uit een zee van wijnstokken, klinken gelach, gezang en vroolijke vrouwenstemmen, terwijl de schelle, bonte kleeren der meisjes tusschen het groen glinsteren.

Een eenzame, onmetelijke vlakte rijst voor ons oog en in dikke vlokken valt de sneeuw naar omlaag. De paarden zuchten, de slede kraakt, de weg wordt versperd. Aan angstige gedachten ter prooi, zit de reiziger terneer, zich afvragend in den duisteren nacht, of niet zijn laatste uur heeft geslagen. Dan komt de morgen — en, Gode zij dank! hij wordt gered.¹

Hier is het een onmetelijk woud, daar een trotsch berggevaarte, elders een met grazend vee bedekte wef, waarbij we stilstaan, of ook een kabbelende stroom, welks golfferuisch ons in de ooren speelt, en waarin de heldere hemel zich spiegelt. En altoos ontvangen wij den een of anderen indruk.

Een andermaal neemt Tolstoï ons bij de hand en voert ons naar het slagveld onder dooden en gekwetsten, bij het bulderen van het geschut dat den levenden de kogels om de ooren doet fluiten.

¹ Une tourmente de neige, traduit par E. Halpérine. Paris, 1886.

„Prins Andreas Bolkonsky, met het vaandel in de hand, stormt aan de spits van zijn bataillon vooruit. Voor hem ligt de Russische batterij, die bestookt wordt. De Franschen overwinnen. Alles is in verwarring. Nog een enkele artillerist houdt stand; deze wordt neergesabeld. Eensklaps ontvangt de prins een hevigen slag op het hoofd en valt ruggelings neer. Na een oogenblik van bedwelming slaat hij de oogen weer op, maar ziet niets meer dan hoog boven zich het onmetelijke, diepe luchtruim, waarlangs langzaam lichte, grijze wolkjes drijven.

„Welk een kalmte, welk een vrede! Hoe anders is het nu, dan toen ik voortsnelde, hoe anders, dan toen die verschrikte mannen elkander het bezit van den aanzetter betwistten! Hoe geheel anders drijven deze wolkjes in het eindeloze luchtruim vreedzaam voort! Hoe is het mogelijk, dat ik deze oneindige, onbegrensde ruimte niet eerder heb opgemerkt? Wat ben ik gelukkig, dat ik haar eindelijk heb ontdekt! Ja, alles is ijdel, alles is teleurstelling, behalve dit! En God zij geloofd voor deze rust, voor deze kalmte!..”

Wat later staat Napoleon, de held zijner droomen, bij de plek, waar men hem gelegd heeft. „Wat is die held nu, in vergelijking met dien schoonen, rechtvaardigen, zaligen hemel, dien zijn ziel omvangen en begrepen had. En met den blik op Napoleon gevestigd, denkt hij aan de nietigheid van den roem, aan de onbeduidendheid van het leven, welks doel niemand begrijpt, aan de nog grooter nietigheid van den dood, welks beteekenis voor iedereen verborgen blijft!”

Het „plechtige, eenvoudige” mysterie van den dood, grooter nog dan het mysterie van het reeds zoo raadselachtige leven. Peinzend staat Tolstoj bij menige stervenssponde stil, altoos met een vraag op de lippen.

Wie het minst nadenkt en het naast staat aan de natuur, sterft het gemakkelijkst. De voorname dame, die met zooveel moeite de aarde verlaat en tot het laatste oogenblik toe zich

vastklemt aan het leven, waarvan ze niet scheiden wil noch kan, staat beneden den eenvoudigen boer, die, wetend dat zijn tijd is gekomen, zonder iemand last te doen, heengaat; de boer beneden den boom, die, door menschenhand geveld, juichend en vroolijk ter neervalt.¹ Zoo oordeelt Tolstoj in zijn pessimistisch-nihilistische periode. Dan ook dringt zich de vraag aan hem op, wie den menschen na zijn dood meer tot voordeel is: het paard, waarvan vel en beenderen nog gebruikt worden, en welks vleesch strekt tot voedsel aan de dieren des wouds en de vogelen des hemels; of de meester, „dont ni sa peau, ni sa chair, ni ses os ne servent à rien”, en die, na reeds lang der wereld tot last te zijn geweest, door zijn sterven haar slechts een last te meer wordt.

„En niettemin hebben de „dooden”, die de dooden begraven, het noodzakelijk geacht, het lijk een mooi pak en mooie laarzen aan te trekken; het te leggen in een geheel nieuwe doodkist, en de nieuwe kist weer te plaatsen in een ander looden omhulsel; het naar Moskou te brengen, en daar de oude beenderen op te graven, om dit rotte lichaam, door de wormen opgegeten, in het nieuwe pak en de verlakte laarzen neer te leggen en het geheel met aarde te bedekken.”²

En later? We zien achtereenvolgens den ouden Besoekou, de jonge prinses, Andreas Bolkonsky, diens vader, Lewin's broeder, Iwan Iliitsj, en meer anderen scheiden van het leven, en telkens schijnt de dood hem iets anders te prediken. Maar op de vraag: „wat is hij?” de koning der verschrikking, dan wel de bode der verlossing, of de engel van een nieuw ontwaken, wordt geen antwoord gegeven. Doch ja! Hij is verlossing, wanneer hij, als bij den rampzaligen Iwan,³ die nooit iets anders heeft gedaan dan zich zelf gezocht; die

1 Trois morts.

2 La mort d'un cheval. Zie beide in „La Mort, traduit par M. E. Halpérine. Paris. 1886.

3 La mort d' Iwan Iliitch. Aldaar.

een kwelling was voor zijn vrouw en zijn kinderen; die morrend zijn lot heeft gedragen, van het leven der zelfzucht bevrijdt, tot het licht voert en de gedachte aan het oneindige doet geboren worden. Dan wordt de dood leven. Dan. . . Genoeg hij is een werkelijkheid, en Tolstoj plaatst telkens weer zijn lezers voor die werkelijkheid, om hun het „memento mori” te herinneren, opdat ze het „memento et vivere!” niet vergeten. „Want naast het mysterie van den dood staat dat andere mysterie van liefde en leven, niet minder onnaspeurlijk dan het eerste.”

Wie Tolstoj's werken leest, voelt zich als in een museum van schilderijen, waarin zijn aandacht nu eens door een binnenhuisje, dan door een landschap, hier door een stadsgezicht en daar door een natuurfereel wordt geboeid. Willen wij de zalen eens binnentreden, en in 't voorbijgaan een kijkje nemen? Allicht dat al hetgeen we nu slechts oppervlakkig zien, bij een later bezoek nauwkeuriger en meer in bijzonderheden wordt in oogenschouw genomen, zoo het mij n.l. gelukt is er de waarde van te leeren kennen.

Recht voor ons uit hangen de slagen van Austerlitz, Friedland en Borodino, de laatste met Koetoesou op den voorgrond; daarboven de brand van Moskou, de oude czarenstad, aan de overwinnaars prijsgegeven; verder een bivouac met soldaten, die bij een vuur zich zitten te warmen, en elkaar hun lotgevallen vertellen; dicht er bij een eenvoudige dorpskerk, waar generaals te zamen zijn en op een oorlogskaart de stellingen van het leger bestudeeren. Links een paar jachtstukken met groene jagers en blaffende honden; er onder de wedren te Tsarskoë Selo, op het oogenblik, dat Wronsky met zijn paard ter aarde stort; voorts het avontuur van Loekasjka aan den Terek, en de vergadering der lijfeigenen uit Polikoesjka. Rechts: het salon van Freule Scherer met zijn hoogadelijke gasten; het huisvertrek der Rostou's met zijn deftige meubelen; de kinderkamer van mevrouw

Lewin, die bezig is met haar kleinen te stoeien; het diner in de groote club te Moskou; het bureau van Oblonsky, het kabinet van Speransky; de dames Rostou, Sonia en Natasja, zich kleedend voor haar eerste bal; — te veel om alles te noemen.

In een andere zaal hangen portretten, naar het leven geteekend.

Die logge, dikke Rus, wat nonchalant in zijn kleeding, met zijn dichtgeknepen oogen, en een gelaat, waarop goedhartigheid en „bonhomie” staan te lezen, is Peter Besoekou; die met zijn fijnbesneden en aristocratisch uiterlijk, zijn hooggewelfd voorhoofd en spottenden glimlach, is vorst Andreas; die stoere, ongeschoren man aan de rechterzij, zijn vader, en die devote met haar mystieke trekken en haar stemmig kleedje, Maria, zijne zuster. Die erg fatsoenlijke, daar verderop, met een gezicht, dat nooit uit de plooi schijnt te komen, en zoo onberispelijk van toilet, met de grote ooren, die al wat ze willen hooren vernemen en doof zijn, als ze dit in het belang van den bezitter noodig achten, is mijnheer Karenin. In dat vroolijke, geestige, bevallige, van jonkheid blozende, frissche vrouwenkopje herkennen we terstond Natasja Rostou; aan die hartstochtelijk flinkerende oogen en weelderige vormen Anna Oblonsky, Karenin's overspelige vrouw; aan de fiere houding, de eigenaardige kleeding der Kaukasische vrouwen, aan die forsche, en toch maagdelijke vormen, maar ook aan de zwarte oogen, de mooie Marjanka, die Olenin's hart in vlammen zette, doch, helaas! zijn liefde niet beantwoordde. Al verder hangen daar veldheeren in uniform, staatslieden en ministers, en... ja, ook moujiks in versleten kaftans, een Karatiëff en anderen.

Doch we willen er althans één van nabij bezien en hooren wat Tolstoj zelf ons van hem vertelt. We staan er juist voor, voor Olenin nl., van wien ik reeds met een enkel woord sprak. Die Olenin nu is wat men in Moskou een „jongmensch” noemde. Op zijn achttiende jaar was hij reeds geheel onafhankelijk,

want zijn ouders waren vroeg gestorven en op zijn vier-entwintigste wist hij nog volstrekt niet wat hij in het leven zou uitvoeren. Hij deed eigenlijk alles wat hij wilde en liet zich door niets en door niemand binden. Hij had geen familie en geen vaderland, geen geloof en geen zorg. Maar toch stelde hij in alles belang. Liefde was dwaasheid, zei hij, en niettemin was hij op ieder jong, mooi meisje, dat hij zag, smoorlijk verliefd. Rang en stand waren onzin, en in weerwil daarvan voelde hij zich aangenaam gestemd, wanneer op een of ander bal vorst Sergeï hem aansprak en eenige vriendelijke woorden tot hem richtte. Maar vrij moest hij blijven. Zoodra hij bemerkte, dat eenige band hem begon te kwellen, verbrak hij dien zoo spoedig mogelijk. Zijn jeugd gaf hem een gevoel van zelfvertrouwen, dat hij meende, van zich zelf en van de gansche wereld te kunnen maken wat hij wilde. De God der jeugd, die in hem werkte, en hem tot alles in staat stelde, maakte hem gelukkig. Hij hield tot nog toe alleen van zijn eigen ik, en verwachtte dan ook alles alleen van zijn eigen persoon. Het leven had hem zijn waan nog niet ontnomen. Bij zijn vertrek uit Moskou erkende hij zijn gebreken, maar al wat geschied was achtte hij als iets toevalligs, en van volstrekt geen beteekenis. Hij had zich tot op dit oogenblik nog nooit voorgenomen *goed* te leven, maar zou nu een nieuw leven beginnen, geen feilen meer begaan, geen berouw meer behoeven te hebben en gelukkig worden."

Op deze wijze weet Tolstoï te portretteeren, dat de persoon, dien hij ten tooneele voert, ten voeten uit voor ons staat, met zijne deugden en zijn gebreken, in zijn zwakheid en in zijne kracht.

Is dat niet het realisme van den echten kunstenaar, die aan de werkelijkheid niet te kort doet en tegelijk aan de dichterlijke verbeelding vergunt, haar vleugelen breed te ontplooien; die de werkelijkheid met het waas der poëzie omgeeft?

III

Het eerst heeft Tolstoj zich aan het Russische publiek bekend gemaakt door een aantal vertellingen, die hij zeer goed onder den algemeenen titel: „Herinneringen en Indrukken” had kunnen uitgeven.

„Sebastopol in December (1854), Mei en Augustus (1855)”, geeft eene tot de kleinste bijzonderheden afdalende beschrijving van wat gedurende het beleg in en buiten deze vesting is geschied. Van dag tot dag worden we voortgeleid, tot... tot eindelijk, na een moedige en hardnekkige verdediging van elf maanden tegen een tweemaal sterkeren vijand, het uur der overgave slaat en de stad wordt prijs gegeven. In het duister van den nacht stroomt alles naar buiten.

„Op den tegenoverliggenden oever gekomen, ontbloomt ieder het hoofd en maakt het teeken des kruises. Maar dan dringt tevens een ander, pijnlijk en spijtig, gevoel de harten binnen. Bijna geen der soldaten, die niet nog een blik op het zoo pas verlaten Sebastopol werpt, met onuitsprekelijke verbittering in de borst een zucht slaakt en dreigend de vuist tegen de vijanden balt”.

Aan Tolstoj's dienstdtijd herinneren verder zijn „Soldatenleven”,¹ en ten deele ook „de Kozakken”, een verhaal, dat ons in den Kaukasus verplaatst.

Daar, te midden van ondoordringbare wouden en onafzienbare steppen, bij hooge sneeuwbergen, wier kruinen in het zonlicht schitteren, en in vriendelijke dalen, aan den kabbelenden stroom, op welks oevers de wachtposten zijn uitgezet, onder jacht- en krijgsavonturen, feestgelagen en danspartijen, onder de oogen van Loekasjka, den held van het dorp, en van den ouden jager Jerosjka, die zoo smakelijk

¹ Kriegsbilder. R. Wilhelm, en „Soldatengeschichten”, Verlag von O. Janke, Berlin.

drinken en zoo opgewekt vertellen kan, — daar speelt de roman van jonker Olenin, uit Moskou derwaarts gevlucht, om een nieuw leven te beginnen. Onder den indruk van de trotsche bergen en den helderen hemel schudt deze weldra de Moskou'sche herinneringen af, en gevoelt hij zich frisch en gezond te midden van allerlei gevaren en moeiten, die het leven daar meëbrengen. Jerosjka is zijn leermeester, en Marjanka, de schoonste uit het dorp aan den Terek, bij wier ouders hij inwoont, heeft terstond zijn voor liefde vatbaar hart in vlam gezet. Doch gelijk een vos wel zijn haren, maar nooit zijn streken verliest, zoo kan ook het kind eener ontzenuwde, overfijne beschaving nooit geheel afleggen wat het door opvoeding en omgang zich toeëigende. Vreemdeling zal het zich blijven gevoelen onder hen, die gelukkig zijn, doordat ze... geen behoeften kennen en in natuurlijken eenvoud hun levensweg bewandelen. Dit nu zou Olenin in zijn liefde voor Marjanka ondervinden. Ziet, hij kan al het geluk, al de poëzie, al het aantrekkelijke en onbekommerde van een bestaan, als door die natuurkinderen geleefd wordt, waardeeren. Hij is een en al bewondering voor „die eeuwige, ontogankelijke sneeuw en voor de majestueuze vrouw in haar oorspronkelijke schoonheid, zooals ze eens uit de hand des Schepers is voortgekomen”. Hij gevoelt, dat de eenvoud hier het kenmerk der waarheid is. Maar... maar hij vat tevens, dat een geluk te smaken als waarvan hij droomt, voor hem, die zoolang de leugen eener bedorven maatschappij heeft ingeademd, niet meer is weggelegd.

Ja, zoo hij Loekasjka was, paarden stelen, liedjes zingen, zich bedrinken, menschen vermoorden, 's nachts dronken door het venster der geliefde kruipen, en daarenboven zijn onharmonisch verleden vergeten kon, dan... „Dagelijks ziet hij de vergelegen sneeuwbergen en deze trotsche, gelukkige vrouw. Maar de zijne wordt zij nimmer. „Wel staat ze niet beneden hem, doch hoe zal ze hem ooit begrijpen. Zij is

gelukkig, gelijkmatig als de natuur, tevreden in zichzelf."

En inderdaad, Olenin heeft goed gezien. Hij zal voor Marjanka nooit kunnen zijn wat Loekasjka voor haar is en blijven zal. Zijn beschaving is de slagboom, die hem van haar scheidt.

Dobberend tusschen hoop en vrees, brengt hij zijn dagen door, tot de trotsche schoone, die eerst zijn aanzoek om hare hand niet geheel scheen af te slaan, aan al zijn illusies een einde maakt. Wanneer n. l., na een gevecht tusschen de Tsjetsjansen en de Kozakken, waarin een vrij groot aantal van de laatsten gesneuveld en ook Loekasjka doodelijk gewond is, Olenin haar wederom met zijn liefdesverklaringen lastig valt, wijst de gebelgde jonkvrouw hem op ondubbelzinnige wijze, en voor goed, de deur.

Dan heeft Olenin's liefdesgeschiedenis aan den Terek uit, en verlaat hij, na afscheid te hebben genomen van den ouden Jerosjka, de hem lief geworden plek.

Ja, dit is de vloek van die zoo hooggeroemde beschaving, dat zij alwat eenvoudig, natuurlijk, oprecht is vermoordt, het geluk verwoest en de menschen, die anders elkander zouden liefhebben, scheidt. Wie waarlijk gelukkig wil zijn moet met al het leugenachtige, dat zij in het aanzijn roept, breken en terugkeeren tot de natuur, d. i., tot de waarheid. Evenals in „de Kozakken," is deze gedachte schering en inslag van al Tolstoj's novellen uit dezen tijd.

Telkens weer stelt hij de vraag: wat doet uw beschaving? Nechliodou, een man vol goede voornemens, met gezond verstand en goeden wil, maar die altoos met woorden tracht te doen wat alleen daden vermogen, komt door gemis aan arbeid, een gevolg van zijn fortuin en zijn stand, in slecht gezelschap, wordt een speler, en begaat, zoodra alles verspeeld is en hij niet meer weet hoe zich te redden, een zelfmoord.¹

¹ Erzählung eines Markörs, übersetzt von Paul Graff. Berlin, 1836. Der Morgen des Gutsherrn. e. u.

't Is de beschaving die de standen scheidt en het menschelijk gevoel, het medelijden, doodt.

„Op den 7den Juli van het jaar 1857 zong in Luzern, voor het hôtel „Schweizerhof,” waarin meer dan honderd rijke menschen logeerden, een arme reizende zanger een half uur lang zijne liederen en begeleidde zijn gezang met de gitaar. Meer dan honderd menschen luisterden er naar. De zanger vroeg hun driemaal om een gift. Niet één hunner reikte hem een penninkske, en velen lachten hem uit....

„Dit is geen feit, belangrijk voor de geschiedenis van de menschelijke daden, maar wel voor die van den vooruitgang en van de beschaving.” Zoodra die zanger, uitgenoodigd om een flesch wijn te drinken, met zijn gastheer aan een der tafels in de „Speisesaal” gaat zitten, staat een Engelsche lord verontwaardigd op, en zien de kellners met minachting op hem neer.

„Wie,” vraagt Tolstoï, „wie was meer mensch en wie meer barbaar — de lord, die, bij het zien van de versleten jas des zangers, toornig van zijn tafeltje wegliep, en den zanger voor zijn moeite zelfs niet het millioenste deel van zijn vermogen gaf, — of de kleine zanger die, op gevaar van in de gevangenis te komen, met één franc in den zak, reeds 20 jaar, zonder één eenig mensch kwaad te doen, door berg en dal trekt, de menschen welke hem beledigen en beschimpen, ja, — hem uit hun gezelschap zouden willen verbannen, met zijn liederen opvroolijkt, en die nu vermoeid, hongerig en beschaamd naar de een of andere herberg gaat, om op vuil stroo uit te rusten?”¹

Wat doet uw beschaving? Bewaart ze den mensch voor de vreeze des doods? Geeft ze hem kracht in gevaren? Doet ze niet het natuurlijk gevoel plaats maken voor koele bereke-

¹ Luzern, aus dem Russischen von Wilhelm Lange. Leipzig, Verlag von Ph. Reclam. jun.

ning? Waar blijft, onder haar invloed, de poëzie der eerste liefde? Tolstoï's antwoord op deze vragen is niet twijfelachtig, en in „Drieërlei dood;”¹ „Sneeuwstorm;”² „Twee Huzaren;”³ „Huiselijk geluk;”⁴ voor ieder te vinden.

Teekent Tolstoï in „Polikoesjka,” naast de radeloosheid, het eergevoel van den lijfeigene, die, hoewel reeds meermalen op oneerlijkheid betrapt en deswege gestraft, nu onschuldig aan eenig vergrijp, maar geen kans ziende, om zich te rechtvaardigen en zijn onschuld te bewijzen, zich liever het leven beneemt, dan het door zijne meesteres op nieuw in hem gestelde vertrouwen te beschamen;⁵ — in „Albert” komt hij nog eens op het in „Luzern” behandelde thema terug, en schetst hij ons een armen muzikant, die, hoe verlopen ook, niettemin beter en edeler is dan zijn eigengerechtigde, rijke begunstiger.⁶

Doch, hoe oorspronkelijk en met hoeveel talent al deze verhalen mogen geschreven zijn, hoe ze pleiten voor Tolstoï's gave van opmerken, vertellen en ontleden; hoe levendig en frisch het coloriet er van zij; hoe aangrijpend meestal de teekening van de natuur, het landschap, de zeden en gewoonten der menschen; hoe fijn de zielkundige analyse van de karakters, zij worden geheel op den achtergrond gedrongen en in de schaduw gesteld door „Oorlog en vrede”⁷ en „Anna Karenina.”⁸ Inzonderheid in het eerste heeft Tolstoï de gansche

1 *Trois Morts.* a. w.

2 *Une tourmente de neige.* a. w.

3 *Zwei Husaren.*

4 *Familienglück,* übersetzt von Wilhelm Lange. Bij ons uitgegeven onder den titel: „Katia.”

5 *Polikouchka,* traduit par E. Halpérine. Paris 1886.

6 *Albert,* zwei Erzählungen, verlag von S. Fischer. Berlin.

7 *Guerre et Paix,* traduit par un Russe. Paris. 1884. Holl. vertaling van Titia van der Tuuk, Arnhem. 1887.

8 *Anna Karenina,* übersetzt von Paul Graff. Berlin. 1885.

kracht van zijn reusachtig talent ten toon gespreid, en een werk geleverd, dat eenig is in de letterkunde der 19de eeuw.

Een levendig tafereel wordt er in ontworpen van Rusland's uit- en inwendige geschiedenis tusschen de jaren 1805 en 1820. Met heldere kleuren, frisch en krachtig, aanschouwelijk en vol gloed, teekent hij den tocht van Napoleon door Europa; 's keizers overwinningen bij Austerlitz en Friedland, het voorttrekken der troepen, den inval in het groote rijk des Czaren, den slag bij Borodino, den brand van Moskou, het daarop gevolgd ontwaken van het nationaliteitsgevoel bij adel en volk, den val van den indringer, diens vlucht en den ondergang van het Fransche leger. Uit allerlei authentieke documenten heeft Tolstoï zijn wetenschap aangaande den gedenkwaardigen veldtocht, de beraadslagingen der generaals, de onderlinge verhouding der Russische bevelhebbers, het plan van aanval en de dispositie der beide legers opgediept. Het verhaal wordt nu eens afgewisseld door wijsgeerige beschouwingen over den oorlog, over de macht der persoonlijkheid in den krijg, over het beleid van Napoleon en de beteekenis van Koetoezou; dan weer door critische oordeelvellingen over de Fransche en Duitsche geschiedschrijvers, die hetzelfde onderwerp behandelden, en... vaak genoeg tot de orde geroepen en weerlegd worden.

Dat het portret van Napoleon juist en geheel onpartijdig door Tolstoï geteekend is, zou ik niet durven beweren. Geflatteerd is het zeer zeker niet. Tolstoï ziet in den keizer, dien men gewoon is „den Groote” te noemen, alleen het „nietige *werktuig* der geschiedenis.” Hoe kan het anders bij hem, die van oordeel is, dat niet de wil van den enkele, noch het talent van den veldheer, en evenmin de stelling van de legers, maar alleen het noodlot de overwinning behalen doet. Bij hem die meent, dat niet de aanvoerder den slag leidt maar de massa, gedragen door dien onbekenden „X,” dien hij den geest der troepen gelieft te noemen, en die

voorts op de vraag: wat eigenlijk de oorzaak is van de historische feiten? ten antwoord geeft: „dat de loop der wereldgebeurtenissen van den beginne af bepaald is en afhangt van de samenwerking van den wil dergenen, die in de gebeurtenissen betrokken zijn, en de wil van mannen, als Napoleon, er slecht een zeer geringen, meer schijnbaren dan werkelijken invloed op uitoefent.” Ook dwalen, volgens hem, zij die het er voor houden „dat de plannen voor veldtochten en slagen in de studeerkamers der generaals worden vastgesteld. Want zij vergeten te rekenen met de onvermijdelijke omstandigheden, waarin de opperbevelhebber moet handelen, maar die hij te voren niet kan voorzien.”

Tolstoï kent in den grooten Fransch-Russischen oorlog slechts één waarlijk groot man. En die man is Koetoezou, de tegen den wil van den Czaar, door de troepen en het volk aangewezen aanvoerder der Russische armee. Want, deze zocht niet zijn eigen roem, als zoovele zijner medebevelhebbers deden; en decoraties lieten hem tamelijk koud. Al sliep hij bij de beradslagingen zijner generaals herhaaldelijk in, al draalde en talmde hij, waar anderen den tijd tot handelen gekomen achtten, hij had de wonderbare gave der intuïtie en vertegenwoordigde den geest der natie.

„Hij sprak niet van de veertig eeuwen, die van de hoogte der pyramiden op zijn soldaten neerzagen,” maar hij bezat liefde voor zijn land en het onverdeeld vertrouwen der troepen. „Deze eenvoudige, bescheiden, en bijgevolg groote figuur — groot, in de eenig ware beteekenis van dit woord — liet zich niet gieten in den leugenachtigen vorm van den Europeeschen held, van den zoogenaamden overheerscher der volken, zooals de geschiedenis dien heeft uitgedacht!...”

Tolstoï, die een groot deel van zijn omvangrijk werk aan den oorlog wijdt, vergeet echter evenmin het maatschappelijk, zedelijk, godsdienstig en geestelijk leven van den door hem beschreven tijd te schilderen. Verschillende families, inzon-

derheid uit de hoogere standen, worden door hem ten tooneele gevoerd en in haar meer of minder belangrijke lotgevallen ons geschetst: de Besoekou's, de Bolkonsky's, de Rostou's, de Koeraguin's, en daarnevens een aantal opzichzelfstaande personen, die er mee in betrekking hebben gestaan, als Dennissou, Dologou, en hoe verder ook hunne namen mogen zijn. Dat dit leven met zijn intriges en zijn schijnheiligheid, zijn onzedelijkheid en zijn kuiperijen, zijn slemppartijen en echtbreuken een in ieder opzicht aangenamen en opwekkenden indruk bij den lezer achterlaat, zal ik volstrekt niet beweren. Toch boeit het de aandacht, vooral waar de handelende personen zich er van losmaken en zich er boven verheffen.

Een eigenlijken hoofdpersoon heeft de roman niet, en wat men gewoon is „een intrige" te noemen evenmin. Toch loopt er een draad doorheen, die het een aan het ander verbindt. En al maakt de overweldigende menigte détails de lezing wel wat vermoeiend, zoodat we nu en dan onze gedachten moeten verzamelen en ons geheugen raadplegen, — hoe verder wij komen, des te meer worden we geboeid en in onze belangstelling gesterkt. Aan het einde staat voor ons oog de held van het boek, het Russische volk met zijn deugden en zijn gebreken. Vertegenwoordiger van den Russischen geest bij uitnemendheid is Peter Besoekou, aan wiens karakterteekening Tolstoï al zijn talent heeft ten koste gelegd. Met een groote mate van open- en goedhartigheid, zachtzinnigheid en aangeboren vroomheid, vereenigt Peter een niet minder groote mate van onhandigheid, onaandoenlijkheid, lichtzinnigheid en zwakheid van karakter. Zijn goede voornemens lijden niet zelden schipbreuk, wanneer de verleiding hem bestookt in de gedaante van loszinnige vrienden. Maar zijn ongelukkig huwelijk met de overspelige Helena Koeraguine en het deswege gehouden duel met Dologou brengen hem tot nadenken, en voeren hem allereerst in de armen der maçonnerie, waarin hij rust dacht te vinden. Na veel zoeken

en worstelen gaat eindelijk het licht voor hem op. In de dagen zijner krijgsgevangenschap, na den val van Moskou, waarin hij, toen allen de stad verlieten, was achtergebleven om Napoleon te doodden, zal een eenvoudige soldaat, Karataïeff, het voor hem ontsteken.

„De kalmte, vruchteloos door hem gezocht in de philanthropie, in de vrijmetselarij, in de verstrooiingen van het leven, in den wijn, in heldhaftige zelfopoffering, in zijn romantische liefde voor Natasja, op den weg van het afgetrokken denken, was door de verschrikkingen van den dood, de ontbering, de ellende en de eenvoudige tevredenheid van Karataïeff onverwachts in hem geboren”. Hij heeft God gevonden, den levenden en alomtegenwoordigen God van Karataïeff, „veel grooter en ongenaakbaarder voor het menschelijk verstand dan de groote Bouwheer van het heelal, dien de vrijmetselaars vereeren. Wat hij voorheen slechts had vermoed, was hem thans werkelijkheid. Geen „Waarom” bestond voor hem meer, want zijne ziel wist, dat God bestaat en dat er geen haar van 's menschen hoofd valt zonder Zijn wil!”

Maar die Peter Besoekou is Tolstoï zelf, zegt de lezer, die met eenige aandacht volgde wat ik boven van den dichter schreef. Hij kan wel gelijk hebben. Of liever hij heeft gelijk. Doch naast Peter staat een andere figuur, in wie Tolstoï mede een deel van zich zelf heeft belichaamd. 't Is die van Andreas Bolkonsky, de fijne aristocraat, de edelman bij uitnemendheid, de eerlijke, trotsche, diepgevoelende, maar twijfelende geest, wiens scepticisme telkens weer aan zijn zin voor het oneindige in den weg treedt, de zoekende ziel, die eerst door de smartelijke ervaringen van een veel bewogen leven tot kalmte komt en de vrees voor den dood overwint. Zijn huwelijk met de jonge prinses heeft hem gedesillusionneerd. Na haar dood maakt zelfverwilt zich van hem meester.

De zucht naar roem drijft hem tot daden. Alle roem blijkt hem ijdel, zoodra hij gewond op het slagveld terneerligt, en

zich tot vrede voelt gestemd door het zien van den eindeloozen, diepen hemel, die zich welft boven zijn hoofd en van een wereld vol gerechtigheid en goedheid tot hem spreekt.

„De liefde zal hem redden; hij wordt in zijn liefde door Natasja Rostou, zijn ideaal, wreed teleurgesteld en bedrogen.

De haat drijft hem voort, wreken zal hij zich op hem, die hem het hart van Natasja ontstal, dooden zal hij den eerlooze.

En andermaal, nu bij Borodino, gewond, ziet hij op een tafel in de ambulance naast zich het verminkte lichaam van... zijn vijand, den lichtmis Anatole Koeraguin. Dan maakt de haat voor medelijden plaats. Zijn hart wordt verruimd. „Dit is dan, dacht hij, de liefde tot den naaste, de liefde voor hen, die ons beminnen en voor hen die ons haten, de liefde, door een God op aarde gepredikt, die Maria mij wilde leeren en welke ik toen niet begrepen heb. Ziedaar wat mij overbleef hier te leeren op aarde. Nu zou ik willen leven, maar het is te laat.”

Een lang ziekbed volgt. Het brengt verzoening met Natasja, die hem verpleegt. De oude liefde ontwaakt weer. Andermaal zou hij willen leven, en gelukkig zijn. Maar hij gevoelt, dat de dood nadert. Almeer sterft hij der wereld af. Almeer maakt het gevoel voor het oneindige zich meester van zijne ziel. Nog eens woedt de strijd in zijn binnenste. Dan, na een benauwenden droom, waarin hij met den dood een laatste worsteling heeft, schrikt hij plotseling op. „De gedachte: „sterven is ontwaken”, schiet hem op eens door het hoofd en een tipje van den sluier, die het onbekende voor hem verborgen hield, wordt in zijne ziel opgelicht! Hij voelde zijn lichaam bevrijd van alle banden, die hem nog aan de aarde hechtten, en een ongekende zaligheid, die hem tot aan het einde toe bijbleef, doorstroomde hem!”

Prins Andreas had den vrede gevonden. Wegstervend had hij den zin van HET leven gevat.

In Nicolaas Rostou, den soldaat bij uitstek, die zich het

best thuis gevoelt onder de kameraden van het regiment, en in de legerplaats alle zorgen van zich afschudt; den trouwen makker zoowel van wie in rang boven, als van wie beneden hem staan; den dapperen militair, die de kogels der vijanden niet vreest en zijn leven voor het vaderland veil heeft, spreekt de herinnering van Tolstoi's eigen diensttijd. Vandaar, voor een goed deel, de aantrekkelijkheid van deze blijkbaar met ingenomenheid geteekende figuur.

En met niet minder sympathie lezen we van Nicolaas' broeder Petia, — al staat hij aanvankelijk door zijn jeugd meer op den achtergrond; — en van den moed, door hem bij het verjagen van de Franschen tentoongespreid, een moed, die hem het leven kostte.

Over 't geheel genomen is het gezin der Rostou's een, waarin men gaarne vertoeft. De vader, helaas! wat slordig op het punt der finantiën, is een goedhartig man, die alle menschen genegen en bereid is ieder te helpen. De moeder is een edele, in het lot harer kinderen belangstellende vrouw, voorkomend voor wie haar huis betreedt. Verder ontmoeten we daar de verstandige, meer of min berekenende Vera; de liefdevolle, uit liefde zich opofferende Sonia, en — vooral niet te vergeten — de vroolijke, levenslustige, gezellige, door jeugd en schoonheid schitterende, bevallige Natasja. Zij, de ziel van het gezin, de lieveling der ouders, die de oogen en harten van alle mannen tot zich trekt, — zij ook leert door het leven den ernst van het ijdele leven verstaan.

Eens was zij de verloofde van prins Andreas, dien ze boven allen beminde, en met wien ze gelukkig zou zijn geweest, zoo niet de hartstochtelijke, verleidende taal van den ellendigen wellusteling Anatole Koeraguin haar voor een oogenblik verblind en aan prins Andreas had ontrouw gemaakt. Zelfs zou ze toen diep, o, zoo diep, zijn gevallen, indien niet Peter Besoekou haar nog bijtijds uit de macht van dien eerlooze had gered. Sedert heeft ze haar schuld geboet, geboet door haar tranen

en gebeden, geboet ook door een leven van toewijding aan hem, dien ze eens in den tijd harer zelfmisleiding had vergeten. Als een engel heeft ze gewaakt aan de sponde van den lijdenden man, die haar de hand der verzoening reikte, en dien zij een kus ten afscheid op de stervende lippen mocht drukken.

Met haar, aan diezelfde stervenssponde, staat de vrome, edele, liefhebbende, mystieke Maria Bolkonsky, de dochter van een harden vader, die haar niet begreep, maar wiens nukken zij met bewonderenswaardig geduld verdroeg. Geen uiterlijke schoonheid moge haar deel zijn geweest, in karakter-adel, deemoed en zelfverloochening heeft ze haars gelijke in Tolstoï's roman niet.

Stelt tegenover haar en Natasja de lichtzinnige, overspelige, mondaine Helena Koeraguine, of de intrigeerende Anna Mi-kailouna Drobetskoï, of de kokette jufvrouw Bourrienne, en ge begrijpt, waarom Tolstoï deze en andere personen van zijn boek zoo uit de hoogte, zoo met minachting en weezin behandelt. Genoeg, de vrouwenfiguren uit Tolstoï's roman zouden een afzonderlijke studie waard zijn. Wie haar geeft, kan op dankbaarheid rekenen.

Met een vriendelijk beeld van huiselijk leven en echtelijk geluk besluit Tolstoï „Oorlog en vrede.” Zoodra de krijg heeft uitgewoed, de rust hersteld en de vrede is teruggekeerd in het land en in de harten der menschen, van wier strijd wij getuigen waren, huwt Peter Besoekou, na den dood zijner vrouw, Natasja Rostou, en Nicolaas Maria Bolkonsky.

Zoo eindigt „Oorlog en Vrede,” waarvan Huet naar waarheid geschreven heeft: „Ik zou mij een Hollandsch gezin kunnen denken, dat een geheelen winter, avond aan avond zich om de theetafel schaarde, en altijd onder de macht derzelfde bekoring, het eindeloos verhaal van Tolstoï aanhoorde. Al luisterend naar den voorlezer of de voorlezeres, zouden de eenen een teeken-, de anderen een borduurwerk ter hand nemen..... Een vergeten wereldgebeurtenis zouden ze uit

de dooden zien opstaan, en het schijnbaar verouderde allengs de evenredigheden zien aannemen van een voorval uit (hun) eigen leven. Zelfs zouden ze niet wanen een vertaalden Russischen roman te lezen, spelend in een tijd, toen hunne grootouders kinderen waren, maar de beschrijving eener belangwekkende gebeurtenis van gisteren, voorgevallen onder hunne oogen, in het land hunner geboorte, in den huiselijken kring hunner gemeenzame bekenden, of van hen zelf, en verteld met dat vuur en met aanwending dier dichtelijke beelden, waarvan alleen de moederspraak het geheim bezit.”¹

„Anna Karenina” speelt in het hedendaagsch Rusland, en werd in 1878 voltooid. De motieven van den roman zijn: de rampzalige, immers overspelige, liefde van Anna en Wronsky, en de meer beredeneerde, minder hartstochtelijke verbinding van Constantijn Lewin en Kitty Tsjerbatzky. De eerste, uit de zinnelijke opwelling van een oogenblik geboren en daardoor vergankelijk, de laatste, langzaam geworden, goed overwogen en mitsdien, als op hechter grondslagen gebouwd, duurzaam en gelukkig. De eerste de bron van allerlei wanverhoudingen, zoowel tusschen de minnenden zelf, als tusschen hen en hun omgeving, de laatste de grondslag van elke welgeordende maatschappij. In de eerste een jaloezie van den kant der vrouw, die tot steeds grooter verwijdering leiden moet; in de laatste eene van de zijde des mans, die niet anders dan het geluk kan verhoogen. In de eerste een slagboom tusschen moeder en kind, noodzakelijk gevolg van de verbroken gemeenschap tusschen vader en moeder, in de laatste een moedervreugde, welke het gansche gezin tot zegen is.

In al zijn omvang teekent Tolstoï ons het verloop der liefdesgeschiedenis van Anna en Wronsky. De eerste vluchtige, maar voor het vervolg beslissende ontmoeting op het

¹ Litterarische Fantasiën en Kritieken, 23ste deel, p. 57.

spoorwegperron te Petersburg. Den toenemenden invloed, door den jongen, hartstochtelijken officier op Anna uitgeoefend. Anna's immer grooter wordenden afkeer van een echtgenoot dien ze nooit heeft liefgehad. Den strijd, die aan haar val voorafgaat; den val zelf en de daarmee gepaard gaande geheele breuk met haar verleden. Het verlaten van haar huis, om Wronsky naar het buitenland te volgen. De valsche positie, waarin haar verhouding tot Wronsky haar en haar minnaar tegenover de samenleving plaatst. Het lijden der moeder, die van het kind dat ze zoo innig lief heeft, wordt gescheiden, en zich genoodzaakt ziet het kind der schande dat ze niet beminnen kan, te verzorgen. Haar steeds grooter afmeting aannemende jaloezie, en de daaruit voortvloeiende twisten met Wronsky. Eindelijk de vertwijfeling en de wanhoop, die zich van haar meester maken in die mate, dat ze, nergens meer uitkomst ziende, de hel, waarin ze dagelijks zucht, ontvlucht en aan haar ellendig bestaan een einde maakt.

Een en ander is met meesterhand geteekend. Maar de kroon spant de schets van het lijden der moeder, een schets, die niemand met droge oogen kan lezen.

Ei ziet toch, hoe de deerniswaardige, door wroeging gekwelde, op den morgen van den verjaardag haars kinds, steelsgewijs, schuw, bevreesd afgewezen te worden door hen, wier meesteres zij eens was en van wier medelijden ze op dit oogenblik moet leven, het huis van den verlaten echtgenoot binnensluipt, om nog eens haar lieveling te kunnen omhelzen. Hoe ze den kleine vindt, maar vermagerd, zittende in zijn bedje, denkende aan zijn moeder, van wie de een hem verteld heeft, dat ze dood, en de ander, dat ze slecht is. Hoe ze hem liefkoost en hij haar gelaat met kussen overdekt, terwijl ze, na een kort samenzijn, na een oogenblik van onuitsprekelijke, hemelsche zaligheid en helder licht, op nieuw geworpen wordt in het somber duister van een starreloozen, stikdonkeren nacht.

Maar ruimer dan in de drukkende atmosfeer van deze

geschandvlekte liefde ademen wij in het gezin, dat aan de op innige liefde gebouwde vereeniging van Lewin en Kitty zijn ontstaan te danken heeft. Wat een gansch ander en beter leven wordt hier gesleten! Hoe klopt Lewin's hart van vreugde, bij de gedachte, dat zij, naar wier bezit hij zoo lang te vergeefs heeft gesmacht, eindelijk de zijne is! Welk een juichtoon stijgt er op uit zijne borst, wanneer hij de jonge moeder, die hem zijn eersteling schonk, na de uren des lijdens, als in het leven ziet teruggekeerd! Welk een geluk moet er gesmaakt worden, wanneer de vrouw, over de wieg van haar kind gebogen, fluistert: „Het beste wat gij doen kunt, mijn lieveling, is te lijken op uw vader.” Hoe hartelijk, hoe innig is de verhouding tusschen man en vrouw, tusschen de teedere moeder en hare kinderen!

En toch, niettegenstaande Lewin's geluk, in den dagelijken omgang met eene vrouw, die hij tot jaloersch worden toe bemint — een jaloezie, tusschen twee haakjes, waaraan we een der fijnst gepenseelde paneeltjes uit dit huwelijksleven te danken hebben, — niettegenstaande onder zijn beredeneerd bestuur zijn goederen in waarde toenemen en hij al het mogelijke doet, om zijn boeren tot welstand te brengen, knaagt daar een worm aan zijne ziel, die hij niet bij machte is te doden. Hij, die de plichten van den edelman zeer ernstig opvat, en een afkeer heeft van het leven, zooals het in zijn kring wordt geleefd; hij, die alleen aristocraten acht die „vier of vijf geslachten kunnen toonen van rechtschapen, brave voorouders, van mannen, die nooit een laagheid deden, nimmer hun nek voor anderen bogen, en niemand nodig hadden, maar zich zelf alles dankten;” hij, die zelf tot deze aristocratie behoort — hij brengt dagen door van aan waanzin grenzende vertwijfeling.

„Zoolang ik, zegt hij tot zich zelf, niet weet wat ik ben, noch waarom ik op deze aarde ben, is mij het leven onmogelijk.” Het gevoel van onwetendheid, waartoe hem de

studie der wijsbegeerte had gebracht, maakt hem zwartgallig, gemelijk, wanhopig, tot de boersche wijsheid van een eenvoudigen moejik: „Men moet niet leven voor zich zelf, men moet leven voor God;” hem uit den doolhof van zijn wijsgeerig nihilisme voert naar de zonnige hoogten des waarachtigen levens.

„Evenals vroeger — met deze woorden van Lewin eindigt de roman — „zal ik mij over Iwan den koetsier ergeren, zal ik twisten en te onpas mijne gedachten uiten. Evenals vroeger zal een muur het allerheiligste van mijn hart voor anderen, zelfs voor mijne vrouw, afsluiten. Evenals tot op dit oogenblik zal ik 't met mijn verstand niet kunnen begrijpen waarom ik bid, en zal ik toch bidden... Maar mijn leven, mijn gansche leven en elke minuut er van is thans voor mij niet zonder zin gelijk voorheen, doch heeft deze ontwijfelbare beteekenis, dat ik de macht heb het goede daarin te leggen.”

Dat de roman in de dagen van Tolstoï's eigen strijd en wanhoop geschreven is, leert ons de persoon van Lewin op elke bladzijde. Lewin, de tweede editie van Besoekou, is al weer... Tolstoï zelf.

Na Anna Karenina heeft Tolstoï geen groote romans meer geschreven,¹ maar zich aan een gansch ander soort van letterkunde gewijd. De epische dichter is moralist geworden in overeenstemming met de nieuwe richting, die zijn geest sinds zijn bekeering genomen heeft. Als zoodanig tracht hij in een aantal waarlijk stichtelijke verhalen² zijn tegenwoordige levensbeschouwing onder zijn landgenooten ingang te doen vinden.

De liefde tot het volk, welks honger naar degelijke lectuur hij wil bevredigen, heeft hem tot schrijven gedrongen.

1 Volledigheidshalve vestig ik nog de aandacht op een onlangs in onze taal overgebracht boekje van Tolstoï, „Zwanenzang” getiteld.

2 Verschenen in twee bundels: A la recherche du bonheur, traduit par M. E. Halpérine. Paris. en Iwan l'imbécile, traduit par M. E. Halpérine-Karninsky. Paris.

„De millioenen Russen, die lezen kunnen”, zei hij in een gesprek met Danilewsky, „staan met open mond voor ons en smeeken: Werpt ons wat uwer en onzer waardig geestelijk voedsel in den mond, heeren schrijvers! Schrijft ook wat voor ons anderen, die behoefte hebben aan een levend woord; verlost ons van prullen à la „Mylord George” en van anderen smakeloozen kermiskost,

„Het eenvoudige en eerlijke Russische volk is waard, dat wij antwoorden op die bede zijner goede en rechtvaardige ziel. Ik heb er lang over nagedacht, en ik heb het besluit genomen, iets in dezen geest te beproeven naar de mate mijner krachten!”

Dat Tolstoï's poging is geslaagd, bewijst de opgang zijner verhalen, die, al zijn ze op de lijst der verboden boeken geplaatst, door rijken en armen gelezen worden. Geen wonder. Want ze zijn populair in den waren zin van dit woord, in den zin nl. dien onze Beets er aan hecht, wanneer hij schrijft: „*Het is niet voor het volk, wat niet is voor den Mensch, wat niet komt van den Mensch*, als zoodanig. Laat de Mensch spreken. De onderwezene, de geoefende, de begaafde, de beschaafde, de veredelde, de door Gods licht verlichte — voorzeker! Maar in de eerste plaats: de Mensch. Onverminkt, onbeschadigd . . . *Het instrument van den populairen toon is het volledig, is het welbesnaard menschelijk hart* . . . De sleutel van het Populaire ligt in eene gelukkige toepassing van de volgende beginselen: Reken op den mensch, en slechts op den Mensch. Misken den Mensch niet. Spreek als Mensch. Wees u zelf.”¹

„Zich zelf” is Tolstoï in deze verhalen buiten twijfel geweest. Aan de meeste er van ligt een spreuk uit Oud- of Nieuw-Testament ten grondslag, zulk eene wel te verstaan, waarop hij zijne theorieën van oorlog, zonde, arbeid, plicht, gemeenschap, volkswelvaart, heeft gebouwd. De eenvoud des Bijbels is er niet in te miskennen en geeft er

¹ Beets, Verpoozingen op letterkundig gebied. Het populaire. p. 27, 28, 40.

een weldadige frischheid aan. Ze spreken tot de verbeelding, ze werken op het gevoel, ze wekken op tot nadenken, ze stemmen tot zelfonderzoek. Ze bestrijden groote zonden en verheerlijken groote deugden. Heeft elk der verhalen zijn eigen bekoorlijkheid, — al zou ik de strekking er van en de theorieën er in verdedigd, niet gaarne voor mijn rekening nemen — „Het Petekind”, „De twee grijsaards”, „Iwan, de onnoozele”, „Waar de liefde is, daar is God”, „De drie Staretzi”, „De eerste brandewijnstoker”, „God en de duivel”, „De berouwhebbende zondaar”, zijn het best geslaagd.

Doch liever dan nog meer titels te noemen, geef ik, ter kenschetsing van Tolstoï's talent ook in het populaire genre, een zijner zoogenoemde „contes bibliques”, die ons tevens het leven en de zeden der moejik's beter dan elke beschrijving doen kennen. 't Is het verhaal, dat het bekende woord van Jezus over de kinderen tot tekst heeft, en dat in onze taal met de noodige verkorting en met veranderde persoonsnamen¹ als volgt is overgebracht:

„Op een paar zware sneeuwbuien was een plotselinge dooi gevolgd, en op een laag gelegen pleintje had zich een groote, diepe, vuile plas gevormd, half sneeuw, half water.

Ter weerszijden van dit meertje stonden twee meisjes, 't eene grooter dan het andere. Zij hadden nieuwe jurkjes aan, 't eene blauw, 't andere rood, want het was een feestdag.

Het kleinste meisje kon de verzoeking niet weerstaan en stapte, met hare schoentjes aan, in den sneeuwplas.

„Pas op, dat je me niet bespat” riep de grootste, maar stapte meteen ook in het nat.

Spoedig vergaten zij haar mooie kleertjes en haar natte voeten en speelden en sprongen.

„Wat heb je mij daar vuil gemaakt,” riep op eens de jongste, en liep huilend weg.

¹ De Liefde Sticht, 1888. Drie verhalen van Tolstoï door Jo de Vries: *Als de kinderhens*. Ik neem de vrijheid de oorspronkelijke namen te gebruiken.

„Je bent zelf begonnen”, kreeg ze ten antwoord.

„Kind, hoe kom je zoo morsig?” zei de moeder, die haar kleine beslikt zag wegllopen.

„Dat heeft Malasjka gedaan!” zei het kind.

En de moeder greep Malasjka en schudde haar met kracht aan den arm heen en weer. Het meisje zocht troost bij haar moeder, die, naderkomend en een uitdagende houding aannemend, vroeg: „Waarom slaat ge mijn Akoelina?”

Toen begon de strijd tusschen de beide moeders. De burenen verzamelden zich, kozen partij, schreeuwden meé, gaven gelijk en ongelijk. Een oud vrouwtje trad tusschen beiden, maar vergeefs. De strijdende partijen zagen niets dan elkan- der en dreigden elkaar met heftige gebaren.

Ondertusschen was Malasjka naar den plas teruggekeerd, gevolgd door Akoelina, die met een steentje in de modder groef, en het water naar een zijstraatje liet afloopen. Terwijl de strijd voortduurde, hadden de kinderen de grootste pret en sprongen over de kleine slootjes en lachten, en waren haar strijd en boosheid vergeten.

De oude vrouw zag het — en wees de kijvende vrouwen op de kinderen.

„Zie eens, hoe dwaas gij doet!” riep ze. „Kijk eens aan”.

De twee vrouwen keken naar de kinderen. Zij waren ontwapend.

„Voorwaar, zeg ik u, indien gij niet wordt als de kinderkens, zoo zult gij in het Koninkrijk der Hemelen geenszins ingaan”.

Hetzelfde doel, als met zijn verhalen, beoogde Tolstoi met zijn meesterlijk, in streng realistischen, hier en daar wat ruwen toon geschreven „dramatisches Sittenbild”, de „Macht der Duisternis”,¹ waarin hij van het leven en de zeden der Russische boeren een beeld ontwerpt, dat ons met walging

¹ Die Macht der Finsterniss. Deutsch von August Scholz. Berlin, 1887. S. Fischer Verlag.

vervult, en ons — of liever de menschen van hun slag — tot de overtuiging moet brengen, dat geldzucht, dronkenschap, ontucht, echtbreuk en luiheid noodzakelijk leiden tot zedelijke ellende. Nadat het eenmaal te Petersburg ten tooneele is gebracht, heeft de Russische censuur de verdere opvoering er van verboden.

Zoo predikend door woord en daad, tracht Tolstoï het volksgeweten wakker te schudden en een Christendom te verspreiden, dat naar zijne meening het oorspronkelijke en in staat is de maatschappij te hervormen tot een paradijs van waarachtig geluk. Daartoe houdt hij zijn landgenooten een spiegel voor, waarin ze de gebreken, maar ook de goede eigenschappen van het Russische volkskarakter kunnen zien.

„Er”, schrijft Georg Brandes: „Er, an den Turgenjiew seine letzten, mit Bleistift geschriebenen Worte richtete, den er sterbend anredete: „Mein Freund! des russischen Landes groszer Dichter!”... er ist in unseren Tagen der letzte grosze Ackermann aus jenem Ackerbauergeschlecht des unermesslichen Reiches.

„Was bebaut er? was bereiten und bauen sie Alle da drüben an, die Jungen und die Alten, die Männer des guten Willens?

„Schwarze Erde, fruchtbare Erde, neue Erde, Kornerde... die breit angelegte reiche, warme Natur... das sich unendlich weit Erstreckende, was das Gemälde mit Schwermuth und Hoffnung erfüllt... das Undurchdringliche, dunkel Geheimniszvolle, ... den Mutterschoosz für neue Wirklichkeiten und neue Mystik... Rusland und die Zukunft”.¹

Zaandam, 3 Januari 1890.

¹ Frankfurter Zeitung, 18 Mai, '89.

STANLEY.

EMIN PASHA.

STANLEY EN EMIN PACHA.

Een tijdsverloop van twaalf jaren is voorbijgegaan, sedert Henry Moreland Stanley het onderwerp van een opstel uitmaakte in deze periodieke bladen. Werd reeds in dien tijd Stanley met recht als een „man van beteekenis” beschouwd, de geschiedenis, welke zich ná 1878 om denzelfden persoon afspeelde, gaf voorzeker der redactie ten volle het recht, ten tweeden male Stanley in hare beeldengalerij te plaatsen.

En thans verschijnt Stanley niet alleen; het is een Duitscher, die onder den Turkschen naam van Emin Pacha naast hem geplaatst wordt. Een Amerikaan en een Duitscher maakten gelijktijdig het Donkere Werelddeel tot het tooneel van hun roem en beteekenis. Twee heldenfiguren in één lijst. Doch door den geheel verschillenden achtergrond en het decoratief gelijken de teekeningen, zelfs waar men overeenstemming zou verwachten, in vele opzichten niet op elkander.

Omstandigheden hebben Stanley en Emin Pacha samengebracht, niet de aantrekkingskracht van verwantschap, sympathie of vereering. De draad der geschiedenis van Stanley's roem liep langs Emin Pacha, en de Amerikaan moest dien weg wel volgen, om zijn hoogste ideaal te bereiken. Emin Pacha's streven liep geenszins langs den weg van Stanley, maar hij moest met dezen samengaan, door omstandigheden buiten

zijn ideaal, tegen zijn wil. Zoo kwamen zij samen. De een om hiermede zijn ideaal te bereiken, de ander om het te verlaten; Stanley om zijn roem te verheffen, waar Emin Pacha eene roemrijke geschiedenis moest afbreken.

Wij stellen ons voor de levensgeschiedenissen dezer beide mannen te behandelen, eerst iedere afzonderlijk te vervolgen en ze daarna in haar gemeenschappelijk verloop tot den laatsten tijd te vereenigen.

Zelden heeft een ontdekkingsreiziger eene zoo algemeene bekendheid erlangd, als HENRY MORELAND STANLEY. In 1878 werd reeds door Prof. C. M. Kan, zoo ervaren op het gebied der ontdekkingsreizen, in dit tijdschrift de beteekenis der toen juist door Stanley volbrachte reis dwars door het Zwarte Werelddeel in 't licht gesteld. Door de hand der toenmalige redactie werd daarbij een overzicht gegeven van de geschiedenis der eerste levensjaren van Stanley.

Twaalf jaren zijn sedert voorbijgegaan. En terwijl Stanley destijds aan Europa slechts van verre een nieuwsgierigen blik in het hart van Afrika had doen werpen, is al spoedig de nieuwsgierigheid in belangstelling veranderd. Niet alleen de wetenschap volgde met gespannen verwachting de resultaten, die Stanley en zijne volgelingen omtrent de kaart en de natuur van Centraal-Afrika openbaarden; ook en bovenal de mannen van de praktijk, handelaren en industriëelen, toonden zich evenzeer geïnteresseerd bij de nieuwe ontdekkingen. Zelfs de internationale politiek der Europeesche mogendheden strekte hare hand uit naar dat groote, problematische land, dat in sterk gekleurde reisverhalen als een wereld van ongekende rijkdommen geschetst werd. En de velen, die met geheel verschillende bedoelingen hun steun gaven aan de ontdekkingsreizen, omhulden zich niet zelden met een mantel van philanthropie, om des te veiliger te kunnen handelen. De slavernij in het hart van Afrika, met al haar menschonteerende gruwelen, gaf daartoe gereedelijk aanleiding.

Met de banier der algemeene menschenliefde in de hand deden de Europeesche mogendheden hun intrede in het Donkere Werelddeel. En het kan niet ontkend worden, dat de reizen van den koenen, onversaagden Amerikaan daartoe den grootsten stoot hebben gegeven. Stanley heeft onwillekeurig in de internationale geschiedenis der Europeesche mogendheden een nieuwen factor gebracht, die tot nog toe op den loop der gebeurtenissen van Europa zelve wel geen invloed had, maar misschien eenmaal ook hier van grooter beteekenis kan worden.

Het is ons plan, deze schets aan te vangen, waar in 1878 Prof. Kan zijn artikel moest afbreken. Bovenal de gevolgen van Stanley's reizen vóór 1878, en zijne reizen na genoemd jaar, zullen, in betrekking tot den persoon van Stanley, het onderwerp van onze beschouwing zijn.

Stanley had zijn tocht dwars door Afrika volbracht. De Amerikaansche *New-York Herald* en de Engelsche *Daily Telegraph* hadden eene expeditie op het touw gezet, om de leemte in de kennis van Centraal-Afrika, welke Livingstone, Speke e. a. nog hadden overgelaten, aan te vullen. Het Tanganjika-meer en zijne afstroming, het Victoria Njanza, de bovenloop van den Kongo, dit waren eenige geographische onderwerpen, waaromtrent men nog zeer weinig wist. De kaart der aequatoriale gewesten van Afrika bestond in het midden nog slechts uit eene groote, witte plek, waarop stippellijnen en namen met vraagteekens de rivieren zouden aanwijzen. Omtrent de meren en gebergten in dit gebied, die de oude geographen noemden, was men geheel in onzekerheid. Hierover vroeg men meer licht. Aan het hoofd eener expeditie, die daarnaar een onderzoek zoude instellen, werd Henry Moreland Stanley geplaatst, de gelukkige vinder van Livingstone in Afrika. Stanley volbracht een tocht dwars door het aequatoriale Afrika. Van Bagamojo tegenover Zanzibar trok hij naar het Victoria Njanza, dat hij gedeeltelijk bevoer, en beter leerde kennen. Verder ontdekte hij een ander meer, Muta Nzige,

(thans Albert Edward-meer) trok langs het Tanganjika-meer en loste eindelijk het vraagstuk van de Kongo-rivier op. Van Njangwe, op ongeveer 4° Z. B., in het midden van Afrika, volgde Stanley deze rivier, die zich met een grooten boog naar het noorden en vervolgens naar den Atlantischen Oceaan wendt. ¹ Gedeeltelijk werd de Kongo bevaren door de Lady Alice, eene boot, welke Stanley medevoerde, gedeeltelijk werd de weg langs deze rivier afgelegd. In Augustus 1877 had Stanley zijne taak volbracht en bevond hij zich aan den mond van den Kongo.

Reeds gedurende den tijd, dat Stanley zich in Afrika bevond, was er in Europa vernieuwde belangstelling voor de bevolking van dat werelddeel gewekt. Leopold II, koning van België, had den stoot gegeven tot eene beweging, om den slavenhandel in Midden-Afrika, die ieder jaar op zijn minst 90 000 slachtoffers maakte, te bestrijden. De vreeselijke slavenjachten, waarvan de reizigers verhaalden, verstikten alle kiemen van hoogere ontwikkeling in de aequatoriale gewesten.

Reeds in de vorige eeuw waren er pogingen aangewend, om van Europa uit den slavenhandel tegen te gaan. In 1788 was met dat doel te Londen een Afrikaansch genootschap opgericht. Doch de afzonderlijke, kleine vereenigingen waren zoo goed als machteloos tegenover een zoo omvangrijk euvel. Het was Leopold II, die in zijn edelaardigen ijver voor dat schoone doel, besloot zich thans aan de spits te stellen. Eene koninklijke daad van een vorst, die ook later toonde, niet alleen door woorden maar tevens door daden die zaak te willen steunen. Den 12den September 1876 werd er eene internationale geographische conferentie te Brussel bijeen geroepen, om de krachten in Europa te vereenigen tot het bestrijden van den slavenhandel in Afrika. „Het eenige werelddeel, waar zij nog niet is doorgedrongen, voor de beschaving te openen,

¹ Stanley beschreef zijne reis in een werk: *Through the Dark Continent*. In ons werkje, *Stanley en het Donkere Werelddeel*, hebben wij een overzicht van deze reis gegeven.

de donkerheid, waarin geheele volken nog gehuld zijn, op te klaren en een kruistocht te doen ondernemen, deze eeuw van vooruitgang waardig," dat was het doel van deze bijeenkomst, zooals de Koning het uitdrukte.

Een gevolg van deze vergadering te Brussel was de oprichting eener Internationale Associatie tot onderzoek en beschaving van Centraal-Afrika, tusschen den Sudan en het gebied van de Zambezi. In Duitschland, Frankrijk, België en Nederland had deze vereeniging hare vertakkingen. Leopold II stond aan het hoofd en beroemde mannen als Nachtigal, de Quatrefages e. a. hadden daarin zitting. Aanvankelijk begon dit comité zijnen arbeid in Oost-Afrika. Er werden, van Zanzibar uit, stations in het binnenland aangelegd en ontdekkingsreizigers uitgezonden.

Nauwelijks was men hiermede aangevangen, of in Europa kwam het bericht, dat Stanley met zijne expeditie den tocht dwars door Afrika volbracht had. De schilderingen, die Stanley van zijne ontdekkingen aan den Kongo gaf, deed de blikken van het belangstellend Europa thans naar deze rivier wenden. De Kongo wees den weg aan, waarlangs de beschaving in Afrika zou kunnen binnen gevoerd worden. Niet uit het oosten zou thans het licht komen, doch uit het westen.

Stanley was weder op reis naar Europa. Hij had van den Kongo-mond zijn weg om de Kaap de Goede Hoop genomen, om volgens het contract de leden zijner expeditie weder naar Zanzibar, vanwaar hij de meesten had medegenomen, terug te voeren. Met den sneltrein reisde Stanley uit Italië naar Marseille. Toen hij hier den trein verliet, wachtten hem een paar afgezanten van Z. M. den Koning van België aan het station af. En nog geen twee uren waren verlopen, of Stanley was reeds ingewijd in de plannen, die Leopold II ten opzichte van Afrika koesterde. Het was zijn koninklijke wensch, dat Stanley hem hierbij behulpzaam zou zijn.

„Het is onnoodig", zegt Stanley, „mijne stemming te beschrijven. Ieder die weet, wat ik voor kort ondervonden had, zal zich kunnen voorstellen, met welk een tegenstreven ik

het voorstel ontving, om naar het schouwtooneel van zooveel ongeluk en lijden terug te keeren. En toch, ik was van harte overtuigd, dat de Koning zich het volbrengen van een grootsch en goed werk ten doel stelde, en ik zoude het zeer betreuren, indien er iets geschiedde, wat die plannen tegenwerkte.” „Doch wat mij betreft, ik ben zoo ziek en vermoeid, dat ik het voorstel, om persoonlijk de leiding op mij te nemen, niet kalm kan overwegen. Misschien zal ik na zes maanden de zaak uit een ander oogpunt beschouwen; op dit oogenblik kan ik evenwel aan niets denken, dan aan rust en ongestoorden slaap.”

Na eene korte ontspanning in verschillende deelen van Europa was de ontdekkingsreiziger weder voldoende hersteld, om aan de beraadslaging over de plannen ten opzichte van Afrika deel te nemen. In het begin van November 1878 ontving hij de uitnoodiging, om eene vergadering in het koninklijk paleis te Brussel bij te wonen. Verschillende personen van de handels- en finantiëele wereld uit Engeland, Duitschland, Frankrijk, België en Nederland kwamen hier bijeen, om de vraag te bespreken, hoe de Kongo het best dienstbaar te maken was aan de uitbreiding van den Europeeschen handel en de beschaving der omwonende volken. De bevaarbaarheid van de rivier, de natuurlijke rijkdommen van de oeverlanden, het karakter en de maatschappelijke gesteldheid der omwonende volksstammen, dit waren eenige der onderwerpen, welke punten van beraadslaging vormden. Verschillende vragen dienaangaande konden onmiddellijk door Stanley worden opgelost, doch op vele moest hij het antwoord schuldig blijven. Daarna werd besloten, eene expeditie uit te zenden tot nader onderzoek van den Kongo en zijne bijstroomen en de landen van hun stroomgebied. Eene vereeniging werd opgericht onder den naam van „Comité d'Études du Haut Congo”. Door inschrijving trachtte men het benoodigde kapitaal, dat op 20 000 pond sterling geschat werd, bijeen te brengen. Reeds staande de vergadering werd voor een aanzienlijk bedrag daartoe inge-

teekend. Stanley werd tot hoofd dezer Kongo-expeditie benoemd, die weldra gereed was, om Afrika langs den Kongo binnen te dringen.

Den 12^{den} Augustus 1877 had Stanley van het oosten uit na den tocht dwars door Afrika en langs den Kongo stroomafwaarts Banana Point bereikt; den 14^{den} Augustus 1879 bevond hij zich opnieuw aan den Kongo-mond, thans met het doel den stroom op te varen, nederzettingen aan zijne oevers te vestigen, verdragen met de Negerkoningen te sluiten, handelsverbintenissen aan te knooien, orde en veiligheid te verzekeren, den slavenhandel te onderdrukken, en meer kennis omtrent land en volk, omtrent bronnen van bestaan en behoeften te erlangen.

Een schoon en rijk programma, dat voor zijne verwezenlijking een heldengestalte vroeg, grooter dan de negentiende eeuw die kent. Of Stanley die grootsche taak vervuld heeft?

Wie de resultaten dezer expeditie wil leeren kennen, vindt ze gedeeltelijk in het werk van Stanley: *The Congo and founding its Free State, a story of work and exploration*, dat gelijktijdig in het Duitsch verscheen. De Nederlandsche uitgave is, meenen wij, niet voltooid geworden.

De ontdekkingen en tochten langs den Kongo zijn in bovengenoemd werk door Stanley beschreven. Het ware voor de beoordeeling van den persoon des ontdekkers gunstiger geweest, als hij zich zelve minder op den voorgrond geplaatst had in dit werk. Te veel doen de beide zware deelen denken aan een lofrede op den held van het verhaal, die tegelijk de schrijver is. Meer komen wij dikwijls in den waan een volksboek, dat door het verhaal boeien moet, waarin gebeurtenissen beschreven worden voor een groot publiek, dan een wetenschappelijk werk, het resultaat van eene onderzoekings-expeditie te lezen. Duidelijk blijkt er uit, dat Stanley een koen, onverschrokken en vaardig reiziger is, een goed organisateur, hoewel niet zonder avontuurlijke neigingen, iemand die weet, hoe de Negers te onderwerpen, en kracht bezit om te

heerschen, zeker belangrijke eigenschappen voor een ontdekkingsreiziger, doch dat de wetenschap slechts in de tweede plaats door hem gebaat wordt. Objectieve beschouwing der zaken, zoo noodig, om bij dergelijke ondernemingen bittere teleurstelling te voorkomen, vindt men bij Stanley minder, en het succes van zijn overmoedigheid geeft aan de subjectieve voorstelling te licht den schijn of het vermoeden van objectiviteit. Hierdoor worden velen in een valschen waan gebracht.

De expeditie langs den Kongo was door genoemd comité goed uitgerust. Vergezeld van een staf van Europeanen en 140 inlanders, trok men gedeeltelijk den Kongo langs, gedeeltelijk bevoer men de rivier. De Kongo toch is slechts ten deele bevaarbaar. Stanley geeft zelf van die rivier de volgende beschrijving.

„De Kongo heeft eene lengte van meer dan 4800 K. M. Het benedengedeelte, van den Atlantischen Oceaan tot het station Vivi, is over eene lengte van 176 K. M. bevaarbaar. Vanhier tot Isangila opwaarts vindt men de benedenste rij der Livingstone-watervallen, waar de rivier over 80 K. M. lengte niet bevaarbaar is. Te Isangila begint weder een gedeelte, dat grootendeels bevaarbaar is en zich over eene lengte van 141 K. M. tot Manjanga uitstrekt. Tusschen Manjanga en Leopoldville ligt de bovenste rij der Livingstone-watervallen, die over 137 K. M. de rivier onbevaarbaar maken, terwijl boven Leopoldville tot de Stanley-watervallen, de Kongo onafgebroken over 1718 K. M. lengte bevaren kan worden. Van de benedenste der Stanley-watervallen tot Njangwe is een afstand van 620 K. M., van Njangwe tot Moeroe 708 K. M.”

Van den mond af is dus het benedenste gedeelte van den Kongo bevaarbaar, terwijl daar, waar de rivier de randgebergten, die het hoogland van Centraal-Afrika omringen, doorbreekt, om naar de kustvlakte af te dalen, watervallen en schietstroomen zijn, welke haar onbevaarbaar maken. Eerst dieper in het binnenland, op het hoogland valt de rivier weer voor de scheepvaart te gebruiken. Dat dit laatste gedeelte door de watervallen van den mond gescheiden is,

was de oorzaak van de onbekendheid der Europeanen met den Boven-Kongo. De plannen, om door een spoorweg beide deelen te vereenigen, zijn thans gereed en het benoodigde kapitaal moet reeds gevonden zijn. Dat hierdoor alleen de handel op den Boven-Kongo van beteekenis kan worden, ligt voor de hand.

Het land langs het benedenste gedeelte der rivier was reeds sedert lang door handelaren doorkruist. De Hollanders brachten het eerst in 1642 een bezoek aan den koning van Kongo om een verdrag met hem te sluiten. De West-Indische Compagnie voerde hier het bewind, en weldra zag men dan ook, dat de Koning van Kongo een gezantschap naar Graaf Maurits van Brazilië zond, om hulp tegen enkele zijner oproerige onderdanen te verzoeken. Ook naar Holland vertrok dit gezantschap, dat aan Frederik Hendrik brieven van aanbeveling van hun koning bracht.

Hoewel de Hollandsche staatkundige invloed in dit gebied verdween, de Nederlandsche handel had er zich in deze eeuw opnieuw gevestigd. Het is de Afrikaansche Handelsvereeniging te Rotterdam, die hier hare factorijen gevestigd had. Door den spoorweg kan deze handel met het binnenland eene groote uitbreiding erlangen.

De ontdekkingstocht der expeditie op den Kongo en zijne bijrivieren had mede ten doel, verdragen met de inlandsche vorsten te sluiten. Door meer dan 450 onafhankelijke Negerkoningen werden, schrijft Stanley, tegen eenige schadeloosstelling de soevereiniteitsrechten aan het Comité afgestaan. Thans was de tijd gekomen, de talrijke onzekere miniaturrijkjes tot één staatkundig geheel te vereenigen. Het bekken van den Kongo vormt één natuurlijk geheel, een land-individu. Het is een landgebied, vanwaar langs tal van bijstroomen alle beweging naar één hoofdverkeersweg, den Kongo, samenvloeit. Daardoor moet de Kongo de levensader voor de economische ontwikkeling van het groote geheel worden. En niet alleen voor de economische ontwikkeling heeft zij waarde, ook is de

rivier aangewezen als de natuurlijke band, die de ethnographische verscheidenheden tot één staatkundig georganiseerd geheel kan vereenigen.

Als factor in de geschiedenis der Afrikaansche volksstammen had tot hiertoe de Kongo nog, evenals in het algemeen de rivieren in Afrika, slechts zeer ondergeschikte beteekenis gehad. Onder den invloed der Europeanen zou die waarde verhoogd worden. Men dacht aan een staat, die als geographisch individu, als landschapseenheid eene natuurlijke kracht zou erlangen, waarin zich de ethnographische en historische verscheidenheden der volksstammen moesten oplossen.

En terwijl deze gedachte levendig begon te worden, zag de Engelsche politiek naar middelen uit, om haar invloed in de nieuw ontdekte landen te verzekeren. Ten zuiden van den Kongo-mond lag eene Portugeesche bezitting, doch het land ten noorden van de monding werd als onafhankelijk, neutraal gebied beschouwd. Wel had Portugal gemeend hierop rechten te kunnen uitoefenen, doch Engeland had altijd die aanspraken verworpen. Thans echter achtte Engeland het wenschelijk, dat de Kongo-mond het bezit werd van eene kleine, zwakke mogendheid, die gemakkelijk door Engeland kon beheerscht worden. Zoo sloot Engeland na langdurige onderhandelingen den 25sten Februari 1884 met Portugal een verdrag, waarbij de rechten van het laatste rijk op de kuststreek tusschen 8° en 5°12' zuiderbreedte erkend werden.

Tegen dit verdrag, dat door de andere Europeesche mogendheden moest goedgekeurd worden, werd vooral van de zijde van Frankrijk en Duitschland protest aangeteekend. De landen aan den Kongo zouden hierdoor geheel van de zee worden afgesloten, en de arbeid van het Comité zou aldus onder den directen invloed van Portugal, den indirecten invloed van Engeland komen. Zelfs in Engeland verhieven zich stemmen tegen dit tractaat; men vreesde, dat Portugal ook hier de handelsbeperkingen van zijne koloniën zou willen invoeren.

En bovenal de Vereenigde Staten van Noord-Amerika kwamen er tegen op.

Eindelijk werd de zaak beslist op het Congres te Berlijn, door Von Bismarck bijeengeroepen met het doel, de internationale grensregeling in Zuid-West Afrika tot een einde te brengen. Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, België, Dene-marken, Spanje, de Vereenigde Staten, Frankrijk, Engeland, Italië, Nederland, Portugal, Zweden en Turkije hadden hier hunne vertegenwoordigers. Stanley was door de Amerikaansche gevolmachtigden als technisch adviseur bij deze samenkomst gekozen. Voor Nederland was als deskundige aanwezig de heer A. de Bloeme, die jaren lang aan de Afrikaansche kust aan het hoofd van den handel stond.

De beslissing van het congres te Berlijn is bekend. De vrije uitmonding van den Kongo, zooals die door Stanley, de Bloeme en Anderson was voorgesteld, werd aangenomen. Een vrije Kongo-staat werd door de Europeesche mogendheden in het h art van Afrika opgericht. Dat verschillende mogendheden in alle eensgezindheid een nieuwen staat oprichtten, is een merkwaardig feit in de historie.

De Kongo-Staat heeft eene oppervlakte, die op 2 700 000 K. M². geschat wordt. Het aantal inwoners wordt bij een ruwe raming op 40 miljoen gerekend. 't Is een staat, meer in naam dan in werkelijkheid. Wel berust de oprichting gedeeltelijk op verdragen met de inlandsche hoofden en vorsten, doch groote waarde bezitten deze verdragen thans nog niet. Evenwel, de Europeesche staatkunde heeft den Kongo-Staat erkend. En in de toekomst kan hij door uitbreiding van handel, door ontwikkeling der volksstammen misschien voor Europa van groote waarde worden.

Koning Leopold II van België, de groote beschermer der onderzoekingen in Afrika, voert den titel „Souverein van den Kongo-Staat”, waaraan de Belgische volksvertegenwoordiging hare goedkeuring schonk. Den 1sten Juli 1885 werden de besluiten der conferentie te Berlijn en het aannemen van de

souvereiniteit door den Koning van België door overste de Winton in Boma, en op de volgende dagen elders geprocla-meerd. In het geheele Kongo-gebied moet, volgens de besluiten te Berlijn, volkomen vrije handel heerschen. De marine van den Staat wordt gevormd door vier stoombooten op den Beneden-Kongo en vijf op den bovenloop dezer rivier. Het ontwerp, om door een spoorweg den Beneden-Kongo met den Boven-Kongo te verbinden, die door een onbevaarbaar gedeelte gescheiden zijn, is, zooals wij zeiden, gereed en de geldleening met dat doel gesloten is volteekend.

De Kongo-Staat is indirect eene schepping van Stanley. Wel zal geene verwachting op iets dergelijks bij hem opgekomen zijn, toen hij dwars door Afrika reisde; zelfs kan men ver-trouwen, dat hij hieraan aanvankelijk nog niet dacht, toen hij de tochten langs den Kongo leidde, doch in de ontwik-keling der Europeesche politiek waren zijne onderzoekingen en ontdekkingen factoren, die leidden tot deze schepping.

Na de oprichting van den Kongo-Staat volgde er een tijdperk van betrekkelijke rust voor Stanley. Die rust was betrekkelijk; want terwijl hij aan den eenen kant met roem werd over-laden door het succes van zijn arbeid, werd aan den anderen kant de critiek levendig, die niet alleen zijne handelingen en resultaten naar de rechte waarde trachtte te schatten en van alle overdrijving ontheed, doch ook zijne motieven en de wijze van uitvoering zijner opdrachten niet altijd even gunstig beoordeelde.

Overdrijving vindt men zeer zeker bij beide, bij bewonderaars en veroordeelers. Dat Stanley in zijne werken zijn eigen per-son steeds te veel in een gunstig licht tracht te plaatsen, is een menschelijke fout, die bij hem psychologisch te ver-klaren valt uit dezelfde eigenschappen, welke tot werkelijk groote daden kracht en aansporing geven. Eer- en roemzucht moge een karaktertrek van den grooten ontdekker wezen; zonder deze zou Stanley nooit de koene, onverschrokken reiziger en landontdekker geworden zijn, welke de wereld in hem ziet.

De beschuldiging, dat Stanley te dikwijls als krijgsman met de wapens in de hand tegen de inboorlingen optrad, zal misschien gedeeltelijk op waarheid gegrond zijn; maar dit feit valt gemakkelijker door ons in Europa te veroordeelen dan door den onderzoeker in Afrika te voorkomen. „Livingstone trok door Afrika met den bijbel in de hand en Stanley met het zwaard”, luidde de beschuldiging. Doch men mag vrij daar tegenoverstellen, dat Stanley's daden en resultaten verre die van Livingstone overtreffen. En daarenboven, wanneer de critiek het karakter van den zendeling-reiziger aan eene rechtvaardige analyse onderwierp, zouden ook hier misschien niet altijd edele elementen te voorschijn komen.

Verder was het niet zelden najver van minder gelukkige reizigers tegen den man van het succes, die de pen voerde.

Hoewel ook wij geenszins *enkel* bewondering kunnen zijn voor Stanley, en wij hem, zoo goed als in ons vermogen staat, met zijn deugden en gebreken naar waarheid trachten te schetsen, toch zeggen wij, ook waar de gloriekroon een weinig bezoedeld wordt: wij moeten hem veel vergeven, omdat hij veel gedaan heeft. Van geen der reizigers in het Donkere Werelddeel waren de resultaten zoo vele als van Stanley. Geen die zoo onvermoeid was als hij, geen die met zooveel koenheid en fierheid toonde, dat willen kunnen is, dat de omstandigheden te beheerschen tot eene groote hoogte mogelijk kan zijn. De talrijke eerbewijzen, waarmede genootschappen en vorsten Stanley als overlaadden, waren dan ook meer dan verdiend. Waar Stanley in Europa verscheen, verdoofden de beschuldigingen zijner bestrijders onder de jubeltonen zijner vereerders. Alleen wat de eerlijke, wetenschappelijke critiek op zijne werken aanmerkte, bleef bewaard, niet om Stanley's verdiensten te verminderen, maar om de resultaten in hun objectieve waarde bloot te leggen.

Terwijl Stanley zich in Amerika bevond en op verschillende plaatsen lezingen over het Donkere Werelddeel hield, werd

de belangstelling van Europa weder naar het hart van Afrika gericht. Een drietal Europeanen, Dr. Schnitzer, Dr. Junker, en Casati waren door de opstanden in Middel-Egypte geheel van de beschaafde wereld afgesloten. Omtrent het lot van dezen was niets met zekerheid bekend. Daar verscheen den 4^{den} December 1886 Dr. Junker onverwacht te Zanzibar. Met veel moeite en gevaren was hij uit het hart van Afrika ontkomen, en hij wist de belangstelling in het lot van Dr. Schnitzer wakker te maken. Schweinfurth stond hierin Junker het krachtigst bij.

Wel is het opmerkelijk, dat juist Engeland zoo veel deelneming in het lot van den Duitscher betoonde. Livingstone op te zoeken had Albion aan Amerika overgelaten; thans wilde het blijkbaar geen tijd laten verloren gaan, om ook te toonen, hart te hebben voor een natuurgenoot. Dat velen er aan twijfelden, of het enkel belangstelling was in het lot van Dr. Schnitzer; dat het vermoeden rees, of ook hierachter een geheime staatkundige bedoeling school, ligt voor de hand. Wat de zuivere waarheid in dezen mag zijn, is nog niet bekend. Doch een feit is het, dat bijna geheel uit Engelsche bijdragen eene expeditie in gereedheid gebracht werd, om Dr. Schnitzer uit zijne afzondering aan den Boven-Nijl te verlossen.

Wie zou aan het hoofd van deze expeditie staan? Natuurlijk werd in de eerste plaats gedacht aan Stanley, den vinder van Livingstone. Stanley verklaarde zich spoedig bereid, die taak te aanvaarden. Uit Amerika snelde Stanley naar Londen, en reeds den 27sten Januari 1887 was hij te Alexandrië, voor de tweede maal op weg om in het hart van het Donkere Werelddeel een Europeaan op te sporen.

Laten wij thans enkele bladzijden uit de geschiedenis van Egypte behandelen, om de oorzaken van Dr. Schnitzer's afgeslotenheid in Afrika nader te leeren kennen en daarbij eenige bijzonderheden uit het leven van Dr. Schnitzer te vermelden.

De geschiedenis van Opper-Egypte gedurende de laatste

jaren is rijk aan treurige gebeurtenissen. Het is eene historische tragedie, welke daar werd afgespeeld, een drama rijk aan schoone tafereelen, maar ook aan bloedige worstelingen.

Egypte is een geschenk van den Nijl, leerden reeds de oude geographen. En eeuwen bij eeuwen bleef de oorsprong van dien weldoener in een geheimzinnig duister gehuld. Men zag jaarlijks de wateren der machtige rivier geregeld wassen en wegvloeien, doch men wist niet, van waar zij kwam. De wetenschap sloofde zich af de problemen van die geheimzinnige regelmaat te verklaren, doch de ervaring en het onderzoek vermochten niet de zekerheid van deze conclusies aan te toonen.

Het vraagstuk van de bronnen van den Nijl was telkens de aanleiding tot een dieper doordringen in het hart van Afrika langs deze rivier. In het jaar 1848 had Rebmann, een Duitscher, den met sneeuw bedekten vulkaankegel der Kilima Ndzjaro, op 3° Z. Br. ontdekt. Door Rebmann, Krapf en Erhardt, allen zendelingen aan de oostkust, werden de resultaten van hunne verschillende ontdekkingen in eene kaart gepubliceerd. Hierdoor werd de belangstelling in het aequatoriale Afrika ten zeerste opgewekt. Bovenal het groote meer in het binnenland, dat zich over 12 breedtegraden uitstreckte, was voor de aardrijkskundigen de aansporing tot nadere onderzoekingen. Reeds de oudste kaarten van Afrika, zooals die van Ptolemeus, wijzen het bestaan van groote binnenlandsche meren aan, doch omtrent de plaats hunner ligging, zelfs omtrent hun werkelijk bestaan, heerschte nog onzekerheid.

Het aardrijkskundig genootschap te Londen besloot eene expeditie uit te zenden, ten einde hierover meer licht te verspreiden. Burton en Speke werden met de uitvoering daarvan belast. Van Zanzibar uit trokken zij het land in, en 13 Febr. 1858 bereikten zij het raadselachtige meer, dat zij in de lengte bevoeren. Dit was het langwerpige *Tanganjika-meer*. Burton ging niet verder, doch Speke trok noordwaarts en bereikte den zuidoever van het *Victoria Njanza*. Het was Speke's vaste

overtuiging, dat uit dit laatste meer de Nijl moest voortkomen; bewijzen evenwel kon hij er niet voor geven.

Deze meening van Speke werd in Engeland ten zeerste betwijfeld en niet het minst door zijn reisgenoot Burton. Om de zaak uit te maken, ondernamen Speke en Grant van Zanzibar uit eene nieuwe expeditie en bereikten in 1862 den noordelijken oever van het Victoria Njanza. Maanden lang verbleven zij alhier bij Vorst Mtesa van Uganda. Zij vonden, dat er een groote stroom uit het Victoria Njanza naar het noorden vloeit en door dezen te volgen bereikten zij in Februari 1863 Gondokoro aan den Nijl, op $\pm 5^{\circ}$ N. B. Daarmede was in elk geval beslist, dat de Nijl uit het Victoria-meer te voorschijn komt.

Te Gondokoro ontmoette Speke zijn vriend Samuel Baker, die uitgezonden was om Speke, omtrent wiens lot men in het onzekere verkeerde, te zoeken en hem zoo noodig hulp te bieden. Samuel Baker zette thans alleen zijne onderzoekingen in de aequatoriale gewesten voort en breidde de verkregen resultaten uit.

Bij die zwerftochten aan den Boven-Nijl leerde Baker den verschrikkelijken slavenhandel en de slavenjachten in al hunne afgrijselijkheden door ervaring kennen. Bewogen met het lot der ongelukkigen onder deze toestanden, stelde hij bij zijne terugkomst in Egypte aan den vice-koning des lands voor, om het gebied van den Boven-Nijl te veroveren en bij het Egyptische rijk in te lijven.

In dien tijd regeerde in Egypte (sedert 1863) Ismaël Pacha. Zooals wij weten, staat Egypte onder de opperheerschappij van de Porte. Ismaël Pacha streefde er naar, zijn rijk geheel van de Porte vrij te maken en vond aldus in de plannen van Baker, die hem eer en roem zouden verschaffen, een geschikt middel om hiertoe te komen. Door het schoone doel, den slavenhandel te onderdrukken, meende Ismaël Pacha de Europeesche mogendheden voor zijne plannen te kunnen winnen, en hij droomde zich in de toekomst een groot, onafhankelijk Egypte.

Spoedig werden de nieuwe plannen tot uitvoering gebracht. Samuël Baker werd tot Pacha benoemd en trok in 1870 met een klein leger van Chartum naar het zuiden. In April bereikte hij Gondokoro en drong met het einde van dat jaar zelfs tot Masinda in Unjoro door. Zelfs met Mtesa van Uganda wist hij verbintenissen aan te knopen. Op verschillende plaatsen werden versterkingen aangelegd, om zich te kunnen staande houden. In het gebied, dat Baker als het zijne beschouwde, werd met kracht tegen menschenroof opgetreden. Dat dit eene ruïne was voor velen, en dat hierdoor de voordeelen van de inbezitneming voor Egypte op verre na niet tegen de kosten der expeditie en van het bestuur opwogen, daaraan werd niet gedacht.

Baker had een groot landgebied in het zuiden aan Egypte toegevoegd. Evenwel, de uitbreiding van het gezag bestond meer in naam dan in werkelijkheid. Alleen in de omstreken der militaire stations als Gondokoro, Fatiko, Fowero e. a. kon men van een eigenlijk Egyptisch bestuur spreken.

Een gevolg van dit alles was, dat Baker weldra bij Ismaël Pacha in ongenade viel en uit zijne betrekking werd ontslagen. De opvolger van Baker in de aequatoriale gewesten van Egypte werd in 1874 Gordon.

Gordon zag de fouten van zijn voorganger in. Door strengheid en toegevendheid, al naar de omstandigheden het vreeschten, wist hij het gezag zekerder te vestigen. Hij behield het veroverde land en overdekte het met sterkten, om eerst de bewoners tot rust te brengen, vóór er met volledige afschaffing van den slavenhandel en verbetering der inwendige toestanden werd aangevangen. Thans werd het groote land in alle richtingen doorkruist en daardoor beter bekend. En eene uitbreiding van het gezag ging hiermede gepaard. Zoo breidde zich weldra het gebied van den vice-koning van Egypte uit van den Aequator tot de Middellandsche zee, over niet minder dan 30° breedte. Eene oppervlakte van 5½ maal het Duitsche rijk was Egyptisch staatsgebied. Wel kon men nog niet be-

paald zeggen, dat alles binnen de getrokken grenzen volledig aan Egypte onderworpen was, doch het uiterlijke droeg den stempel der Egyptische opperheerschappij en in Gordon's persoon was het opperbestuur vertegenwoordigd.

Onder de Europeanen, die Gordon aan zich verbonden had bij het bestuur over zuidelijk Egypte, is het meest bekend geworden EMIN PACHA, of, zooals zijn eigenlijke naam luidt, Dr. EDUARD SCHNITZER.

Eduard Schnitzer was den 28sten Maart 1840 te Oppeln in Pruisisch Silezië uit Israëlitische ouders geboren. Bij het tweede huwelijk zijner moeder gingen beide evenwel tot de Evangelische kerk over. Na de voorbereidende studiën op het gymnasium te Neisse volbracht te hebben van 1850—1858, studeerde hij aan de universiteit te Breslau, Berlijn en Koningsbergen in de medicijnen en de natuurwetenschappen. Bovenal de ornithologie trok hem aan.

Na aflegging der wetenschappelijke examens vertrok Schnitzer naar Turkije. Sedert 1865 was hij haven- en districts-arts te Antivari in Albanië. In 1870 nam hij als officier van gezondheid deel aan eene expeditie naar Syrië en Arabië. Daarna volgde Schnitzer in 1871 Hakki Pacha naar Trebisonde en Erzerum, en vervolgens naar Constantinopel en Janina. Na den dood van Hakki Pacha begaf Schnitzer zich weder naar Constantinopel en bracht in 1875 nog een bezoek aan zijn geboorteland, Silezië.

Doch het leven onder de Mohammedaansche bevolking scheen eene zekere bekoorlijkheid voor Schnitzer verkregen te hebben. Daarom vertrok hij dan ook spoedig weder naar het zuiden en nam dienst als arts in het Egyptische leger. Hier verbond hij zich weldra aan Gordon en werd, onder den titel van Emin Effendi, hoofdarts van de Egyptische Æquatoriaalgewesten.

Met Gordon deed Emin Effendi talrijke tochten door het land. Niet geheel ten onrechte noemde hij zichzelf „den eeuwigen zwerver”. Door Gordon werd zeer terecht ingezien, dat Schnitzer de rechte persoon was voor dit land en volk. Zijn langdurig verkeer met de Mohammedaansche bevolking had

hem eene groote gemakkelijheid van omgang met den oosterling doen verwerven, zoodat zij hem bijna als een der hunnen beschouwden. Hij bezat een bijzonderen tact voor regelen en organiseeren, die ook op de Negers den indruk van vertrouwen maakte.

In verschillende belangrijke zendingen was de bekwaamheid en betrouwbaarheid van Emin Effendi ten volle gebleken. Hij wist met Mtesa van Uganda en Kabrega van Unjoro, in naam van den gouverneur-generaal van Sudan, verdragen te sluiten. Bij de verschillende zwerftochten door het land deed hij tevens wetenschappelijke waarnemingen over klimaat, planten, dieren, bevolking enz. Daardoor is de wetenschap veel aan Dr. Schnitzer verplicht. Zijn oog doorvorschte met diepen kennersblik natuur en volk, zijn dagboek was de zuivere copie van hetgeen hij zag en ontdekte. „Hij ziet niet alleen, hij doorziet ook de verschijnselen en brengt ze met elkander in oorzakelijk verband.” Schweinfurth's opmerking, dat de Negers hunne muziek van de natuur zelve hebben afgeluisterd, breidt Schnitzer uit, door aan te toonen, hoe zij ook hun dans aan de beweging der dieren hebben ontleend. Met belangrijke ornithologische verzamelingen verrijkte hij de musea van Weenen en Bremen.

Schnitzer bracht gedeelten van het land in kaart, onderzocht de physische gesteldheid en oefende zich in de volkstalen, om de bewoners der gewesten beter te kunnen beoordeelen. Zijne reisbeschrijvingen komen overeen met die van Schweinfurth. Levendig en getrouw weet hij weer te geven, wat de natuur in zijne ziel photographeerde. Zijne schildering van eene markt te Uganda is een parel onder de Afrikaansche reisliteratuur.

Doch mag door dit alles Schnitzer als onderzoeker reeds aanspraak maken op onze achting en hulde, de schets, die van zijn karakter gegeven wordt, verhoogt onze sympathie voor zijn persoon. „Hij vereenigt in zich alle mogelijke voordeelen des karakters; hij is opperrechter, scheppend hervormer,

onbeperkt gouverneur en gastvrij beschermer," zegt Schweinfurth. Geen Europeaan, hetzij natuuronderzoeker of zendeling, is langs den Nijl getrokken, die vruchteloos zijne bescherming en hulp vroeg. „Hoeveel hij in den Sudan verricht heeft, zal wel nimmer volledig aan de wereld bekend worden", getuigt Dr. Felkin van Schnitzer.

De menigvuldige zwerftochten van Dr. Schnitzer in de aequatoriale gewesten, de resultaten zijner natuurwetenschappelijke onderzoekingen, de verbeteringen in de kaarten enz. kunnen wij in dit overzicht niet nagaan. Wij moeten ons, met het oog op de ons gestelde ruimte, tot de meest belangrijke gebeurtenissen uit zijn leven beperken.

In 1879 besloot Gordon zijn ambt neder te leggen, en het land, waar hij met veel moeite de orde hersteld had, te verlaten. „Hij was het volk tot voorbeeld geweest van een rechtvaardig heerscher, die wel God, doch niet de menschen vreesde. Zijn leven en daden waren een sprekend bewijs daarvan, dat het regeeren uit den aard der zaak niet gruwzaam of tyraniek behoeft te zijn", aldus spreekt Felkin over den bekwaamen man.

Schnitzer, die in 1878 gouverneur van het district Lado (aan den Nijl op 5° N. B.) geworden was, verwachtte thans ook zijne terugroeping door het Egyptisch gouvernement. Deze volgde niet; integendeel werd hem zelfs een uitgebreider gebied ter besturing gegeven. De noordgrens van het land, waarover Schnitzer thans gouverneur was, liep tot $\pm 7^{\circ} 10' N. Br.$; het gebied ten zuiden van deze lijn stond geheel onder zijn bestuur. En ook in 1881 werd de provincie van Schnitzer nog uitgebreid met westelijker gelegen landen, het schoonste bewijs van het vertrouwen der Egyptische regeering.

De uitbreiding van gebied gaf den gouverneur telkens aanleiding, door onderzoekingsreizen zijn land te leeren kennen. Zoo zien wij dan ook in het laatst van 1881 Schnitzer eene rondreis door de westelijke deelen zijner provincie ondernemen. „Met een gevoel als van een leerling op den eersten vacantie-

dag," zegt Schnitzer, „verliet ik (15 September 1881) het heete Lado. Alle voorzorgen tegen de menigvuldige leeuwen, die hier verblijven, in acht nemend, trok ik langzaam in noordwestelijke richting. Mijne ziel werd bedroefd bij het aanschouwen der vele verwoestingen, die hier in de laatste jaren hadden plaats gegrepen. Waar voor korten tijd nog talrijke dorpen lagen, rijke kudden en goed bebouwde velden gevonden werden, klopten enkel de spechten aan de euphorbiënheggen, die in den zandbodem hier en daar nog groeiden. Wild gras en solaneeën bedekten de ineengestorte overblijfselen der hutten. Dit was het gevolg van den arbeid der menschen, die van deze schoone streek een jachtveld van runderen en menschen gemaakt hadden." Met deze woorden ongeveer beschrijft Schnitzer de eerste indrukken van dien tocht. In een dergelijk land en onder deze omstandigheden zich met hoop te vleien, dat veredeling des karakters en verbetering der cultuurtoestanden mogelijk zijn, schijnt de vermetelheid van een idealist, die geheel buiten de werkelijkheid staat. En toch, hoeveel werd door Schnitzer niet verricht! De karakterzwakheid, waarvan Stanley's brieven omtrent Emin Pacha spreken, blijkt geenszins uit de geschiedenis van zijn bestuur.

Slechts enkele voorbeelden. Schnitzer laat zich onderrichten omtrent den toestand der bevolking van het in het westelijk deel zijner provincie gelegen Biti, nabij Amadi. Niet zonder tegenstreven worden de inlichtingen verstrekt. Nu blijkt, dat hier een veertigtal door de regeering vroeger aangestelde Danagla leven, die eene soort van onregelmatige militie vormden. Verder werden er nog bijna een honderdtal op de lijsten ingeschreven gevonden, van wie niet gezegd kon worden, dat zij iets verrichtten om in de levensbehoeften te voorzien; daarenboven een 300tal dragomans, die in oorlogstijd gewapend werden, om mede te rooven en te moorden, en die in vreedstijd de buit gemaakte slaven voor zich lieten werken, of, waar dit geen voldoende voordeelen opleverde, de bevolking uitplunderden. Alles bij elkander genomen telde Schnitzer hier

een 3000tal personen, half en half met officieel karakter, die ten koste van de 10 à 15000 Negers, de oorspronkelijke bewoners, leefden, zonder iets van beteekenis te verrichten. Verder bracht elke rooftocht nog tal van slaven in dit land, die, wanneer zij niet gebruikt konden worden, aan zich zelf werden overgelaten en die den omtrek door roof en plundering onveilig maakten.

Schnitzer vreesde niet, hierin verbetering aan te brengen. Hij beveelt, dat de lieden zonder arbeid het land moeten verlaten, bepaalt voor de blijvenden, wat zij te verrichten hebben, spreekt recht, stelt een onderwijzer aan, en laat er een garnizoen van 50 man onder een officier achter. Zoo wist hij door krachtig optreden den Augiasstal te reinigen. Is het wonder, dat hij bij het zien van dien toestand uitriep: „Wat moet dat volk geleden hebben!”

In de grootere, meer bevolkte plaatsen des lands vond Schnitzer overal een tal van personen, uit het schuim der bevolking van Chartum, der Berbers, e. a., die te lui waren om door arbeid aan den kost te komen. Dezen vestigden zich in de negerdorpen, bouwden er hunne hutten, en ongevaven zich rijkelijk met vrouwen en bedienden. Doch dit alles geschiedde op kosten van de Negers. Met kracht trad Schnitzer op tot bescherming van de ongelukkige, uitgemergelde bevolking. Het onderdrukken van den slavenhandel vorderde alle inspanning van den gouverneur. Honderden van slaven werden telkens vrijgelaten en teruggezonden naar het land, waar zij buit gemaakt waren. Toen deze handhaving der gerechtigheid bekend werd, kwamen er zelfs van verre hoofden, om hunne lieden terug te vragen. En dit alles werd door Schnitzer verricht, slechts door weinige soldaten vergezeld, zonder ondersteuning of zelfs met den geheimen tegenstand zijner zoogenaamde ambtenaren. De erkenning van het vele goede, dat hij hier verrichtte, schonk Schnitzer kracht tot zijne moeielijke taak. Men kwam tot hem, om in hem den profeet van den

nieuwen tijd te begroeten, welken men hoopte dat ook voor deze gewesten thans zou zijn aangebroken.

In Ajak had zelfs de vertegenwoordiger der regeering kort vóór Schnitzer's aankomst meer dan 400 slaven door een vreeselijke jacht bij de omwonende stammen weten te verkrijgen. In het geheel waren er 151 slavenhouders in het bezit van wel 2000 slaven. Zelfs werd der bevolking daarenboven op allerlei wijzen koren en andere waren afgeperst. In de negerdorpen waren nederzettingen gegrondvest, die, met wapenen en munitie der regeering, de bevolking dwongen tot allerlei opbrengsten.

De eerste taak van Schnitzer in dezen was, den regeeringsvertegenwoordiger van zijn post te ontzetten, en door soldaten de Negers in hunne rechten te laten beschermen.

Zoo wist Schnitzer, in het gelukkig bezit van uitstekende talenten om te organiseeren en te besturen, orde, veiligheid en rust in zijne provinciën te herstellen. Toen hij in 1878 de Æquatoriaalprovincie uit de hand van Gordon overnam, was alleen het gebied in de onmiddellijke nabijheid van den Nijl, van Lado opwaarts, in rust; verder was het groote land, dat op de kaart als Egyptische staat werd aangeduid, in een toestand van voortdurende woeling en onrust, waar de macht van den sterkste en sluwste, met voortdurende afwisseling van personen, de zwakkeren ten doode toe uitmergelde. Door het jaarlijksch bezoek, nu van dit, dan van dat gedeelte zijner provincie, stelde Schnitzer zich van alles persoonlijk op de hoogte, en naarmate het den inboorlingen duidelijker werd, dat de Egyptische Gouverneur zich hunne bescherming ten taak stelde, werd hun vertrouwen en het gehoorzamen gemakkelijker verworven. Hoofden, die vroeger de heftigste tegenstanders der Egyptische regeering waren, die Samuel Baker met de wapenen in de hand tegentraden, waren thans vertrouwbare aanhangers of in elk geval vrienden geworden. De onbewoonde landschappen, door slavenjachten ontvolkt, werden thans meer bewoond. De woeste, ledige

velden werden op aansporing van den gouverneur in bloeiende, vruchtdragende landen veranderd.

Want niet alleen over de staatkundige gesteldheid, ook over den economischen toestand liet Schnitzer het oog gaan, om bij de orde welvaart te scheppen. Nieuwe plantage's werden door hem aangelegd, zaden en boomen werden van elders aangevoerd tot verbetering van de opbrengst des lands; handwerken en zelfs industrie werden bevorderd, onderwijzers aangesteld, wegen aangelegd, een wekelijksche postdienst ingericht, en een leger van inboorlingen werd samengesteld. Schweinfurth beschrijft Schnitzer's arbeid aldus: „Hij heeft het onmogelijke mogelijk gemaakt; hij heeft cultures in deze landen ingevoerd, die er tot nog toe onbekend waren. Door eigen voorbeeld wist hij den inboorlingen lust tot den arbeid in te prenten, dewijl hij hun de voordeelen er van leerde kennen. Hieraan is het te danken, dat alleen in zijne provinciën rijst met voordeel verbouwd wordt, dat rijst en koren er de inboorlingen ruimschoots van voedsel voorzien, dat vruchtboomen uit Indie, bamboes uit Birma en China hier geplant werden. Een tal van nuttige huisdieren, als ganzen, eenden, kalkoenen en konijnen zijn door zijn zorg hier geaklimatiseerd geworden”.

Zelf schreef Schnitzer den 18den Juli 1882: „In mijne provincie heerscht volkomen orde, de exploitatie des lands gaat geregeld voort, en mijne magazijnen zijn rijk gevuld met ivoor, caoutchouc, struisvederen, tamarinde, olie en andere producten en zullen het gouvernement eene goede inkomst bezorgen. Ik heb alle reden om tevreden te zijn”.

En niet alleen Dr. Schnitzer zelf, ook de Egyptische regering had reden tot tevredenheid. Met een jaarlijks deficit van 37 000 pond had Schnitzer de Æquatoriaalprovincie overgenomen en in 1882 gaf zij der Egyptische regering een batig saldo van 8000 pond sterling.

Langen tijd zou deze gunstige stand van zaken niet duren. Op het eilandje Aba in den Witten Nijl leefde een zekere

MAHOMED ACHMED, van wien reeds langen tijd de roep van groote heiligheid verbreid was. Hij was een Sudanees van lage afkomst uit den Dongola-stam. Vóór hij zich als profeet uitgaf, bekleedde hij verschillende ondergeschikte betrekkingen. Zoo was hij o. a. een tijdlang in dienst bij Peney, een Fransch geneesheer in den Sudan, (overl. 1861). Vervolgens trad hij in de machtige Derwischen-orde der Ghélanis. In dien tijd begon hij reeds met zijne religieuse revolutionaire daden en moest deze met een vijftal maanden gevangenisstraf boeten.

Na bevrijd te zijn, vestigde hij zich op het kleine eilandje Aba in den Nijl boven Chartum. Het strenge leven en de uiterste devotie maakten indruk; de offers, die van alle kanten den heilige ruim toevloeden, vermeerderden zijn rijkdommen en invloed zeer; hij nam een groot aantal vrouwen uit de invloedrijkste familiën des lands, en wel bovenal uit die der rijke slavenhandelaren van Kordofan en Baghara. In Mei 1881 achtte hij het oogenblik gunstig, om zijne plannen uitvoer te brengen. Hij verklaarde zich toen openlijk voor „Mahadi” of „Mahdi”, d. i. „door God op den rechten weg geleide”. Daarop zond hij boodschappen aan alle fakirs en godsdienstleiders van den Islam in den omtrek en noodigde hen uit op het eilandje Aba samen te komen.

Voor dezen ontwikkelde de Mahdi zijn programma. Op godsdienstig gebied won hij het vertrouwen, door aan te kondigen, dat thans de tijd gekomen was, om de bekende profetie, welke den Islam de heerschappij over alle andere godsdiensten verzekert, tot vervulling te brengen. Op sociaal gebied wist hij bij velen sympathie te winnen, door gemeenschap van goederen te beloven, en de slavenhandelaars waren in te nemen voor zijne plannen, door slavenjacht en slavenhandel, in de laatste tijden zoo bemoeilijkt door de Egyptische regeering, vrij te verklaren.

Op die wijze verkreeg de Mahdi een sterken aanhang in Middel-Egypte, die door verschillende omstandigheden steeds

vermeerderde. Er brak onder aanvoering van den Mahdi een opstand los en door de Egyptische regeering was het gezag weldra niet meer te handhaven.

Nog verklaarde zich Gordon, de kenner van land en volk, de invloedrijke oud-gouverneur, bereid, de aanvoering der Egyptisch-Engelsche troepen op zich te nemen, en trachtte hij Chartum te bewaren, doch vruchteloos. Na een jaar lang alle krachten te hebben ingespannen, viel Chartum den Mahdi in handen. Gordon zelf sneuvelde op het veld van eer, 26 Januari 1885. Sedert dien tijd behoorde de Egyptische heerschappij langs den Nijl, van Dongola tot de Sobat, tot het verledene.

De gouverneur der Ghazal-provincie, Lupton Bey, had twee jaren lang met moed zich tegen den Mahdi verdedigd, doch ook hij moest reeds in Maart 1884 het onderspit delven en werd als gevangene medegevoerd.

Alleen geheel aan den bovenloop van den Nijl, in de Æquatoriaalprovincie, wist Emin Bey zich nog te handhaven. Dit gebied, het best bestuurde gedeelte van Zuid-Egypte, was een begeerlijk land voor den Mahdi. Na den 14den April 1883 was van Lado geen stoomboot meer den Nijl afgevaren, zoodat een groote rijkdom aan ivoor, een monopolie-artikel der regeering, te Lado moest gevonden worden. En steeds breidde de opstand zich naar het zuiden uit.

Tegen de religieuse macht van den Mahdi, tegen zijne beloften, die zoo geheel streden met de beginselen van Emin Bey, tegen zijne groote macht, was het voor den Europeaan in het binnenland, geheel van de beschaafde wereld afgesloten, niet mogelijk zich op den duur staande te houden. Eindelijk ontving Emin Bey bericht, dat Gordon gevallen was in den strijd en dat Chartum aan den Mahdi behoorde. „Wat hiervan waar is,” schreef Schnitzer in een van de steeds zeldzamer wordende brieven, „weet ik niet, want sedert Mei 1883 ontving ik geene vertrouwbare mededeelingen. Aan brandbrieven heeft men het mij echter niet laten ontbreken”.

Dat de berichten omtrent Schnitzer's weldadig bestuur van de Æquatoriaal-provincie niet overdreven zijn, dat dit ook door de bewoners aldaar erkend werd, kan ongetwijfeld daaruit blijken, dat hij er zich zoo langen tijd, trots de groote macht van den Mahdi, wist te handhaven. Had hij niet het vertrouwen zijner onderdanen in groote mate bezeten, reeds veel vroeger zou het gezag van den Mahdi zich ook hier verbreid hebben. Op zijn volk vertrouwde de afgeslotene, hoewel hij duidelijk kon voorzien, weldra voor de overmacht te moeten bukken. Dat vertrouwen schonk hem moed en kracht, om zich telkens nog weer met de oude liefde aan zijne wetenschappelijke studiën te kunnen wijden. Zoo schreef hij in een brief aan Dr. Felkin te Edinburg van 7 Juli 1886. „Ik ben blijde, te kunnen berichten, dat in onze provincie volkomen orde heerscht; wel veroorzaakten de Bari's eenige moeielijkheden, doch deze zijn spoedig tot rust gebracht. Sedert Mei is men op de stations ijverig met landbouwarbeid bezig. De katoenplantages staan gunstig en zijn voor ons van veel nut, daar zij ons in staat stellen, het gemis aan kleeding eenigszins aan te vullen. Ik heb nu ook het schoenmaken hier ingevoerd. Wij fabriceeren thans onze eigene zeep en hebben vleesch en meel voldoende voor levensonderhoud. Evenwel weeldeartikelen, als suiker en dergelijke, hebben wij in langen tijd niet gezien. Ik vergat ook nog op te merken, dat wij goede tabak verbouwen. Persoonlijk gevoel ik zeer het gemis van boeken en verder aan fijn schroot en arsenikzure natron, om mijne zoölogische verzamelingen te prepareeren. Evenwel ga ik voort met het bij elkander brengen; ik heb zeer interessante zaken uit de Mombuttu- en Niam-Niamlanden in mijn bezit.”

Dr. Schnitzer was niet de eenige Europeaan, die door den opstand en de veroveringen van den Mahdi in het hart van Afrika werd ingesloten. In hetzelfde lot deelden Dr. Wilhelm Junker en kapitein Casati.

Dr. JUNKER was in 1846 te Moskou geboren. Na te Göttingen,

St. Petersburg, Berlijn en Praag gestudeerd te hebben, deed hij zijn eersten onderzoekstocht op IJsland. Doch spoedig verwisselde hij de ijsgewesten van het noorden met de tropische landen. Eerst bezocht hij de noordelijke kustlanden van Afrika, en ondernam eenige reizen in Tunis en Beneden-Egypte. Doch van 1880—1887 doorreisde Junker groote gedeelten van Centraal-Afrika. Eerst trok hij door het westelijke Niam-Niamgebied, daarna langs en over de Uelle-rivier en vervolgens door verschillende landschappen. Vooral aan de Uelle-rivier deed hij belangrijke onderzoekingen. Toen Junker weder naar Egypte terug wilde keeren, werd hij hierin door den opstand van den Mahdi verhinderd. Evenwel gelukte het hem, zooals later bleek, Dr. Schnitzer aan den Nijl te bereiken.

GAËTANO CASATI is een Italiaan, te Munzo geboren. Hij had de opdracht aangenomen, als correspondent van het geographische tijdschrift *Esploratore* een onderzoekstocht in Afrika te ondernemen. In December 1879 ging hij op reis en doortrok verschillende landen langs den Boven-Nijl. Toen hij na vruchteloze pogingen inzag, dat het onmogelijk was, den terugtocht langs den Nijl naar Beneden-Egypte te maken, wendde hij zich naar de Æquatoriaal-provincie tot Emin Bey. In Januari 1884 ontmoetten Emin Bey en Casati elkander te Lado.

Den 16den Mei 1886 wist Casati nog een brief naar Europa te verzenden, waarin hij de „Società d'Esplorazione” in Milaan bericht gaf van zijn toestand en verzocht om onderstand, vooral om financieele hulp. Dit genootschap had het geluk hem credietbrieven op de stations van Tippo Tip, den machtigen Arabier, te doen toekomen, zooals uit een schrijven van Casati van 5 December 1887 blijkt. Doch hij meldde daarbij, dat hij niet voornemens was het land te verlaten, daar hij Emin Bey beloofd had hem terzijde te staan in het bestuur der Æquatoriaal-provincie. „Die belofte is mij een plicht”, schrijft Casati.

In Europa rees de bezorgdheid omtrent het lot der Europeanen

aan den Boven-Nijl. Berichten kwamen niet meer over en men vreesde het ergste. Van verschillende zijden dacht men er aan om hulp te zenden. Het geographisch genootschap te Weenen zond in Juni 1885 Dr. LENZ, den bekenden reiziger in West-Afrika, met eene expeditie langs den Kongo. Doch deze keerde terug, zonder het doel bereikt te hebben. De broeder van Dr. Junker, bankier te Petersburg, wist Dr. FISCHER tot eene expeditie van Zanzibar uit over te halen. Dr. Fischer bereikte den zuidelijken oever van het Victoria-meer, vernam daar, dat Junker en Schnitzer nog in leven waren, begaf zich verder om hen op te sporen, doch moest terugkeeren zonder eenig resultaat. Den 14den Juni 1886 had Dr. Fischer de kust weder bereikt.

Den 4den December 1886 werd men plotseling verrast door de tijding, dat Dr. Junker behouden in Zanzibar was aangekomen. Na veel moeiten en gevaren, vooral door den onderlingen strijd der negervorsten, had hij eindelijk uit zijne gevangenschap weten te ontkomen. Tippu Tip, de machtige Arabier, die over 3000 geweren had te beschikken, bracht Junker tegen eene vergoeding van 1500 thaler aan de kust.

Dr. Schnitzer en Casati waren dus de eenigen, die in het binneuland achterbleven.

Door Junker verkreeg men weldra berichten van den toestand. Thans bleek, dat Emin Bey niet alleen uit het noorden door de opstandelingen, doch ook uit het zuiden bedreigd werd. Koning Mtesa van Uganda, die met Emin Pacha bevriend was, was gestorven en opgevolgd door zijn zoon Muanga, een woest, krijgszuchtig despoot, die de omwonende volken bedreigde.

De berichten van Junker's behoud deed de belangstelling in het lot van de Sudansche gevangenen op nieuw toenemen. De deelneming evenwel bestond reeds. Dr. Schweinfurth in Egypte gaf het sein, Dr. Felkin, oud-medicus bij de zendingen in Uganda, maakte in Engeland de gemoederen wakker. Aan het geographisch genootschap te Edinburg komt

de eer van het initiatief in dezen toe. Op de vergadering van den 23sten November 1886 werd eene motie aangenomen en besloten deze aan den Secretaris-generaal van Buitenlandsche zaken te Londen te zenden. De hoofdinhoud er van was, dat het genootschap, op grond der diensten, door Emin Bey niet alleen aan de wetenschap maar ook aan alle ontdekkingsreizigers in die streken bewezen, de hulp van het Britsche gouvernement voor hem inriep. Tot dat doel stelde het genootschap eene vreedzame expeditie voor.

Eene expeditie door de Britsche regeering is niet tot stand gekomen. Doch wel wist men in Engeland voldoende gelden voor eene door particulieren uitgezonden expeditie bijeen te brengen. Vooral toen bekend werd, dat Stanley zich met de aanvoering belasten wilde, verkreeg men vertrouwen in den uitslag.

De bijdragen tot dat doel vloeiden mild. Het Londensch geographisch genootschap gaf 1000 £, ook het Schotsch geographisch genootschap droeg ruimschoots bij, en door de Egyptische regeering werd eveneens eene som toegestaan, om haren vertegenwoordiger, dien men thans den titel van „Pacha” schonk, te redden. Zoo was spoedig een bedrag van 20 000 £ bijeengebracht. En reeds den 27sten Januari 1887 bevond Stanley zich te Alexandrië, waar hij Dr. Junker ontmoette, die hem over den toestand, waarin hij Emin verlaten had, inlichtte.

Het laatste tijdperk van eene belangrijke ontdekkingsgeschiedenis vangt aan. Stanley met eene expeditie op weg om Emin, den gevangene in den Sudan, te verlossen, ziedaar het onderwerp, dat sedert eenige maanden staatslieden zoowel als aardrijkskundigen telkens bezig houdt. De geografen redekeerden over de vraag, of Stanley zijne taak zou volbrengen, de staatkunde sloeg een argwanenden blik op den koenen reiziger, die met eene groote expeditie, hoofdzakelijk door Engeland uitgerust, Afrika binnentrok.

Welken weg zou Stanley in Afrika volgen? Dit was een der eerst opkomende vragen bij de beslissing omtrent het uitzenden

der expeditie. Stanley zelf gaf dadelijk de voorkeur aan den Kongo-weg. Door de ondersteuning van den Kongo-staat en door de stoombooten, die in het binnenland over eene groote lengte deze rivier bevaren, meende hij, dat het reizen langs die route groote voordeelen zou hebben. Het Comité was evenwel van een ander gevoelen en oordeelde, dat de tocht van de oostkust naar het binnenland het veiligst zou zijn. Stanley besloot, zoo verhaalde hij voor enkele weken bij een banket te Kairo, aan dien wensch te voldoen. Toen evenwel door het *Foreign Office* werd opgemerkt, dat de oostelijke route politieke verwikkelingen ten gevolge kon hebben, werd tot het kiezen van den weg langs den Kongo besloten.

Toch reisde Stanley langs de oostkust verder. In Aden voorzag hij zich van Somali- en Sudannegers voor soldaten. Per telegraaf zond hij naar Zanzibar bericht, om een korps van 600 dragers aan te werven. Den 22sten Februari kwam Stanley zelf te Zanzibar, waar hij lieden bereid vond, hem te volgen. Bovenal verraste hij van daar Europa door het bericht, dat hij Tippo Tip's hulp voor zijne plannen gewonnen had. Stanley had den Arabier overgehaald, door hem tot gouverneur-generaal van het gebied der Stanley-watervallen aan den Boven-Kongo te benoemen, terwijl hij voor het leveren van manschappen ruim betaald werd.

TIPPO TIP is een der machtigste slavenvorsten van Midden-Afrika. Zijn werkelijke naam luidt HAMED-BEN-MOHAMED; wegens het knippen met de oogen heeft men hem den bijnaam TIPPO TIP gegeven. Hij is van gemengd bloed; zijn vader was een Arabier, zijne moeder eene inlandsche. Toch is hij in karakter geheel een Arabier. Zijn verstand, zijne goede manieren en de trouw aan het gegeven woord worden door onderscheiden reizigers geroemd.

De invloed van Tippo Tip in het gebied van den Boven-Kongo is buitengewoon groot. Hoewel in naam afhankelijk, is hij feitelijk de ongekroonde koning van het land tusschen de Stanley-watervallen en het Tanganjika-meer. Op zijne talrijke plantages werken duizenden slaven, die aan hun meester

gehecht zijn; door zijn uitgebreiden handel bezit hij talrijke gewapende slaven-karavanen, waarmede hij den handel in de Afrikaansche binnenlanden beheerscht.

Op den eersten tocht dwars door Afrika bewees Tippo Tip aan Stanley uitstekende diensten; nu deze weder gewonnen was, om voor den jongsten tocht behulpzaam te zijn, was dit eene hoopbrengende verrassing.

Onder deze gunstige auspiciën vertrok Stanley met het stoomschip „de Madura” den 24sten Februari in gezelschap van Tippo Tip van Zanzibar. Den 9^{den} Maart werd de Kaap de Goede Hoop gepasseerd en den 18^{den} Maart werd het anker uitgeworpen aan den mond van den Kongo.

Van hier ging de expeditie de rivier op tot Matadi in de nabijheid van Vivi, om vervolgens over land langs den zuidelijken Kongo-oever het onbevaarbare gedeelte der rivier te passeeren. Deze landtocht leverde meer moeilijkheden op, dan men aanvankelijk verwacht had. Vooral het vervoer der groote hoeveelheid reisbenoodigdheden voor eene zoo talrijke expeditie, had veel bezwaren. Men kan zich hiervan eene voorstelling maken, als men bedenkt, dat de expeditie uit \pm 750 personen bestond: 9 Europeanen, 61 Sudan-Negers, 13 Somali, 620 lieden uit Zanzibar en 40 man van Tippo Tip. Bij deze laatsten zouden zich, volgens contract, aan den Boven-Kongo nog meer lieden aansluiten.

Van Stanley-pool, eene verbreding der rivier, waar het station Leopoldville gebouwd is, werd den 29sten April de tocht met vier booten over de rivier voortgezet. Daar de booten, wegens hare zware belading, zeer diep gingen, kon men, tegen de snelstroomende wateren van den Kongo op, slechts zeer langzaam vorderen. Een gedeelte der lading moest zelfs in Bolobo, een Engelsch station aan den Kongo, worden achtergelaten. Den 28sten Mei werd de plaats bereikt, waar de Aruwimi of Bijerre in den Kongo uitmondt. Tippo Tip scheidde thans van de expeditie om de verworven provincie in bezit te nemen, terwijl hij beloofde de toegezegde hulp hier-

heen te zenden. Vervolgens werd de tocht over laatstgenoemde rivier voortgezet tot de Jambuja-watervallen. Hier werd eene vaste legerplaats opgeslagen en eene achterhoede onder majoor Barttelot achtergelaten.

Stanley vertrok met zijne expeditie van hier den 28sten Juni 1887. In N. O. richting volgde hij de Aruwimi.

't Was een onbekende wereld, een maagdelijk gebied voor de Europeesche reizigers, waarheen hij zich begaf. In dit geheimzinnige land verdween Stanley met de zijnen en langen tijd hoorde men niets van de expeditie. Gedurende de laatste helft van 1887 en het geheele jaar 1888 was men in het onzekere omtrent het lot van den reiziger. Allerlei vermoedens, en geruchten deden de ronde door de dagbladen.

Het bericht, dat Barttelot door zijn eigen troepen was vermoord, was weinig geschikt om de gerustheid te herstellen en gaf voedsel aan allerlei verhalen omtrent het ongelukkig lot der expeditie.

Daar kwam in het einde van December 1888 plotseling bericht in het Engelsche Lagerhuis, dat er tijdingen omtrent Stanley ontvangen waren. Men vernam, dat Stanley den 17den Augustus 1888, te Banalya aan de Aruwimi was gearriveerd, en dat hij Emin Pacha in den besten welstand had ontmoet. Alle leden gingen opstaan en het bericht werd onder daverende toejuiching voorgelezen. In Maart 1889 bereikte een uitvoerig schrijven Londen, waarin de voornaamste lotgevallen der expeditie beschreven werden.

Het kan ons doel niet zijn de bijzondere lotgevallen der expeditie uitvoerig te beschrijven. Bovendien is hiervan nog niet veel bekend; hetgeen wij ervan weten moet ontleend worden aan de brieven, welke van tijd tot tijd uit Afrika geschreven werden. Door J. Scott Keltie zijn deze brieven in een bundel verzameld en uitgegeven¹.

1 J. Scott Keltie. *The Story of Emin's Rescue as told in Stanley's letters*, London 1890. Ook Fransche en Duitsche uitgaven hiervan zijn verschenen.

Stanley zelf houdt zich thans te Kairo bezig met het beschrijven zijner reis in meer bijzonderheden. Volgens belofte van Stanley zal dit werk in Juni a. s. verschijnen. De Engelsche en Duitsche uitgaven zullen gelijktijdig het licht zien.

In een beknopt overzicht zullen wij de belangrijkste lotgevallen der expeditie, zoover die bekend zijn, thans samenvatten.

Bij de Jambuja-watervallen, zeiden wij, verdeelde zich de expeditie. Stanley trok van hier met een gedeelte der expeditie verder, terwijl Barttelot de 600 dragers moest afwachten, welke Tippu Tip volgens verdrag zoude zenden, om daarna de expeditie te volgen. Barttelot had nog over 257 lieden te beschikken.

De voorttrekkende afdeeling van Stanley bestond uit vier Europeanen en 389 dragers en soldaten. Den 28sten Juni vertrok men van Jambuja. Thans begaven zij zich in een geheel onbekend gebied. Zooveel mogelijk werd de rivier gevolgd, nu eens op den rechter, dan op den linker oever. Hierbij werd gebruik gemaakt van een stalen boot om een gedeelte der waren te vervoeren en vooral om de zieken te transporteren. Doch stroomversnellingen en watervallen maakten het gebruik der rivier steeds bezwaarlijker.

De rivier droeg aan hare monding den naam *Aruwimi*, doch op verschillende plaatsen hooger op veranderde de naam telkens. Iedere volksstam schijnt een eigen naam aan de rivieren te geven. Zoo verkrijgt de *Aruwimi* hooger op achtereenvolgens de namen: *Dudu*, *Bijerre*, *Lubali*, *Nevora*, *Nowelle*, *Itiri* en eindelijk in den bovenloop *Ituri*. Door die verschillende namen voor dezelfde rivier komen reizigers bij weinig bekende rivieren dikwijls op een dwaalspoor. De *Nepoko* is een rechterbijstroom van de *Aruwimi* (wij zullen dezen naam gebruiken, als wij van de rivier in het algemeen spreken) en heeft een waterrijkdom bijna even groot als de hoofdrivier zelf.

Reeds den eersten dag bereikte Stanley het dichte oerwoud in het hart van Afrika, dat hij op dezen tocht ontdekte. Vijf maanden, van het begin van Juli tot het begin van

December, had Stanley noodig om dit woud door te trekken. Groote hindernissen veroorzaakte de weelderige plantengroei voor onze reizigers. Het hooge woud met zijne eeuwenoude boomen viel nog het gemakkelijkst te passeeren, doch het lager hout, door een slingerend netwerk van dikke lianen verbonden, maakte het voorttrekken buitengewoon moeielijk.

Eene geheimzinnige stilte heerschte er onder die dichte plantenbedekking. De vochtige bodem en het schemerachtige licht, dat alle tropische wouden kenmerkt, ontbraken ook hier niet. Door het woud kronkelden rivieren in alle richtingen. Het schijnt wel, dat dit Afrikaansche woud zich bijna uitsluitend langs de rivieren uitstrekt, zooals door Wissmann, Junker en andere reizigers werd opgemerkt. Doch waar de wateren zoo talrijk zijn als hier, vormt daarbij toch het woud één aaneengesloten geheel.

Stanley volgde zooveel mogelijk de rivier en bleef daardoor vooral steeds in het hart van het woudgebied. Aan de monding der Nepoko begon het land eene treurige verwoesting te vertoonen. Arabische slavenjagers hadden hier hun vreeselijke hebzucht botgevierd. Daardoor waren de bewoners gevlucht, zoover ze niet in slavernij medegevoerd waren. Dit maakte het moeielijk levensmiddelen voor de manschappen te bekomen. Honger maakte de lieden krachteloos en deed hen de opgewektheid verliezen. Daarenboven werd de rivier onbevaarbaar, waardoor de dragers nog bovendien belast werden met de waren uit de boot en met de boot zelve. Dientengevolge moest men bij het eerste Arabische station, *Ugarowa*, aldus genoemd naar den eigenaar, 50 zieken en zwakken achterlaten. Bij het tweede Arabische station *Kilongalona* moesten de stalen boot, benevens 70 lasten en 38 dragers achterblijven.

De ellende vermeerderde steeds. Met honger en gebrek had men voortdurend te strijden. De vochtige, zwoele lucht in het woud, door geene beweging verfrist, drukte loodzwaar op de reizigers en beroofde hen van alle veerkracht. Daarenboven stonden zij voortdurend bloot aan de aanvallen der vijandelijke

bewoners, die de wegen door scherpe doornen onbegaanbaar trachtten te maken en de expeditie met hunne vergiftige pijlen verrasten. Een stam van menschenetende dwergen werd hier gevonden. Door al die ellenden nam de expeditie steeds in aantal af. Toen Stanley den 12den November in het dorp Ibwire aankwam, had hij van de 389 man, die met hem uitgetrokken waren, nog 174 lieden over. Desertie, ziekte en dood hadden zoo zeer hunne gelederen gedund.

Thans werden de toestanden beter. Uit de gewesten der slavenjachten waren zij in eene dicht bevolkte streek aangekomen. Hier werd gedurende twaalf dagen rust genomen om de krachten te doen herstellen. Voedsel was er in overvloed en weldra herleeft de vroolijkheid weder. Men trok verder en den 1sten December had men van den top van een heuvel voor het eerst een gezicht op de opene vlakte in de verte. Nog vier dagen reizens, en het doodelijke woud lag achter hen. Na 160 dagen aaneen onder de donkere gewelven der tropische planten te hebben rondgezworven, zagen zij het volle daglicht weder, spelend op het veelkleurige plantenkleeft. „Wij meenden”, schrijft Stanley, „het gras nooit zoo groen en geen landschap ooit zoo bekoorlijk gezien te hebben.”

Stanley had een bode vooruitgezonden, om Emin Pacha te berichten, dat hij weldra aan den zuidwest-oever van het Albert Njanza zou zijn. In het midden van December kwam Stanley daar aan. Dewijl hier niets omtrent Emin bekend was, en de bewoners zich vijandelijk tegenover de expeditie stelden, keerde Stanley naar Ibwire terug, waar hij een vaste legerplaats oprichtte, die hij *Bodo* noemde. De onderweg achtergelaten manschappen en de stalen boot werden thans afgehaald. Vervolgens begaf Stanley zich weder op weg naar het Albertmeer, waar hij bij Kavalli den 29sten April Emin Pacha en Casati ontmoette. Tot den 25sten Mei bleven ze hier samen. Welke plannen besproken werden, meldt Stanley's brief niet. Het is zeker, dat het vertrek van Emin Pacha uit Afrika een der hoofdzaken van onderhandeling zal geweest zijn. Dat

Emin niet direct besluiten kon zijne provincie te verlaten, mag hem niet als een gevolg van besluiteloosheid toegerekend worden. Het land en volk, waarmede hij zooveel doorleefd had, was aan Emin lief geworden. „Mijne lieden verlaten, dat nimmer!” roept hij in een van zijne vroegere brieven uit. Emin moest aan een vreeselijken tweestrijd ter prooi worden. Eene „redding”, eene „ontvoering” uit zijn eigen land, eene „vlucht” onder „sterk geleide”, dat kon hem niet aannemelijk voorkomen. Misschien, dat er nog andere plannen ter sprake zijn gebracht, waarover wij, zoolang Emin zelf niet meer geopenbaard heeft, geene zekerheid kunnen verkrijgen.

Stanley trok van Kavalli terug langs de Ituri. Een zijner officieren, de Engelschman Jephson, bleef bij Emin achter. De terugtocht van Stanley ging tot Banalya. Hier vond hij, dat Barttelot door een van zijn eigen lieden vermoord was. Een ordeloze bende was er van de achtergelaten achterhoede overgebleven. Met kracht wist Stanley de orde te herstellen en in het midden van September 1888 had hij de karavaan weer zoodanig in orde, dat hij met 400 soldaten en dragers op nieuw naar het Albert-meer kon opbreken.

’t Was weder een moeilijke tocht. Steeds stonden zij bloot aan de aanvallen der wilde dwergvolken, de pokken tastten vele dragers aan, honger putte de krachten der lieden uit, en moeilijk was de weg te begaan. Na een tocht van vier maanden werd den 20sten December weder het fort Bodo bereikt.

Hier verkreeg men berichten omtrent hetgeen er in de Aequatoriaal-provincie had plaats gehad sedert Stanley’s vertrek. Ontevreden Egyptische officieren waren aan het muiten geraakt en hadden de soldaten tegen Emin opgezet. Het gerucht had zich verbreid, dat Stanley niet door den Khedive van Egypte was uitgezonden, doch als avonturier hier in het land kwam om vrouwen en kinderen weg te voeren. Dit had doel getroffen en Emin was gevangen genomen. Alleen door de tusschenkomst van een aanzienlijk deel der soldaten, die nog aan Emin gehecht waren, bleef hij gespaard en voor

de schande, van in boeien geslagen te worden, bewaard.

Intusschen waren de Mahdisten met drie stoombooten tot Lado en Redjaf in de Æquatoriaal-provincie doorgedrongen en hadden de troepen verslagen. De hoofdmuiters tegen Emin verloren hierbij het leven. Nu eischten de soldaten de bevrijding van Emin Pacha. Weer trad hij als hun hoofd op en de Mahdisten werden overwonnen.

Evenwel, zijne positie werd steeds moeilijker houdbaar. Geslingerd tusschen hoop en vrees moest Emin Pacha eindelijk beslissen over Stanley's voorstellen. Het gebied van zijn zegenrijken arbeid te verlaten, viel hem zwaar. Nog altijd herleefde de hoop op redding bij Emin, niet op gelegenheid tot ontvluchting.

De omstandigheden waren machtiger. Stanley drong er sterk op aan, dat Emin het land zou verlaten. Hoe hij dit bevorderde, ook buiten Emin om, is nog niet voldoende bekend. Toch bleef Emin's beslissing nog uit. In den brief van den 17den Aug. (*Letter IX* van genoemde verzameling van Scott Keltie) wordt die weifeling van Emin door Stanley beschreven. In hoever hierin de feiten juist zijn medegedeeld of eenzijdig vermeld, valt nog niet te zeggen. Eindelijk stelde Stanley een ultimatum. Den 10den April wilde hij met de expeditie vertrekken; vóór dien tijd moest Emin beslissen.

Emin Pacha besliste. Hij besloot eindelijk mede te gaan. Een 600tal lieden volgden den gouverneur. Zoo groeide Stanley's karavaan aan tot ongeveer 1500 personen. Den 10den April vertrok deze expeditie van Kavalli naar het zuiden. Want Stanley had besloten niet langs den Kongo terug te keeren, doch den weg naar het oosten te vervolgen.

Nog ontstond er een moeilijk oogenblik. Het schijnt, dat er betrekking bestond tusschen de met Emin vertrekkende Egyptenaren en de achtergeblevenen. Hun plan was, door oproer te stichten de karavaan te vernietigen en zich van den rijken buit meester te maken. Doch krachtig trad Stanley hiertegen op en de muiters werden met den dood gestraft.

Door het dal der *Semliki* trok vervolgens de karavaan naar het zuiden. Hier werd het hooge sneeuwgebergte *Ruwenzori*, door de inboorlingen „Wolkenkoning” genaamd, ontdekt. Luitenant Stairs beklom dezen berg tot op 3200 M. hoogte. Het Muta-Nzige (Albert Edward-meer) leerde Stanley thans beter kennen. De vijandelijkheid der bewoners maakte evenwel den tocht moeielijk. In het oerwoud van Afrika moest men met de bijl en het hakmes in de hand zich den weg banen; thans was het met de wapens in de hand. Daarenboven woedde de koorts onder de leden der expeditie en velen vielen als slachtoffers.

Van het Muta-Nzige werd de weg naar het Z. O. gevolgd, tot ten zuiden van het Victoria Njanza. Van hier ging men zuidwaarts naar Tambora, een groote marktplaats, het tusschenstation voor alle reizigers die van Zanzibar naar het binnenland van Afrika reizen. Vervolgens trok men naar het zuid-oosten en den 5^{den} December 1889 lag de Indische Oceaan voor hen. De indruk van dat gezicht moet onbeschrijfelijk geweest zijn. Na al die moeite en zorgen, die talrijke gevaren, waaraan zij ontkomen waren, den ruimen, den vrijen Oceaan te zien, het einde van den gevaarvollen tocht bereikt te hebben, wie is in staat woorden te vinden voor de gevoelens, die de reizigers op dat oogenblik bezielde.

Daar voor hen lag het kleine plaatsje Bagamojo aan de kust. De stad was feestelijk getooid bij de aankomst der expeditie. Overal wapperden de vlaggen, eerebogen waren opgericht en de geheele bevolking van Europeanen en Arabieren vierde feest bij de aankomst der moedige reizigers. De binnenkomst in de beschaafde maatschappij was een triumftocht.

Aldus was door Stanley de hem opgedragen taak volbracht. Welk ook het oordeel over het eigenlijke doel van den tocht moge zijn, hoe men ook denke over het somtijds krasse optreden van Stanley, niemand kan hem den roem ontnemen, een grooten arbeid verricht te hebben. „Columbus van den Kongo en Centraal-Afrika” is zeker geen onverdiende naam voor den kloeken reiziger.

Welke waren de geografische resultaten van Stanley's reizen in Afrika? De eerste reis van Stanley gaf zekerheid, dat het Tanganjika-meer niet tot het brongebied van den Nijl behoort, zooals dikwijls ten onrechte werd aangenomen. Op zijn tweede reis dwars door Afrika leerde hij het Victoria Njanza beter kennen en toonde aan, dat dit één geheel is en niet uit een groep van meren bestaat, zooals dikwijls verondersteld werd. Verder ontdekte hij op deze reis het Muta Nzige en loste het raadsel van den Kongo op. En op zijn laatste, nu volbrachte reis trok hij het gebied van de Aruwimi door, en deed de ontdekking van het groote natuurwoud in het hart van Afrika. Verder leerde hij het Muta Nzige beter kennen en loste den twijfel op, die bestond omtrent de vraag, tot welk stroomgebied dit meer behoort. Thans is aan Stanley namelijk gebleken, dat uit het Muta Nzige eene rivier, de Semliki, naar het N. O. loopt, die zich in het Albert Njanza uitstort. Het Muta Nzige, behoort dus niet, zooals Stanley vroeger zelf vermoedde, tot het gebied van den Kongo, doch tot dat van den Nijl. Aldus schijnt de oudste beschrijving van den Nijl, na bijna 17 eeuwen van twijfel, toch in hoofdzaak bevestigd te worden.

Reeds op de kaart van Ptolomeus, den Alexandrijnschen geograaf uit de tweede eeuw na Chr., wordt de Nijl voorgesteld als voortkomende uit twee groote meren, onder den evenaar gelegen. Een van deze draagt den naam van *Meer der watervallen* en het andere van *Meer der krokodillen*. Deze beide meren zullen waarschijnlijk het Victoria Njanza en het Muta Nzige zijn. In dit laatste meer storten zich de westelijke bronrivieren van den Nijl uit en in het eerste de oostelijke.

Verder werd het *Ruwenzori-gebergte* tusschen het Albert Njanza en het Muta Nzige ontdekt, of in elk geval nader bekend. Door Luitenant Stairs is dit gebergte tot ongeveer 3200 M. hoogte beklommen, terwijl de hoogste punten zich ongeveer 5550 M. zullen verheffen. De vorm van het gebergte doet in vele opzichten aan een vulkaan denken. De Ruwenzori, hoewel bij

den Aequator gelegen, heeft zijne kruinen het geheele jaar door met sneeuw bedekt. Daaruit besluit Stanley, dat dit niet de Mount Gordon Bennett kan zijn, dien hij reeds in 1876 zag, en welke slechts van tijd tot tijd met sneeuw bedekt werd.

Of hiermede het geheimzinnig *Maangebergte* zal gevonden zijn, dat op de oude kaarten wordt aangeduid in de nabijheid van het merengebied? Laten wij niet te overijld zijn in onze conclusiën. Eerst later onderzoek kan het *Maangebergte*, dat tal van jaren van de kaart was verdwenen, misschien in zijne eer herstellen.

Omtrent de uitgebreidheid van het Victoria-Njanza heeft de jongste expeditie verbeterde opgaven verstrekt. Hieruit blijkt, dat dit meer zuidelijker gaat, dan men vroeger aannam. Eene rij eilanden in het meer schijnt voor den oever te zijn aangezien, terwijl ten zuiden van die eilanden het meer nog eene aanzienlijke uitgebreidheid bezit. Thans wordt de grootte van dit meer op ongeveer 1900 vierk. geogr. mijlen geschat, terwijl men haar vroeger op 1400 vierk. geogr. mijlen stelde.

Wij noemden slechts enkele der belangrijkste geografische ontdekkingen van de jongste expeditie, zoover als die uit de brieven blijken.

Ten slotte komen wij tot de vraag, welke de staatkundige beteekenis van deze expeditie was?

Wij betreden hiermede een onzeker gebied. De geschiedenis van den tegenwoordigen tijd kan niet dan bij ruwe benadering geschreven worden. De internationale staatkunde omhult zich uit den aard der zaak met een waas van onzekerheid. Ridderlijkheid en bovenal openhartigheid zijn deugden, die men bij haar tevergeefs tracht te ontdekken. Hierdoor moet de geschiedschrijver meestal gissen en vermoeden, waar hij verder wil gaan dan het geven eener bloote vermelding der algemeen bekende feiten. En toch hij moet dit doen voor de wetenschappelijke beoefening der historie, omdat meestal minder het feit dan wel zijne oorzaak als factor in de ontwikkeling der wereldgeschiedenis de meeste beteekenis heeft.

Stanley's expeditie, bijna geheel door Engeland tot stand gebracht, valt samen met de pogingen tot uitbreiding van het Engelsch gezag in Centraal-Afrika. In het Matebeleland heeft eene groote Engelsche maatschappij een koninklijk charter verworven. Met Portugal staat Engeland op een gespannen voet omtrent de grenzen van het gezag in Centraal-Afrika. Ligt het niet voor de hand, dat, men tot de vraag komt, of Stanley's expeditie hiermede in verband kan staan? Zoo heeft het vermoeden de ronde gedaan, dat Stanley zou zijn opgedragen, Emin Pacha over te halen in zijne provincie te blijven en deze door Engelsche ondersteuning trachten te bewaren. De *Nouvelle Revue* bracht dit reeds voor een paar jaren ter sprake. Wat hiervan waar kan zijn? In een speech aan een banket te Kaïro deelde Stanley mede, welke voorstellen hij aan Emin Pacha gedaan had. In de eerste plaats stelde hij Emin voor, in de Æquatoriaal-provincie te blijven als gouverneur, terwijl hem een jaarlijksch inkomen en verdere hulp zouden verstrekt worden. „Of,” vroeg Stanley verder, „zal ik u naar een land brengen, zoo schoon als gij slechts behoeft te wenschen, waar gij in rust kunt leven, noch door uwe soldaten, noch door de Mahdisten gestoord; waar gij in verbinding met de zee kunt komen, en naar vrijen wil regeeren, terwijl u voldoende subsidiën, om volgens uw stand te leven, zullen toegestaan worden? Ik ben wel niet gemachtigd u deze voorstellen te doen, doch verzeker u, dat ze zullen uitgevoerd worden!”

Hieruit kan met eenigen grond afgeleid worden, dat men in Engeland Stanley heeft opgedragen, om of Emin Pacha in de Æquatoriaal-provincie door Engelsche subsidiën en hulp aan het Britsche rijk te verbinden, of hem naar elders te verplaatsen en aldus onschadelijk te maken. De Duitsche pers komt dan ook tot dergelijke conclusiën.

Een onaangename indruk heeft zeker bij velen het oordeel van Stanley over Emin Pacha's karakter gemaakt. Uit de brieven van Stanley moet blijken, dat Emin een wankelmoedig, zwak man is, niet geschikt tot het optreden in Afrika. Emin's zwak-

heid om te besturen moet de achtergrond zijn, waartegen Stanley's handelend optreden des te krachtiger zal uitkomen. En de Engelsche pers schijnt gretig te zijn, om hierop voort te borduren. De *Times* vergelijkt in een hoofdartikel Emin Pacha bij een hulponderwijzer, die goed les kan geven doch niet geschikt is om aan het hoofd van eene school te staan.

Hierin ziet men van anderen kant, o. a. in de Duitsche pers, het werk eener intrige, door de Britsche-Oost-Afrikaansche maatschappij in vereeniging met Stanley te Zanzibar op het touw gezet en door dezen te Kairo verder afgesponnen. Het doel zou zijn, de Æquatoriaal-provincie voor Engeland te verkrijgen, waarvoor men meende, Emin Pacha op zijde te moeten zetten. Toen Emin Pacha zijn invloed niet voor Engeland in de weegschaal wilde werpen, moest Stanley hem medevoeren, hem zoogenaamd redden, tegen elken prijs. Daartoe had Stanley zich niet ontzien, zooals hij in Kairo mededeelde, al het buskruit te vernietigen, om Emin's verblijf in zijn gebied onmogelijk te maken, en hem te dwingen mede naar de kust te trekken.

De onder een waas van schoone bedoelingen op Emin Pacha's karakter geworpen blaam van zwakheid, de beschuldiging van ongeschiktheid om te besturen, zijn onverdiend. Zij worden dan ook volkomen weersproken door hetgeen wij omtrent Emin's geschiedenis vroeger mededeelden. Zou een zwak gouverneur in een dergelijk land den slavenhandel hebben kunnen onderdrukken? Zou een slecht bestuurder een lastpost van Egypte met een jaarlijksch deficit van 37 000 pond in eene bezitting kunnen veranderd hebben, die binnen enkele jaren een voordeelig saldo van 8000 pond afwierp? Zou een onbekwaam gouverneur zich hier hebben kunnen doen gelden, waar hem alleen de slechtste soldaten en officieren, het schuim van het leger te Chartum, werd toegezonden? Zou de invloed van een slecht heerscher zoolang hebben voortgeduurd? Zou deze zich, afgesloten van het land, waarvoor hij bestuurde, in dergelijke omstandigheden tien jaren hebben kunnen staande

houden? Is het niet de Æquatoriaal-provincie geweest, waar de Mahdisten zoo verslagen werden, dat zij in lang geen inval meer konden doen?

In Engeland treedt gelukkig Dr. Robert W. Felkin, die beter dan iemand in staat is hierover te oordeelen, als verdediger van Emin Pacha's eer op.

Stanley heeft ontegenzeggelijk een heldenstuk verricht door dezen laatsten tocht. Niemand kan en mag die daad verkleinen. Evenwel moet de vraag, of de verlossing van Emin Pacha het doel was, betwijfeld worden. 't Was de banier, waaronder hij reisde, een schoon symbool om de belangstelling van Europa te boeien aan den tocht, en waaronder andere plannen verborgen konden worden. Stanley's handelingen wijzen op eerezucht om groote daden te verrichten en verbazing te wekken. Die roemzucht schenkt hem de kracht dat te doen, wat hij wrocht. De opsporing van Emin Pacha was een middel, om nieuwe lauweren aan zijne kroon als ontdekkingsreiziger te hechten.

Stanley is ontdekkingsreiziger, geen geograaf. De geografische resultaten van zijne reizen zijn het noodzakelijk gevolg, niet het doel van zijn streven. Vreemde, onbekende landen door te reizen, daardoor verbazing te wekken en hierbij eenige aanwijzigingen omtrent de kaart van het land te geven, is iets anders dan geografisch onderzoek. Als geograaf staat Dr. Schnitzer hooger.

Doch Stanley is de onverschrokken en bekwame leider van expedities, de man van de daad. Voor eenige tientallen eeuwen zou hij misschien een Cyrus, een Alexander de Grootte geworden zijn. Thans dwingt hij ons bewondering af door het vervullen van zijne opdracht, om uit het hart van Afrika Emin Pacha naar de Oostkust te brengen. Die daad is op zich zelve een heldenfeit, dat, geheel afgescheiden van alle beginselen en motieven, met schoone letters in de geschiedboeken zal worden opgeteekend.

NIELS GADE

NIELS WILHELM GADE.

I

Bespoeld door de golven van de Noord- en Oostzee, ligt, in het noordelijk deel van Europa, de eilanden- en schiereilandengroep, waar sedert onheugelijke tijden het volk der Denen zijne woonplaats had gevestigd.

Evenals in den ouden tijd Macedonië, half Grieksch van oorsprong en beschaving, den overgang vormde tusschen het toen nog ruwe Europa en de fijn beschaafde Grieksche stammen, zijn ook de Denen, deels behoorende tot het Indo-Germaansche ras, deels tot de niet-Germaansche Finnen, van gemengden oorsprong, waardoor zoowel Noorsche als Duitsche karakertrekken nog bij hen te vinden zijn.

Gedurende den voorchristelijken tijd is de geschiedenis van Denemarken in dichte duisternis gehuld; slechts uit eene reeks legenden leeren wij eenigermate het volk kennen. Ook deze legenden vertoonen overeenkomst met die der Duitsche volken, en vertoonen de sporen der invloeden van Noorsche stammen, ja men zou aannemelijk kunnen maken dat de Duitsche sagen geput zijn uit die der Noorsche volken en uitbreidingen er van genoemd kunnen worden; men denke onder anderen aan

de sage van Sigurd (Siegfried) en Brynhilde, van Grimhild en hare dochter Gudrun, welke legenden men in het Duitsche Nibelungen-lied in verbeterde of ten minste meer bewerkte uitgave terugvindt.

De ontwikkeling der Deensche taal, kunst en letterkunde begint eerst in de laatste helft der zeventiende eeuw met Ludwig Holberg (1684—1754) den meester der satyre, den schepper van het Deensche proza en blijspel. Na hem komen mannen als Adam Gottlob Oehlenschläger, bekend door zijne dramatische werken, evenals B. S. Ingemann, beeldhouwers als Albert Thorwaldsen, componisten als Johann Schulz (1717—1800) en diens opvolger Friedrich Kunzen, verder Kuhlau, Hartmann, Weyse en last not least Niels Wilhelm Gade, aan wiens leven en werken deze bladzijden zijn gewijd.

II

Niels Wilhelm Gade werd geboren te Kopenhagen den 22sten Februari 1817, (niet 22 *October*, zooals onder anderen Viotta's „Lexicon der Toonkunst" vermeldt); hij was het eenige kind zijner ouders, van wie de vader het beroep van muziek-instrumentmaker uitoefende. Aan de opvoeding van haren lieveling werd vooral door de moeder, eene fijngevoelende vrouw, veel zorg besteed; zij was zelfs zoo bevreesd voor verkeerde invloeden, dat Niels geene school mocht bezoeken, maar in huis les kreeg van een particulier onderwijzer, hoewel Gade zelf, in zijn eigenaardig Duitsch beweert, dat hij een zeer „ruhiger Knabe" was. De vader was zeer muzikaal en „klimperte auf alles." Tengevolge van deze opvoeding was het kind veel aan zich zelf overgelaten, alleen met zijne gedachten.

In zijne muzikale studiën, die reeds vroeg begonnen, was Gade autodidakt, daar hij zich in het klavierspel oefende zonder de leiding eens meesters; ook nam hij de viool ter hand en maakte zich de eerste beginselen van het spel op dit instrument eigen.

Daar de vader voornemens was zijn zoon in het vak van instrumentmaken op te leiden, werd weinig acht geslagen op zijn muzikalen aanleg. Geheel anders evenwel werd de toestand toen de jeugdige Gade, hetzij op eigen verzoek, hetzij op aansporing der moeder, den violist Wexshall tot leermeester kreeg. Van dit oogenblik af dateert zijne muzikale ontwikkeling; spoedig opgenomen onder de leerlingen der hofkapel sloeg zijn geest de vleugels uit, zoodat hij als solo-violist openlijk optrad. Ook maakte Gade ernstige studiën op de violoncel, welk instrument hij meermalen op de concerten als solist bespeelde.

Het spreekt van zelf dat de grondige kennis der voornaamste strijk-instrumenten hem later als componist onschatbare diensten heeft bewezen, die hem bewaarden voor het schrijven van moeielijkheden, welke, zonder schade voor het werk, gemakkelijker te vermijden waren geweest, — eene fout waarin groote meesters als Schubert, Schumann en ook Rubinstein vervallen.

Zijne studiën als virtuoso geraakten echter geheel op den achtergrond toen hij onder leiding van prof. Berggreen, den verzamelaar der Deensche volksliederen, begon zich te ontwikkelen tot componist. Deze lessen droegen weldra vruchten, immers, nadat hij melodrama's en de muziek geschreven had bij eene ballade, verscheen als op. 1 zijne ouverture *Nachklänge von Ossian*, in 1840 te Leipzig bij Breitkopf und Härtel uitgegeven. Dit werk werd geschreven ter mededinging naar een prijs, uitgelooft door de muziekvereniging te Kopenhagen; de juryleden, onder wie de Deutsche componisten Ludwig Spohr en Schneider, bekroonden Gade's ouverture en verklaarden dat zij een meesterstuk was van een volkomen ontwikkeld kunstenaar. In het volgende jaar verscheen zijne eerste Symfonie in C-moll.

Tot nu toe was Gade steeds bij zijne ouders blijven wonen, maar toen hij een koninklijk stipendium ontving om, ter verdere ontwikkeling, reizen in het buitenland te ondernemen,

vertrok de jonge kunstenaar naar Leipzig, de stad waar, in dien tijd, de grootste componisten van Europa te zamen kwamen en de *Gewandhaus*-concerten, onder directie van Mendelssohn, hun roem wijd en zijd verspreidden.

Opmerking verdient, dat zoowel bij genoemden meester als bij Robert Schumann de composities van Gade dadelijk waardeering vonden en deze bereid waren zijne werken ten gehoor te brengen en hem voorttehelpen. Hierdoor heeft Gade nooit die financieele moeilijkheden gekend, waaronder zooveel groote talenten geleden hebben. Des te zonderlinger klinkt daarom het schrijven van een Fransch blad, dat Gade voorstelt als een jong, arm Deensch musicus die met de viool op den rug geheel Duitschland doorzwerft en veel op Mozart gelijkt.

In het najaar van 1843 kwam Gade te Leipzig, waar toen Ferdinand Hiller de *Gewandhaus*-concerten leidde, daar Mendelssohn tijdelijk in Berlijn vertoefde om de Symfonie-soirées der koninklijke kapel en het domkoor te dirigeren. Tegen den zomer van 1844 vertrok Gade naar Italië, waar hij Rome, Napels en andere steden bezocht; in den herfst kwam hij weder te Leipzig terug. Daar Hiller vertrokken en Mendelssohn nog niet terug was, bood men Gade den dirigeerstok aan; hij nam deze opdracht met bereidwilligheid aan en vervulde zijne taak met veel talent; toen Mendelssohn voor goed zich weder te Leipzig gevestigd had, dirigerden beiden op hunne beurt.

Het lijdt geen twijfel dat deze werkring op Gade een machtigen invloed heeft uitgeoefend en dat zijn dagelijksche omgang met Schumann, Hiller, Hauptmann, Sterndale Bennett en Walther von Goethe veel tot de ontwikkeling van zijn talent heeft bijgedragen. Al mag men van Gade niet spreken als van den leerling van Mendelssohn, diens genie heeft toch zijn stempel op het talent gedrukt. Toen deze meester in 1847 bij het begin van het seizoen begon te sukkelen, leidde Gade alleen de concerten en werd na Mendelssohn's sterven op 4 November in diens plaats benoemd.

In 1848 echter kwam het vaderlandsche hart boven; Gade verliet Leipzig, gaf zijne prachtige plaats op en spoedde zich naar Denemarken, waar eene schoone taak hem wachtte: opheffing van het muziekleven tot de hoogte van dat in Duitschland. Gerijpt door ondervinding, gesteund door uitgebreide studiën, daar Gade, zooals Schumann zeide, alles van allen kende, was hij de aangewezen man om het sluimerende leven der muziek in Kopenhagen te leiden en op te wekken. Hoe hij deze taak volbracht zullen wij later zien.

Bij zijne terugkomst in Kopenhagen werd Gade dadelijk in het bestuur der zangvereeniging gekozen, die destijds onder directie van Franz Gläser (1798—1861) stond.

Toen deze in 1850 zijn ontslag nam, werd door hem een voorstel gedaan, tot herziening der reglementen, en tevens na aanneming daarvan Gade tot directeur benoemd, van welk oogenblik af de bloei der zangvereeniging een aanvang neemt.

Hoewel Gade zich niet heeft toegelegd op het schrijven van kerkmuziek, daar slechts één werk eenigszins van dien aard in druk is verschenen, namelijk: *drei Tonstücke für die Orgel*, terwijl nog vier nummers: een voorspel, een andante, variaties op een thema van Bach en eene fantasie voor orgel, in manuscript bestaan, werd hij toch in 1851 tot organist van de garnizoenskerk benoemd, van waar hij in 1858 naar de Holmenskerk overging. Als organist is zijne beteekenis niet groot, maar hij vervult, volgens zijn eigen woorden, die taak met lust en ijver, omdat hij behoorlijke betaling ontvangt. Van zijne composities tot dezen tijd geschreven noem ik als de belangrijkste: *Nachklänge von Ossian*, ouverture voor orchest; *Nordische Tonbilder*, voor piano vierhandig; Sonate in A-dur, voor piano en viool; de Schotsche ouverture *Im Hochland*; *Comala*, dramatisch gedicht naar Ossian, voor solo, koor en orchest; *Aquarellen*, *Tonbilder für pianoforte*; een kwintet, een oktet, eenige liederen en vier symfonieën.

Een nieuw leven begon voor Gade, toen hij in 1852 een

huwelijk sloot met de dochter van Prof. Hartmann, met wie hij echter slechts drie jaren in den echt vereenigd was, daar zij reeds in 1855 overleed; uit dit huwelijk werd Gade één zoon geboren. Na drie jaren weduwnaar te zijn geweest hertrouwde hij met Mathilde Stäger, die hem een zoon en dochter schonk; deze tweede vrouw leeft nog.

Welke redenen Gade bewogen hebben zijn vaderland en zijn muziekvereeniging te verlaten om weder naar Leipzig te verhuizen, is mij onbekend.

Het is ook mogelijk dat hij van meet af aan van plan was daar slechts kort te blijven, ten minste spoedig vinden wij hem in Denemarken terug; in Januari 1853 vertrokken, stond hij reeds in April weder aan het hoofd zijner muziekvereeniging, die hem met warme geestdrift begroette. Waarschijnlijk had ook de veranderde toestand te Leipzig invloed op eene spoedige terugkeer uitgeoefend; hij vond zijne vroegere vrienden niet terug; Hiller was in Parijs, Hauptmann veel op reis en Schumann ziek te Dusseldorp; het rijke muzikleven door Mendelssohn geschapen was sterk afgenomen; geen wonder dat Gade terugverlangde naar zijne vaderstad en zijn werkkring.

Als bewijs hoe zijn arbeid en zijne muzikale talenten gewaardeerd werden, moge het volgende dienen. In 1858 gaf Gade een eigen extra-concert, waarop alleen zijne werken ten gehoor gebracht werden: *Agnete en Havfruerne*, gedicht van Andersen, voor sopraan-solo, koor en orkest, echter niet in druk verschenen, *Symfonie N° 6* in G-moll, aan Joachim opgedragen en het eerste deel van *Baldur* op woorden van Hertz getiteld *Baldurs droom*, eveneens slechts in manuscript.¹

Niet alleen dat de zaal stampvol was, naar met verbazend gejubel werd de meester ontvangen, schier eindeloos waren de toejuichingen na ieder nummer, een „leve Gade” klonk

¹ Dit programma is overgenomen uit: *Musikforeningens Festskrift 1886*, dat uitgegeven is bij het vijftigjarig jubilé der muziekvereeniging.

telkens door de zaal en een regen van bouquetten daalde op hem neer; onder het publiek bevonden zich ook vele leden der koninklijke familie.

Niemand wilde achterblijven om den talentvollen musicus, den geliefden directeur zijne hulde te brengen en dankbaarheid te betoonen voor alles wat hij voor Denemarken gedaan had.

Er kwam echter een oogenblik waarop de muziekvereniging vreesde haren verdienstelijken directeur voor goed te zullen verliezen. In 1862 namelijk was Gläser gestorven, die na zijn ontslag als directeur der muziekvereniging tot kapelmeester in het hoftheater benoemd was. Deze betrekking werd nu Gade aangeboden en het schijnt, dat de voorwaarden, waaronder hij zich verbond, zoo gunstig waren dat hij niet durfde weigeren, hoewel zich bewust, dat hij niet de geschiktheid voor dezen post bezat. Daarom nam hij deze taak als proef op zich; in het najaar van 1862 dirigeerde hij opera's, maar spoedig bleek, dat hij zijne krachten op de juiste waarde had geschat; zijn ontslag werd verleend en Gade keerde naar zijne muziekvereniging terug, waar hij met open armen werd ontvangen. Ja, het scheen alsof zijne terugkomst nieuw leven aan dit lichaam gaf, want het aantal leden nam verbazend toe en de concerten werden zoo druk bezocht, dat er in de zaal te weinig plaatsen waren en de een den ander verdrong om zich toegang te verschaffen. Onder Gade's leiding vereenigden zich de leden zijner muziekvereniging, de koninklijke kapel van het theater en de beste Deensche en Duitsche zangers, terwijl de programma's behalve eigen composities, ook de werken van mannen bevatten, wier namen toen nauwelijks in Denemarken bekend waren.

Als schrijver is Gade niet of minder van beteekenis geweest; toen echter in 1861 de *Iphigenia in Aulis* van Gluck in Kopenhagen ten tooneele werd gevoerd, schreef Gade eene historische schets, getiteld: „het muzikale drama”.

Niettegenstaande de zorg voor zijne muziekvereniging en de rustelooze toewijding aan de compositie, vond Gade tijd voor nieuwe bezigheden. In 1866 werd hij benoemd tot inspecteur en bestuurder van het conservatorium te Kopenhagen, welke betrekking hij aannam.

Hoe zijn streven gewaardeerd werd blijkt hieruit, dat Gade in 1850 een *Ehrengelt* van het „Folkething” kreeg, dat hem een vast jaarlijksch inkomen verzekerde, dat telkens verhoogd werd. Hoeveel dit thans bedraagt is mij onbekend, maar gewoonlijk worden in Denemarken voor dit doel slechts kleine bedragen afgezonderd, zoodat het mij voorkomt dat 3000 kronen, door sommigen genoemd, te hoog is geschat.

In 1873 bezocht Gade Nederland, waar men met zijne werken sedert lang bekend was en hij warme aanhangers vond, tot welke waardeering de vriendschap met een van Nederland's grootste toondichters, Joh. J. H. Verhulst, zeker veel heeft bijgedragen. Den 8sten Juni 1872 immers, werd op het tweedaagsch muziekfeest te Utrecht onder directie van Richard Hol eene schepping van Gade uitgevoerd, namelijk *Kalanus*, een dramatisch gedicht van Andersen voor solo, koor en orkest. De sympathie voor den Noorschen toondichter was zoo groot dat alle plaatsen in de, toen nieuwe, concertzaal van Tivoli waren ingenomen. Den 20sten November had het eerste concert der „Gade-feesten” door de Maatschappij „Cæcilia” in de Parkzaal te Amsterdam plaats. Onder het publiek heerschte een zeer ongewone, opgewonden stemming; niet alleen uit de stad, ook van elders was eene groote menigte te zamen gestroomd om het feest mede te vieren. Er heerschte in de zaal die eigenaardige stemming, soms hier en daar een zacht gefluister, dan weer doodsche stilte, die aanduidt dat er iets bijzonders op til is. Reeds Verhulst, de gewone directeur dezer concerten, werd met toejuichingen begroet, maar groot was de opgewondenheid, toen Gade aan de hand van Verhulst het orkest betrad om zijne eerste Symfonie, vroeger (1843) in

Leipzig door Mendelssohn uitgevoerd, te dirigeeren; fanfares schetterden en aan de toejuichingen kwam slechts een einde toen Gade den arm ophief en daardoor het sein gaf om te beginnen. Behalve deze Symfonie werd de Schotsche ouverture *Im Hochland*, die minder indruk maakte, en aan 't einde de concert-ouverture *Michel Angelo* van den Noorschen toondichter gegeven. Thans wachtte den meester eene aangename verrassing: het bestuur van „Cæcilia” met den directeur Verhulst aan het hoofd, bood Gade een gouden herinnerings-medaille en het eere-diploma der Maatschappij aan, gevolgd door een donderend applaus en een *Hoch Gade!* Geen wonder dat zijne komst in Nederland eene triomftocht geleeke.

Twee dagen later had het eerste afdelings-muziekfeest der Maatschappij t. b. d. Toonkunst plaats, ook in de Parkzaal, waar eveneens geen plaats onbezet bleef. Onder Gade's leiding werden zijne *Erkönigs Tochter* en *Kreuzfahrer* ten gehoor gebracht, terwijl als solisten fungeerden mevrouw Offermans-van Hove, mevr. Degive-Ledelier en de heeren Schrötter en Carl Hill. Ook thans was de stemming zeer opgewekt.

Van Amsterdam maakte de meester een uitstapje naar Utrecht. Nadat op 24 November eene vriendschappelijke bijeenkomst had plaats gehad ten huize van den voorzitter der afdeling van Toonkunst, den heer Patijn, werd den volgenden avond een concert gegeven, waarop o. a. ook *Kalanus* onder Gade's leiding werd uitgevoerd. Als solisten werkten mede: mej. Gips en de heeren Schrötter en Hill.

Ook in Haarlem werd eene soirée voor kamermuziek uitlootend aan de werken des meesters gewijd, terwijl het orkest van den heer C. Coenen te Utrecht ook een dergelijk concert gaf.

Den 28sten November dirigeerde Gade nog tot afscheid in „Felix Meritis” zijne *Frühlingsfantasie*, bij welke gelegenheid hem ook het eere-diploma dezer vereeniging werd aangeboden. Ten slotte werd door eenige heeren eene soirée musicale gegeven, waartoe ook Gade genoodigd was.

Heeft de meester hier een goeden indruk achtergelaten, zoowel door zijne werken, als door zijne innemende persoonlijkheid, voor hem zelven zijn deze dagen, volgens eigen getuigenis, onvergetelijk gebleven. Zijne wijze van dirigeeren werd echter niet geroemd; zoowel Hol als Verhulst werden boven hem gesteld.

Het komt mij echter voor, dat men niet genoeg heeft gelet op de omstandigheid dat Gade in eene geheele vreemde omgeving voor onbekende koormassa's, getroffen door de hem gebrachte ovaties, zeker vermoeid, daar hij reeds de eerste jeugd voorbij was, zijne taak moest verrichten. De indruk zal dunkt mij geheel anders zijn, als men den meester zijne eigen schare ziet ter overwinning leiden; tenminste de man, aan wien Denemarken de ontwikkeling van zijn muzikleven dankt, die jaren achtereen de uitvoering der meesterwerken van schier alle componisten heeft geleid, wiens arbeid zoo op prijs wordt gesteld, moet ook groote gaven als directeur bezitten en is in geen geval te beoordeelen naar de enkele malen dat hij hier den dirigeerstok gezwaaid heeft.

Sedert dezen tijd is in Gade's leven niets bizonders vorgevallen; kalm gaan zijne dagen voorbij te midden van zijn gezin, aan den arbeid en als hoofd der zangvereeniging.

Na de werken, vroeger door mij genoemd, heeft de meester nog de volgende geschapen, waarvan ik natuurlijk de voor-naamste slechts noem: vier symfonieën, dus in 't geheel acht, geen negen, zooals sommigen meenen; (eigenaardig is het, dat de zevende symfonie opgedragen is aan de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Toonkunst), verder schreef hij de Trilogie: *Kalunus*, *Zion*, *Kreuzfahrer*, waarvan de laatste het eerst geschreven werd; *Erlkönigs Tochter*, bal-lade naar eene Deensche sage voor soli, koor en orchest; *Frühlings-botschaft* van Geibel, voor koor en orchest, de concert-ouverture *Michel-Angelo*; *die Heilige Nacht* voor alt-solo, koor en orchest; *Psyche* voor soli, koor en orchest, geschreven voor

de muziekfeesten in Birmingham van 31 Augustus 1882, benevens vele kleinere werken: piano-trio, novelletten, sonates voor piano en viool, sextet, oktet enz., terwijl nog vele werken in manuscript bestaan, waarvan een kwartet voor strijk-instrumenten in D-dur en *Mahomet's Gesang* van Goethe, (ook Schubert heeft dit gecomponeerd) en door Gade *der Strom* betiteld, voor vijf solostemmen, koor, piano en orchest, weldra zullen verschijnen.

Voor klavier alleen heeft Gade, behalve eene zeer schoone aan Liszt opgedragen sonate, slechts kleine fantasiestukken geschreven, als: albumblaadjes, marschen (vierhandig), scandinavische volkszangen, dansen en aquarellen, welke laatste, naar ik meen, het meest bekend zijn.

Ook voor de ontwikkeling van het lied heeft Gade veel gedaan. Hebben Schubert en Schumann de dichters van hun vaderland op heerlijke wijze in tonen nagedicht, Gade heeft tal van liederen geschreven op woorden van de dichters van zijn vaderland, o. a. zes Deensche zangen aan Weyse opgedragen, eerste uitgave 1841, tweede 1873; drie gedichten van Andersen; drie Deensche zangen van Ingemann; liederen voor ééne stem van Oehlenschläger, Holst, Wilster e. a. Ook in manuscript zijn nog vele liederen voorhanden en tevens twee opera-fragmenten: *Siegfried en Brunhilde*, *Judith* en de voltooid opera *Mariotta* op tekst van Scribe, de eerste maal te Kopenhagen opgevoerd 17 Januari 1850; van dit werk is de ouverture alleen in druk verschenen, terwijl eene verzameling van recitatieven en romances, getiteld *Mariotta* in 1848—49 zijn uitgegeven, die waarschijnlijk de hoofdmomenten in de latere opera geworden zijn.

Hiermede kan ik het biografische gedeelte mijner schets eindigen en overgaan tot eene beschouwing van eenige van Gade's voornaamste werken.

III

Onder de groote composities voor orkest, noem ik in de eerste plaats zijn eerste symfonie in C-moll op. 5, aan Mendelssohn opgedragen en onder diens directie te Leipzig in 1843 voor de eerste keer ten gehooore gebracht. De eerste repetitie had op 12 Januari plaats en de uitvoering 2 Maart. Het publiek en de uitvoerenden waren opgetogen, terwijl Mendelssohn zelf aan Gade twee brieven schreef, na de eerste repetitie en na de uitvoering, om hem te bedanken voor het genot hun allen verschaft.

„Nach dem Scherzo" schrijft de Duitsche meester, „war eine wahre Aufregung unter den Leuten, und der Jubel und das Händeklatschen wollten kein Ende nehmen. Die Musiker so einstimmig zu sehen, das Publikum so entzückt, die Ausführung so gelungen, — das war mir eine Freude, als hätte ich das Werk selbst gemacht! Oder noch eine grössere!..."

Naar aanleiding eener opmerking van Mendelssohn veranderde Gade het eerste tempo van *Moderato sostenuto* in *Moderato con moto*.

De symfonie vangt aan met eene korte inleiding in $\frac{6}{4}$ maat geschreven in een langzaam tempo; het thema, pianissimo ingezet door alten en celli, ruischt zacht als een droomerige volkszang, de eerste en tweede violen nemen dit thema even fluisterend over en doen vervolgens eene omkeering er van hooren, door welke bewerking het zeer sterk gelijkt op het thema van het Andante uit Mozart's derde symfonie in Esdur; nadat ook de clarinetten en fagotten, fluit en oboe het thema hebben doen hooren, brengen de horens in C ons in het *Allegro energico* in doorgesneden vier-kwartsmaat, dat door zijn sterk sprekenden rythmus eene krachtige en frissche uitwerking heeft en eene schoone tegenstelling met de inleiding vormt. In forsche trekken laten alle blaas-instrumenten, behalve de horens in C, het thema hooren, geaccompagneerd

door de tremolo's der strijk-instrumenten; later komt het thema pianissimo te voorschijn door clarinetten en fagotten vertolkt; weder volgt een machtig fortissimo, waarna een lang diminuendo ons terugbrengt in de $\frac{6}{4}$ maat der inleiding. Andermaal voeren de horens ons in de doorgesneden vier-kwartsmaat, de kracht van het volle orkest verheft zich, het tempo wordt versneld en in krachtigen rythmus eindigt dit eerste gedeelte in C-dur.

In het daarop volgende *Scherzo*, eveneens in C-dur geschreven, beginnen de strijk-instrumenten staccato een accompagnement-figuur; de clarinetten en fagotten doen het C-dur accoord in lang aangehouden noten hooren totdat het hoofdthema in verkorten vorm, door alle blaas-instrumenten, behalve de horens in G vertolkt, boven de staccato's der strijk-instrumenten weerklinkt; het *meno Allegro* dat volgt is in A-moll geschreven en drukt vooral eene schertsende stemming uit; hier brengen voornamelijk de fluit en oboë in zeer verkorten vorm het hoofdthema in herinnering; met kleine veranderingen wisselen het eerste en tweede deel van het scherzo elkander af, totdat een *Presto* het besluit, om door middel van de aangehouden C van den horens, in diminuendo en een pizzicato-accoord der strijk-instrumenten, over te gaan in het *Andantino grazioso*.

Dit gedeelte in F-dur is, evenals de adagio's uit de symfonieën van andere nieuwere meesters, geschreven in den stijl van het lied, waarvan de melodie aan een eenvoudigen landelijken zang doet denken. Zacht door de schuchtere oboë vertolkt, klinkt dit thema als de zang van een meisje, dat bij den arbeid aan zeker iemand denkt en al neuriënd uiting geeft aan een gevoel van kalm geluk. Niet zoo zoet als Mendelssohn, minder diep dan Schumann, sluit dit thema van het Andante zich het meest aan bij de liederen van Schubert; het verschijnt dadelijk in zijn geheelen vorm en wordt minder bewerkt, dan wel gevarieerd. Eigenaardig is het slot van dit

deel, als een gedeelte van het thema voor het laatst door de celli vertolkt wordt en eindigt in een fluisterend zestienden triolen-figuur ook door de celli weêrgegeven.

De *Finale* in C-dur wordt aangevangen door de pauken in C en G; een unisono gamma in C-dur brengt ons fortissimo in een versnelden vorm van het hoofdthema, dat hierdoor een stormachtig, opbruisend karakter heeft aangenomen, afgewisseld door de figuur die de pauken bij den aanhef hebben doen hooren. In opgewekte stemming gaat de muziek verder, het thema verschijnt weder in zijn eersten vorm, totdat het bij het *Molto marcato* een breeden vorm heeft aangenomen, hetgeen een trotsch slot aan deze Symfonie maakt.

Beschouwen wij dit werk in zijn geheel dan treffen ons twee bizonderheden; vooreerst de oorspronkelijkheid der gedachte (dat de omkeering van het thema aan Mozart herinnert houd ik voor toevallig en dit heeft bovendien zeer luttel beteekenis), ten tweede de juiste aanwending der instrumenten. Ten bewijze van dit laatste noem ik den aanhef der inleiding; de klank der alten en celli is bij uitnemendheid geschikt het droomerige der melodie te doen uitkomen. Het juiste gebruik der piccolo blijkt hieruit, dat zij alleen daar wordt aangewend waar fortissimo geschreven staat; het gillend geluid van dit instrument leent zich bij uitstek voor stormachtige oogenblikken; waar een zachte melodie optreedt zwijgt de piccolo; noch in het Scherzo noch in het Andante komt zij voor. Gade toont hierdoor het karakter dezer fluit te kennen. Hoewel deze kennis een der eerste beginselen van de instrumentatie-leer is, hebben toch groote meesters, onder wie Mozart, de fout van het verkeerde gebruik van piccolo of oboë begaan. Men vindt in hunne partituren plaatsen, waar hunne intentiën in contrast zijn met het aangewende instrument. Ook de oboë wordt door Gade ter rechter plaatse gebruikt; zij treedt juist daar op, waar eene zachte melodie zich doet hooren, speciaal om het thema van het Andante te vertolken,

en waar de componist haar geschreven heeft in de fortissimo gedeelten, dient zij slechts tot aanvulling.

Toont Gade door deze symfonie kennis van de behandeling der instrumenten te bezitten, minder goed geslaagd is het doorwerken der thema's, die naast elkander geplaatst, niet tegen elkander aangevoerd worden. Daardoor ontbreekt bij Gade dat hoogtepunt, dat bijv. door Beethoven aan het einde van het eerste deel zijner Eroica-Symfonie ontstaat, door het dooreen vlechten der verschillende thema's. Muzikaal staat dit laatste hooger, hoewel niet te ontkennen valt dat zoowel in het eerste deel, maar vooral in de finale Gade door zijn thema, den rhythmus en den vollen klank van het orkest, een schoon einde weet te scheppen. Men vergete ook niet dat deze meester tot de romantische school behoort en zich daarom aansluit aan de vormen van Mendelssohn en Schumann.

Hoe het ook zij, deze symfonie, een waardig begin in de scheppingskracht van een grooten geest, munt uit door frisheid, oorspronkelijkheid en instrumentatie. Opmerking verdient, dat de C-moll toonaard slechts in de inleiding en het eerste Allegro wordt vastgehouden, hoewel ook dit reeds in C-dur sluit. In zijne 5de symfonie heeft Beethoven hetzelfde gedaan, hoewel de C-dur toonaard bij dezen meester eerst in de finale optreedt. Bij beiden krijgt men echter denzelfden indruk, de nevelen worden opgeheven, men wandelt in het volle licht.

Ter vergelijking wijs ik op Gade's laatste symfonie N° 8 in B-moll, geschreven in 1869—70 en opgedragen aan de koninklijke muziek-academie. Het bestek dezer schets gedooft niet ook deze symfonie te ontleden als de vorige; ik zal daarom slechts eene algemeene beschouwing geven, om daaruit den ontwikkelingsgang van den componist na te gaan.

Krachtig is de aanhef met twee afgestooten forsche accoorden; het thema echter, dat eenige maten later door de eerste violen, alt en celli wordt vertolkt, beantwoordt m. i. niet aan het begin. Het mist, vooral door zijn terugkeer in zichzelf, dat

wil zeggen geene stijging naar het einde, maar aan het slot daling naar de aanvangs-noot, de noodige inwendige kracht, die Gade zich blijkbaar heeft voorgesteld, maar niet bereikt. Eigenaardig is op te merken, hoe ook hier, de trouwens niet zuivere omkeering, van de laatste twee maten van het thema, onmiddellijk het thema van Beethoven's viool-sonate op. 96 voor den geest roept. Het best geslaagde deel komt mij voor het volgende *Allegro Moderato* te zijn, dat wel niet als Scherzo is gedoopt, maar waarvan het thema toch een schertsend karakter draagt. De uitwerking van dit thema en zijne verbinding met andere is gelukkig gevonden. Het *Andantino* evenwel lijdt aan een weinig beteekenend en weinig zeggend thema, dat ingezet wordt door alten en celli, maar ook dit deel verraadt in zijne uitwerking den geoeffenden meester.

Hetzelfde gebrek heeft de *Finale*, waarvan het thema eveneens weinig beteekenis bezit en niet energiek genoeg gevonden is om een waardig slot te vormen. De instrumentatie en uitwerking maken echter veel goed.

Eigenaardig sluit ook deze symfonie evenals de eerste in den majeur van den begin-toonaard. Deze verandering brengt echter hier niet dezelfde uitwerking te weeg als bij de verwisseling der C-moll in C-dur toonaard in de eerste symfonie. Immers bij de eerste wordt het thema in $\frac{6}{4}$ zacht droomerig begonnen en klinkt in de finale in de heldere C-dur als een jubelkreet in een krachtige doorgesneden $\frac{4}{4}$ maat in snel tempo, terwijl bij de laatste symfonie het eerste gedeelte energieker is dan de finale, hetgeen vooral hierdoor veroorzaakt wordt, dat de B-moll toonaard krachtiger klinkt dan die van B-dur, hetgeen bij de verwisseling van C-moll in C-dur niet het geval is. De achtste symfonie mist hierdoor wat juist de eerste kenmerkt, ontwikkeling en stijging; zij brengt den hoorder niet die bevrediging, welke de eerste geeft. Vatten wij deze opmerkingen te zamen, dan blijkt hieruit, dat de kracht der conceptie, de belangrijkheid en frischheid der the-

ma's eer is af- dan toegenomen. Aan de andere zijde evenwel moet erkend worden dat deze symfonie verre boven de eerste staat in doorwerking en verbinding der motieven, die niet in dien speciaal noorsche trant gedacht zijn, als in de eerste. Daardoor geeft deze laatste schepping meer blijk van een door oefening gerijpt talent, dan van het zich ontwikkelend, in muzikale scheppingskracht toenemend genie.

Hoewel zeer gestreng, is toch het oordeel van dr. Franz Brendel in zijne *Geschichte der Musik* niet geheel bezijden de waarheid als deze schrijver zegt: „Gade stellte sich von Haus aus hin als eine fertige in sich geschlossene Individualität, die bewegungslos in sich ruht; später hat er nun zwar, weil er darin nicht mehr beharren konnte, eine andere Wendung genommen, aber er hat sich des Gehalts dieser Zeit nicht wirklich bemächtigt, er hat seinen früheren Standpunct beibehalten, nur mit Abstreifung jener nordischen Färbung; Feinheit, liebenswürdige Grazie sind die Eigenschaften, welche ihn jetzt charakterisiren. Hervorstechend war früher und ist noch jetzt seine vortreffliche Instrumentirung, das wunderschöne Colorit, das er Allem zu verleihen weisz. *Die Gedanken jedoch sind immer unbedeutender geworden*, und Mendelssohn'sche Einflüsse haben sich jetzt mehr als früher geltend gemacht.”

Een belangrijke arbeid is de Trilogie: *Kalanus*, *Zion* en *Kreuzfahrer*.

Calanus of Kalanos is een dramatisch gedicht van Andersen, ontleend aan een groot drama van den Deenschen dichter Fr. Paludan Muller. Calanus is een historisch persoon, genoemd door den Griekschen geschiedschrijver en stoischen wijsgeer Arrianus, uit de school van Epictetus.

De inhoud van het gedicht is de voorstelling van den naar waarheid zoekenden geest des menschen, verpersoonlijkt in Calanus, die, door den roem van Alexander den Groote verblind, meent in hem den god Brahma te zien en zijn ideaal op diens tochten volgt, totdat hij, door de wreede handelingen

van den Macedonischen vorst ontgoocheld, bespeurt zich ver-
gist te hebben en den dood in de vlammen vindt, om wat
op aarde onbereikbaar schijnt, na den dood te bereiken: zijn
ideaal, den god Brahma.

Het gedicht van Andersen is in drie deelen verdeeld: *die
Begegnung, das Fest en Kalanus Tod.*

In het eerste deel wordt een eenzaam dal voorgesteld, waarin
Indische vrouwen en jongelingen, onder leiding van den priester
Calanus, een offer brengen aan de zon. Plotseling ontwaren
zij stofwolken, zij hooren de jubelkreten der Grieksche en
Macedonische krijgers en zien Alexander naderen in schitte-
rende wapenrusting, gezeten op een wit paard.

De vorstelijke gestalte van den jeugdigen held, maakt zulk
een indruk op de Indiërs, dat zij in het stof vallen en smee-
kend roepen: *O Gnade, Herscher! — Tödt uns nicht.* Calanus
stelt hen gerust met de woorden: *Ja, du bist Brahma*, gij zult
de volken van Oost en West vereënen, onder den verheven
scepter uwer goddelijke macht. In verrukking buigt hij zich
voor den vorst neder en de vrome wenschen der geloovige
Indiërs vermengen zich met de jubelkreten der krijgers.

Spoedig echter zal Calanus zich bedrogen vinden. Ter eere
van Alexander wordt een groot feest gegeven; Grieksche jonk-
vrouwen en krijgers bezingen den lof van den held. Aanvan-
kelijk nog onder den indruk der ten toon gespreide heerlijk-
heid, wordt Calanus toch opmerkzaam als Alexander hem
toevoegt: *Kalanus, nimm den Festpokal, gedenk des Lebens
kurzer Lust.* Zulk een taal uit den mond van een god, is hem
niet duidelijk. Het rumoer neemt hand over hand toe en als
eindelijk de bekende hetaere Thaïs op verzoek des konings in
de snaren grijpt, de verovering en gedeeltelijke verwoesting
van Athene door de Perzen bezingt en eindigt met vreeselijke
wraakkreten *greift die Fackeln, Feuerglut Persepolis verzehre!*
dan wordt Calanus op ruwe wijze wakker geschud en weemoedig
roept hij uit: *Er ist es nicht, Gott Brahma nicht! Fort, fort!*

Terwijl de feestgenooten drinken en jubelen en loffieren aanheffen ter eere van Dionysos, verwijdert Calanus zich, tot in het diepste zijner ziel gewond; zijn ideaal is hem ontrukkt, slechts de dood kan een einde aan zijne smarten maken.¹

In het laatste deel zijn de Indiërs bezig een brandstapel voor Calanus op te richten, want *er sucht nun die Ruh im Tode*. Uit de verte weerklinken de zegekreten van het leger, voor 't laatst ziet Calanus den eens zoo vereerden held, wiens glansrijk voorkomen zelfs nu nog indruk op zijn gemoed maakt; maar spoedig wendt hij zich af en den blik ten hemel heffend roept hij uit: *Auf dich du Ewiger, nun schau ich, Brahma! Auf zu dir, soll tragen mich der Flammen Meer!*

De brandstapel wordt aangestoken en onder het gezang der Indiërs *zu Indra's Himmel entschwebet frei sein erlöster Geist*. Dit is de inhoud van het schoone gedicht, dat den toondichter eene heerlijke gelegenheid biedt voor muzikale behandeling. Zien we hoe Gade zich van deze taak heeft gekwet.

Na eene korte inleiding beginnen de Indiërs hun gezang ter eere van de zon; het koor bestaat uit sopranen, tweestemmige alten en tenoren, en is in A-dur en $\frac{3}{4}$ maat geschreven. Geheel in overeenstemming met den tekst *O mildes Licht*, munt deze muziek uit door helderheid, klankvolle eenvoudigheid en waardigheid; wij gevoelen ons in de nabijheid van *du, o Sonnenstrahl, du Lebensquell!* Schoon is vervolgens geteekend het langzaam aanrukken der legerscharen, een dof geruisch, waartusschen de marsch der soldaten gehoord wordt; prachtig is de langzame overgang van A-moll in Des-dur, bij den uitroep *O seht! ein Jüngling ist's!* Van oorspronkelijkheid

¹ Menschkundig is hier geteekend hoe Alexander zich in dronkenschap, door de Grieksche hulpbenden, laat medesleepen. Immers hem, den Macedoniër, die op zijne beurt Griekenland had onderworpen, kon de verovering van Athene niet treffen. In de roes der feestvreugde, opgewonden door den schuimenden wijn, stemt de vorst mede in met het wraakgeroep der Grieksche krijgers.

getuigt de krachtige zegemarsch als Alexander's leger het dal binnenrukt, waarmede zich het gejuich der krijgers vermengt. Schoon weergegeven is de solo van Calanus *Ja du bist Brahma!* niet als een woeste jubelkreet, maar als eene uiting van innig, diepgevoeld, godsdienstig geluk. Minder goed geslaagd komen mij de daarop volgende soli van Alexander en Calanus voor.

Ook het slotkoor beantwoordt m. i. niet aan alle eischen; ik geloof echter dat de vereeniging van de godsdienstige verrukking der Indiërs en de jubelkreten der krijgers, niet goed weer te geven is, tenzij beide koren na elkander zingen. Doordat Gade echter beide tegelijkertijd laat aanheffen, is dunkt me, de krijgkszang der soldaten te zwak geworden.

Het feest vangt aan met een welkomstgroet, waarna een liefelijk koor in breede maat, $12/8$ en wiegelenden rhythmus op schoone wijze het *Schlinget um ihn den duftenden Kranz* weêrgeeft, afgebroken door de soli van Alexander en Calanus.

Na het, een weinig goedkoope, klaaglied van Thaïs, later door het koor ondersteund, volgt op verzoek des konings het woeste wraakgezang der hetaere. Opmerking verdient hoe Gade het genoemde koor: *O du mein Vaterland!* in As-dur sluit, om de solo van Alexander *Nein weg, mit jedem weichen Traum* te beginnen in E-dur met de noot b. Hoewel nu de overgang van As-dur, naar E-dur zoo groot niet is, klinkt toch de b zeer hard en stoort de eenheid der handeling, daar Alexander's woorden oogenblikkelijk het koor moeten interrumpeeren.

Van nu aan nemen tekst en muziek in woestheid toe; vooral het koor: *Ja, es lodere Fackelbrand* komt mij voor uitnemend geslaagd te zijn. Het spreekt van zelf dat men aan eene dergelijke schildering verschillende eischen kan stellen. Men kan vorderen dat de muziek de hartstochten in toomlooze woestheid en ruwe zinnelijkheid laat bruisen, en men kan van meening zijn dat de muziek dan de schoonheidslijnen overschrijdt en zich bepalen moet tot weergeven der handeling

voorzeker, maar zonder alles in volkomen naaktheid voor te stellen. Naar mijne meening heeft Gade dit oogenblik juist geteekend door de richting aan te geven waarin de gedachten der hoorders zich moeten bewegen, zonder echter niets meer aan het voorstellingsvermogen over te laten.

Schoon is vervolgens de overgang tot de klacht van Calanus, als hij zich bedrogen ziet; de diepe klaagtonen der celli f. e. f. zijn van beteekenisvolle werking.

Met een loffied aan Dionysos en een krachtig *Evoë* eindigt dit schoone deel.

Eene scherpe tegenstelling hiermede vormt het begin der derde afdeling. Onder het oprichten van den brandstapel zingen de Indiërs een weemoedig koor, gevolgd door de solo van Calanus, die verlangt zich te vereenigen met Brahma. Als het leger van Alexander in 't gezicht komt weérklinkt dezelfde muziek als in het eerste deel bij de aankomst der krijgers. Zoodra de brandstapel is aangestoken doet zich de lijkzang der Indiërs hooren, waaruit ten slotte de solo van Calanus weérklinkt, *Nun freue dich, o Seele mein!* in de heldere en toch zachte B-dur toonaard, weérgevende het verlangen naar en de vreugde over de verlossing, vermengd met een klank van weemoed over de bedrogen verwachting. Te midden van plechtig bazuingeschal, waarboven de hooge tremolo's der violen zweven, stijgt de verlorene ziel opwaarts naar Indra's hemel.

Den totaal indruk dezer schepping meen ik als volgt te moeten omschrijven: schoon, maar niet geniaal; wel doen de verschillende motieven niet dadelijk aan die van andere toondichters denken, maar de bewerking valt vrij wel in 't gewone kader van Mendelssohn, Hiller e. a. Nergens bespeuren wij eene stoute, geniale vlucht; wij behoeven nooit bang te zijn voor ongelukken of harmonische wendingen, over wier rechtvaardiging de musicus een oogenblik behoeft te denken.

Binnen deze grenzen evenwel heeft Gade een van groot

talent getuigend meesterwerk gewrocht en ik reken hem als eene groote verdienste toe, dat hij niet getracht heeft wat hem aan genie ontbrak, aan te vullen door grilligheid of dorre geleerdheid. Wat de tekst hem gaf, heeft Gade op schoone wijze weergegeven, maar zijn geest is niet sterker dan die van Andersen was; hij heeft in tonen nagedicht, niet zooals b. v. een Schumann op nieuw gedicht. In schoonen klank der koren en in meesterlijke instrumentatie kan Gade echter met ieder, behalve Wagner, wedijveren; het prachtige koloriet dat de ensembles tint, is Gade's speciaal eigendom en zijne grootste kracht, waardoor de koren steeds de belangwekkendste en schoonste gedeelten in zijne vocaalwerken vormen.

Wordt in *Calanus* geschetst hoe een enkel persoon naar licht zoekt, in het tweede gedeelte, *Zion*, wordt dit zoeken toegekend aan een geheel volk, het volk der Israëlieten, die naar hun ideaal streven, de komst van den Messias; dit gedeelte werd het laatst geschreven en in Birmingham voor het eerst in 1876 opgevoerd.

Dit werk bestaat uit drie deelen en eene inleiding, waarin de oproeping geschiedt: *Höre. mein Volk, Israël, höre des Herrn Wort*; het eerste deel is getiteld: *Wanderung aus Egypten*; het tweede: *Gefangenschaft in Babylon*; het derde: *Heimkehr, Prophezehung des neuen Jerusalem*; terwijl het geheel den titel draagt van *Concertstück für Chor, Barytonsolo und Orchester*. Reeds de titel duidt aan, dat men hier niet aan een grootsch oratorium heeft te denken, zooals Bach en Händel en in den nieuweren tijd Mendelssohn schreven. Trachtte deze laatste als middelaar op te treden tusschen het verleden en heden, door welke poging hij werken schiep, niet van die wichtige zwaarte als de werken der voorafgegane heroën aantoonen, maar waarin ook lang niet die geloofskracht, zoo vast als een rots, doorblinkt, Gade wortelt met deze compositie geheel in den nieuwen tijd, door haar, tegelijk met den titel, veel

van hare verhevenheid te ontnemen en te vormen tot een vrij licht, gemakkelijk te begrijpen concertstuk. Wellicht was de meester ook het gevoelen toegedaan van hen, die het Oratorium als een onverdedigbare kunstschepping uit vroeger tijd beschouwen en op zijne puinhoopen het muzikale drama van Wagner willen bouwen.

De tekst is eene aaneenrijging van zinnen aan het oude testament ontleend, en van vrij geringe waarde, minder een grootsch geheel dan wel verschillende onzamenhangende gedeelten uit de geschiedenis der Israëlieten bij elkaar gevoegd. De inleiding zegt hoe de dichter van plan is te doen zien de macht en de wonderen des Heeren uit lang vervlogen dagen, hoe hij de verzuchtingen der kinderen Israëls aanhoorde en hen verlost uit de slavernij. In het eerste gedeelte wordt de uittocht uit Egypte in herinnering gebracht; hoe het volk door de Roode Zee werd geleid, hoe de Heer het voedde in de woestijn en het als een kudde leidde door de hand van Mozes en Aäron. Dit alles wordt met weinig bezieling, mannetje voor mannetje naast elkander gezet; het einde van dit deel is daardoor ook zeer mat, daar wij niets van de overwinning, de intocht in en de verovering van Kanaän bespeuren. Hier immers zouden zoowel dichter als componist de gelegenheid gehad hebben een koor te schrijven, weergevende de vreugde der Israëlieten. Niets van dit alles; een tekst die meer aanleiding geeft tot een dor reciet, dan tot eene grootsche samenwerking van stemmen, doet het eerste deel zeer kalm afloopen.

In het tweede deel zijn we eeuwen later dan in het eerste; de bloeitijd van het Israëlietische rijk ligt achter ons; de richteren zijn door de koningen vervangen. De held Saul behoort tot het verleden, de voortdurend struikelende David en de wijze Salomo zijn tot hunne vaders vergaderd, het koningschap is in verval geraakt en *das Volk wick ab vom Gesetze des Herrn*. Door verterend vuur en krachtige onweders.

gaf de Heer blijk van Zijn toorn; de ondankbaren zal Hij als kaf verstrooien; Hij deed den koning van Babel over hen heerschen en gaf ze in de hand hunner vijanden.

Dit is de geheele inhoud van dit gedeelte, evenals het vorige eene dorre opsomming van feiten; van de wanhoop der Israëlieten bij de wegvoering door Nebukadnezar, van hunne smart in de ballingschap, van hunne hoop op de toekomst bespeuren wij niets. In het derde deel treedt, na een paar maten orchest, de baryton-solo op, om mede te deelen dat de Heer genadig en barmhartig is, geduldig en groot van goedertierenheid; Hij zal zijn uitverkoren volk Israëel weder naar het vaderland brengen. Hierop vangt het koor aan met de bekende woorden van den profeet Micha: „En gij, Bethlehem Ephrata, uit uw midden zal voortkomen de heerscher in Israëel, waarop het slotkoor de heerlijkheid des Heeren verkondigt: *Deine Sonne geht nicht mehr unter, denn der Herr soll dein ewiges Licht sein.*

Het komt mij zonderling voor hoe Gade zulk een tekst kiezen, niet alleen omdat zij te dor en te kort is, waardoor oneindige herhalingen zijn ontstaan, maar ook omdat den componist hier de noodige inspiratie moest ontbreken. De grond waarop Bach zijn granieten zuil *die Matthaëus-Passion*, waarop Mendelssohn zijn *Elias* kon bouwen, zinkt bij Gade volkomen weg. Gelegenheid voor eigenaardige muzikale effecten bestaat hier niet, de kracht der conceptie moet geput worden uit geloofskracht en sympathie voor het onderwerp; beiden ontbreken in dit werk natuurlijker wijze. De inleiding in den krachtigen C-dur toonaard geschreven en het eerste deel geven weinig belangrijks ter bespreking; de woorden *Wie eine Heerde hat Er sein Volk geführt* worden ontelbare malen herhaald.

De gevangenschap in Babylon biedt den componist in het begin meer aan dan het eerste deel, waarvan Gade oogenblikkelijk partij heeft getrokken. Zijne modulaties bij *Vor ihm her verzehrende Feuer* en *ringsum starke Gewitter* zijn krachtig en

hij schroomt niet het gebruik van kwinten- en octavenparallen; in de laatste helft van dit deel hinderen weder de tekstherhalingen tot in 't vermetele toe.

Schoon is de orchest-inleiding in het derde deel en de baryton-solo met zijne fraaie modulaties, waar de profetie der terugkeer wordt gezongen. Het slotkoor, dat aanvangt met een *Allegro maestoso*, versnelt langzamerhand het tempo tot een *Allegro vivace* bij de woorden *deine Sonne geht nicht mehr unter*, totdat een statig *meno Allegro* het slot vormt.

Dit tweede deel der Trilogie in zijn geheel beschouwd komt mij voor het minst geslaagd te zijn en niet op de hoogte te staan der beide anderen; de genoemde redenen zullen het hare er toe hebben bijgedragen.

Als derde deel der Trilogie vormt *die Kreuzfahrer* een waardig slot. De verlosser der menschheid, die zoowel Calanus als het Israëlitische volk verwachtten, het licht der wereld, is gekomen.

De kluzenaar Peter van Amiens trekt geheel Europa door, de Christenvolken ten strijde roepend om het heilige graf te veroveren en te Jeruzalem een nieuw rijk te stichten van louter licht en leven. De kruisridders geven aan zijne roepstem gehoor en gorden zich aan voor den moeielijken kamp. Na tal van beproevingen bereiken zij eindelijk de heilige stad, veroveren haar en stichten daar een rijk, dat aan de menschheid deugd en reinheid zal weergeven.

Opmerking verdient dat Gade, toen hij dit deel wilde schep-
pen, eerst naar een noorsche mythe greep, die van *Baldur*, den god des lichts en der goedheid. Te recht evenwel liet hij dit onderwerp varen, waarvan het eerste deel *Baldur's droom* in manuscript is gebleven; hij gaf aan de overwinning van het Christendom de voorkeur boven de Heidensche *sage*. Hierdoor immers verkreeg de Trilogie een belangwekkende beteekenis: wat de Heidenen en Israëlieten niet hadden kunnen vinden, dat bracht de Christus.

Na een korte inleiding heffen de Kruisridders hun gezang aan; te midden van de gloeiende woestijn versmachten zij van dorst en zien verlangend uit naar een bron, die hun laafnis kan schenken. Zij laten den moed zakken en verwachten den dood. Maar Peter van Amiens spreekt hun moed in en wijst hen op het heerlijke doel dat zij voor oogen moeten houden. Zijne woorden vinden ingang; onder de kreten *Gott will es, Streiter auf, zum Kampf!* rukken zij verder; na zich vooraf vereenigd te hebben in een hartverheffend gebed *O Vater, wach für uns!*

Maar hunne beproevingen zijn nog niet ten einde; niet alleen de natuur en de woeste omgeving, ook de geesten der duisternis, en aan hun hoofd Armida, leggen zich toe op den ondergang der kruisridders. Plotseling wordt de woestijn veranderd in een weelderigen, zonnigen tuin, waaruit hun verlokkende sirenenzangen tegenruischen. Te midden dezer sirenen bevindt zich Rinaldo, een der kruisridders; Armida tracht hem tot zich te trekken: *komm zu nie geahnter Lust.* Reeds staat hij op het punt *sich an ihren Busen zu schwingen;* daar weerklinken zacht uit de verte de tonen van het gezang der kruisridders; verleidelijker worden de stemmen der sirenen, dringender de lokstem van Armida, maar krachtiger ook het koor der kruisridders. Aangrijpend is de spanning, maar goddank! Met den uitroep: *Trugbild fort! des Himmels frommer Streiter will ich leben,* ontworstelt Rinaldo zich aan de betooverende stem der sirenen en uit volle borst weerklinkt zijn lied, boven het koor der ridders: *Das Kreuz am Schilde füllt mir Gott die Brust!* Armida met hare geesten verzinken in den afgrond. De sluier der duisternis wordt opgeheven, in den glans der opkomende zon aanschouwen de ridders de tinnen der heilige stad.

Hoog wapperen de banieren, juichkreten vervullen de lucht en onder een krachtig *Hostanna* bereiden de ridders zich voor tot den strijd.

Voortreffelijk wordt in het eerste deel *die Wüste* de gloeiende dorheid der woestijn en de afgematheid der ridders in tonen weêrgegeven. De sombere Fis-moll toonaard, de eentonigheid van de figuur voor celli en bassen, die later ook door andere instrumenten wordt vertolkt, het klagende gezang der ridders, geeft op schoone, eenvoudige en ware wijze den toestand weer, waarin het leger verkeert. Verkwikkend en be-moedigend klinkt de solo van den kluzenaar Peter, al is deze tevens eene bestraffing voor hunne kleinmoedigheid; het daarop volgend koor der kruisridders in B-dur drukt hun geloovig vertrouwen en op nieuw verkregen opgewektheid uit. Na een korte solo des kluzenaars, vereenigen de ridders zich met dezen in een gebed, dat zeer indrukwekkend is.

Een inleiding van verscheidene maten in vlug tempo (*Allegro molto*) doorgaand *pianissimo*, waarmede de celli met de clarinet aanvangen, bereidt den hoorder voor op de verschijning van de geesten der duisternis.

De conceptie komt vrij wel overeen met die van andere componisten bij dergelijke onderwerpen; zij doet denken aan Mendelssohn's ouverture *Sommernachtstraum*, echter *mutatis mutandis*, want bij Gade heerscht de duisternis; van daar de diepe, donkere tonen der celli, terwijl bij Mendelssohn de vlugge zestierenden der violen een liefelijk elfenspel weergeven. Ook Schumann heeft op deze wijze zijn *Elfenkoor* in *der Rose Pilgerfahrt* geschreven en Heinrich Hoffmann bezigt eene dergelijke bewerking in zijn *Märchen von der schönen Melusine*. Deze zelfde stemming gaat het geheele tweede deel door en daalt af tot een p. p. p. gefluister, als Armida haren tooverstaf gezwaaid heeft en Rinaldo onder de bekoorlijke bevallige dansen der sirenen in het rijk der droomen verwijt. Prachtig klinkt het heldere Fis-dur accoord bij den uitroep van Armida: *Rinaldo, leer den schäumenden Pokal*; dan echter heeft de verleidelijke kracht der betoovering haar toppunt bereikt en de aangehouden cis der horens brengt ons in de

zachte tonen van het gezang der kruisridders. Nog sneller wordt het tempo, nog verleidelijker de sirenenzang, nog hartstochtelijker Armida's stem, maar krachtiger weerklinkt het koor der kruisridders. Onder hetzelfde motief waarmede Armida de sirenen heeft opgeroepen verdwijnen zij insgelijks.

Het komt mij voor dat Gade hier een fout begaat, in ieder geval meer den toestand had kunnen benuttigen. Immers, de Sirenen zijn waternimfen, geene geesten der lucht; het figuur dat hun verschijnen weêrgeeft, dient dus naar boven te gaan en dit schrijft Gade juist; maar, omgekeerd, moet hun verdwijnen, hun onderdompelen, geteekend worden door eene figuur naar de laagte en dit doet Gade niet; hij schrijft als bij de verschijning. Mijns inziens had deze figuur niet piano, maar fortissimo moeten beginnen, om piano in de lage tonen te eindigen. Meer had de componist kunnen uitwerken, als hij, onder het langzamerhand zachter worden dezer figuur, het koper in aanzwellende kracht b. v. het gebed-motief der ridders had laten aanstemmen. Nu krijgt de hoorder den indruk der overwinnende Armida, bij het voorgestelde dien der overwonnen Sirene, zooals het moet zijn.

Hiermede is naar mijne meening het schoonste gedeelte afgeloopen; het laatste *Gen Jerusalem* komt mij voor minder geslaagd te zijn; het doet denken aan sommige finales, waaraan weinig zorg is besteed. Iets belangwekkends of oorspronkelijks valt hierin niet te bespeuren. Het eerste koor der ridders bij het zien der heilige stad is geschreven, zooals alle dergelijke koren, hoofdzakelijk bestaande in de omzetting van een accoord; trouwens de tekst is ook niet van de beste. De prachtige aanblik van Jeruzalem's omgeving, het verschijnen van de zon van 't Oosten, konden tot veel schooner gedachten aanleiding geven, dan uitgedrukt zijn in *Im Ost die Sonne nahet schon, will sich der Nacht entrafen* en verder *Streiter auf, greift die Waffen*.

De solo van Rinaldo is ook zwak; schoon is echter de

prachtige wending naar het Des-dur accoord bij *O, Gott! mein Herz*; middelmatig is het gezang der pelgrims, terwijl ook het slotkoor wel een krachtig einde vormt, in overeenstemming met den zin der tekst, maar gebrek toont aan inspiratie; de individueele stempel ontbreekt.

De Trilogie in haar geheel beschouwd, is eene belangwekkende schepping van den nieuweren tijd, al kunnen wij ons niet ontveinzen, dat nergens de stoute vlucht van het genie bespeurd wordt, dat nieuwe wegen voor de kunst opent en dikwijls in 't eerst onbegrepen staat te midden zijner tijdgenooten.

Een klein, maar pittig werkje is Gade's *Frühlings-Botschaft* voor koor en orkest op tekst van Geibel, geschreven in 1861/62 den besten tijd van zijn scheppingsvermogen. Het *Allegro grazioso*, de breede maat $12/8$, de E-dur toonaard, het *schwungvolle* der conceptie maken deze compositie tot een bekoorlijken, waardigen, helderen, gloedrijken lentezang, die den hoorder een heerlijk beeld voortoovert der ontluikende natuur.

Onder de werken voor kamermuziek noem ik het Trio voor piano, viool en violoncel getiteld *Novelletten* in 1853 geschreven en opgedragen aan Ferdinand Hiller.

Hoewel niet te vergelijken met de *Novelletten* voor piano van Schumann, die het Trio van Gade in machtige conceptie, diepte van melodie en aangrijpende zeggingskracht ver overtreffen, is dit toondicht toch een liefelijk, frisch gedacht werk. Het bestaat uit vijf nummers: *Allegro scherzando*, *Andantino con moto*, *Moderato*, *Larghetto con moto* en *Allegro finale*. Het is oorspronkelijk wat melodie en uitwerking betreft, alleen doet het thema uit het moderato denken aan een thema uit Schumann's piano-kwintet; zoowel voor de uitvoerenden als voor de hoorders is het eene aangename compositie.

Zeer schoon zijn de *Aquarellen*, Tonbilder voor piano, in 1849/50 geschreven; zij vormen twee bandjes, afgedeeld in tien korte nummers; zeer fijn van conceptie, vereischen zij eene

hoogst zorgvuldige voordracht, om alle détails behoorlijk tot hun recht te doen komen.

Dat zij bijzonder in den smaak vallen, bewijzen de vele arrangementen.

Zooals reeds vermeld, is Gade ook op dramatisch gebied werkzaam geweest, hoewel met weinig geluk. Zijne opera *Mariotta* beleefde slechts negen opvoeringen als een succes d'estime, en is sedert voor goed van het tooneel verdwenen; alleen de ouverture is gedrukt en wordt in Denemarken meer-malen ten gehooore gebracht; zij is licht en bevallig.

Beter geslaagd is Gade met zijne ballades: *Ertkönigs Tochter* voor koor en orchest 1852, *Eene volksage* naar A. Bournouville, 1853; *Napoli* naar denzelfden 1842; *Koning Valdemar's Jacht* naar B. S. Ingemann, 1839; *Gefion* naar Oehlenschläger 1869, en eene ballade voor piano in D-dur 1839. Buiten Denemarken is zeker de eerstgenoemde het meest bekend, maar binnen de grenzen van zijn vaderland wordt ook *Eene volksage* zeer gewaardeerd. Opmerking verdient, dat deze ballade in vereeniging met Hartmann gecomponeerd is; al klinkt dit zonderling, toch heeft deze samenwerking geen schade aan het geheel toegebracht, immers, beiden waren doortrokken van den geest der Deensche volksliederen, het onderwerp was echt Deensch, zoodat beider hoofdgedachte dezelfde was en hun verschil in stijl zich aansloot bij de verschillende scènes; Gade nam voor zich de liefelijke gedeelten, terwijl Hartmann het teekenen der berggeesten en hunne feesten volbracht.

De twee laatste balladen bestaan slechts in manuscript.

Ten slotte een enkel woord over *Comala*, een dramatisch gedicht naar Ossian, in 1846 geschreven voor solo, koor en orchest. Dit werk heeft groot muzikaal-historisch belang door de bijzonder gedempt recitatieve behandeling der zangstemmen en solo-partijen, in dien tijd iets geheel nieuws in lyrisch-erotische muziek, merkwaardig omdat de bekende *Brautkammer-scène* uit Wagner's *Lohengrin*, die in 1847 geschreven werd,

herinnert aan de behandeling der *Comala*. In hoeverre Wagner's schepping directen invloed van Gade ondervonden heeft is moeilijk te zeggen; men ziet meermalen bij meesters in denzelfden tijd eene gelijkvormige conceptie, zonder dat zij elkanders werken kennen. Zeker is het evenwel dat Gade in dezen onmogelijk aan Wagner's *Lohengrin* iets kan ontleend hebben.

IV

De invloed van Gade op de ontwikkeling der Deensche muziek is zeer groot geweest.¹ Tot goed begrip hiervan moet ik den lezer vele jaren terugvoeren, tot op het tijdstip dat de muziekvereniging, waarvan Gade sedert 1850 de ziel is, werd opgericht.

Het was den 5den Maart 1836; het koninklijk theater te Kopenhagen stroomde vol; dicht opeen gepakt zaten de toeschouwers, want er was feest, men vierde den geboortedag van den geachten en bewonderden Weyse; stormachtige bijvalsbetuigingen begroetten den 62jarigen meester. In het parterre zaten drie personen, op wie de feeststemming een diepen indruk maakte en die het betreunden dat zij zoo weinig in de gelegenheid waren goede muziek te kunnen hooren. Deze drie personen waren: de med. student J. H. Lork, Chr. Riise, later staatsraad, en de assessor auscultans E. Collin, later staatsraad en afdeulingschef. Zij besloten de handen in een te slaan en te trachten eene vereeniging te stichten, die zich ten doel zou stellen om de werken van Deensche en buitenlandsche componisten ten gehooore te brengen en door het uitschrijven van prijsvragen belangstelling en onderlingen wedijver op te wekken. Hiermede was de muziekvereniging

¹ De volgende beschouwingen zijn ontleend aan het *Musikforeningens Festschrift* 1886, 2e deel pag. 121 en v.

gesticht. Mannen als Berggreen, prof. Hartmann, Dr. Bojesen en anderen beloofden hun steun; de onderneming ondervond veel bijval, zoodat den 4^{den} Juli reeds 485 leden waren toegetreden; de eerste concertmeesters waren Fröhlich, tevens voorzitter der administratie en Bredal. Onder de medewerkers vinden wij reeds negen dagen na de oprichting, den naam van Niels Wilhelm Gade, leerling der koninklijke kapel.

Na veel moeite om een geschikt lokaal te verkrijgen, werd eindelijk onder leiding van Bredal den 28sten Januari 1837 op konings verjaardag in het Hoftheater het eerste concert gegeven met het volgende programma:

- Lachner: Symfonie C-moll op. 52.
 Gerson: Pater Noster voor mannenstemmen.
 Kuhlau: Sonate voor piano en fluit, A-moll op. 85.
 Onslow: Le colporteur, ouverture en introductie voor mannenstemmen en orchest.
 Hartmann: Feest-cantate op. 19.

Men ziet dat van een klassiek programma hier nog geen sprake is.

Daar de vereeniging door het publiek krachtig gesteund werd, was spoedig de kas toereikend om eene prijsvraag uit te schrijven; bij de beslissing over de ingekomen werken droeg Kuhlau's Opera *Hugo en Adelheid* de zege weg.

Reeds het tweede concert, op 19 November 1837, toonde vooruitgang; wij vinden op het programma vermeld: Beethoven's Bes-dur Symfonie en de elf eerste nummers uit Mendelssohn's Oratorium *Paulus*. Op deze concerten dirigeerden afwisselend de drie concertmeesters: Fröhlich, Bredal en Funck, die later gekozen was. In 1838 echter traden de beide eerstgenoemden af en bleef Funck alleen directeur.

De toestand bleef tot 1839 vrij wel onveranderd; van toen af echter komt er meer leven; er ontwikkelt zich eene oppo-

sitiepartij, die den ouden gang van zaken wil veranderen en aandringt op eene belangrijke uitbreiding van het repertoire; deze periode tot 1843 vormt den overgang tot eene nieuwe ontwikkeling. Het was ook in dezen tijd, 1 Oct. 1840, dat van de tien ingekomen ouvertures, Gade's *Nachklänge vor Ossian* den prijs wegdroeg.

Nevens de muziekvereening stonden de koninklijke kapel en de opera, over wier arbeid luide klachten dagelijks werden aangeheven. Toen besloot men in de plaats der concertmeesters een degelijk muziekdirecteur te benoemen; er vormden zich twee partijen, de reactionaire, die met hand en tand aan de oude traditiën vasthield en Hartmann, Bredal of Funck wilde benoemen, en de vooruitstrevende richting, die van oordeel was, dat, wilde men den bloei der muziek in Denemarken bevorderen, een bekend buitenlandsch directeur moest gekozen worden. Zij liet haar oog vallen op Mendelssohn, Spohr, Lachner, Marschner, Reissiger en Gläser, kapelmeester in het koninklijk theater te Berlijn, als componist in Kopenhagen bekend door zijne opera *Het Arendsnest*; de laatste werd gekozen en nam de betrekking aan.

Zijne eerste werkzaamheden bestonden in het arrangeeren van symfonie-concerten, en namen als Haydn en Mozart, toen schier onbekend in Kopenhagen, prijkten op de programma's.

Toen nu in 1843 Funck als directeur der muziekvereening zijn ontslag nam, hetzij omdat hij zich gekrenkt gevoelde wegens zijne nederlaag bij de opera, of omdat hij bespeurde dat de nieuwe beweging hem boven het hoofd groeide, werd Gläser in zijne plaats gekozen. Funck bleef echter lid van het bestuur der vereening en dit teekent den toestand weer eigenaardig; Gläser, de vreemdeling, kon het niet verder brengen dan eerst als »suppleant», later als „representant», maar bestuurslid is hij nooit geworden.

Zonder een geniaal componist te zijn, was Franz Gläser echter een goed gestudeerd musicus, die veel muziek onder

de oogen had gehad, veel routine bezat en onder anderen te Weenen onder Beethoven's persoonlijke leiding, diens *Ruinen von Athen* had ingestudeerd. Met Gläser, die van 1843—1850 directeur der muziekvereniging was, begint de periode der belangrijke concerten, speciaal de Beethoven-periode. Daar Gläser evenwel zoowel de opvoeringen in den schouwburg als de symfonie-concerten leidde, werden de repetities der muziekvereniging eerst gedirigeerd door Hartmann, later door twee artist-dilettanten Eduard Collin, bovengenoemd, en Ernst Marcus Weis, als oberassessor overleden 29 Dec. 1873.

Behalve Beethoven vinden wij thans op de programma's schier alle namen van oude en nieuwe meesters vermeld, behalve Bach, Händel (alleen de 100ste psalm, slechts één keer uitgevoerd) Berlioz, Brahms, Hiller, Liszt, Wagner e. a.

Hoewel de nationale voorliefde sterk uitkomt in het uitvoeren van de werken der Deensche componisten, werd er eene heftige polemieek gevoerd over Gade. De glansrijke uitvoering te Leipzig zijner eerste Symfonie in C-moll en het groote succès daar behaald, verschaften echter aan dezen grootsten Noorschen toondichter de overwinning en in 1843 werd de genoemde Symfonie ten gehoor gebracht.

Behalve de bestaande concerten werden thans ook kwartet-soirées gearrangeerd; de eerste had plaats in 1845.

Het schijnt evenwel dat Gläser niet in alle opzichten aan de verwachting beantwoordde en dat hij niet wilde of kon bevredigen de eischen der *Fortschritt*-partij, die voor de leden van het orchest nieuwe krachten wenschte en haar verlangen te kennen gaf tot uitbreiding van het répertoire. Eene ingrijpende verandering greep plaats; het orchest werd vergroot, flinke artisten werden geëngageerd, de reglementen werden herzien en het einde van al deze bewegingen was dat Gläser, hoewel op vriendschappelijke wijze, van de muziekvereniging scheidde en zijn ontslag als directeur nam, 31 Oct. 1850.

Aller blikken vestigden zich toen op Gade, die reeds sedert 1848 lid van het bestuur der muziekvereniging was. De meester was dadelijk bereid deze gewichtige taak op zich te nemen, en van toen af begint de ongekende bloei der vereniging en van het muzikale leven in Denemarken. Met krachtige hand aanvaardde de groote componist zijn eervolle roeping; vooral aan het orkest, dat dringend verbetering behoefde, besteedde hij veel zorg en drilde dit door tallooze repetities en vóór-repetities tot eene goed gedisciplineerde schare. Behalve de grootmeesters der Duitsche muziek, Bach en Händel, komen ook meer werken van Schumann en van Franz Schubert op de programma's voor; uitvoeringen van vocaal- en solo-muziek worden door Gade bevorderd, de laatste vooral om aan de goede krachten van zijn vaderland de gelegenheid te geven zich te ontwikkelen en te doen hooren.

Onder zijne leiding wordt de Deensche muziek eene macht en verkrijgt een goeden klank in het buitenland; de werken van de grootste componisten der nieuwe school, Berlioz, Liszt, Brahms, St. Saëns, Wagner, Rubinstein, genieten eene uitstekende vertolking; Gade wist in de gedachten van allen in te dringen en zijne kennis op innemende wijze aan zijne getrouwen mede te deelen.

Niet door gestrengheid als Wagner, voor wiens bliksemend oog de schuldigen sidderden, maar door zachten ernst wist Gade zijn doel te bereiken en de uitvoeringen zijner vereeniging zoo schoon te maken, als men nauwelijks had durven hopen. Geen wonder dat het getal der medewerkende en kunstlievende leden hand over hand toenam en de concerten zoo druk bezocht werden dat er veel te weinig plaatsen in de zaal waren en men elkander verdrong om toegelaten te worden.

In 1875 had de eerste schitterende uitvoering plaats van Bach's *Matthaeus Passion*, die in 1876 en 1880 herhaald werd, met medewerking der Deensche zangeressen mevrouw Sophie

Keller—Rung, sopraan, mej. Johanne Hansen, alt, en als gast mevrouw Leocadie Gerlach—Bergnehr, sopraanzangeres aan de koninklijke hof-opera te Kopenhagen.

De moeite die Gade zich gegeven had om dit grootsche en zware werk in zijn volle kracht te doen schitteren, was buitengewoon geweest, maar groot was ook het succès.

Niet alleen dat den meester warme ovaties werden gebracht en een zeer vleierend schrijven door het bestuur der vereeniging uit naam der leden tot hem gericht werd, waarin hem dank werd gebracht voor het zeldzaam genot, ook het aantal nieuwe leden nam schrikbarend toe. Er kwamen toch zooveel aanvragen voor het lidmaatschap, dat er aspiranten-lijsten op na gehouden moesten worden en 't was geen gemakkelijke taak om deze honderden te troosten met het vooruitzicht om zich als lid te kunnen doen inschrijven, na vijf of zes jaar. Door dezen grooten toeloop was eene verandering der reglementen, die hierin niet hadden kunnen voorzien, noodzakelijk. Na verschillende voorstellen werd dit aangenomen, jaarlijks buitengewone concerten te geven uitsluitend voor de aspiranten, een voor kamermuziek en een voor orchest. Door dezen maatregel promoveerden circa 430 aspiranten tot buitengewone leden. Echter ook dit bleek onvoldoende; immers het getal dezer buitengewone leden klom tot negenhonderd; ten einde raad schiep men toen de klasse van aspirant-buitengewone leden en toen ook deze te talrijk werd, de lagere orde van expectant-buitengewone leden, die dus nog tweemaal moesten opklimmen voor zij op den naam van gewone leden konden aanspraak maken.

Belangrijk is het raadplegen van de statistiek der, onder Gade's leiding, uitgevoerde werken. In de eerste plaats komt Beethoven met 295 opvoeringen van 58 zijner werken; dan volgen Mendelssohn, Mozart, Gade, Schumann en Haydn; daarna komen de jongere componisten Saint-Saëns, Max-Bruch, Brahms, Grieg, Raff, benevens Rubinstein, Chopin, Liszt en,

last not least, Richard Wagner, met elf uitvoeringen van vijf zijner werken, namelijk: de marsch uit *Tannhäuser*, *Vorspiel Lohengrin*, *Vorspiel Parsifal*, vrouwenkoor met soli uit de *Rienzi* en de *Faust-ouverture*. Hoewel deze statistiek toont dat Gade geen volbloed Wagneriaan is, heeft hij toch geenszins dien meester van zijne concerten verbannen. Zeer voorzichtig antwoordde de componist, toen hem gevraagd werd, hoe hij over Wagner dacht: „Alle Geist, Talent, Genie bewundere ich, in Wagner auch, aber nicht Alles.”

En thans? Daar zit de groote componist aan zijne schrijftafel, de pen in de hand en voor hem een openslagen Goethe, zijn lievelingsdichter. Het zilvergrijs des ouderdoms omlokt zijne slapen, de pen rust een wijle, om hem ruischen stemmen uit het verleden; stemmen van liefde en achting, van eer en roem, van werkzaamheid en toewijding. Hij gevoelt zich omringd door de groote geesten, die eens het muzikale leven te Leipzig bezielde; daar verrijzen de helder-weemoedige Mendelssohn, de diepzinnig-sombere en hemelwaarts-opbruissende Schumann, en in het tweede gelid ziet hij Hiller, Hauptman, Rietz en zoovele anderen die hij heeft liefgehad en gewaardeerd: zij allen zijn heengegaan, hij alleen is overgebleven en met hem zal de breede rij dier mannen zijn uitgestorven, die in de eerste helft dezer eeuw der muziek nieuwe krachten toevoerden. Weemoedig ziet hij ze na en groet hen in gedachten.

Maar met dit liefelijk geruisch uit het verleden vermengt zich de stem van het heden, wel schoon nog, maar toch door een wanklank ontsierd; want dit heden herinnert hem zijn ouderdom en licht den sluier der toekomst een weinig op. Dit heden leert hem dat roem en eer vergankelijk zijn en dat de mensch die lang leeft, een toppunt bereikt om daarna te dalen; die stem fluistert van verzwakte scheppingskracht, en de gonzende wanklank eener oppositie tegen zijn streven bereikt zijn oor. Hij hoort de eischen van het jonge Denemarken en hij bespeurt hoe het niet indachtig is aan alles wat hij

voor zijn dierbaar vaderland gedaan heeft; hoe door dat vergeten, de wijze waarop gevorderd wordt, hem smart moet veroorzaken. En onwillekeurig dringt zijn gemoed tot de vraag: waarheen? Hij ziet den voortgang der geliefde kunst, en veel is er wat hem bezorgdheid inboezemt; nieuwe idealen worden nagejaagd, eene nieuwe scheppingsperiode is aangebroken; hij heeft er kennis van genomen, hij heeft meermalen de nieuwe werken ten gehoor gebracht, maar zij verwekken niet zijne onverdeelde bewondering; dikwijls heeft hij op al die noten getuurd en hebben zijne lippen schier onhoorbaar, want hij wil niet oud zijn, de vraag gestameld: „is dit waarachtige, degelijke ontwikkeling?” En deze vraag blijft voor hem onopgelost, want niet aan het verleden behoort de beslissing, niet aan hem die, schoon nog levend, uit het verleden zijne kracht heeft geput, maar aan de toekomst. Zij zal richten tusschen toen en thans; maar wat ook gebeure, wat ook deze rechter den winden zal prijs geven, Gade kan gerust zijn, want *wer den Besten seiner Zeit genug gethan, der hat gelebt für alle Zeiten*; en dit woord is op den Noorschen toondichter van toepassing. Wat er onvergankelijk schoon in zijne muze klinkt, dat zal blijven leven en nimmer zal verbleeken het liefelijke beeld, der weelderig harmonisch gestemde natuur van:

NIELS WILHELM GADE!

PROF. A. KUENEN

DR. ABRAHAM KUENEN.

I

Alles geeft ons het recht om te voorzien, dat, wanneer de nakomelingschap de kenmerkende trekken onzer negentiende eeuw zal willen samenvatten, zij eene zeer belangrijke plaats zal inruimen aan de werken der historische kritiek, waarvan ons geslacht en het daaraan voorafgaande achtereenvolgens zoovele merkwaardige proeven hebben gezien. Ik beweere volstrekt niet, dat deze de eenige, noch zelfs de meest merkwaardige der bijzonderheden zal zijn, die aan deze eeuw hare eigen karakter zullen verleenen. Op ieder gebied, op dat van de wetenschap in het algemeen, van hare wondervolle toepassingen op de nijverheid, van de staatkundige en maatschappelijke constitutie der natiën, van de uitbreiding der beschaafde volkeren over de deelen van den aardbol die aan de beschaving nog vreemd waren, kan men zeggen, dat onze eeuw haar diepe voren zal hebben geploegd in het onmetelijke veld der menschelijke geschiedenis.

Die eeuw heeft velerlei zaken voltooid, welke de vorige eeuwen hadden voorbereid en begonnen, zonder eenig vermoeden te hebben van haren toekomstigen omvang; zij heeft er vele andere begonnen, welke zij, die na ons komen, zullen

moeten ontwikkelen en voltooiën. Zoowel in hetgeen zij heeft afgewerkt als in hetgeen zij heeft aangevangen zal zij zeker een hoogst eervollen rang innemen onder die, welke kenmerkend zullen zijn voor de opklimmende beweging der menschheid, en dit vooruitzicht, dat men gemakkelijk tot zekerheid zou kunnen verheffen, moet eene vertroosting zijn voor hen die in de verzoeking komen om al te zeer toe te geven aan den indruk van de mislukte pogingen, de kleingeestigheden, de bekrompenheden, de onrechtvaardigheden en de ellenden, waarvan onze eeuw, helaas, niet minder is verschoond gebleven dan hare voorgangsters.

Ik kom terug op hetgeen ik zeide omtrent de groote rol, die men aan de historische kritiek moet toeschrijven onder de factoren van den hedendaagschen geest. Het is banaal geworden te zeggen, dat de geschiedenis onzer dagen in al hare takken eene hernieuwing heeft ondergaan. Egypte, Assyrisch-Chaldea, Indië, de verst verwijderde deelen van Azië, de halve beschaving van het vóór-Europeesche Amerika, hebben aan het klassieke gebied der geschiedenis nieuwe bezittingen toegevoegd, waarvan niemand eertijds den omvang en den rijkdom kon vermoeden. De prae-historie heeft zelfs eene plaats ingenomen in de reeks der ernstige studiën. Ook het klassieke domein, Griekenland, Rome en de volkeren, die zijn opgevoed in den schoot dezer twee onsterfelijke voedsters van den geest, is het voorwerp geweest van een Hercules-arbeid van uitgraving en blootlegging van den ondergrond. Maar die gansche inspannende arbeid zou onvruchtbaar, of, beter gezegd, onmogelijk zijn geweest, indien de geschiedenis, zooals men haar tegenwoordig schrijft, niet tot werktuig en tevens tot richtsnoer had gehad hetgeen men de historische kritiek noemt, dat wil zeggen, de gezamenlijke *procédés*, die den geschiedschrijver in staat stellen hetgeen zich met waarborgen van historische zekerheid aan ons vertoont te schiften van hetgeen daarvan verstoken is.

Men vergelijkte de Grieksche en Romeinsche geschiedenis, zooals zij te voorschijn treedt uit de werken van Curtius, van Mommsen, van Duruy, met dezelfde geschiedenis, zooals die ons door de meest gezaghebbende geschiedschrijvers van vroegere tijden is nagelaten, en men zal de ingrijpende wijzigingen bemerken, welke zij in de eeuw der historische kritiek heeft ondergaan.

Men moet uitgaan van het feit, dat de herinneringen, de overleveringen, de kronieken, de gedenkteekenen, van welken aard ook, der verschillende volken tot ons zijn gekomen in den toestand van een verward mengelmoes van dwaling en waarheid, van verbeelding en werkelijkheid, van somtijds naïeve en somtijds spitsvondige beweringen. De legende en de geschiedenis, de mythe en het positieve feit, soms zelfs de onbeschaamde leugen en de onnoozele bekentenis, zijn daarin vermengd op eene wijze, die bij den eersten oogopslag onontwarbaar schijnt te zijn. De arbeid van den criticus zal bestaan in de gedetailleerde ontleding der te zijner beschikking staande documenten, in het onderkennen van hunne authenticiteit, hun ouderdom, hun juisten zin, de bedoelingen hunner schrijvers en hun min of meer rechtstreekschen, min of meer verwijderden samenhang met de gebeurtenissen, waarover zij spreken. De criticus zal de wetten der logica, die menschen en zaken beheerschen, te hulp roepen; het zal voor hem de beste zijn van de toetssteen, die hem zullen veroorloven zelf de waarde van het eindresultaat van zijnen arbeid te beoordeelen, wanneer hij, na het aan zijne kritiek onderworpen materiaal te hebben uiteengelegd, uit de massa der naast elkander geplaatste feiten eene perspectief zal zien te voorschijn treden, in welke op natuurlijke wijze en ongedwongen de groote en kleine feiten zich rangschikken, elkanders wederzijdsche voorwaarden vervullend, met elkander overeenstemmend in de betrekking der achtereenvolgens ontstaande oorzaken en gevolgen, elkander wederkeerig verklarend en juist

daardoor hulde brengend aan die innerlijke logica der dingen, waarvan de geschiedenis ten slotte de duidelijke uiting is.

Men zal zeggen dat ik hier een ideaal teeken; ik geef het toe. Elk programma eener wetenschap is altijd meer of minder idealistisch. Maar men moet zijn best doen om dit ideaal nabij te komen, zooveel men kan en overal waar men dit kan doen. De beste criticus is hij die er het meest nabij komt. Wij zouden de ons gestelde grenzen verre overschrijden, wanneer wij ons wilden bepalen bij elk dezer eischen van de historische kritiek, teneinde daarvan de noodzakelijkheid, de geoorloofde toepassingen en de methoden, waardoor men haar voldoening kan schenken, aan te toonen.

Alleen zou ik hen, die het misschien niet weten of het vergeten, goed willen doen begrijpen, dat de historische kritiek tegelijkertijd eene wetenschap is en eene kunst. Zij onderstelt in de eerste plaats linguïstische, ethnographische, epigraphische kennis, welker bezit het zoogenoemde exploitatie-materieel verschaft. Maar zij eischt ook een zekeren tact, een geest van intuïtie en van rangschikking, een gevoel voor analogieën en voor hare waarde, in één woord, eene eigenaardige aethetica. Zonder deze bij uitstek synthetische begaafdheid zal de arbeid der zuivere ontleding of der eenvoudige opeenstapeling van materialen slechts het werk zijn van een werkmans en nooit dat van een bouwmeester. Een hoop steenen, hoe zorgvuldig ook gestapeld en gerangschikt, is nog geen huis. Een man kan een groot geleerde wezen, zonder daarom een uitstekend criticus te zijn. In de werkelijkheid is elk goed criticus een geleerde en tegelijkertijd een artist. De geleerde ontdekt de feiten, telt die op en geeft hun een etiket; de artist groepeeret en organiseert hen, en rangschikt hen volgens de wetten der perspectief. Van eene reeks op zichzelf onbeduidende vormen en kleuren maakt hij een schilderij.

II

Ziedaar de zuiver theoretische inleiding, die ik wensch te laten voorafgaan aan een schets gewijd aan een der mannen van onzen tijd, die mij schijnen het meest nabij gekomen te zijn aan het ideaal van den criticus-historicus, zooals ik dit boven heb omschreven. Indien ik mij tot deze beperkte lofspraak bepaal, dan geschiedt dit omdat ik op mijne hoede moet zijn voor de zeer bijzondere sympathie, die deze criticus mij inboezemt door zijn karakter, zijn arbeid en zijn streven. Ware dit niet het geval, dan zou ik, geloof ik, zeggen, dat hij dit ideaal volkomen heeft verwezenlijkt. Maar ik ben bij voorbaat zeker, dat hij mij zelf zou tegenspreken, en indien de behoedzaamheid eene verstandige gezindheid is tegenover iedereen, tegenover ons zelve is zij eene deugd.

In Holland vermoeden velen niet, welk eene schitterende reputatie zich de Leidsche hoogleeraar Dr. Abraham Kuenen in het geheele geleerde Europa heeft verworven. Toch bewijst de eer, die hem nog onlangs is bewezen door het feit zijner benoeming tot voorzitter der letterkundige afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen in Nederland, dat zijne groote verdiensten ook waardeering en bewondering vinden onder zijne landgenooten, vooral daar waar het gewicht der stemmen meer beteekent dan haar getal. Er ligt iets pikants en tevens iets vermakelijks in dit démenti, door den uitnemenden geschiedschrijver der profeten gegeven aan de maar al te dikwijls juist gebleken bewering, dat geen profeet geëerd wordt in zijn vaderland. Zulk eene overwinning is eene dubbele, wanneer de aan een landgenoot verschuldigde rechtvaardigheid zou kunnen lijden onder zekere vooroordeelen, die wel allesbehalve wetenschappelijk zijn, maar daarom niet minder hunnen noodlottigen invloed doen gevoelen juist in die kringen, waar men zou meenen, dat zij

steeds onbekend moesten zijn. Het is waar dat Nederland altijd is doorgegaan voor het klassieke land der verdraagzaamheid, en zijne beste vrienden in het buitenland wenschen van harte, dat het nooit moge ophouden, die schoone reputatie te verdienen. Ik ken landen waar men, hoewel het hoog wetenschappelijk aanzien van een beoefenaar der religieuse kritiek erkennend, toch ernstige bezwaren zou hebben in het midden gebracht tegen eene dergelijke verkiezing, sommigen omdat het een criticus gold, anderen omdat die criticus theoloog was.

Het is inderdaad de religieuse kritiek, die aan Abraham Kuenen het veld heeft geleverd van de studiën, de onderzoekingen en de uitkomsten, waarop hij zich een Europeeschen naam heeft verworven.

Toen wij zoeven spraken over de historische kritiek in het algemeen, sloten wij de religieuse kritiek, die feitelijk slechts een harer takken is, niet uit. Doch de laatste stuit op antipathieën en wekt toornigen tegenstand op, die de eerste niet kent, tenzij in den beperkten kring der geleerden van beroep, een *genus irritabile* niet minder dan het geslacht der dichters. De verbitterde twisten van een Vadius en een Trissotius herhalen zich te allen tijde. Maar men moet hierbij opmerken, dat het groote publiek zich die twisten weinig of niet aantrekt. In mijn eigen land bijvoorbeeld, waar de studie der groote klassieken van de Grieksch-Romeinsche oudheid bij de akademische wereld steeds in blakende gunst heeft gestaan, verkondigt men niet altijd zonder tot vreeselijke anathema's aanleiding te geven, dat de Homerische gedichten nog de kenmerken vertoonen van de veelvuldigheid van hunnen oorsprong. Maar dit zijn stompgepunte pijlen, die niet verder gaan dan het enge worstelperk, waarin de strijd wordt gevoerd. Wanneer men aan onze jeugd leert, dat de geschiedenis der eerste tijden verre verschilt van den vaderlandslievenden roman van Titus Livius, dan wordt daardoor niemand geërgerd.

Sommigen kan die quaestie niets schelen, anderen vinden haar eenvoudig curieus, niemand ziet in deze bewering iets omverwerpends. Geheel anders is het gesteld met de religieuze kritiek, toegepast op oorkonden, die het traditioneele geloof gaarne beschouwt in een zeker daglicht, dat voor dit geloof onafscheidelijk is van hun onfeilbaar gezag. Daar wil iedereen, zelfs, of liever bij voorkeur de minst voorbereide, zijn eigen meening hebben; daar verdedigt ieder die meening op hardnekkige wijze en laat zich gemakkelijk verleiden tot eene vijandige gezindheid jegens hen, die haar tegenspreken. In den grond is het de vrees, die men gevoelt, afstand te moeten doen van de onfeilbaarheid der bron van eigen geloofsovertuigingen, die deze buitengewone overgevoeligheid verklaart. Het bewijs hiervan vindt men in het verschil, dat men kan constateeren tusschen de landen met katholieke en die met protestantsche opvoeding. In de eerste laat men de historische kritiek tamelijk rustig hare methode toepassen op den Bijbel, indien zij ten minste zich daarop toelegt, hetgeen niet dikwijls voorkomt. Het is de geschiedenis der dogmen, die men voor verdacht houdt, die men liever wil ignoreeren, die men met woede bestrijdt, ook wanneer zij de meest onbetwistbare resultaten mededeelt. In de laatste wekt de geschiedenis der leerstellingen, ontstaan uit de oude redetwisten tusschen de wedijverende kerken, betrekkelijk geen groote hartstochten op, maar daar wordt de bijbelsche kritiek met leede oogen spoedig beticht van goddeloosheid; daar is zij minstens het voorwerp van een vreesachtig vooroordeel, dat zich zelf voor getrouwheid houdt.

De wetenschap kan zich in hare onafhankelijkheid niet aan banden laten leggen door deze vooropgezette meeningen, welke de rede veroordeelt. Zij moet vooruit, en gelukkig vindt zij altijd getrouwe soldaten, die zich geen schrik laten aanjagen, noch door de alarmkreten der onwetendheid, noch door de vreesachtige tegenwerpingen van een bekrompen

godsdienstig standpunt. Indien God de volmaaktheid zelf is, dan is de waarheid een der elementen van die volmaaktheid, dan is dus de liefde, welke de waarheid eischt van hen, die haar najagen, op hare beurt een der elementen van de liefde tot God, en derhalve is het bij uitnemenheid ongodsdienstig haar te wantrouwen.

Hier dient echter, zonder aan het voorgaande in eenig opzicht te kort te doen, een hoogst belangrijk punt nauwkeurig te worden vastgesteld.

De religieuze kritiek moest noodzakelijk meer dan één gebouw aan het wankelen brengen, door het geloof van het verleden opgetrokken. Zoo menigmaal de menschelijke geest zich stelselmatig en nauwgezet heeft toegelegd op de analyse der groote overleveringen en der groote instellingen, heeft hij altijd bevonden, dat haar oorsprong en haar ontwikkeling werkelijk verschilden van de denkbeelden, die men zich bij overlevering daarvan had gemaakt. En hoe zou het ook anders kunnen zijn? Noch de berekening, noch de reflectie, noch de wetenschappelijke methode, noch de helderheid der voorstellingen heeft bij de vorming dier overleveringen en dier instellingen voorgezeten. Zij komen ons gebalsemd en verheerlijkt voor door de vereering der achtereenvolgende geslachten, die geen kritiek uitoefenden en zelfs geen vermoeden hadden, dat het mogelijk was zoo iets te doen. Men kon het reeds bij voorbaat als onvermijdelijk beschouwen, dat de kritiek, wanneer zij de geheimzinnige grondslagen naderde met de toorts van het onafhankelijk onderzoek, zou ontdekken, dat hunne stevigheid op menig punt meer schijnbaar dan wezenlijk was en dat zich onder het uiterlijk voorkomen dezer massieve constructiën, instortingen en puinhoopen verbergden.

Daar aan den anderen kant de liefde tot de waarheid niet altijd de beweegreden was, dóór welke de naspoorders zich lieten leiden, en zich in hunne onderzoekingen maar al te vaak een *parti pris* van afbreking en hartstochtelijke beelden-

stormerij mengde, gebeurde het ook maar al te dikwijls, dat de religieuze kritiek zich voordeed als een systematische aanval op iedere instelling, iedere traditie, elk geloof van godsdienstigen aard. Zoo menigmaal zij zich door deze vernielingskoorts liet beheerschen, werd de kritiek zich zelf ontrouw. De zuivere liefde voor de waarheid geleidde haar niet, evenmin als deze de niet minder partijdige pleidooien inspireerde der verbitterde verdedigers van hetgeen zij wilde verwoesten. De eerste der voor den waren criticus onmisbare zedelijke eigenschappen is eene, ik zou haast zeggen tot koelheid gedrevene onpartijdigheid, — wel te verstaan niet de koelheid voor de waarheid, maar de koelheid van den ontleedkundige, die, uit liefde voor de wetenschap en de menscheid, met zijn ontleedmes het vleesch van mensch en dier zoekend doorwoelt, slechts hartstocht gevoelende voor de verovering der verborgen waarheid. Zoodra een kritisch onderzoek het kenmerk draagt van eene bedoeling, strevende naar een vooraf uitgesproken resultaat, verliest het zijne waarde en heeft men het recht het te wantrouwen als een aan de goede trouw gespannen strik.

Ook deze onmisbare eigenschap van den waren criticus mag ik in Abraham Kuenen prijzen. Hij is niet slechts een man van uitgebreide wetenschap, een ijverig, tot in kleinigheden methodisch geleerde, maar hij is ook een man met een nauwgezet geweten. Hij bezit niet alleen de kennis en het talent, maar ook de eerlijkheid van zijne wetenschap en zijne kunst. Doch laat ons nu ook iets zeggen over hetgeen hem persoonlijk betreft.

III

Abraham Kuenen werd op 16 September 1828 geboren te Haarlem, waar zijn vader het bescheiden doch eervol beroep van apotheker uitoefende. Hij zelf hielp, ofschoon zijn hart

reeds vroegtijdig hing aan hooge wetenschap en geleerdheid, aanvankelijk den oorsprong zijner dagen in diens laboratorium bij de bereiding van stroopjes, pillen en drankjes. Zouden deze eerste bezigheden, op zich zelf reeds zeer loffelijk en voor den geest een ruim uitzicht openend op de scheikunde, hare analyses en hare syntheses, niet enkele sporen hebben nagelaten in de wetenschappelijke wijze van werken van den beroemden criticus? Ik scherts niet, wanneer ik aanneem dat hem daarvan iets is overgebleven. Wij leeken op pharmaceutisch gebied bewonderen altijd de zorgvuldige handigheid, waarmede de apotheker de zelfstandigheden, die hij in het belang zijner clientèle moet behandelen, gereed maakt, scheidt of dooreenmengt, de vlugheid waarmede hij de dikwijls zoo samengestelde geneesmiddelen bereidt die de medische wetenschap voorschrijft, de nauwgezette zorg, die hij moet toepassen om de op het recept nauwkeurig voorgeschreven hoeveelheden in juiste maat en juist gewicht te geven. Er is zeker iets van dit alles in de kritische werken van Abraham Kuenen. Zij onderscheiden zich niet alleen door hetgeen men „de Hollandsche netheid” zou kunnen noemen; maar in de regelmatigheid en de methodische stiptheid zijner analyses en combinatiën, in het meesterschap waarmede hij de gegevens zijner kritische waarneming rangschikt, optelt, van etiketten voorziet en groepeerd is eene vage overeenkomst met de bij het vaderlijk beroep gebruikelijke handelwijzen. De verbeelding, die de zaken voorstelt als een levend geheel, is zeker niet afwezig, maar zij wordt slechts binnengelaten aan het einde der bewerkingen. Het begin en het midden worden altijd strikt gereserveerd voor de strenge voorbereiding. Rhetorica komt er in 't geheel niet bij te pas. De tastbare feiten, zelve teruggebracht tot de elementen, waaruit zij zijn samengesteld, worden eerst symmetrisch gerangschikt. Langzamerheid groepeeren en organiseeren zij zich, om ten slotte een geheel te vormen, en eerst dan, nadat alle voorzorgen zijn genomen

opdat in dit geheel geen heterogeen element binnendringe, dat er de ware trekken van zou kunnen wijzigen, wordt de conclusie getrokken met al hetgeen zij schilderachtigs, plastisch en levends heeft.

Onze jeugdige leerling-apotheker voelde zijne vleugels wassen en weldra nam hij zijne vlucht naar de sferen van het hooger onderwijs. Wellicht als tegenstelling met het prozaïsche van zijn eerste werkzaamheden, en zeker om voldoening te geven aan zeer verheven behoeften, voelde deze jonge, te gelijkertijd zoo levendige en zoo ernstige geest zich aangetrokken tot de godgeleerde studiën. Gedurende zijn studententijd en bij de eerste proeven, die hij aflegde van zijne technische virtuositeit als theoloog, onderscheidde hij zich zoodanig, dat hij op den leeftijd van 24 jaar werd benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden. Hij werd daardoor de geliefde ambtgenoot van een anderen meester, wiens lessen hij had gevolgd, den voortreffelijken dr. J. H. Scholten, wiens geestesrichting eene zekere overeenkomst vertoonde met de zijne, ofschoon Scholten meer dogmaticus en meer metaphysicus was. Gedurende eene reeks van jaren waren Scholten en Kuenen de beroemdste vertegenwoordigers der theologische school van Leiden. De stoot en de richting, die zij aan de theologische studiën in Holland en in het buitenland gaven, waren machtig en aanhoudend en zullen hen overleven, welke ook de golvingen en de wisselingen van het getij der kerkelijke politiek mogen zijn. De persoonlijke, op volkomen hoogachting gegronde vriendschap, die hen verbond, vermeerderde de kracht der samenwerking in hun vak. Tot de aangenaamste herinneringen van mijn leven reken ik de enkele uren, die het mij gegeven was met hen door te brengen bij onzen gemeenschappelijken vriend dr. van Goens, destijds predikant bij de Waalsche gemeente te Leiden.

Het was inderdaad een echt-Hollandsch binnenhuisje. Na het eten zat de familie bijeen in een groot en hoog vertrek,

waarvan de vloer, volgens het gebruik in noordelijke landen, geheel was bedekt door een reusachtig tapijt met regelmatige figuren; aan het eene uiteinde stond de ronde familietafel, bij een glazen deur, die toegang gaf tot een aardig tuintje. Tegen den muur, eenigszins naar voren geschoven, een groote kachel, met een mantel van *à jour* gewerkt, blinkend gepoetst gietijzer. De vrouw des huizes hield zich, bijgestaan door haar beide beminnelijke dochters, na de thee te hebben gezet, met het eene of andere dameshandwerk bezig. Weldra deden zich in de zeer lange, met marmer bevloerde gang, die van de huiskamer naar de voordeur leidde, mannenstappen hooren. Vriend van Goens stond op, om zijn gasten tegemoet te gaan. Ik zie nog, alsof het gisteren was, eerst den beroemden dr. Scholten binnenkomen, een weinig stijf van houding, rechtop gaande en van iets meer dan middelbare gestalte; donker, met een gelaat vol uitdrukking, van ovalen, bijna ronden vorm, met dichte, zeer zwarte wenkbrauwen, waaronder een paar helderblauwe oogen schitterden, scherp onderzoekend wanneer zij niet afgetrokken waren — en dat waren zij dikwijls; met een uiterlijk, waaruit gewoonlijk ernst sprak, doch dat, evenals zijn glimlach, den stempel droeg van eene toegeeflijke goedheid, die op de innemendste wijze afstak bij de strengheid van den eersten indruk. Daarna kwam Abraham Kuenen, met zijne hooge gestalte, zijne eenigszins gebukte houding, zijn krachtig, langwerpig hoofd, zijn breed voorhoofd, zijn vasten en helderen blik, zijn arendsneus, waaronder een fijne mond en een scherp belijnde kin. Sedert weldra twintig jaren behooren deze ontmoetingen tot het verleden. Scholten is heengegaan, de vereering van allen en de dankbare genegenheid van velen met zich nemend. Van zijn vriend Kuenen heb ik een portret voor mij, dat eerst onlangs is geteekend en, naar men mij verzekert, goed gelijkend is. Hij is weinig veranderd, het is nog steeds dezelfde; maar bij hem zoowel als bij ons allen, zijne tijdgenooten, zijn de jaren niet voorbij gegaan zonder

sporen na te laten. De wangen zijn minder gevuld, de sneeuw is gevallen op het hoofdhaar en den bakkebaard. En toch is die figuur nog jong en krachtig door de nadenkende energie, die zich in haar openbaart.

Men ging zitten, men begon een gesprek. De dames hadden haren stillen arbeid hervat, en verloren geen woord van hetgeen de heeren zeiden, ofschoon het gesprek dikwijls over zeer ingewikkelde onderwerpen liep. Met stoïcijnsche kalmte verdroegen zij den rook der lange Goudsche pijpen (waarvan ook ik een groot vriend was) of van de sigaren. Bij de laatste bijeenkomsten alleen bemerkte ik, dat een der jonge meisjes het portret voor zich had staan van een knap jonkman. Het was dat van haar verloofde, een man, die zich later in de Nederlandsche en de Fransche wetenschap heeft onderscheiden en die destijds ter wille van zijne studiën geruimen tijd in het buitenland verblijf moest houden. ¹ Ik durf niet beweren, dat er aan die zijde niet soms oogenblikken voorkwamen van afgetrokkenheid. Maar hoeveel heb ik geleerd in die vriendschappelijke bijeenkomsten! Hoevele voor mij nieuwe denkbeelden, wetenschappelijke en wijsgeerige opmerkingen en ervaringen, aanwijzingen en vruchtbare wenken voor mijne eigene studiën, heb ik van die kostbare gesprekken medegenomen! Wat mij vooral trof en op een afstand nog treft, was de door geen overwegingen van opportunititeit verstoorde helderheid der uitgesproken meeningen, het vertrouwen op de macht van het ware, de volstrekte belangeloosheid van deze beide mannen, die slechts leefden voor hunne uitverkoren wetenschap. Welk een verschil met de vooringenomenheid van partijdigheid en theologischen hartstocht, waarvan ik in andere bijeenkomsten getuige ben geweest!

Helaas, hoe ver ligt dit alles reeds achter ons! Het is niet alleen Scholten, de wakkere theoloog, die ons heeft verlaten.

¹ De heer Van Hamel, thans hoogleeraar te Groningen.

De gastvrije haard te Leiden moest worden uitgedoofd. Weinige jaren later daalde de onverzoenlijke hand des doods neder op de beide lieve jonge meisjes, die getuigen waren van ons onderhoud, en de verloofde heeft slechts weinige maanden kunnen genieten van het geluk, dat zij schonk aan den echtgenoot, dien zij liefhad...

Ah! laissez-moi fouler les feuilles desséchées
Et m'égarer au fond des bois!...¹

Doch wij moeten tot ons onderwerp terugkeeren. Kuenen hield zich vooral bezig met de historische kritiek van het Oude Testament, ofschoon hij zich in de eerste jaren van zijn professoraat ook had toegelegd op vraagstukken, door het Nieuwe Testament opgeleverd. Ook gaf hij sedert 1860 colleges over moraal, die door de studenten zeer werden gewaardeerd, en waarbij hij de bewijzen had geleverd van eene zeldzame bevoegdheid om een oordeel uit te spreken over onderwerpen, die gewoonlijk tot het domein der wijsbegeerte worden gerekend. Ook daar vindt men weder die behoefte aan orde en helderheid, die hem in al zijne werken kenmerkt. Als een staaltje noemen wij onder anderen een artikel in de *Volksbibliotheek*, waarin hij voor matig ontwikkelde lezers de denkbeelden en het stelsel van Kant verklaart. Doch meer en meer concentreerde zich zijne werkzaamheid op het Oude Testament en op alle problemen, die zich daaraan vastknoopen. Op dit gebied is hij een der groote meesters der hedendaagsche kritiek geworden, wedijverend met mannen als Reuss en Grätz en Wellhausen, die in den Elzas en in Duitschland het werk hunner voorgangers, met name dat van Ewald, hebben voortgezet en gewijzigd. In Frankrijk beschouwt een bevoegd rechter in deze materie, de heer Ernest Renan, Kuenen als de eerste kritische autoriteit op het gebied, dat

¹ Victor Hugo, *Orientales. Les Fantômes.*

sedert twee eeuwen zoo veelzijdig is bebouwd en dat toch nog met doornen en dicht struikgewas is bedekt.

Naast ontelbare werken van meer beperkten omvang en over onderwerpen van meer bijzonderen aard, verschenen in tijdschriften aan de godgeleerdheid gewijd, zijn het drie groote werken, die den roem van Kuenen als criticus en historicus op zijne tegenwoordige hoogte hebben gebracht. Het eerste heeft tot titel: *De Godsdienst van Israel tot den ondergang van den Joodschen Staat* en verscheen in 1869—1870 in twee lijkige boekdeelen, die een deel uitmaakten van het door A. C. Kruseman te Haarlem uitgegeven verzamelwerk „*De Geschiedenis der voornaamste Godsdiensten*”. Dit werk van Kuenen kan met belangstelling en zonder groote inspanning worden gelezen door elk ontwikkeld persoon, doch onder de bladzijden daarvan ontdekt de geleerde, die zich met dergelijke studien als Kuenen bezig houdt, een reusachtigen arbeid van technische onderzoekingen. Op enkele punten van détail zou de schrijver, geloof ik, thans eenige wijzigingen aanbrengen, maar het geheel is tot nu toe het merkwaardigste gebleven van alle werken, die de geschiedenis van het volk van Israël behandelen. Ik ten minste ken er geen dat er thans mede gelijk gesteld zou kunnen worden. ¹ Het tweede werk is getiteld:

¹ De *Histoire du Peuple d'Israel* van den heer Ernest Renan is nog niet geheel uitgegeven. Evenals alle historische werken van den eminenten hoogleeraar aan het *Collège de France*, munt ook dit evenzeer uit door geleerdheid als door groote letterkundige aantrekkelijkheid. Deze „Geschiedenis” verschilt, wat hare hoofdgegevens betreft, niet van de denkbeelden, die twintig jaren geleden door den Leidschen hoogleeraar zijn uitgesproken, en de heer Renan is de eerste om te erkennen hoeveel hij aan zijn voorganger is verschuldigd. Wellicht zullen zij, die ook in hunne ernstigste lectuur voor alle dingen het aesthetisch genot zoeken, de voorkeur geven aan het werk van den Franschen geleerde. Doch zij, wien vooral de quaestie der historische waarheid ter harte gaat, zullen het betreuren daarin meer dan ééne gewaagde bewering, meer dan ééne

„*De Profeten en de Profetie onder Israel, historisch-dogmatische studie*” en verscheen in 1875 te Leiden bij P. Engels in twee klein-octavo deelen. Het is een zeer grondige studie van het merkwaardig verschijnsel van het profetisme in Israël, dat aan de geschiedenis van dit volk een zoo eigenaardig en zoo vreemdsoortig *cachet* heeft gegeven. Men kent de bij uitstek belangrijke, maar geheel onverklaarbare plaats, welke de oude theologie inruimde aan de orakelen, die, naar men beweerde, op wonderbaarlijke wijze de lotgevallen Israel, de komst, de werkzaamheid, den dood en de opstanding van Jezus, den triomf der Christelijke Kerk enz. hadden voorspeld. Kuenen's arbeid heeft ten doel, dit gebied, vroeger geheel in de sfeer van het bovennatuurlijke gebannen, van het eene uiteinde tot het andere te seculariseeren, maar des te meer verheft hij tegelijker tijd de rol en de beteekenis der bijbelsche profeten in de godsdienstige ontwikkeling der menschheid. Al hebben de profeten niet op wonderbaarlijke wijze den Christus en het Christendom voorspeld, toch zijn deze laatsten de logische en normale ontplooiing van het profetisme, welks beste inspiratiën hen voorbereiden en hen in zekeren zin aankondigen. Het werk van Kuenen over de profeten van Israël is evenzeer als het voorgaande een boek van populaire wetenschap voor een ontwikkeld publiek. Maar ook hier weder vindt de lezer, die zelf de quaestie heeft bestudeerd, de met veel inspanning verkregen resultaten eener geduldige, tot den grond doordringende, haar onderwerp geheel beheerschende kritiek op bewonderenswaardige wijze samengevat en aangegeven, steeds in een vorm, die aan helderheid niets te wenschen overlaat.

Het groote technische werk van Kuenen, dat het meest

slecht gemotiveerde theorie te vinden, en de voorkeur geven aan de minder schitterende, meer sobere en meer voorzichtige schrijfwijze van den Nederlandschen criticus.

heeft bijgedragen tot de vestiging van zijn naam in de geleerde wereld, is zijne inleiding tot het geheele Oude Testament, *Historisch-critisch onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de Boeken des Ouden Verbonds*, in drie deelen, die achter-eenvolgens in 1861, 1863 en 1865 te Leiden bij Engels zijn verschenen. Eene tweede, geheel omgewerkte uitgave wacht nog op eene aanvulling, die spoedig het licht zal zien. Maar van deze omgewerkte uitgave bezitten wij reeds het eerste deel, dat in 1885—87 in twee stukken is verschenen, en het tweede, dat in het vorige jaar verscheen. Vooral het eerste deel heeft, om redenen die wij straks zullen vermelden, ingrijpende wijzigingen ondergaan.

Het *Historisch-critisch onderzoek* is een kolossale arbeid en kan alleen worden gewaardeerd door hen, die zich aan deze soort van studiën hebben gewijd. Het is geen boek dat men dengenen kan aanbevelen, die, zooals men het pleegt uit te drukken, „niet van het vak zijn.” Dezen zouden het waarschijnlijk spoedig dicht slaan, vermoeid en afgeschrikt door de oneffenheden van den weg. Maar met hoeveel vrucht kan men ervan gebruik maken, hoeveel kan men eruit leeren, wanneer men op die technische studiën is voorbereid en er liefde voor gevoelt! En toch moet men zich ook dan wapenen met geduld en met een zekeren moed. De criticus schenkt u niets. Gij moet met hem de teksten uitpluizen tot de stof geheel is uitgeput; gij moet doordringen in de subtiele opmerkingen en in de geheimenissen der oorspronkelijke taal. Uw gids is zonder erbarmen, en het helpt niet of gij om genade roept, gij moet hem volgen, ten einde toe, onder het devies, dat een populair teekenaar op de bromberen der oude keizerlijke garde had toegepast, die Napoleon I door geheel Europa had rondgeleid: „Zij bromden, maar zij volgden hem altijd”. De in theologie dilettanteerende personen van beiderlei geslacht wachten zich dan ook wel voor de studie van deze boekdeelen vol doornen en punten, in welke de stelselmatige ontleding der bijbelsche documenten

een der schoonste overwinningen heeft behaald, die zij ooit heeft gevierd. Er zijn te Parijs kooplieden, die er vermaak in scheppen, met duizenden spelden eene nabootsing in het klein te fabricceeren van sommige monumenten, de Opéra, de Eiffeltoren enz.; steeds verbaas ik mij over de handigheid, door gewoonte ontstaan, waarmede zij, zonder zich geweldig te prikken, deze kunstproducten hanteeren, welke het gros der stervelingen liever ziet dan aanraakt. Het komt mij voor, dat tegenover een werk zooals de *Inleiding tot het O. T.* van Kuenen de *would-be* theologen, op welke ik doelde, zich in eene dergelijke positie zouden bevinden als een mijner vrienden, wien zulk een koopman vroeg, even den Eiffel-toren van spelden vast te houden, terwijl hijzelf rondzag naar iets anders, dat hij niet bij de hand had. Mijn vriend vond het beter aan het verzoek niet te voldoen, hoe mooi de nagemaakte Eiffel-toren ook was.

Om de opsomming der werken van Kuenen dadelijk te eindigen, herinneren wij, dat hij in 1882 door het comité voor de *Hibbert-Lectures* werd uitgenoodigd om voor een uitgelezen Engelsch publiek te Londen en te Oxford een wijsgeerig en historisch-godsdienstig onderwerp te behandelen. Deze Engelsche instelling heeft haar ontstaan te danken aan de vrijgevigheid van een vriend der vrije godsdienstwetenschap; de heer Hibbert liet bij zijn dood een kapitaal na, uit de rente waarvan eene behoorlijke tegemoetkoming kon worden toegekend aan de Engelsche of buitenlandsche geleerden, welke de commissie van beheer van dit fonds geschikt zou rekenen om aan hare landslieden de meest soliede uitkomsten der moderne godsdienstwetenschap mede te deelen. Het door Kuenen behandelde onderwerp was de vraag, onder welke voorwaarden een nationale godsdienst internationaal of universeel kon worden. Hij ontwikkelde dit onderwerp in een vijftal voordrachten, die in de verzameling der *Hibbert-Lectures* zijn gedrukt en in het Hollandsch zijn uitgegeven

onder den titel: *Volksgodsdienst en Wereldgodsdienst*. Natuurlijk vormt de band, die het Judaïsme met het Christendom verenigt, het voornaamste gedeelte van dit werk. Men kan er de handigheid in bewonderen, waarmede de Nederlandsche *lecturer*, zonder iets op te offeren van de volkomen oprechtheid, van de geheele onafhankelijkheid, welke voor elke wetenschap, die haren naam waardig is, onmisbaar zijn, zijne stoutmoedige beschouwingen over de boeken en de geschiedenis van den Bijbel heeft ontwikkeld voor een publiek, dat onder alle Europeesche ook thans nog het meest gevoelige en het minst verdraagzame is, zoodra men beproeft aan de bijbelsche overlevering te raken. Om zich hiervan een denkbeeld te maken behoeft men slechts met eenige aandacht de merkwaardigste voortbrengselen der Engelsche godsdienstwetenschap te lezen over de Egyptologie, de Assyriologie en de andere geschiedkundige domeinen, die met de geschiedenis van Israël verwant zijn.

Kuenen heeft ook medegewerkt aan eene verzameling *De Bijbel voor Jongelieden* en aan den *Kinderbijbel* van Oort. Hij staat aan het hoofd der commissie, welke sedert 1885 is belast met de voorbereiding eener nieuwe vertaling van de boeken des O. T., die van aanteekeningen en inleidingen zal voorzien zijn.

Te zamen met den beroemden Hellenist Cobet bezorgde hij eene kritische uitgave van het Nieuwe Testament naar den Sinaïtischen tekst. Wij herhalen hier, dat wij, indien wij van dit opstel geen bibliographische studie willen maken, slechts met een enkel woord kunnen wijzen op de ontelbare artikelen, hetzij aan de toelichting van duistere punten, hetzij aan de beoordeeling van nieuwe boeken gewijd, die Kuenen in theologische tijdschriften heeft gepubliceerd. Nog onlangs heeft de *Revue d'Histoire des Religions*, die te Parijs verschijnt, een merkwaardig overzicht van zijne hand opgenomen over zekere fantastische theorieën omtrent den ouderdom der profe-

tische boeken, theorieën, met welke eene meer sobere en stelselmatige kritiek zich onmogelijk kan vereenigen.

Doch het is tijd, dat wij overgaan tot enkele beschouwingen over de uitkomsten, tot welke Abraham Kuenen door een zoo ontzagwekkenden arbeid is geleid.

V

Het geldt hier vooral de wijze, waarop men volgens Kuenen de geschiedenis van Israël moet beschouwen en den gewijden bundel, die de documenten daarover bevat.

Ik zou eerst eene vraag tot klaarheid willen brengen, welke zij, die mij tot hiertoe volgden, zich wellicht reeds hebben gesteld. Ik sprak over de onpartijdigheid als eene onmisbare deugd voor hem, die het licht der kritiek verspreidt over de teksten, in welke de christenheid en het jodendom sedert zoo vele eeuwen den grondslag hunner dierbaarste geloofsovertuigingen hebben gezocht en hebben gemeend te vinden. Wie waarborgt ons de onpartijdigheid van den criticus, hetzij hij de traditioneele stellingen bevestige, hetzij hij die tegenspreke?

Men zal mij veroorloven onderscheid te maken tusschen onpartijdigheid en oprechtheid. Het is mogelijk tegelijker tijd zeer partijdig en zeer oprecht te zijn. Dit is het geval, wanneer men uitgaat van eene vooropgestelde meening of van eene onhandelbaarheid, waarvan men in zich zelf volkomen is overtuigd. Men kan dan niet die onbevangenheid van nasporing en die vrijheid van oordeel hebben, die voor elk op vertrouwen aanspraak makend onderzoek onmisbaar zijn. De beslist geloovige, overtuigd, dat elke poging om de bijbelsche traditie omver te werpen, elke bewering, die het onfeilbaar gezag der kanonieke verzameling zou ondermijnen, elke onbetwistbare aanwijzing van eene dwaling of eene diplomatieke bedoeling, slechts eene ingeving van den Booze kan zijn, zal zich natuurlijk inspannen om overal in den

Bijbel slechts bewonderenswaardige zaken te vinden, zal de oogen sluiten voor klaarblijkelijke tegenstrijdigheden, zal al de spitsvondigheden eener gewillige redeneerkunst te hulp roepen om de steenen des aanstoots te verwijderen en om te redden hetgeen hij als den eersten en onvergelykelijken schat beschouwt. Evenzoo zal het gaan met een onstuimig vijand van al wat op de godsdienstige overlevering betrekking heeft. Deze zal even onbekwaam zijn als de eerste tot eene onpartijdige kritiek van de bijbelboeken en van hun tekst. Daar waar de een slechts schoonheden en verhevenheden wil zien, zal de ander slechts leelijke en ongerijmde dingen kunnen constateeren. De kritiek zal in zijne hand slechts een werktuig zijn om opzettelijk af te breken. De haat tegen de godsdienstige traditie kan zeer goed geboren worden en wordt ook dikwijls geboren in den geest van hen, die onder het juk dier traditie gebukt zijn gegaan en tegen haar in opstand zijn gekomen. Het schijnt hun toe, als zij met al de woede eener negatieve kritiek te werk gaan, dat zij hunne eigene vrijheid en die van anderen bevestigen. Maar evenals eerstgenoemden kunnen zij volkomen oprecht zijn.

Zeker echter zijn noch de eersten, noch de laatsten onpartijdig. Ik ken inderdaad slechts één waarborg van onpartijdigheid, die het volste vertrouwen kan inboezemen: het religieus beginsel, dat het uitgangspunt vormt voor den criticus, die zich aan het werk zet. Dit beginsel moet belangeloos zijn en mag bij voorbaat geenerlei voorliefde in zich sluiten voor eene vooraf vastgestelde uitkomst van het onderzoek.

Oppervlakkig oordeelende, zou men geneigd zijn aan te nemen, dat een volslagen scepticisme ten opzichte van het godsdienstig standpunt den besten waarborg opleverde voor de belangeloosheid en dus voor de onpartijdigheid van den criticus. Wanneer men tegenover een vraagstuk is gesteld, welks oplossing men moet zoeken, en tot zichzelf en anderen

kan zeggen: „Het is mij volkomen onverschillig, van welken aard deze oplossing zal zijn,” dan schijnt men zich in de beste stemming te bevinden om eene kritiek te leveren die vrij is van ieder *parti pris*, van elk vooraf opgevat denkbeeld.

Ik vraag mij alleen af, of men die kritiek werkelijk zal ondernemen, of men haar zal ondernemen met dien vurigen ijver, met die volharding, ik mag wel zeggen met dien harts-tocht, welke voor zulk een onderzoek onmisbaar zijn. Want men bedriege zich niet: het geldt hier niet het ondernemen van eene plezierreis. Men stuit op hoogst moeilijke vraagstukken, op quaestiën van samengestelden aard, die eene zeer vermoeiende studie eischen. En zal men zich zooveel moeite geven voor hetgeen ons ten slotte zeer onverschillig is?

Er is meer. Het is voor mij een feit dat elke kritische arbeid, zal hij grondig en met volharding worden voortgezet, van dengene die hem onderneemt, eene levendige belangstelling eischt, niet voor de bijzondere oplossing, die het gevolg zal zijn van de discussie over het eene of andere onderdeel, maar voor de hoofdquaestie, waarvan deze bijzondere oplossing op hare beurt een der factoren zal worden, onder voorwaarde, dat zij zelve zonder vooringenomenheid is behandeld. Wanneer — om een voorbeeld te geven ter verduidelijking van mijne gedachte — de heer Bouché-Leclercq zich overgeeft aan al de détail-onderzoekingen, die men vindt in zijn uiterst geleerd werk *La Divination dans l'Antiquité*, dan is het duidelijk, dat het allerminst zijne bedoeling is de instelling der waarzeggerij in de oudheid te verdedigen of die af te breken; maar het is even zeker, dat hij wordt beheerscht door de levendige begeerte om te weten welk denkbeeld hij zich eigenlijk moet vormen over die waarzeggerij, welke eene zoo groote, men zou bijna zeggen eene zoo overweldigende plaats heeft ingenomen in het openbaar en het particulier leven der oude wereld. Wanneer een doorkneed Hellenist zooals wijlen Egger zijn gansche leven wijdt aan het bestu-

deeren van den oorsprong en van de grammaticale verschijnselen der Grieksche letterkunde, dan is het niet moeielijk te zien dat het Hellenisme in het algemeen op zijn geest eene machtige aantrekking uitoefent, dat hij met zijne gedachten leeft in de Grieksche wereld, en dat die schoone bloei eener groote periode van de geschiedenis des menschedoms, in zijn geheel genomen, hem bekoort en hem steunt in zijn dorren arbeid. Toch zal deze innerlijke voorstelling geen invloed uitoefenen op zijne manier van toelichting der vraagstukken, die betrekking hebben op het Grieksche accent of op zijne verklaring der onuitgegeven teksten, welke een dertig jaren geleden op Grieksche papyrusrollen zijn ontdekt. Maar wèl zal die voorstelling hem bezielen en steunen in zijn arbeid, zonder vooraf zijn meening te bepalen over deze of gene quaestie van zuiver geleerden aard.

In enkele woorden: de vlijtige en volhardende kritiek der *détails* moet worden verlevendigd door de machtige aantrekking van het hoofdoel van het onderzoek; maar te zelfder tijd moet dit doel zóó worden opgevat, dat de voorstelling, die men zich daarvan maakt, een waarborg opleveren voor de belangeloosheid der achtereenvolgende oplossingen tot welke de kritische waarneming komt door het onderzoek der oorkonden, waarmede zij zich bezighoudt.

Met deze uitweiding verwijderen wij ons niet zooveel als men misschien zou denken van ons onderwerp. Zij zal ons in staat stellen, — wij hopen het althans — het volle licht te laten schijnen op al de belangeloosheid en de onpartijdigheid der kritiek van den hoogleeraar Kuenen.

Stellen wij ons een godsdienstig standpunt voor, dat tot beginsel heeft de meest volledige onafhankelijkheid tegenover de godsdienstige overleveringen, maar tevens eene warme adhaesie aan het denkbeeld dat de godsdienst op zichzelf een integreerend deel is van de menschelijke natuur, dat zij gewettigd is in haar wezen, en dat hare geschiedenis, hoe

vol afdwalingen zij ook moge zijn, desniettemin de geschiedenis is der geleidelijke verheffing van den menschelijken geest tot eene steeds verhevener en zuiverder opvatting van haar voorwerp. Op dit standpunt voelt men zich door geen enkele overlevering bijzonder aan banden gelegd, zelfs niet door die, voor welke men eigenlijk de meeste sympathie zou gevoelen. Maar voor al die traditiën gevoelt men eene levendige belangstelling, en men spaart noch tijd, noch moeite om er de ontwikkeling van te bestudeeren en er den juisten zin van vast te stellen.

Is men eens op dit terrein, dan is het duidelijk dat men zich bijzonder aangetrokken voelt door de studie van die traditie, welke haar zegel heeft gedrukt op het ras, het werelddeel, het land, de geheele beschaving tot welke men behoort. Die overlevering is eene internationale, maar hare grondslagen, hare wortelen zijn onverbrekkelijk verbonden met de lotgevallen van een oud volk, waarvan wij gelukkig eene geheele literatuur bezitten, en — wat meer zegt — eene literatuur die geheel is doortrokken van een godsdienstigen geest, en geheel is samengesteld uit oorkonden, welke op de religieuse geschiedenis dezer natie betrekking hebben. Voor een man, die beziel is met de door ons onderstelde beginselen, is het dus van het grootste belang deze oorkonden van zeer nabij te bestudeeren, er met stalen vlijt de *procèdes* eener methodische kritiek op toe te passen, en, zoodra die nauwgezette arbeid is volbracht, er de historische ontwikkeling uit af te leiden van dien nationalen godsdienst, die de oorsprong is geweest van het godsdienstig universalisme.

Maar wordt de criticus hierdoor gedwongen zijne stem uit te brengen voor eene bepaalde oplossing, liever dan voor eene andere, van de quaestiën betreffende de authenticiteit, de dagteekening, de betrouwbaarheid van concrete of legendarische gebeurtenissen, van onderwezen leerstellingen, van verhaalde mirakelen? In geenem deele! Hoe meer hij zich

beijvert om de geschiedenis, met hare altijd samenhangende en elkander beheerschende feiten van de traditie los te maken, destemeer zal hij zorg dragen gaandeweg, met alle vrijheid van waardeering, maar tevens met den vasten wensch om zich slechts aan de objectieve waarheid gewonnen te geven, de kleine en groote feiten aan te teekenen, die tot steunpunten zullen dienen voor het historisch gebouw, dat hij wenscht op te trekken. Wat gaat het hem van te voren, op zijn standpunt, aan, of Mozes al of niet de boeken heeft geschreven, welke de traditie tot dezen doet opklimmen? Of de profet Jesaja in den tijd van Hiskia al de profetieën heeft geschreven, welke die overlevering op zijn naam stelt? Of de zoogenoemde Mozaïsche wet in haar tegenwoordig geheel eerst na den terugkeer uit de Babylonische ballingschap is geredigeerd, of wel reeds in den tijd der Richteren bestond? Waarom zouden de Kronijken niet in het belang van de priesteren de geschiedenis van Israel hebben gewijzigd in een zin, die in meer dan een opzicht verschilt van de in het boek Samuel en het boek der Koningen gegeven verhalen? Is het waar, is het een feit, dat Jona door een grooten visch is verzwolgen en drie dagen en drie nachten heeft doorgebracht in de ingewanden van het monster, of dat Jahveh eene bron heeft doen ontspringen uit een tand van het ezelskinnebakken, waarmede Simson zooveel Philistijnen versloeg? Is het door de teksten bevestigd, dat de kanonieke profeten niet slechts de toekomst in het algemeen met onfeilbare nauwkeurigheid hebben voorspeld, maar ook de bijzonderheden van de geboorte, het werk en het lijden van Jezus? Of wel, dat het strengste monotheïsme met onafgebroken draad opklimt tot in die ver verwijderde tijden, toen de aartsvader Abraham onder de eikenbosschen van Mamre de drie goddelijke wezens herbergde, die hem de geboorte van een zoon kwamen voorspellen en den ondergang van Sodom kwamen voorbereiden? Al deze vragen en de daarmede verwante zijn van later

zorg, of, juister gezegd, blijven buiten de taak, met welke de ware criticus zich heeft belast. Voor zijn voorbereidenden arbeid zijn zij onverschillig. Men moet eerst de teksten bestudeeren, de verschijnselen waarnemen, welke zij aanbieden, deze op natuurlijke wijze verklaren, van de traditie slechts een vingerwijzing naar den goeden weg of eene voorloopige suggestie vragen, die echter steeds voor herziening vatbaar blijft, en dan de feiten losmaken, voordat men tot eenige conclusie komt. Indien Mozes werkelijk den Pentateuch heeft samengesteld, indien Jesaja te Jerusaleem heeft geschreven juist alsof hij anderhalve eeuw later te Babylon had geleefd, indien de Abrahamiden van den beginne strenge monotheïsten zijn geweest, dan zullen wij zien wat wij hieruit moeten afleiden, wanneer wij de geschiedenis van Israël samenstellen. Maar bij voorbaat is de criticus, dien wij ons voorstellen, evenmin geneigd om dit alles te ontkennen als om het te bevestigen. De gedachte, die hem leidt, het doel, dat hij zich heeft voorgesteld, het belang, dat hem bestuurt, alles werkt mede om hem de meest strikte onpartijdigheid te doen inachtnemen. Het eenige wat men een hedendaagschen criticus moet vergeven, is, dat hij stellig niet in plumpe wonderen, in welke men de legende op honderd mijlen afstands bespeurt, een argument kan vinden ten gunste van de volkomen geloofwaardigheid der verhalen, in welke deze wonderen aan het nageslacht zijn overgebracht. Evenmin kan hij tot het bovennatuurlijke de toevlucht nemen, om de leemten van zijn betoog aan te vullen. Maar dat is niet zijne schuld. Het is de schuld der geschiedenis zelve, die haar ontslag neemt wanneer zij den natuurlijken en logischen samenhang der feiten door dergelijke inlasschingen verbreekt. De geschiedenis staat, uit haren aard, antipathiek tegenover het bovennatuurlijke. Daaraan kan men niets veranderen. Maar nog eens: de kritiek, die in volle vrijheid des geestes over de bronnen eener geschiedenis in Israël licht wil verspreiden, heeft bij

voorbaat geenerlei reden van voorkeur voor de stellingen, die der traditie gunstig of voor die, welke met haar in strijd zijn. Zij registreert, klassificeert en bestudeert haar materiaal. Eerst na al die bewerkingen stelt zij zich in dienst van de geschiedenis. Claude Bernard, de beroemde wegbereider der organische scheikunde, zeide schertsend: „Wanneer ik in mijn laboratorium werk, dan laat ik *Monsieur de l'Esprit* en *Madame la Matière* buiten.” De ware criticus der gewijde boeken moet hetzelfde doen voor *Madame la Tradition* en *Monsieur de Voltaire*. Is hij bezielde door een godsdienstig beginsel, dat zijn ijver verlevendigt zonder zijn oordeel aan banden te leggen, dan kan hij dit doen. Als hij Abraham Kuenen heet, dan doet hij dit werkelijk.

VI

Ik wensch deze waardeering van den arbeid en de methode van den voortreffelijken Leidschen hoogleeraar toe te lichten door een kort overzicht te geven van zijn denkbeelden over het profetisme, dat bijzonder merkwaardige element van de godsdienstige ontwikkeling van het volk van Israël.

Na op onwederlegbare wijze te hebben aangetoond, dat het dringend noodig is de alledaagsche begrippen over het wezen en de rol der Israëlitische profeten aan eene volledige herziening te onderwerpen, gaat Kuenen uit van het eveneens onbetwistbare feit, dat de profeten gedurende verscheiden eeuwen niet zoozeer eene kaste, als wel een beroep of een stand hebben gevormd. Zij waren eerst *zieners*, later *nabis* of „bezielde sprekers”, die in den beginne verschijnselen vertoonden van geestelijke overprikkeling en van extase, overeenkomende met die welke men bij de waarzeggers en de geïnspireerden van andere godsdiensten aantreft. Dikwijls vormden zij vereenigingen, bijvoorbeeld ten tijde van Samuel; toch waren er ook profeten die zich buiten deze vrijwillige

organisatie hielden en afzonderlijk optraden. Men zou zich zeer vergissen als men meende dat allen, die den naam van profeten aannamen en als zoodanig werden erkend, het in hunne beginselen en in hunne prediking eens waren, al zijn ook in Israël de eenigen wier gezag wordt erkend altijd de organen of de geïnspireerden van Jahveh. Allen althans be-
weerden, dat zij dit waren. Het onderscheid tusschen de *valsche* en de *ware* profeten hing alleen af van de meening der tijdgenooten. Wij zien, dat die profeten het met elkander oneens zijn. De wettelijke voorschriften, die hen betreffen, doen ons geenerlei criterium aan de hand, waardoor bij voorbaat de bedriegelijke profet van den waarachtigen kan worden onderscheiden.¹

De oudste profeten hebben niets geschreven, of men heeft hunne redenen althans niet op schrift bewaard. De schriftelijke redactie der profetische ontboezemingen, die de verzameling der profeten van het Oude Testament uitmaakt, was eene nieuwigheid, die uit gewijzigde omstandigheden te verklaren is. Eerst door die geschriften nauwgezet te bestudeeren, kunnen wij ons een juist denkbeeld maken van hetgeen het profetisme eigenlijk is geweest.

De profeten van het groote tijdperk, van de achtste tot de zesde eeuw voor onze jaartelling, waren kalmer en bezadigder dan hunne voorgangers, maar hadden van dezen toch meer dan één trek overgenomen. Zij stellen gaarne hun eigen persoon op den achtergrond, om Jahveh door hun mond te laten spreken in den eersten persoon, alsof de persoonlijkheid van den profet geheel opging in die van zijn God. De vervoering en het visioen zijn de meest voorkomende vormen voor de mededeelingen, welke zij van dien God hebben ontvangen, van wien zij slechts de organen zijn. Desniettemin kan men bemerken, dat deze extasen en visioenen langzamerhand hun realistisch karakter verliezen, om vormen van onderwijzing te worden of eene met beeldspraak omkleede

¹ Vg. *Deuter.* XIII, 1—5 en *Deuter.* XVIII, 9—22.

uiting hunner denkbeelden. Evenzoo gaat het met de voorspelling. De oorspronkelijke ziener was vóór alles een waarzegger, wien men geheimzinnige, uit bovennatuurlijke bron afkomstige kundigheden toeschreef, welke hem in staat stelden te zien, wat voor gewone oogen verborgen bleef: verloren voorwerpen, den afloop van eene onderneming, eene reis of eene ziekte, van een veldslag, in het algemeen van gebeurtenissen, die nog moesten plaats hebben. Deze voorwetenschap van de toekomst vindt men ook, ofschoon in gewijzigden vorm, in de reden der kanonieke profeten terug. Bij hen is niet meer, althans slechts uiterst zelden, sprake van de bijzondere, kleingeestige belangen, met welke de oorspronkelijke zieners zich moesten bezig houden. Het is vóór alle dingen de toekomst van hun volk, die hunne belangstelling wekt, en die toestand schijnt ten strengste bepaald door de verhouding tusschen het volk en zijn God Jahveh. De beginselen, waarvan zij allen uitgaan, zijn 1°. dat Israël geen anderen God dan Jahveh mag aanbidden; 2°. dat deze aanbidding moet bestaan in andere dingen dan uiterlijke plechtigheden, vrome werken, geregelde feesten enz. en dat zij moet samengaan met een reinen levenswandel, eene praktische rechtvaardigheid en met weldadigheid in overeenstemming met het karakter van dien God, die in de eerste plaats een heilig God is; 3°. dat Israël, naarmate het zich van deze aanbidding van den eenigen God en van deze zedelijke reinheid verwijdert, onvermijdelijk zware straffen treffen, daar zijn God, die souverain is van het heelal, de gebeurtenissen en de volkeren leidt om zich daarvan naar zijn goedvinden te bedienen als van even zoovele werktuigen zijner gerechtigheid en zijner wraak; 4°. dat desniettemin Gods bijzondere liefde voor zijn uitverkoren volk de waarborg is voor zijne toekomstige verheffing, en dat dit volk, wanneer het geheel of gedeeltelijk door beproeving zal zijn gelouterd, een tijdperk zal zien aanbreken van vrede, van geluk en van voor-

spoed, waarvan de beschrijving bij elken profeet weder eene andere kan zijn, maar die steeds tot voorwaarde heeft de voortaan onwankelbare getrouwheid der herboren natie en haren ijver om zich in haren wandel te schikken naar den heiligen wil van den heiligen God.

Uit die beginselen, wier ontwikkeling een verschillenden vorm heeft bij elken anderen profeet en naar gelang van de staatkundige of godsdienstige omstandigheden waarin deze leeft, laat zich een hoogst opmerkelijk streven afleiden naar het absolute monotheïsme en het godsdienstig spiritualisme. In dien zin zijn de profeten de ware aankondigers of voorloopers van het Evangelie.

Maar zooals men ziet, richten zich hunne gedachten, zonder te vervallen in de alledaagsche waarzeggerij der oude zieners, bij voorkeur op de toekomst van hun volk en dus ook van hen, die in vroegeren of lateren tijd zijne naburen of zijne vijanden waren.

Zij worden er derhalve dikwijls toe gebracht, te spreken van de toekomst, zooals zij zich die, in overeenstemming met hunne beginselen, voorstellen. Daar in hunne oogen de voor het volk Israël weggelegde bestemming de spil en het doel is van Gods wereldbestuur, gebeurt het hun menigmaal de toekomst te beschrijven van de volkeren, die tot Israël nu eens in vredelievende, dan weder in vijandige betrekkingen hebben gestaan. In de eerste plaats komen de naburen in aanmerking: de Philistijnen, de Edomieten, de Moabieten, de Ammonieten, de Syriërs, de Phoeniciërs; vervolgens de groote Aziatische rijken, onder welker juk Israel zich zal moeten bukken: de Assyriërs, de Chaldeeërs, de Perzen. Reeds hier bemerken wij, al laten wij aan de vaderlands-liefde en het geloof der profeten alle recht wedervaren, dat zij zich zeer dikwijls hebben vergist in hunne verwachtingen omtrent de voor deze volken bestemde naaste toekomst. Wij zeggen „naaste toekomst”, want de katastrophen of het lang-

zaam verval, waarin ten slotte de door hen gevloekte nationaliteiten te gronde gingen, kunnen niet worden beschouwd als eene ernstige bevestiging van hunne voorspellingen. Steeds verwachtten zij binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop de voltrekking der vreeselijke vonnissen, die hun door de absolute gerechtigheid schenen voorgeschreven te zijn. Hen, die verlangen te weten met welk eene kracht van betoog Kuenen aantoont, dat de voorspellingen der profeten niet zijn verwezenlijkt ten opzichte van de Philistijnen, de Assyriërs, Damascus, de overige hierboven genoemde volkeren ¹ en in het bijzonder Babylon, welks zeer aanstaande geheele verwoesting was voorspeld, moeten wij verwijzen naar de hoofdstukken van het werk *De Propheten en de Prophetie onder Israel*. Wie zal ons zeggen tot op welke hoogte de niet-ervulling der profetieën, die de „grootte stad” betroffen, nadat deze in de handen van den Perziër Cyrus was gevallen, een der groote oorzaken is geweest van de onbetwistbare koelheid, waarmede de groote meerderheid van het verbannen volk het bevrijdend decreet van den veroveraar ontving?

Ook over de toekomst van hun eigen volk hebben de profeten voorspellingen uitgesproken, die niet zijn verwezenlijkt. Er zijn er die, zooals Amos en Hosea, wel spreken over de wegvoering in ballingschap van Ephraïm, maar die van Juda volstrekt niet hebben voorzien. ² De terugkeer uit de ballingschap voldeed volstrekt niet aan de hooggespannen verwachtingen van hen, die haar hadden aangekondigd. Ephraïm is nooit uit het land der ballingschap teruggekeerd om zich met Juda te vereenigen en daarmede voor de toekomst slechts één enkel volk ³ uittemaken. Israëls toekomst is bij de profeten vóór de ballingschap nauw verbonden met de persoon en de heerschappij van een nog te verwachten afstammeling

¹ Hoofdst. V. *De onvervulde voorzeggingen*, blz. 118—171.

² *Ibid.* Hoofdstuk VI, blz. 175—186.

³ *Ibid.* Hoofdstuk VII, blz. 228—234.

van David; bij hen, die na de ballingschap profeteeren, maakt dit vooruitzicht plaats voor andere, in welke de persoonlijkheid uit David's geslacht met geen enkel woord wordt vermeld. ¹ Dezelfde afwijkingen bemerkt men in de voorstellingen, die de profeten zich maken omtrent den toestand van geluk en macht, die aan het herboren volk Israel na al zijne beproevingen zal zijn beschoren. Geen hunner denkt aan eene tweede verstrooiing, die eens zal volgen op den terugkeer der Israelieten naar het beloofde land. De auteur van het boek Daniël, de laatste der profeten-schrijvers van den Canon, heeft evenals zijne voorgangers edele, maar niet te verwezenlijken illusiën gekoesterd omtrent de naaste toekomst zijner landgenooten. ²

Het is overbodig hieraan toe te voegen, dat de voorspelling van bijzondere gebeurtenissen betreffende de evangelische periode, de geboorte, de loopbaan, den dood en de opstanding van Jezus, nooit hebben bestaan dan in de verbeelding van hen, die in een tijdperk levende waarin de historische en werkelijke beteekenis der profetieën geheel was vergeten, waarin haar tekst den indruk maakte van eene reeks orakelen zonder concreten samenhang met hun tijd en diens behoeften, zich hebben uitgesloofd om bovennatuurlijke voorspellingen te vinden in uit hun verband en hunne onmiddellijke beteekenis losgemaakte zinsneden, in vage overeenkomsten en dikwijls zelfs in volkomen onjuiste verklaringen. Wij kunnen ons bepalen tot de verwijzing naar één enkelen, welbekenden tekst, Jesaja VII: 14, waarin men langen tijd de voorspelling heeft gezien, dat de Christus zou worden geboren uit eene maagd, doch die eene dergelijke opvatting — en dan nog op zeer gedwongen wijze — slechts toelaat in de overzetting der Zeventig.

Moeten wij daarom in de profeten van Israël slechts vizioenen-droomers zien, aan welke de geschiedenis telkens een *démenti*

¹ *Ibid.* blz. 305—320.

² *Ibid.* blz. 234—261.

geeft? Zal hunne wijze om zich de toekomst voor te stellen, eene wijze, die geheel is ontleend aan het denkbeeld, dat zij zich maken van Gods vergeldende gerechtigheid en die dus onderhevig is aan dezelfde kritiek, aan dezelfde tegenpraak, welke dat denkbeeld zelf bestrijdt, voor ons alle waarde ontnemen aan hun onderwijs en aan hunne geestelijke taak? Dit zou slechts het geval kunnen zijn bij oppervlakkige geesten, die miskennen hoeveel verhevens, hoeveel vooruitstrevends, hoeveel diep en zuiver godsdienstigs hun onderwijs bevat. De profeten moeten worden gerekend tot de groote bevorderaars van den godsdienstigen vooruitgang, niet slechts van hun volk, maar ook van de menschheid. „Hunne bijdrage is het ethische monotheïsme. Heiligheid, gerechtigheid, barmhartigheid, waren het wezen zelf van den God der profeten. En — wat wij vooral niet uit het oog moeten verliezen — wat zij zelve bezaten en ook in anderen wekken konden, was *godsdienst*, geen bespiegeling, maar levenswaarheid. De invloed der wijsbegeerte zou altijd meer negatief geweest zijn, zij heeft het polytheïsme ondermijnd, maar althans niet bewezen, dat zij op de puinhoopen daarvan iets beters kon stichten. Dat betere was door het Israëlitische prophetisme voortgebracht, door Jezus, den grootste der profeten, voltooid. Omdat het godsdienst was, kon, ja moest het ook ingang vinden en volkseigendom worden. Omdat het de uitdrukking is van eigen zedelijk-godsdienstige ervaring, blijft het zijne waarde behouden, hoe ook de kennis van de wereld en hare wetten zich uitbreide. De prophetische opvatting van Jahve's raad moge lijden aan beperktheid en particularisme, in beginsel is zij zuiver. Elke, ook de meest reine en verheven beschrijving van Gods zedelijke wereldorde is de uitvoering, op breede schaal, van het door hem ontworpen bestek”.¹

¹ *Ibid.* Hoofdstuk XV, blz. 365, 367—368.

In dit merkwaardige fragment, dat zulk een goed *résumé* geeft van de theorie der duurzame waarde van Israëls profetisme, zooals die uit de werken van den Leidschen hoogleeraar te voorschijn treedt, zien wij het religieuze standpunt bevestigd, dat de moderne school kenmerkt, en dat bestaat in het in de plaats stellen der historische ontwikkeling voor het dogmatisch gezag. Indien wij allen, die in zekeren zin discipelen van Kant zijn, 'dat wil zeggen, die overtuigd zijn van de suprematie der zedelijke orde over de organismen van verschillenden aard, welke men in het heelal kan onderscheiden, aan den godsdienst in het algemeen die eereplaats blijven toewijzen, waarop hij, indien hij geen afstand zal doen van den hem toekomenden rang, in het menschelijk leven aanspraak moet maken, dan geschiedt dit onder voorwaarde, dat wij als criterium van onze schatting der godsdiensten de meer of minder innige versmelting, de meer of minder volledige doordringing nemen van godsdienst en zedelijkheid. Derhalve bestaan de hoogere aanspraken van de mannen, die met woord en daad hebben bijgedragen tot de godsdienstige ontwikkeling der menschheid, in den vooruitgang dien zij aan deze wederkeerige versmelting en doordringing hebben medegedeeld, zonder weglating of verminking van een dezer beide termen, van een dezer beide factoren, den godsdienst en de zedelijkheid, die zoolang aan elkander vreemd zijn geweest en die ook thans nog bij de meest beschaafde rassen gedeeltelijk tegenover elkander staan. Uit dit oogpunt beschouwd mogen de profeten van Israël, niettegenstaande de beperktheid van hunne beginselen en van hunnen gezichteinder, worden gerekend tot de blijvende leermeesters der godsdienstige menschheid; zij zijn, zooals Kuenen zegt, die superioriteit daaraan verschuldigd, dat hun onderwijs geen theorie is geweest, maar een levend feit, dat zelf het leven, eene vruchtbare werkelijkheid mededeelde, kortom een godsdienst.

VII

Eene dergelijke volledige omkeering in de traditioneele opvatting heeft de kritiek van Kuenen tot stand gebracht ten opzichte van het andere groote element van het Judaïsme, dat men onder den algemeen naam van *de Wet* aanduidt. Onze lezers weten, dat men de gansche onderwijzing van den godsdienst van Israël gedurende de eeuwen, die aan het Evangelie zijn voorafgegaan, samenvatte in de uitdrukking *de Wet en de Profeten*. Veel meer dan de Wet hebben de profeten de geesten ontvankelijk gemaakt voor de evangelische denkbeelden; indien aan den anderen kant het tot den toestand van volksgodsdienst overgegene Judaïsme de onmisbare wieg, of, juister gezegd, de voortbrengende smeltkroes voor het Evangelie is geweest, dan moet men wel erkennen, dat de ritueele, priesterlijke, burgerlijke en reeds sterk van zedelijkheid doordrongen Wet, na den terugkeer uit de ballingschap, het cement is geweest, dat de verspreide en weinig samenhangende elementen eener door vreeselijke slagen verbrijzelde nationaliteit met eene bijna onwankelbare stevigheid heeft vereenigd en samengevoegd, zoodat zij eene nationale eenheid vormden, sterker dan de nieuwe verdeeldheden, door den oorlog en de politiek veroorzaakt. Ten tijde van Jezus bestond er een Joodsche volk, met zijn monotheïstischen godsdienst, zijn bijzonderen eeredienst, zijne ingewortelde gewoonten, onaantastbaar in zijne nationale individualiteit, en het had dit verbazend weerstandsvermogen hoofdzakelijk te danken aan zijne Wet, als een homogeen geheel genomen, beschouwd als opklimmende tot zijn eersten wetgever Mozes, eene wet, waarvan de talrijke voorschriften het openbaar en het bijzonder leven beheerschten van de geboorte tot den dood.

Dientengevolge vormden de zoogenoemde boeken van Mozes

of de Pentateuch, naast, en in zeker opzicht zelfs boven de profeten, de tweede zuil van het gebouw. De Christelijke kerk nam, op dit punt evenals op zoovele andere, gewillig de Joodsche overlevering aan, en na, in het bijzonder in de Paulinische school, een beslissend vonnis te hebben geveld over de waarde der Joodsche wet, openbaarde zich het streven om daaraan in beginsel weder naderbij te komen en om voor de ontegenzeggelijk verouderde bepalingen nieuwe van gelijke strekking in de plaats te stellen, veeleer dan te volharden in eene radicale oppositie tegen de grondgedachte van deze wet. Vandaar de zeer bijzondere belangstelling van de Christelijke theologie in deze wet van Israel, welke de Paulinische leer als niet langer voor toepassing vatbaar had veroordeeld. En daar verder deze wet vervat was in de boeken, die den oorsprong verhaalden van de wereld en de menscheid en de eerste betrekkingen van de Godheid tot hen, aan wie zij het eerst haren hoogen wil te kennen gaf, waren de Christelijke doctoren niet minder begeerig dan de Joodsche rabbijnen om van nabij de wetgeving te bestudeeren, die doorging voor door God zelf aan Mozes voorgeschreven, eerst op de hoogten van den Sinai en ten laatste in het gezicht der vallei van den Jordaan.

Een werkelijk „keerpunt” in de geschiedenis van den bijbel was het tijdperk, waarin Spinoza en Richard Simon, een tastbaren wetenschappelijken vorm gevend aan vermoedens en zelfs aan formeelè verklaringen, die in het langdurig verloop der eeuwen waren verspreid, aantoonen, dat de Pentateuch niet door Mozes kon zijn geschreven en het onloochenbaar karakter droeg van eene compilatie van ettelijke oorkonden van verschillenden oorsprong. Dit was het uitgangspunt eener onafzienbare reeks van onderzoekingen, bij welke de verbeelding en de voorliefde voor onderstellingen, gelijken tred hielden met studiën, die groote inspanning ver-

eischten. De negatieve stelling — Mozes is niet de schrijver van den Pentateuch en deze verzameling is niet van ééne zelfde hand afkomstig — was veel gemakkelijker te bewijzen, dan die, welke het aantal, de grenzen, de verschillende data vaststelde van de in deze vijf boeken vereenigde oorkonden. In dezen moeievollen arbeid kwam men zelfs tot de erkenning, dat het boek Josua in niets essentieels van de vijf voorgaande boeken verschilde, en sedert dien tijd spreekt men in de bijbelsche wetenschap over den *Hexateuch*, gelijk men vroeger over den *Pentateuch* sprak.

Richard Simon had bijzonderen nadruk gelegd op het onderscheid, dat men moest maken tusschen de fragmenten, in welke de naam van God *Elohim* en die, waarin hij *Jahveh* (Jehovah) is. De opmerking was in den grond juist, maar in hare toepassingen moest zij nog nauwkeuriger bepaald en aangevuld worden. De Wet zelve, vermengd met of vastgeknoopt aan historische verhalen, was door de eerste *critici* in hare bijzonderheden weinig bestudeerd. Men moest ten slotte wel bemerken, dat zij, evenals die verhalen, den stempel droeg van verschillende schrijvers en verschillende dagteekeningen, dat men haar kon vergelijken met eene uit opvolgende lagen bestaande geologische formatie, dat zij in hare grondbepalingen nog onbekend was in het tijdperk der Richteren en in dat der eerste Koningen. Ook hier was weder het bewijs gemakkelijk, maar de wederopbouw niet. Wij kunnen de talrijke voorgestelde systemen niet eens met name opsommen. Aan Kuenen zelf is die opbouw, niettegenstaande zijn doorzicht en zijne helderheid van geest, niet dadelijk gelukt; maar met zijne volmaakte loyaliteit heeft hij erkend, dat hij in zijne eerste werken ten deele een verkeerden weg heeft ingeslagen. Met moed begon hij zijne nauwgezette onderzoekingen opnieuw, en vereenigde zich toen met het systeem, voorgesteld door den Straatsburger hoogleeraar Reuss, dat

eveneens was aangenomen door den geleerden Hebraïcus J. Wellhausen, die met de beide eerstgenoemden de eer deelt van voorganger te zijn in de Hebreeuwsche studiën van onzen tijd.

Het uitgangspunt van het stelsel, dat tegenwoordig algemeen wordt aangenomen en dat het definitieve schijnt te zullen blijven, is, dat Deuteronomium, die „tweede wet”, die volgens de overlevering door Mozes zou zijn uitgevaardigd toen de Israëlieten op het punt stonden Kanaän binnen te trekken, met uitzondering van enkele fragmenten, die op eene latere dagteekening wijzen, de reproductie is van het wetboek, dat volgens het tweede boek der Koningen ten tijde van koning Josia in den tempel van Jerusalem werd gevonden en welks voorschriften, tot dusver — en om begrijpelijke redenen — niet in acht genomen, de uitwerking hadden eener schrikwekkende bewijsvoering van de ontrouw en de tekortkomingen, waaraan het volk van Juda zich sedert langen tijd had schuldig gemaakt. Het nauwkeurig samenvallen dezer voorschriften met den politieken en godsdienstigen toestand van het volk op dit tijdstip, en met de eischen der Jahvistische partij, die zich eindelijk rekenschap gaf van hetgeen het succes, dat zij af en toe behaalde, belette meer dan een kortstondige triomf te zijn, verheft deze onderstelling tot de hoogte der zekerheid. Men heeft dus een datum voor dit belangrijk gedeelte van de Wet.

Thans bleef echter de vraag over, of de andere groepen van wetten van vroeger of later dagteekening waren. Eene nauwkeurige studie van deze groepen leidt gemakkelijk tot het besluit, dat het samenstel der afzonderlijke, doch een duidelijk geheel vormende wetten, die men van Exodus XX, 33 tot het slot van Exodus XXIII vermeld vindt, den oudsten codex uitmaakt, die vóór dien van Deuteronomium is geredigeerd en den bijzonderen naam draagt van het Boek des Verbonds (Ex. XXIV, 7).

Daarentegen is de veel vollediger en uitgewerkter wetgeving, die in een historische lijst is gevat, en in Exodus, Leviticus, Numeri en Josua wordt voortgezet, in welke men ook nog omwerkingen en bijvoegingen kan aantoonen van later dagteekening dan de oorspronkelijke redactie, stellig minder oud dan Deuteronomium. Men bemerkt dit, wanneer men den daarin onderstelden toestand, de aan de priesters toegekende rechten, het voorgeschreven ritueel, vergelijkt met den inhoud van het Boek des Verbonds en van Deuteronomium. Het zou ons te eenenmale onmogelijk zijn, in dit bestek de ontelbare opmerkingen te resumeeren, waarop deze conclusie berust. Ook hier moeten wij hen, die niet terugdeinzen voor het vermoeiende, ofschoon zeer leerzame onderzoek der teksten, die betrekking hebben op het godsdienstig en burgerlijk recht van het oude Judea, naar Kuenen's *Inleiding* verwijzen.

Dit wetboek, volgens de nieuwe onderzoekingen het jongste, was vroeger door Kuenen zelf geplaatst in een tijdperk aan Deuteronomium voorafgaand en ongeveer samenvallend met de regeering van Salomo. Het is juister, als datum van eerste uitwerking de periode aan te wijzen van Ezra en Nehemia, dat wil zeggen, de vijfde eeuw vóór onze jaartelling. De laatste wijzigingen en toevoegingen, die dit wetboek moet ondergaan, zijn in geen geval van later tijd dan de derde eeuw, daar het gecombineerd getuigenis van het boek der Kronieken, van den Samaritaanschen Pentateuch en van de Grieksche overzetting der Zeventig verbiedt een lateren datum aan te nemen.

Men zal gemakkelijk inzien, dat deze ontleding der Wet in hare samenstellende deelen eene overeenkomstige afscheiding vereischt van de historische verhalen, die moeten worden teruggebracht tot een aantal oorkonden van verschillende datum, nu eens op zeer handige, dan weer op zeer losse en soms naïeve wijze vereenigd door de definitieve redactie van den Pentateuch, of, zooals men tegenwoordig eigenlijk moet zeggen, van den Hexateuch.

Indien ik ten opzichte van dezen zooveel geduld en volharding eischenden, tegelijkertijd zoo drogen en zoo vruchtbaren arbeid, ééne bedenking mocht uitspreken, dan zou het misschien zijn, dat Kuenen, in de bij hem zoo strenge nauwgezetheid van den geleerde, zijn hartstochtelijk verlangen om volledig te zijn en voor geen enkel vraagstuk terug te deinzen een weinig te ver heeft uitgestrekt. Het komt mij voor, dat hij soms de subtiliteit zijner kritiek wat ver drijft, en dat men, zonder zich zelf van traagheid te moeten beschuldigen, wel eens moeite heeft om zijne verklaringen tot het einde te volgen. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze oude teksten, zoovele malen gecopiëerd, omgewerkt, nu eens versmolten en dan weder naast elkander geplaatst, ons steeds vraagstukken zullen stellen, welke oplossing aan al de scherpzinnigheid van de wereld niet zal gelukken. Dit neemt niet weg dat Kuenen en zijne medestanders er in geslaagd zijn een helder licht te verspreiden over de groote lijnen en de groote massa's van het samenstel, dat zoo lang aan iedere ontleding weerstand heeft geboden. Ik zal mij alleen veroorloven den wensch uit te spreken, dat hij den tijd moge vinden om zijne verwonderlijke helderheid toe te passen op het schrijven van een half-populair werk, in den geest van het door hem aan de profeten gewijde, maar dat dan Israëls Thora en de gewijde geschiedenis, waaraan zij verbonden is, tot onderwerp zou hebben. Dit zou een groote verlichting zijn voor hen, die hem niet kunnen volgen in zijne moeilijke nasporingen. Velen wachten alleen de verschijning van zulk een werk af om de overtuiging te verkrijgen, dat hij op het gebied der historische kritiek de Wet en de Profeten niet heeft afgeschaft, maar dat hij die heeft vervuld.

VIII

Wij zullen intusschen trachten, den niet ingewijden een denkbeeld te geven van hetgeen de historische kritiek van een boek van het Oude Testament wordt in de handen van een zoo krachtig en zoo volhardend ontginner.

Wij kiezen daarvoor een zeer kort, zeer oorspronkelijk en in zijn algemeene gegevens welbekend boek, dat echter in zijne strekking en zijne geheime bedoelingen zelden juist wordt opgevat: het boek Jona. ¹ Dit boek is vooral bekend door het vreemdsoortig mirakel, dat den profeet drie dagen en drie nachten in de ingewanden van een grooten visch liet doorbrengen; maar het is meer waard dan de reputatie, welke het aan dit wonder te danken heeft. Wij zullen ons hiervan dadelijk overtuigen.

In overeenstemming met de steeds door hem toegepaste methode, begint Kuenen met een nauwkeurig overzicht te geven van den inhoud van het boek. Jona (dat wil zeggen: de duif), de zoon van Amittai, heeft van Jahveh bevel ontvangen om aan Ninevé, de groote stad, hare ongerechtigheden te gaan verwijten. Weinig geneigd om deze zending te vervullen, maakt hij zich op om te vluchten van voor het aangezicht van Jahveh, door zich te Jafó (Joppe) in te schepen op een vaartuig, dat naar Tarsis, dus naar het verre Westen, is bestemd. Een hevige storm verheft zich, de beangste zeevlieden werpen het lot om te weten om wiens wil hun dit kwaad overkomt. Het lot wijst Jona aan, en deze bekent hun zijne afkomst, zijn geloof in Jahveh en de overtreding, waaraan hij zich heeft schuldig gemaakt. Men werpt hem in het water, de zee komt tot bedaren en de bemanning betuigt

1 Vg. *Historisch-Crit. Onderzoek*, IIe deel. § 85, p. 432. (Tweede uitgave.).

aan Jahveh haren dank door een offer en geloften. (Hoofdst. I).

Jahveh echter had een grooten visch beschikt om Jona in te slikken zoodra hij aan de golven werd overgeleverd en Jona was in het ingewand van den visch drie dagen en drie nachten. Daar richtte Jona een lofzang tot Jahveh om dezen te danken voor zijne redding van een dood, die onvermijdelijk scheen. (Hoofdst. II).

Daarop ontving Jona opnieuw het bevel om zich naar Ninevé te begeven en den bewoners te verkondigen, dat de stad binnen veertig dagen zou worden verwoest. Hij had drie dagen noodig om de stad geheel te doorloopen, zoo groot was zij. De bewoners ontvingen door de prediking van den Hebreuwschen profeet een heilzamen schrik, en de koning, op zijne beurt gewaarschuwd, schreef een algemeen vasten uit, dat zich ook tot de dieren zou uitstrekken, en openbare smeekgebeden, zoodat God op zijn eerste besluit terug kwam en hun genade schonk. (Hoofdst. III).

Dit verdroot Jona, die murmureerde voor Jahveh, zeggende, dat, indien hij weerspanning was geweest, hij zoo gehandeld had omdat hij wel wist, dat God groot was van goedertierenheid en berouw hebbende over het kwaad, waarmede hij zijne tegenstanders bedreigde. Hij, Jona, wilde na eene dergelijke belediging liever sterven. „Is uw toorn billijk ontstoken?” — vroeg hem Jahveh, hem verder aan zijne overpeinzingen overlatende. Jona nu ging de stad uit en maakte zich een hut, om van daar te zien wat er van de stad zou worden. Jahveh deed op wonderdadige wijze een ricinus-boom opwassen, waarvan de schaduw den vertoornden profeet verkwikte. Maar den volgenden dag stak een worm, door Jahveh gezonden, den wonderboom, zoodat hij dadelijk verdorde. Jona, meer dan ooit vertoornd omdat de zon stak op zijn hoofd, zoodat hij aamechtig werd, beklaagde zich bitter. En Jahveh bracht hem toen aan het verstand, dat, indien hij

zooveel spijt gevoelde over een ricinusboom, dien hij niet had geplant, die in één nacht werd en in één nacht verging, hij ook moest inzien, waarom Jahveh medelijden moest hebben met de groote stad, waarin meer dan honderdtwintigduizend onnoozelen (kleine kinderen) waren, die geen onderscheid kenden tusschen hunne rechterhand en hunne linkerhand, en daarenboven veel vee, dat geen schuld had aan de misdaden der inwoners. (Hoofdst. IV).

Wat moet men denken van dit zonderling verhaal? ¹

Men moet vooreerst de voldoening constateeren, welke de schrijver vindt in het aantoonen dat vreemde zeelieden, die elk hun eigen God hebben (I, 5), de godheid en de macht van Jahveh moeten erkennen. Evenzoo zal het gaan met de Ninevieten, zoo zelfs, dat ook de dieren, in welke de schrijver een zeer bijzonder belang blijkt te stellen (III, 7, 8, IV, 11), moeten deelnemen aan de door den koning voorgeschreven verootmoedigingsvasten. De bijzonderheden over de grootte en de bevolking van Ninevé, welke men volgens het aantal der (IV, 11) opgegeven kinderen op meer dan 600.000 zielen moet schatten, zijn eveneens zeer karakteristiek.

Jona ben Amittai is een historisch persoon, een profet uit den tijd van Jerobeam II, en er is van hem sprake in

¹ Kuenen, in dezen het voorbeeld volgend, vooral door Duitsche geleerden gegeven, verdeelt zijne kritiek geregeld in twee deelen. Het eerste geeft in samengedrongen vorm de *résumés*, de stellingen of de denkbeelden, die hij voorstelt: het andere knoopt zich vast aan cijfers, die in het eerste deel zijn verspreid. In dit tweede deel ontwikkelt, bewijst en discuteert hij de beweringen, welke hij in het eerste deel in kategorischen vorm heeft opgesteld. Deze methode heeft zeker veel, wat in haar voordeel pleit. Zij heeft echter het nadeel, dat zij de geregelde lectuur vrij vermoeiend maakt, omdat zij de aandacht verdeelt en dikwijls den draad der uiteenzettingen en der bewijsvoeringen uit het oog doet verliezen. Men zal begrijpen, dat wij in dit kort overzicht geene poging doen om ons aan deze methode te houden.

II Koningen XIV : 25. Maar dit bewijst volstrekt niet het historisch karakter van het verhaal waarmede wij hier te doen hebben. Te vergeefs hebben, zelfs nog in onze dagen, geleerden zooals Haevernick, Delitzsch, Naegelbach enz., ijverige verdedigers der rechtzinnige overleveringen, getracht de werkelijkheid der vermelde feiten te handhaven, en zelfs den profeet uit de dagen van Jerobeam, dus uit de 9de eeuw voor Christus, willen aanwijzen als den schrijver van het kleine boek, die nergens op die hoedanigheid aanspraak maakt. Noch de taal, die niet zoo oud is, noch de aard van het verhaal, dat zwijgt over bijzonderheden welke een ooggetuige zeker zou hebben opgemerkt, wettigen deze meening. Over Ninevé wordt (III, 3) in het verleden gesproken, als over eene niet meer bestaande stad, die echter de herinnering heeft nagelaten van eene buitengewone grootte en volkrijkheid, hetgeen overigens door de geschiedenis is bevestigd. De toespeling, welke Jezus (Matth. XII, 39—41) maakt op „het teeken van Jona”, staat in geenerlei verband met de werkelijkheid der verhaalde gebeurtenis. Dit „teeken van Jona” was, indien men den bedoelden tekst en de parallelplaats Lukas XI, 29—32 van naderbij beschouwt, niet het verblijf van Jona in de ingewanden van den visch, maar zijne prediking of zijn persoon.

Overwegen wij thans de volgende opmerkingen. Vooreerst: het is onaannemelijk, dat aan een Israelitisch profeet eene zending naar Ninevé is gegeven en dat de bevolking van deze reuzenstad in een enkelen dag is bekeerd. Ten tweede: de wijze, waarop Jahveh zich aan Jona heeft geopenbaard is zeer verschillend van die welke ons is aangewezen door de historische studie van het profetisme, waarin men nooit iets bemerkt van deze voorgezette worsteling tusschen God en den profeet, dien hij tot zijn werktuig maakt. Ten derde: de lofsang van Jona (II, 3—10) is volstrekt niet in overeenstemming

met den voorgestelden toestand; hij is het danklied van een aan de woede der golven ontkomen schipbreukeling, die, weder op het vaste land gekomen, zich met dankbaarheid kwijt van de door hem in het oogenblik des gevaars gedane gelofte. Eindelijk worden zelfs de meest besliste supranaturalisten in verlegenheid gebracht door de reeks van mirakelen, het een al vreemder dan het ander, die in dit kleine boek zijn opeengestapeld. Dit alles, gevoegd bij de wijze waarop de feiten worden medegedeeld, wettigt de onderstelling, dat de schrijver geen historisch verhaal, maar een didaktisch geschrift heeft willen samenstellen.

De psalm of lofzang van Jona, die in meer dan een opzicht overeenkomst vertoont met andere godsdienstige gedichten van Israël, heeft niet, zooals Bunsen beweerde, de stof geleverd voor het verhaal zelf. De beteekenis, die in dit fragment aan den Tempel wordt toegekend, laat niet toe het toe te schrijven aan een Ephraïmitisch profeet van de negende eeuw. Deze lofzang van een geredden schipbreukeling moet op zich zelf hebben bestaan in de eene of andere verzameling, waaraan de schrijver van het boek Jona hem heeft ontleend, om hem, zonder zich veel te bekommeren om de waarschijnlijkheid, aan zijn boek toe te voegen. Wellicht was dit fragment, bekend onder den naam van „den lofzang van Jona”, van den werkelijken profeet, maar de samenstelling van het stuk verplaatst ons veeleer naar de tijden, die op de Babylonische ballingschap volgden.

Ten slotte dient te worden opgemerkt, dat ons niets wordt medegedeeld omtrent den terugkeer van Jona naar het land van Israël, en evenmin iets omtrent hetgeen hij dacht over de vaderlijke les, die hij van zijn God had ontvangen. Ongetwijfeld heeft de schrijver gemeend, het doel, dat hij zich had voorgesteld, reeds te hebben bereikt, toen hij zijn verhaal zoo plotseling liet eindigen.

Dit doel, dat klaarblijkelijk didactisch is en in Hoofdstuk IV vs. 2 wordt uitgesproken, is, aan te toonen, dat Jahveh, tengevolge van zijne goedertierendheid die alle menschen omvat, genade schenkt aan hen, die zich met berouw over het door hen bedreven kwaad tot hem wenden, en dat hij de straf, waarmede hij hen bedreigd had, intrekt, wanneer zij zich bekeeren. De zeelieden, Jona zelf, eindelijk de Ninevieten zijn het bewijs daarvan. De schrijver van het boek onderwijst een zeer duidelijk uitgesproken universalisme, en daardoor onderscheidt hij zich op voordeelige wijze van den algemeenen geest des Ouden Testaments. Het is zeer waarschijnlijk, dat hij tot de ontwikkeling van deze gedachte werd geleid door oppositie tegen de Joden van zijn tijd, die zich verwonderden, dat zoovele profetieën, gericht tegen de heidensche volkeren, en in het bijzonder tegen Babylon, onvervuld waren gebleven. In de periode tusschen de vijfde en derde eeuw vóór onze jaartelling was deze stemming even veelvuldig als natuurlijk.

Inderdaad moest het behoud van Babylon en de voortdoring van zijn voorspoed, nadat Cyrus het had veroverd, een steen des aanstoots zijn voor de Joden, die zulke hartstochtelijke verwachtingen hadden gegrond op de letterlijke vervulling der profetieën betreffende de vervloekte stad. (Vg. Maleachi II, 17 en III, 13—15.) Het was dus van groot belang den in hun geloof geschokten aanbidders van Jahveh te leeren, dat zijne wijsheid en goedheid hem, in haren geheimen raad, barmhartige besluiten konden doen nemen, die aan de menschen onbekend waren, en die hen spaarden, welke hij vroeger door den mond zijner profeten had bedreigd. ¹

¹ Mag ik hierbij voegen, wat, volgens mij, óók nog uit dit origineele stuk schijnt te kunnen worden afgeleid? De schrijver gelooft klaarblijkelijk aan de goddelijke zending der profeten. Jona is met alle recht en zeer stellig profeet; hij heeft eene opdracht van God ontvangen en zegt hetgeen God zelf hem in den mond heeft gelegd. Maar zijn zedelijk karakter

Het is zeer wel mogelijk, dat de schrijver van het boek Jona een goed deel van zijn verhaal aan de volksoverlevering heeft ontleend. Maar wat ook Bunsen hierover hebbe gezegd, men kan geen scheiding maken tusschen hetgeen uit deze bron afkomstig kan zijn, en hetgeen de auteur er uit zich zelf heeft bijgevoegd. De mythen der Grieken en der Chaldeeërs (de bevrijding van Andromeda door Perseus; de bevrijding van Hesione door Herakles, die — doch slechts volgens eene zeer recente lezing — in den buik van een zeemonster zou zijn binnengedrongen en daar drie dagen zou hebben doorgebracht; de Chaldeeuwse mythe van Oannes, den god der openbaring, die half mensch, half visch was) hebben feitelijk met het boek Jona niets anders gemeen, dan de vermelding van een wonder, waarbij een groot zeedier te pas komt, en verschillen daarvan geheel wat de bedoeling, den loop en de bijzonderheden van het verhaal betreft. Zoo brengt men ook de meest onvereenigbare zaken met elkaar te zamen, wanneer men eenig verband zoekt tusschen Jona, omdat zijn naam „duif” beteekent, en Semiramis, de Assyrische, die ook een duif was, en die, volgens de mythe van Askalon, geboren werd uit eene in een visch veranderde godin (hypothese van Herzfeld). Ondersteld, dat onze schrijver van deze mythen heeft hooren spreken, dan hebben zij hem toch niets wezenlijks

wordt onder allesbehalve gunstige kleuren afgeschilderd. Hij is slecht van humeur, sceptisch, onmenscheijk, weerspannig aan Gods wil. Onderstelt dit niet, dat de schrijver juist voornemens is geweest, de aandacht zijner lezers te vestigen op het onderscheid, dat men moest maken tusschen de door de vroegere profeten verkondigde boodschappen en hunne eigene personen, die zich niet altijd door bijzonder lofwaardig gedrag onderscheidden? De profet Jona is volstrekt geen „heilig man”; kon men daarom niet op hem, evenals op velen van hen, die de profetische zending hadden vervuld, in den geest en in de taal van hunnen tijd toepassen hetgeen wij thans in moderne taal zeggen, wanneer wij beweren dat de zondeloosheid de onmisbare voorwaarde is voor de onfeilbaarheid?

geleerd. Zijn godsdienstig standpunt is daarvan geheel verschillend. Zijn werk is zuiver Joodsch, en indien hij eenige minder wezenlijke deelen van zijn verhaal van elders heeft ontleend, dan heeft hij zich die toch zoo toegeëigend, dat zij zijn persoonlijke zaak, zijn eigendom zijn geworden.

Dezelfde niet ontvankelijk verklaring moet worden ingebracht tegen de hypothese van W. Boehme, die in het kleine boek de sporen van meer dan één schrijver meende te vinden. De leidende gedachte is van het begin tot het einde dezelfde en de mogelijke onhandigheden van den schrijver bewijzen geenszins, dat verschillende handen hebben medegewerkt tot de vervaardiging van een geschrift, dat zoo kort is en zoo duidelijk den stempel draagt van ééne enkele individualiteit.

IX

Dit overzicht van den kritischen arbeid van Kuenen zal, ofschoon wij, om onze lezers te sparen, onmeedoogenloos den ganschen geleerden toestel van verwijzingen en aanhalingen en een aantal technische détails hebben weggekapt, voldoende zijn om hun een denkbeeld te geven van het vrije, het ernstige, het tot in de kleinste bijzonderheden nauwgezette in zijne kritiek van het Oude Testament. Het is duidelijk dat zulk eene wijze van behandeling, toegepast op boeken van meer belang en grooter omvang dan het boek Jona, noodzakelijk heeft moeten medewerken en dringen tot eene doorlopende omwerking der geschiedenis van het volk Israël, en derhalve ook van den godsdienst, van welke dit volk in de menscheid de drager is geweest.

Zegt men, zooals somtijds wordt beweerd, dat aan de gewijde geschiedenis door deze secularisatie haar waarde en hare bekoring zijn ontnomen, dan bedriegt men zich te eenen male omtrent de eischen van den modernen geest. Wij zouden

veeleer zeggen, dat, indien het onmogelijk ware geweest, deze geschiedenis terug te brengen tot de voorwaarden eener evolutie, overeenkomstig met de voorwaarden en den aard van den menschelijken geest, dit het signaal zou zijn geweest voor hare steeds vollediger verwaarloozing, in dien zin dat men haar niet meer zou hebben bestudeerd. Wij zijn kinderen van onzen tijd. Wij kunnen tegenwoordig geen geschiedenis meer maken met eene macht van opeengestapelde mirakelen, en daar, waar wij niet in staat zijn aan te toonen, hoe zich de wassende kiemen op natuurlijke wijze ontwikkelen tot de volledige, bloeiende plant, verliezen wij den lust om ons daarmede bezig te houden.

Het is waar dat deze herleiding der gewijde geschiedenis tot den gemeenschappelijken maatstaf van alle geschiedenissen gepaard gaat met eene evenwijdige verandering van het begrip der openbaring. Voor de wonderbaarlijke en werktuigelijke openbaring, beperkt binnen de enge grenzen van een klein volk en de intelligentie van enkele tot dit volk behoorende personen, heeft zich het denkbeeld van de ontwikkeling in de plaats gesteld, die op zich zelve eene openbaring is, het denkbeeld van de religieuse idee in de menscheid. Men moet er zich dus op voorbereiden, dat de beginselen uiterst laag bij den grond en zelfs grof zijn, en aantekening houden van de achtereenvolgende fasen dier evolutie, welke, volgens ons, van eene goddelijke kiem uitgaat om tot een eveneens goddelijk einde te leiden. De geschiedenis alleen kan ons zeggen, waar, hoe, onder welke voorwaarden, tengevolge van welke drijfveeren zich de in het oog loopende en beslissende momenten in den groei van den boom des levens hebben geopenbaard. Van dit standpunt beschouwd, behouden het volk Israël en zijne geschiedenis hunne eereplaats, hunnen voorrang in de godsdienstige jaarboeken der menscheid.

En daarom kunnen wij niet te erkentelijk zijn aan hen, die, zooals onze beroemde vriend Kuenen, al de gaven van een uitgelezen geest en een onvergelykelijke werkkraft hebben gewijd aan het verspreiden van licht over zoovele duistere vraagstukken. Ik weet wel, dat op hen, die zelfs het goed recht van het godsdienstig beginsel ontkennen, zooveel inspanning den indruk zal maken van eene ontzagwekkende nutteloosheid. Het zal echter aan hen, die eene volkomen tegenovergestelde meening omtrent dit beginsel zijn toegedaan, geoorloofd zijn zulk een gevoelen niet te deelen. Wat hen betreft, die de verdwijning van de supranaturalistische geloofs-overtuigingen zouden betreuren, — wij kunnen hier niet met hen over dit ontwerp in discussie treden, maar wij meenen het recht te hebben hen te waarschuwen, door hun te zeggen, dat voortaan de geschiedenis van Israël of geschiedenis zal zijn, of niet zal zijn.

LECONTE DE LISLE

LECONTE DE LISLE.

Het is niet aantrekkelijk, over een impopulair dichter te spreken. Leconte de Lisle heeft in Frankrijk nauwelijks lezers, en daarbuiten kennen velen, voor wie Fransche poëzie een deel van hun leven is, nu nog niet meer dan zijn naam en de acht coupletten van *Midi*, dat voor zijn meesterstuk doorgaat, maar reeds dertig jaar geleden werd geschreven. Zijn portret, die oude rectorsskop, diepzinnig en gemoedelijk, meer geleerde dan dichter, vol rustigen, deftigen, opgeruimden eenvoud, heeft niet de ronde gedaan door de illustratiën, voordat de dichter, zes jaar geleden, Victor Hugo als lid der Académie opvolgde. Vergelijkt men de schaarsche edities van Leconte de Lisle's werken bij de wagnersvol die van ieder nieuw gedicht van Victor Hugo naar alle oorden der wereld geëxpediëerd werden, of bij de talloze uitgaven, goedkoop en weelderig, van Lamartine's poëzie, dan is men geneigd het goed recht der kritiek in twijfel te trekken, welke hem met deze twee minstens gelijkstelt. „Het lot zijner werken,” zegt Paul Bourget, „doet zien, welk een afgrond in onze dagen den smaak van het publiek omtrent litteratuur van den smaak der zuivere artisten scheidt.” „Zijn intransigente verzen”, zegt Jules Lemaitre, „dalen niet af tot de zwakheden en gewoonten der groote kudde, zij gaan niet mee met hare aandoeningen, zij wiegen of schokken haar niet.”

Maar is het aanlokkelijker een dichter te behandelen, wiens naam alleen reeds op de lippen des lezers geliefde klanken doet huppelen, of hem een kleurig visioen van gloed en grootschheid voortoovert, het genoeg, dat de studie van den impopulaireren zelf geeft, heeft iets van eene ontdekkingsreis vol verrassingen. „Evenals in de *Duizend-en-één-nacht* de herder slechts eenige voeten diep behoeft te graven,” — zegt Ximenès Doudan, de geestige huisonderwijzer der De Broglie's: — „om een feeënpaleis te vinden, is het zelfs in onzen banalen tijd voldoende, eenige voeten diep in eene bepaalde richting de spade te steken, om allerlei verborgen schatten te ontdekken; maar graven is noodig, want aan de oppervlakte der dingen is sinds lang niets moois meer te vinden.” In de poëzie zijn er, ten spijt van Doudan, eenigen, die, als Hugo, hun paleizen en steden en tempels en vestingen hoog voor ieders aangezicht gebouwd hebben, wier torenspitsen de wolken doorklieven en in wier toovertuinen de gansche wereld thuis is zonder ervan verzadigd te worden; toch is het een genot van eene andere en bijzondere soort, in de weinig bezochte schatkamers der onbekenden zijn weg te zoeken.

Leconte de Lisle's leven heeft niets van een roman. Hier geen Abruzzen en geen Spaansch infanten-instituut, geen trotsche ballingschap op eene rots in zee en geen straatbombardeement te Brussel, met een schreiend kleinkind op de knieën, zooals bij Victor Hugo. Alles is er burgerlijk en gewoon; het eenige wat aan zijn leven een weinig kleur geeft, is zijne geboorte onder de keerkringen, op het oude Fransche eiland Réunion. Marie Charles Leconte de Lisle werd er 22 October 1818 geboren; zijn vader was van Bretonsche, zijne moeder — de moeder van zulk een ernstigen dichter! — van Gasconsche afkomst, gelijk Alexandre Dumas fils in zijn *Discours de réception* ondeugend opmerkte.

In zijne jeugd maakte hij verscheidene reizen naar Frankrijk,

en vestigde zich daar voorgoed in 1847. Hij gaf er les zonder eenig opzien te baren; op zijne colleges werd niet gevochten. Van zijne werken werd geen notitie genomen; eenige gedichten, in de *Revue des Deux Mondes* toegelaten, trokken er alleen de aandacht der fijnproevers, en de uitgever Poulet-Malassis, die in 1858 zijne *Poèmes antiques* uitgaf, — eene zeer artistieke editie met een mooie ets voorzien, — maakte er slechte zaken mede. Zelfs is er in de geschiedenis zijner armoedige jaren in Frankrijk iets, dat de *purs* hem moeielijk vergeven kunnen. Leconte de Lisle was, evenals bijna alle letterkundigen van talent onder het Tweede Keizerrijk, republikein; toch nam hij in 1867 van den keizer een jaargeld van 3600 francs aan, waarvan het gemis hem in 1870 groote zorg baarde. Het was hem een wezenlijke dienst toen in 1872 François Coppée ontslag nam als onderbibliothecaris van het Luxembourg, op voorwaarde dat Leconte de Lisle er in zijne plaats benoemd zou worden. Men weet dat dit de wijze is, waarop de Fransche regeering aan letterkundigen van naam een zorgeloos bestaan, vrije woning, bediening enz. verzekert. Later werd Leconte de Lisle bibliothecaris van den Senaat, waar hij de letterkundigen Anatole France, schrijver van *Le crime de Sylvestre Bonnard*, en Louis Ratisbonne, den verteller der *Comédie enfantine*, tot collega's heeft. Hij is getrouwd, maar kinderloos, en op de eenvoudige Zaterdag-avond recepties in zijne vertrekken aan den Boulevard Saint-Michel helpt zijne vrouw hem de honneurs waarnemen. Zijn salon, gelijk Adolphe Racot dien teekent, is „klassiek” van eenvoud, palissander en grijs rips, administratieve fauteuils van groen trijp, met de ouderwetsche sfinxleuningen. Op den schoorsteen voor eenig garnituur eene buste van den dichter zelven; op eene kolom een groot pleisterbeeld, de Mozes; iets verder het aardige beeldje van Christophe, de „vrouw met het masker”. Dan is er een Japansche lantaarn, met kwasten en franjes, en verder niets.

Men kent de geschiedenis van Leconte de Lisle's fauteuil in de Académie. Sedert 1874 eindigde steeds het verslag van iedere stemming voor een lid der Académie met de woorden: „Monsieur Leconte de Lisle, 1 stem.” Het was de stem van Victor Hugo.

In den beginne had Leconte de Lisle zich ééns candidaat gesteld en de noodige visites gemaakt, maar zonder succes. Victor Hugo had toen eerst voor hem gestemd en hem schriftelijk zijn spijt betuigd over het niet gelukken zijner verkiezing. Leconte de Lisle had toen geantwoord: „Ik heb uwe stem gehad; voor mij zelf beschouw ik mij als gekozen;” hij had zich niet meer aangemeld. Toen nu Victor Hugo gestorven was, gaven zijne medeleden aan zijn herhaaldelijk uitgesproken wensch gehoor en noodigden Leconte de Lisle tot den fauteuil, door den meester ledig gelaten.

In Sainte-Beuve's *Causeries du Lundi* vindt men, reeds onder den datum 9 Februari 1852, toen er nog zeer weinig van Leconte de Lisle verschenen was. een artikel: *De la poésie et des poètes en 1852*, dat zeer voor de scherpzinnigheid en het *flair* van den criticus getuigt. Het is namelijk nu, acht en dertig jaar later, nog geheel van toepassing, en Sainte-Beuve heeft zelfs voorzien wat zich later ontwikkelen zou en destijds nog slechts zeer vaag aangeduid scheen.

„De heer Leconte de Lisle”, schrijft hij, „die nog slechts door eenige weinigen gewaardeerd wordt, vertoont onder de dichters dezer dagen een zeer sterk uitkomend en zeer waardig karakter. Nog jong, maar reeds gerijpt, krachtig en verheven van geest, gevoed met de studie der antieken, heeft hij de navoring der ouden weten te vereenigen met eene *meer geavanceerde wijsgeerige gedachte*, en een zeer rechtstreeksch natuurgevoel. Men kan de breedheid en doorgaande statigheid dezer poëzie niet weergeven, als men haar niet in het langzame majestueuse recitatief van den dichter gehoord heeft;

het is een breede, voortrollende golfslag, eene poëzie, die het ideale liefheeft, en wier uitdrukking geheel op harmonische lippen, aan zuivere maat gewend, berekend is."

Sainte-Beuve citeert dan *Midi*:

Midi, roi des Etés, épandu sur la plaine,
Tombe en nappes d'argent des hauteurs du ciel bleu.
Tout se tait. L'air flamboie et brûle sans haleine:
La terre est assoupie en sa robe de feu.

L'étendue est immense et les champs n'ont point d'ombre,
Et la source est tarie où buvaient les troupeaux;
La lointaine forêt, dont la lisière est sombre,
Dort là-bas immobile, en un pesant repos.

Seuls, les grands blés mûris, tels qu'une mer dorée,
Se déroulent au loin, dédaigneux du sommeil:
Pacifiques enfants de la terre sacrée,
Ils épuisent sans peur la coupe du soleil.

Parfois, comme un soupir de leur âme brûlante,
Au sein des épis lourds qui murmurent entre eux,
Une ondulation majestueuse et lente
S'éveille, et va mourir à l'horizon poudreux.

Non loin, quelques boeufs blancs, couchés parmi les herbes,
Bavent avec lenteur sur leurs fanons épais,
Et suivent de leur yeux languissants et superbes
Le songe intérieur qu'ils n'achèvent jamais.

Homme, si, le coeur plein de joie où d'amertume,
Tu passais, vers midi, dans les champs radieux,
Fuis! la nature est vide et le soleil consume:
Rien n'est vivant ici, rien n'est triste ou joyeux.

Mais si, *désabusé des larmes et du rire*,
Altéré de l'oubli de ce monde agité,
Tu veux, ne sachant plus pardonner ou maudire,
Goûter une suprême et *morne volupté*,

Viens! ce soleil te parle en lumières sublimes;
Dans sa flamme implacable absorbe-toi sans fin;
 Et retourne à pas lents vers les cités infimes,
 Le coeur trempé sept fois dans le néant divin.

„In dit laatste gedeelte”, besluit Sainte-Beuve, „heeft de dichter, door het hoogste bewustzijn van menschelijke ontmoediging te vertolken, en dit met het bewustzijn dat hij aan de natuur toeschrijft, te vermengen, het zuiden van Europa verlaten en eene schrede naar Indië gedaan. *Qu'il ne s'y absorbe pas.*”

Deze woorden, zoovele jaren vóór het gedicht *La Mayá* en Leconte de Lisle's Bouddhisme geschreven, getuigen zeker voor Sainte-Beuve's scherpzinnigheid.

Nog steeds kwam de faam zeer langzaam. Op de *Poèmes anti-ques* volgden vertalingen van Homerus, Hesiodus, Aeschylus, Sophocles, Euripides, Theocritus, Bio, Moschus, alle uitmuntend en vol schilderachtig archaïsme, maar door zeer weinigen gewaardeerd. Eerst in 1865 kwam het oogenblik der eigenlijke erkenning. Eenige jongelieden van dichtertijken aanleg, François Coppée, Sully Prudhomme, Catulle Mendès, begrepen dat een gemeenschappelijk streven onder zelfbewuste leiding aan hun optreden meer kracht kon bijzetten. Zij zochten een „meester”, aan wiens gezag zij zich wilden onderwerpen, en vonden dien in Leconte de Lisle. Dit „cénacle”, het eerste beteekenisvolle na dat van 1829, waaruit Victor Hugo voortkwam, gaf zich den naam van *Les Parnassiens*, en hun bundel heette *Le Parnasse contemporain*. Het bleek spoedig, dat de jongeren met de vereering voor den meester hunne oorspronkelijkheid niet verloren hadden; en het pleit zeer voor Leconte de Lisle, zoowel als voor hen, dat eene innige vriendschap en eene bijna overdrevene dankbaarheid hen altoos voor hem bezielde heeft. François Coppée bezorgde hem, gelijk wij zagen, de betrekking aan het Luxembourgeois.

Sully Prudhomme wijdde hem zijn besten bundel; nu nog zijn zij getrouwe bezoekers zijner avonden, met Anatole France, José Maria de Heredia den sonnettist, Henry de Houssaye en Robert de Bonnières met hunne vrouwen, Maurice Bouchor en Léon Barracand, jonge dichters, Mme Tola Dorian, de geniale Russin wier bundels een paar jaar geleden van zich deden spreken, en van tijd tot tijd Renan en Henri de Bornier.

Behalve de vertalingen naar de ouden en het treurspel *Les Erinnyes*, dat op het Odéon werd opgevoerd en alleen een succès d'estime had, bestaat Leconte's *oeuvre* uit drie bundels, in deze volgorde: *Poèmes antiques*, *Poèmes barbares* en *Poèmes tragiques*. De grenzen van deze drie bundels stemmen niet volkomen overeen met de drie fasen die wij in Leconte de Lisle's dichterleven meenen op te merken: 1. de eenvoudige studie naar het antieke; 2. de „*pensée philosophique plus avancée*” waarvan Sainte-Beuve spreekt en die wij ook in *Qain*, in *Le lévrier de Magnus*, in al de gedichten over de middeleeuwen en in vele der Oostersche gedichten onderscheiden; en 3. de bouddhistische of, wil men, pessimistische beschouwing, welke daaruit is voortgevloeid. En niet alleen vallen de grenzen dezer fasen buiten die der bundels, maar door ieder der drie zijn kleine gedichtjes zonder portée verspreid, enkel als meesterstukjes van vorm en kleur bedoeld, die buiten het doorlopend weefsel van des dichters gedachten vallen, als kleurig fonkelende juweeltjes op een kostbaar ernstig kleed. Zoo komt in de *Poèmes antiques* het aangehaalde *Midi* voor, of b.v. *La chanson du rouet*, dat van Victor Hugo of van sommige anderen kon zijn.

O mon cher rouet, ma blanche bobine,
 Je vous aime mieux que l'or et l'argent!
 Vous me donnez tout, lait, beurre et farine,

Et le gai logis, et le vêtement.
 Je vous aime mieux que l'or et l'argent,
 O mon cher rouet, ma blanche bobine!

O mon cher rouet, ma blanche bobine,
 Vous chantez dès l'aube avec les oiseaux;
 Été comme hiver, chanvre ou laine fine,
 Par vous, jusqu'au soir, charge les fuseaux;
 Vous chantez dès l'aube avec les oiseaux,
 O mon cher rouet, ma blanche bobine.

O mon cher rouet, ma blanche bobine,
 Vous me filerez mon suaire étroit,
 Quand près de mourir et courbant l'échine,
 Je ferai mon lit éternel et froid.
 Vous me filerez mon suaire étroit,
 O mon cher rouet, ma blanche bobine.

Zoo vindt men in de *Poèmes barbares* onder meer dat in 't geheel niet barbaarsch is, kleine albumbladen als *La Véranda*:

Au tintement de l'eau dans les porphyres roux,
 Les rosiers de l'Iran mêlent leurs frais murmures....

of *Le sommeil de Leïlah*; in de *Poèmes tragiques* eene on-tragische „orientale" als *Les roses d'Ispahan*.

Les roses d'Ispahan dans leur gaine de mousse,
 Les jasmins de Mossoul, les fleurs de l'oranger,
 Ont un parfum moins frais, ont une odeur moins douce,
 O blanche Leïlah! que ton souffle léger.

Ta lèvre est de corail et ton rire léger
 Sonne mieux que l'eau vive et d'une voix plus douce,
 Mieux que le vent joyeux qui berce l'oranger,
 Mieux que l'oiseau qui chante au bord du nid de mousse.

Mais la subtile odeur des roses dans leur mousse,
 La brise qui se joue autour de l'oranger,
 Et l'eau vive qui flue avec sa plainte douce
 Ont un charme plus sûr que ton amour léger.

O Leïlah! depuis que de leur vol léger
 Tous les baisers ont fui de ta lèvre si douce,
 Il n'est plus de parfum dans le pâle oranger,
 Ni de céleste arôme aux roses dans leur mousse.

L'oiseau, sur le duvet humide et sur la mousse,
 Ne chante plus parmi la rose et l'oranger,
 L'eau vive des jardins n'a plus de chanson douce,
 L'aube ne dore plus le ciel pur et léger.

Oh! que ton jeune amour, ce papillon léger,
 Revienne vers mon cœur d'une aile prompte et douce,
 Et qu'il parfume encor les fleurs de l'oranger,
 Les roses d'Ispahan dans leur gaine de mousse.

Ook vindt men reeds in den eersten bundel een deel der Indische gedichten, die tot de duidelijke bekentenis in *L'illusion suprême* en *La Mâyâ (Poèmes tragiques)* voeren; terwijl *La résurrection d'Adonis* uit dezen laatsten bundel eene eenvoudige paraphrase van den beroemden antieken Adonis-hymnus, zonder meer, is.

Opmerkelijk is het, reeds de eenvoudige navolgingen in Leconte de Lisle's *Poèmes antiques* te vergelijken met de vroegere Fransche poëzie die aan dezelfde bronnen ontleend is. Racine, en over 't geheel de zeventiende en achttiende eeuw, van Boileau tot Mad. Dacier en Delille, kennen even goed hun klassieken als Leconte de Lisle; wel schrijft deze laatste „Kharites” en „Erôs” waar de ouderen van „les Grâces” en „l'Amour” spreken, maar de beelden aan de Grieksche poëzie ontleend, zijn dezelfde. Wanneer, in Leconte de Lisle's gedicht *Hélène*, de priester Démodoce zegt:

Bienheureuse l'austère et la rude jeunesse,
 Qui rend un culte chaste à l'antique vertu.
 Mieux qu'un guerrier, de fer et d'airain revêtu,
 Le jeune homme au cœur pur marche dans la sagesse.
 Le myrthe efféminé n'orne point ses cheveux;
 Il n'a point effeuillé la rose Ionienne,
 Mais sa bouche est sincère et sa face est sereine,
 Et la lance d'Arès charge son bras nerveux, ..

of Pâris het verhaal van het bezoek der drie godinnen aan-
 vangt:

Aux cimes de l'Ida, dans les forêts profondes,
 Où paissaient à loisir mes chèvres vagabondes,
 A l'ombre des grands pins je reposais, songeur.
 L'Aurore aux belles mains répandait sa rougeur
 Sur la montagne humide et sur les mers lointaines,
 Les Nâïades riaient dans les claires fontaines,
 Et la biche craintive et le cerf bondissant
 Humaient l'air embaumé du matin renaissant, ...

dan konden deze verzen, (op de woorden *vagabonde* en *humaient* na) bijna in Racine's *Phèdre* of *Iphigénie en Aulide* passen. Maar het duurt niet lang of ieder van beiden gaat zijn weg, terwijl toch beiden meenen, zich aan de ouden te houden. Racine is dan meer dan Leconte de Lisle, en minder. Voor Racine wordt het beeld, de lokale kleur, bijzaak. De vitrine van het museum van oudheden is hem niets. Iphigénie, Clytemnestre, Phèdre zijn vrouwen van alle tijden, die liefhebben en lijden en schuldig of onschuldig zijn, en zich opofferen en vergiffenis vragen door alle eeuwen heen. Zij zijn niets voor ons oog, maar alles voor ons hart. Wanneer Clytemnestre (in Racine's *Iphigénie*) voor het leven van haar kind strijdt tegen de verzamelde koningen, en tot den vader zegt:

Vous ne démentez point une race funeste,
 Oui, vous êtes le sang d'Atrée et de Thyeste.

Bourreau de votre fille, il ne vous reste enfin
 Que d'en faire à sa mère un horrible festin.
 Barbare! c'est donc là cet heureux sacrifice,
 Que vos soins préparaient avec tant d'artifice!
 Quoi! l'horreur de souscrire à cet ordre inhumain
 N'a pas, en le traçant, arrêté votre main!
 Pourquoi feindre à nos yeux une fausse tristesse?
 Pensez-vous par des pleurs prouver votre tendresse?
 Où sont-ils, ces combats que vous avez rendus?
 Quels flots de sang pour elle avez-vous répandus?
 Quel débris parle ici de votre résistance?
 Quel champ couvert de morts me condamne au silence?
 Voilà par quels témoins il fallait me prouver,
 Cruel! que votre amour a voulu la sauver.
 Un oracle fatal ordonne qu'elle expire!
 Un oracle dit-il tout ce qu'il semble dire?
 Le ciel, le juste ciel, par le meurtre honoré,
 Du sang de l'innocence est-il donc altéré?
 Si du crime d'Hélène on punit sa famille,
 Faites chercher à Sparte Hermione, sa fille:
 Laissez à Ménélas racheter d'un tel prix
 La coupable moitié dont il est trop épris.
 Mais vous, quelles fureurs vous rendent sa victime?
 Pourquoi vous imposer la peine de son crime?
 Pourquoi moi-même enfin, me déchirant le flanc
 Payer sa folle amour du plus pur de mon sang?

en later:

Est-ce donc être père? Ah! toute ma raison
 Cède à la cruauté de cette trahison.
 Un prêtre, environné d'une foule cruelle,
 Portera sur ma fille une main criminelle,
 Déchirera son sein, et, d'un oeil curieux,
 Dans son coeur palpitant consultera les dieux!
 Et moi, qui l'amenai triomphante, adorée;
 Je m'en retournerai seule et désespérée!
 Je verrai les chemins encor tout parfumés
 Des fleurs dont sous ses pas on les avait semés!

Non, je ne l'aurai point amenée au supplice,
 Ou vous ferez aux Grecs un double sacrifice.
 Ni crainte, ni respect ne m'en peut détacher:
 De mes bras tout sanglants il faudra l'arracher.
 Aussi barbare époux qu'impitoyable père,
 Venez, si vous l'osez, la ravir à sa mère,...

dan is het ons onverschillig, of Clytemnestra's diadeem rond of driehoekig is, en hoeveel poorten het paleis van Argos had. Toch zijn die vrouwen levend voor ons, en wij zullen niet aan het strand van Aulis denken, zonder het tooneel van het altaar en het geofferde kind en de worstelende vorstin vóór ons te zien, terwijl aan den voet der offerplaats, tusschen den heuvel en de zee, de Grieksche krijgslieden de uitspraak van den priester afwachten, en de schepen met slappe zeilen onder den wolkeloos blauwen hemel liggen te dobberen.

Leconte de Lisle daarentegen is een tijdgenoot van Schliemann, Alma Tadema en Rochegrosse. Hij kent den ritus van Bacchus en dien van Kybele; hij weet dat de driesnarige lier met een plectrum getokkeld wordt en men de scheenplaten (*knémides*) met haken vastmaakt, en hij verzuimt niet dat te zeggen. De schepen heeten bij hem *trirèmes*, en terwijl bij Racine van eten noch drinken, nauwelijks van een beker, gesproken wordt, heet het bij Leconte de Lisle (*Niobé*):

Pourtant les serviteurs font d'un bras diligent
 Couler les vins dorés des kratères d'argent;
 Le miel tombe en rayons des profondes amphores:
 Aux convives royaux les jeunes Kanéphores
 Offrent les fruits vermillés. Sous le festin fumant
 La table aux ais nombreux a gémi longuement.

Wij zouden niet durven beweren dat dit verschil in het voordeel van Leconte de Lisle was. Die krakende tafel met al haar schragen behoort voor ons op een boerenbruiloft thuis. De Helena's van Rochegrosse en Leconte de Lisle schijnen

ons maar half Grieksch, meer Indisch, om niet te zeggen Indiaansch. Zij zijn verder van ons, curieuser, zonderlinger en minder vertrouwelĳk, meer opgegraven en minder mensch, dan die van Racine.

Daarentegen ontsluit deze zelfde kennis van het eigenlijk historisch Griekenland en Troje aan Leconte de Lisle eene gansche wereld waarvan Racine geen denkbeeld heeft gehad, en die èn voor de grootschheid zijner poëzie èn voor hare macht op ons, negentiende-eeuwers, van groote waarde is. Zij leidt tot de tweede phase, de „pensée philosophique” waarvan Sainte-Beuve spreekt. Tot de eerste phase, die van het eenvoudig navolgen der antieken, behooren, behalve de vertalingen, eene reeks van gedichten, de meeste in den bundel *Poèmes antiques*, maar ook wel in de andere bundels verspreid, waarvan eenige vermeld mogen worden. Men vindt er het groote gedicht *Hélène*, waarin de heldin aan Racine's *Phèdre* doet denken; evenals deze strijdt zij tegen den invloed van Aphrodite, evenals deze gevoelt zij, dat alle strijd verkeers is.

O douleur! o race fatidique
 D'Atrée! ô noir destin, et déplorable jour!
 Flammes qui consommez mon cœur, ô lâche amour!
 C'est en vain que sa vue à mes yeux est ravie,
 Il emporte la gloire et la paix de ma vie!

Het gedicht heeft slechts de klassieke drie personen, *Hélène*, *Pâris* en den priester *Démodoce*, terwijl het koor levendig deel neemt aan de handeling. Onder de koren, — alle in strophe, antistrophe en epode verdeeld, — zijn er even muzikale als de koren van Racine's *Esther* of *Athalie*.

Ciel natal, lumière si douce,
 De ton plus bel éclat resplendis à mes yeux!
 O Nymphes aux pieds nus, sur un mode joyeux,
 Du Taygète foulez la mousse!

O Démodoce, chante un hymne harmonieux!
 Aux sons des lyres d'or, en longues théories,
 Les tempes de roses fleuries,
 Femmes de Sparte, allez vers les sacrés autels!
 Et que le sang pur des victimes
 Et l'encens à longs flots et les chœurs magnanimes,
 Dans l'Olympe aux voûtes sublimes,
 Réjouissent les Immortels!

Tot dezelfde melodieuze, maar zuiver klassieke inspiratiën behooren *Thyoné*, *Glaucé*, *Pan*, *Klytie*, *Le réveil d'Hélios*, *La source*, *Hylas*, de *Odes anacréontiques*, *Le vase*, *Le cyclope*, *Médailles antiques*, *Peristéris*, de XVIII *Etudes latines*, *Phidylé*, enz., alles in den eersten bundel. *Vénus de Milo* wijst op een latere, meer aesthetisch-critische periode, na Winkelmann; maar in den tweeden bundel behoort *Combat homérique*, in den derden *La résurrection d'Adonis* tot hetzelfde eenvoudige classicisme.

Thans de tweede phase van Leconte de Lisle's *oeuvre*, die, waarin hij zich, schoon in de oudheid blijvende, wezenlijk onderscheidt, en tot zijn voordeel, van de meesters der zeventiende eeuw. Racine's goden en helden beperken zich binnen den engen kring van Homerus en de tragici, of veeleer nog binnen de naamlijst, die de vervaardigers van school-mythologieën, vooral Ovidius en Virgilius raadplegend, ervan opgemaakt hebben. Zeus en Hera, of zooals Racine zegt, Jupiter en Juno, tronen, als Lodewijk XIV en zijn wettige gemalin, in het welbehagen van een absoluut koningschap. Le ciel c'est eux. Juno neemt de avonturen van haren echtgenoot met Semele, Leda, Io, Alcmene, Danaë, Latona enz. minder kalm op, dan de infante Maria-Theresia die van haren koninklijken gemaal met Louise de la Vallière of Madame de Montespan; maar zij is, met dat al, toch stralende koningin des hemels, omgeven van haren Olympischen hof-

stoet, en al wat in het heelal verder macht heeft, brengt haar hulde. Mocht er hier of daar een ontévredeene zijn, men weet er op den Olympus of in de Salle de l'Oeil-de-boeuf weinig van; men drinkt er nectar, wisselt er galanterieën en is er voor elkanders zwakheden toegevend.

Leconte de Lisle weet beter. Rondom het gebied van den Olympischen Zeus hoort hij het gesmoord gekerm der onderdrukten, oudere zonen van den Chaos, onderworpen maar niet uitgeroeide Titanen, steeds gereed om op te staan, woelend en nog niet geheel machteloos, van ontembaren haat bezielde tegen Zeus en zijn glimlachend, dartel kroost, voor wie Hebe den beker der eeuwige jeugd vult. Deze geheimzinnige voorwereld der Pelasgische goden steekt van alle kanten dreigend de sombere koppen omhoog rondom het Versaillesche paleis van Racine's Jupiter en zijn kinderen; aan haar is Prometheus verwant, en Tantalus, Niobe, Hyperion, Atlas, de Oceaniden.

Hun opstanden tegen Zeus, telkens in bloed gesmoord, ontleenen aan de oude rechten der vermorselden een ongekend dramatische kracht, te meer omdat, — evenals in *Qain*, waarover later, — Leconte de Lisle ook hier de oudere machten aan den mensch tot bondgenooten geeft, tegenover de officieele overheerschende godenwereld.

Een schitterend voorbeeld hiervan is *Niobé* in de *Poèmes antiques*.

Te Thebe, in de stad van Apollo, geeft de zanger-koning Amphion een feestmaal. Er zijn wedloopen gehouden, de gasten hebben zich gebaad en geolied; in linnen gewaden gehuld, met klimoprانken omkranst, omringen zij de tafel; de bekers gaan rond, het middagmaal wordt opgedragen, en Amphion, op zijn troon gezeten, grijpt de lier, om den goden een loffied te zingen, als begin van het feest. Naast hem zit op het purper zijne gemalin.

La fière Niobé, la fille de Tantale,
 Droite dans son orgueil, avec félicité
 Contemple les beaux fruits de sa fécondité,
 Sept filles et sept fils, richesse maternelle,
 Qu'elle réchauffe encore à l'abri de son aile.

De zanger vangt nu zijne hymne aan:

Toi qui règues au sein de la voûte azurée,
 Aithèr, dominateur de tout, flamme sacrée,
 Aliment éternel des astres radieux,
 De la terre et des flots, des hommes et des Dieux!
 Ardeur vivante! Aithèr! source immense, invisible,
 Qui, pareil en ton cours au torrent invincible,
 Dispenses, te frayant mille chemins divers,
 La chaleur et la vie au multiple univers,
 Salut, Aithèr divin, ô substance première!
 Et vous, signaux du ciel, flamboyante lumière,
 Compagnons de la Nuit, toujours jeunes et beaux,
 Salut, du vieux Kronos impassibles flambeaux!
 Et toi, Nature, habile et sachant toutes choses,
 Ceinte d'éclairs, d'épis, d'étoiles et de roses,
 Epouse de l'Aithèr! toi qui sur nous étends
 Comme pour nous bénir tes deux bras éclatants;
 Nature, ô vierge-mère, ô nourrice éternelle,
 La vie à flots profonds coule de ta mamelle,
 Et les Dieux, adorant ta puissante beauté,
 Te partagent leur gloire et leur éternité.
 Salut, vieil Ouranos, agitateur des mondes,
 Qui guides dans l'azur leurs courses vagabondes,
 Dieu caché, Dieu visible, indomptable et changeant,
 Qui ceins les vastes cieux de ton vol diligent!
 Salut, Zeus, roi du Feu, sous qui le ciel palpite,
 Dont le courroux subtil gronde et se précipite!
 O Zeus au noir soucil, éclatant voyageur,
 Salut, fils de Kronos, salut, ô Dieu vengeur!

Het koor luistert verrukt toe, en de zanger gaat voort.
 Wel heeft hij den Ouranos begroet, maar hij vergeet niet,

dat diens kinderen, in opstand tegen Zeus, door dezen verpletterd zijn.

O race d'Ouranos, ô Titans monstrueux,
 O rois découronnés par le Dompteur des crimes,
 Pleurez et gémissiez dans les anciens abîmes,
 Du monde aux larges flancs captifs tumultueux!
 Atteste Zeus vainqueur, Dieu terrible aux cent têtes,
 Dernier-né de la Terre, immense Typhoé,
 A la bouche fumante, ô Père des tempêtes,
 De l'immobile Hadès habitant foudroyé!
 Chantez l'immortel Zeus!...

Hij roept al de goden en nimfen, uit Zeus gesproken, bijeen:

Vous tous, du divin Zeus, salut, enfans sans nombre,
 De l'Olympe éthéré jusqu'à l'Èrèbe sombre,
 Fruit de ses mille hymens, monarques étoilés,
 Qui régnez à ses pieds et brillez à son ombre!
 Vous ne descendez point aux tombeaux désolés:
 Vous êtes sa pensée aux formes innombrables,
 Vous êtes son courroux, sa force et sa grandeur;
 Salut, Déesses, Dieux! soyez-nous favorables!
 Salut, Rayons vivants tombés de sa splendeur!

Hier merkt het koor op, dat Niobe, de koninklijke gemalin, het voorhoofd fronst.

Quel nuage a couvert de son ombre fatale
 Ton front majestueux, ô fille de Tantale?
 Ton noir sourcil s'abaisse; un éclair soucieux,
 Précurseur de l'orage, a jailli de tes yeux,
 Et de ton sein royal la blancheur palpitante
 Se gonfle sous les plis de ta robe flottante.

Maar de zanger gaat voort. Hij bezingt nu den schitterendste en schoonste der goden, Apollo, den god van Miletus en Klaros, den boogschutter, toortsdrager, zanger en profeet,

Qui verse dans son vol la flamme et l'harmonie.

Hem en zijne zuster, Artemis, de jageres, de afzendster van gouden pijlen, de kuische godin van Ortygia, de geduchte onverbiddelijke Maagd, wijdt hij zijne zangen, tot het koor hem in de rede valt en op Niobe wijst.

O Reine, ô Niobé, Pythie en proie au Dieu,
 Tu te lèves, superbe, et les regards en feu,
 Et d'un geste apaisant l'assemblée éperdue,
 Vers l'Aède inspiré ta main est étendue.
 Tu parles! O terreur! quels discours insensés
 De tes lèvres sans frein tombent à flots pressés?

De koninklijke zanger verbleekt, het plectrum tokkelt niet langer de driesnarige lier; met eenige onzekere tonen sterft de welluidende zang weg. Niobe verheft hare stem:

Silence! — Un chant funeste a frappé mon oreille.
 Tout mon coeur s'est troublé d'une audace pareille.
 Un mortel, las de vivre, insulta-t-il jamais
 La fille de Tantale assise en son palais?

„Is het niet genoeg, dat uw Zeus mijnen vader in den Tartarus tot eeuwige marteling veroordeelde? Zult gij in mijne tegenwoordigheid hem prijzen?”

Il était d'autres Dieux que les tiens, race auguste,
 Dont le sang était pur, dont l'empire était juste.
 Fils de la Terre immense et du vieil Ouranos,
 Ces monarques régnaient dans les cieux en repos.
 Propices aux mortels, tout remplis de largesse,
 Ils dispensaient la paix, le bonheur, la sagesse;
 Et la Terre, bercée en leurs bras caressants,
 Vantait la piété de ses fils tout-puissants.
 Chante ces Dieux déchus des voûtes éthérées,
 Qui, frappés dans le sein des batailles sacrées,

Sous les doubles assauts de la foudre et du temps,
 Gisent au noir Hadès; chante les Dieux Titans:
 Hypérion, Atlas et l'époux de Klymène,
 Et celui d'où sortit toute science humaine,
 L'illustre Prométhée! aux yeux perçants, celui
 Pour qui seul entre tous l'avenir avait lui,
 Le Ravisseur du feu, cher aux mortels sublimes,
 Qui, longtemps, enchaîné sur les sauvages cimes,
 Bâtissait un grand rêve aux serres du vautour;
 Sur qui, durant les nuits, pleuraient, pleines d'amour,
 Les filles d'Océan aux invisibles ailes;
 Qui sera délivré par des mains immortelles,
 Et qui fera jaillir de son sein indompté
 Le jour de la justice et de la liberté.

O stupide vainqueur du divin Prométhée,
 Puisse, du ciel, ta race avec toi rejetée,
 De ton règne aboli comptant les mornes jours,
 Au gouffre original descendre pour toujours!
 J'ai honte de ton sang qui coule dans mes veines...
 Mais toi-même as brisé ces détestables chaînes,
 O Zeus! toi que je hais! Dieu jaloux, dieu pervers,
 Implacable fardeau de l'immense univers!

.....
 Mais ta colère est vaine à troubler mes destins;
 Je règue sans terreur, assise en mes festins,
 Mon époux me vénère, et mon peuple m'honore!
 Sept filles et sept fils, à leur brillante aurore,
 Plus beaux, plus courageux, meilleurs que tes enfants,
 Croissent, chers à mon cœur, sous mes yeux triomphants!
 Qui pourrait égaler ma gloire sur la terre?
 Est-ce toi, du Titan fille errante, adultère,
 Oublieuse du sang généreux dont tu sors,
 Toi qui ternis la fleur de tes jeunes trésors,
 Et dans l'âpre Délos, par Hère poursuivie,
 A deux enfants furtifs vins accorder la vie?
 Je brave ces enfants d'une impure union,
 Ce fils usurpateur du char d' Hypérion,
 Cette fille, imposée à nos forêts paisibles!

Je défie à la fois leurs colères risibles,
 J'appelle à moi leurs traits fatals aux cerfs des bois...
 Et toi, mère orgueilleuse, aux échos de ma voix
 Irrite tes enfants jaloux! O lâche esclave,
 O Lèto, Niobé te défie et te brave!

Nauwelijks is de uitdaging aan Niobe's lippen ontvloden, of, gelijk de boomen kreunen onder den stormwind, die langs het zwarte uitspansel strijkt, hoort men het gesmoord jammeren der gasten; de zanger gevoelt reeds het naderen van de goden, het gewelf der zaal barst in vlammen open, Apollo en Artemis komen, de pezen der bogen klinken onder het richten der pijlen, en het bloedbad vangt aan, tot alle zeven zonen en dochteren van Niobe gedood zijn. Amphion zelf stort zich in zijn zwaard.

Niobé les contemple immobile et muette,
 Et, de son désespoir comprimant la tempête,
 Seule vivante au sein de ces morts qu'elle aimait,
 Elle dresse le front que nul coup ne soumet.

Dezelfde tegenstelling tusschen oudere en jongere goden, waarin zich de gedachte aan grootere sympathie voor de overwonnenen mengt, wordt door *Khiron* den Centaur uitgesproken, als hij aan den zanger Orpheus de toekomst zal voorspellen, maar met het verleden begint. Een scheppingsverhaal, vol kleur en grootschheid, gaat vooraf:

Oui, j'ai vécu longtemps sur le sein de Kybèle...
 Dans ma jeune saison que la Terre était belle!
 Les grandes eaux naguère avaient de leurs limons
 Reverdi dans Aithèr les pics altiers des monts.
 Du sein des flots féconds les humides vallées,
 De nacre et de corail et de fleurs étoilées,
 Sortaient telles qu'aux yeux avides des humains,
 De beaux corps ruisselants du frais baiser des bains,

Et fumaient au soleil comme des urnes pleines
 De parfums d'Ionie aux divines haleines!
 Les cieux étaient plus grands! D'un souffle généreux
 L'air subtil emplissait les poumons vigoureux,
 Et plus que tous, baigné des forces éternelles,
 Des aigles de l'Athos je dédaignais les ailes!
 Sur la neige des mers Aphrodite, en riant,
 Comme un rêve enchanté voguait vers l'Orient...
 De sa conque, flottant sur l'onde qui l'arrose,
 La nacre aux doux rayons reflétait son corps rose,
 Et l'Euros caressait ses cheveux déroulés,
 Et l'écume baisait ses pieds immaculés;
 Les Kharites en rond sur la mer murmurante
 Emperlaient en nageant leur blancheur transparente,
 Et les Rives légers dans leurs jeunes essors,
 Guidaient la Conque bleue et ses divins trésors!

De centaur heeft zich voor onsterfelijk gehouden, maar onder het régime der nieuwe goden is hem, als gevolg van zijn twijfel en verzet, ook dit voorrecht ontnomen.

O jours de ma jeunesse, ô saint délire, ô force!
 O chênes dont mes mains brisaient la rude écorce,
 Lions que j'étouffais contre mon sein puissant,
 Monts témoins de ma gloire et rougis de mon sang!
 Jamais, jamais mes pieds, fatigués de l'espace,
 Ne suivront plus d'en bas le grand aigle qui passe:
 Et, comme aux premiers jours d'un monde nouveau-né,
 Jamais plus, de flots noirs partout environné,
 Je ne verrai l'Olympe et ses neiges dorées,
 Remonter lentement aux mers hyperborées! —

Hij heeft op den vaderlandschen bodem de volkeren en de goden elkander zien opvolgen, eerst de zwartharige Pelasgen, daarna een blonder, krijgshaftiger volk, dat de herders verdreef, vervolgens de reuzen die den Olympus bestormden en, door Zeus verslagen, onder rotsblokken bedolven werden. Toen is de twijfel bij hem opgekomen. Reeds vroeger had hij die eerste volken bewonderd,

Souvent je méditais, dans le repos de l'âme,
 Sur ces peuples pieux, purs de crime ou de blâme,
 Et je tournais parfois mes regards réfléchis
 Vers les noirs horizons que le Nord a blanchis.

Nu, ofschoon hij aan de rechtvaardigheid der nieuwe goden
 niet twijfelt, beklagt hij toch de overwonnenen.

Et moi, contemporain de jours prodigieux,
 En plaignant les vaincus j'applaudissais aux Dieux,
 Certain de leur justice, et pourtant dans mon âme
 Roulant un noir secret brûlant comme la flamme,
 Et je laissais flotter, au bord des flots assis,
 Dans le doute et l'effroi mes esprits indécis.

Hij zeide tot zich zelve: de kracht der sterfelijke dingen
 ligt in hun worstelen, en ook in dat worstelen ligt hun ster-
 felijkheid; wat zich bewegen kan, moet veranderen en vergaan;

L'astre peut resplendir dans la mer azurée
 Et brusquement s'éteindre au sein de l'Émpyrée;
 L'Océan peut rugir, la Terre s'ébranler;
 Les races dans l'Hadès peuvent s'amouceler,
 L'aveugle Mouvement, de ses forces profondes,
 Faire osciller toujours les mortels et les mondes.

Mais d'où vient que les dieux qui ne mourront jamais,
 Et qui du large Aithèr habitent les sommets,
 Les Dieux générateurs des astres et des êtres,
 Les Rois de l'Infini, les implacables Maîtres,
 En des combats pareils aux luttes des héros
 De leur éternité troublent le sûr repos?

Op deze vraag is geen antwoord, en Khirôn komt tot de
 conclusie:

Est-il donc par-delà leur sphère éblouissante
 Une Force impassible et plus qu'eux tous puissante,

D'inaltérables Dieux, sourds aux cris insulteurs,
 Du mobile Destin augustes spectateurs,
 Qui n'ont jamais connu, se contemplant eux-mêmes,
 Que l'éternelle paix de leurs songes suprêmes ?

Répondez, répondez, ô Terre, ô Flots, ô Cieux !
 Que n'ai-je, ô roi d'Athos, ton vol audacieux !
 Que ne puis-je, ô Borée, à tes souffles terribles
 Confier mon essor vers ces Dieux invisibles !
 Ah! sans doute, à leurs pieds, pâles Olympiens,
 Vous rampez ! Faibles Dieux, vous n'êtes plus les miens !

Evenals de blonde Phoibos zou ook hij zelf, Khirôn, wel
 den draak Python gedood hebben; Artemis is niet vlugger
 dan de centaur in den wedloop.

J'ai porté des lions dans mes bras étouffants,
 Et mon père Kronos est votre aïeul, enfans !
 O Zeus ! les noirs Géants ont balancé ta gloire...
 C'est aux Dieux inconnus qu'appartient la victoire,
 Et mon culte, trop fier pour tes autels troublés,
 Veut monter vers ceux-ci, de la crainte isolés,
 Qui n'ont point combattu, qui, baignés de lumière,
 Dans le sein de la Force immortelle et première,
 Règnent calmes, heureux, immobiles, sans nom !
 Irrésistibles Dieux à qui nul n'a dit: Non !
 Qui contiennent le monde en leurs seins impalpables,
 Et qui vous jugeront, hommes et Dieux coupables !

Om hem voor dezen twijfel te straffen, is aan de Schik-
 godinnen macht gegeven, Khirôn's levensdraad af te snijden;
 een pijl, door Herakles, den zoon van Zeus en Alkmene, af-
 gezonden, zal aan zijne onsterfelijkheid een einde maken; en
 het staat den lezer vrij, na de dichterlijke illustratie nog de
 allegorie van twijfel, als doodelijk voor kracht, geluk en on-
 sterfelijkheid, verder uit te werken.

Het ligt voor de hand, in deze nuance van antieke studiën de kiem te zoeken tot de gedachte die voor ons in Leconte de Lisle's gansche *oeuvre* bloeit. Gelijk wij in den warmen vloed van menschelijkheid, die Victor Hugo's gansche werk doorstroomt, en in *La pitié suprême* door den dichter zelven zoo genoemd werd, zijne karakteristiek meenden te vinden, zien wij de leidende gedachte van Leconte de Lisle's geheele leven, het eerst in *Niobé* en *Khiron* uitgesproken, zich verder ontwikkelen, met volle kracht optreden, en dan weer overgaan in eene periode van rust en berusting. Deze gedachte, — en het schijnt verwonderlijk dat van al de Fransche beoordeelaars slechts één haar erkent, en dan nog wel secundair, — is die van vrijheid en intelligentie, van verzet tegen al wat op onderdrukking gelijkt, van het niet aannemen van het recht van den sterkste, van het nooit berusten in het *fait accompli*. Zij die, als Paul Bourget, Alexandre Dumas, Schérer en ongeveer alle anderen, in Leconte de Lisle's werk vooral den volmaakten vorm, de ideale schoonheid der verzen, de harmonie, de volheid, den rijkdom der rijmen, de onberispelijke aesthetiek hebben geprezen, hebben hem gewis onrecht gedaan. Dit alles is waar; de schoonheid is onmiskenbaar en verheven genoeg om de zuivere vereerders van den vorm te voldoen, hun tot voorbeeld, tot gezaghebbend wetboek, tot vraagbaak, zoowel als tot „kunstbad” te strekken, maar zij zou niet voldoende zijn geweest om den dichter tot dichter en tot Victor Hugo's vriend te maken. Hetgeen hem aan den balling van Guernesey aanbeval, — bewust of onbewust, — was die ontembaar trotsche geest, dat hardnekkig verzet tegen iedere tyrannie, dat verdedigen van den twijfel, dat niet dulden van onlogisch onrecht, dat zich in zijn hoofdwerken uitspreekt. Volgens Alexandre Dumas fils, — in het *discours de réception* — zou Victor Hugo zich op het hooren reciteeren van *Midi* tot Leconte de Lisle aangetrokken gevoeld hebben, het moest veeleer door *Qain* of *La bête écarlate* ge-

weest zijn. In den eersten bundel, in *Poèmes antiques*, wezen wij de zachtste nuance van dat protest aan, het treedt krachtig en met de welsprekendheid van een meesterwerk op in het gedicht dat den tweeden bundel opent, *Qain*; het inspireerde dien krachtigen haat tegen de Middeleeuwen, waarover men zich verwonderd heeft, die in *Les siècles maudits* wordt uitgesproken:

Hideux siècles de foi, de lèpre et de famine,
 Que le reflet sanglant des bûchers illumine!
 Siècles de désespoir, de peste et de haut-mal,
 Où le Jacque en haillons, plus vil que l'animal,
 Geint lamentablement sa pitoyable vie!
 Siècles de haine atroce et jamais assouvie,
 Où dans les caveaux sourds des donjons noirs et clos,
 Qui ne laissent ouïr les cris ni les sanglots,
 Le vieux juif, pieds et poings ferrés, et qu'on édenté,
 Pour mieux suer sou or cuit sur la braise ardente!
 Siècles de ceux d'Albi scellés vifs dans les murs,
 Et des milliers de harts d'où les pendus trop mûrs,
 Quand le vent de l'hiver les heurte et les fracasse,
 Encombrent les chemins de quartiers de carcasse,
 Avec force corbeaux battant de l'aile autour!
 Siècles du noble sire aux aguets sur sa tour,
 Eperonné, casqué, prêt à santer en selle
 Pour couper au marchand la gorge et l'escarcelle,
 Et rendant grâce aux Saints si les ballots sont lourds
 De brocards d'Orient, de soie et de velours!
 Siècles des loups-garous hurlant dans les bruyères,
 Des Incubes menant la ronde des sorcières
 Par les anciens charniers où dansent alternés
 Les feux blêmes qui sont âmes des morts damnés!
 Siècles du goupillon, du froc, de la cagoule,
 De l'estrapade et des chevaux, où la Goule
 Romaine, ce vampire ivre de sang humain,
 L'écume de la rage aux dents, la torche en main,
 Soufflant dans toute chair, dans toute âme vivante,
 L'angoisse d'être au monde autant que l'épouvante

De la mort, voue au feu stupide de l'Enfer
 L'holocauste fumant sur son autel de fer!
 Dans chacune de vos exécrales minutes,
 O siècles d'égorgeurs, de lâches et de brutes,
 Honte de ce vieux globe et de l'humanité,
 Maudits, soyez maudits, et pour l'éternité!

Het is inderdaad verwonderlijk, zoo weinig als men dit streven in Leconte de Lisle heeft willen zien. Sainte-Beuve in zijn kort artikel heeft er misschien op willen doelen, als hij zegt dat Leconte de Lisle de „navolging der klassieken heeft weten te verbinden met een meer geavanceerde wijsgeerige gedachte,” maar met veel meer woorden prijst ook hij den majestueusen maatslag der verzen. Alexandre Dumas, in zijn geestig en welsprekend *Discours de réception*, spreekt telkens weer tot den *réciplendaire* van zijn „koele, marmeren poëzie”. Hij doet het voorkomen alsof Leconte de Lisle nooit iets gevoeld heeft, nooit warm is geworden voor eenig denkbeeld, voor eenig lijden. Hij haalt prachtige verzen van Victor Hugo, van Lamartine, van de Musset aan, zelfs van dezen laatste:

Que celui-là barbouille et rature à son aise.
 Il peut tant qu'il voudra rimer à tour de bras,
 Ravauder l'oripeau qu'on appelle antithèse,
 Et s'en aller ainsi jusqu'au Père-Lachaise,
 Trainant à ses talons tous les sots d'ici-bas,
 Grand homme si l'on veut, mais poète non pas.

Dan gaat hij dit alles op Leconte de Lisle toepassen, wat nogal hard moest klinken voor een *réciplendaire*.

„Vive Dieu! Het moet gezegd worden, mijnheer, dat zijn mooie verzen, en ik ken er geen mooiere in onze taal, ofschoon ik er veel ken. Als ge bij de drie stukken, die ik u citeerde, nog *Le lac* van Lamartine voegt, *La tristesse d'Olympio* van Victor Hugo, *Le souvenir* of een der *Nuits*, welke ge wilt, van Musset, dan hebt ge, met de koren van *Esther*, *Athalie*

en *Polyeucte*, met Corneille's bewonderenswaardige vertaling der *Imitatio*, ongeveer het heerlijkste wat onze poëzie over aardse en hemelsche liefde geeft. Dit alles komt gij bestrijden; dit wilt gij omverwerpen. Het is een poging zooals een andere. Alles is geoorloofd, wanneer de grondslag oprechtheid is, te meer omdat gij, hetgeen ge aan de jongere dichters hebt aangeraden, zelf begonnen zijt, vastberaden, volhardend. Gij hebt in u de *persoonlijke aandoening gedood, den hartstocht overwonnen, de gewaarwording vernietigd, het gevoel verstikt. Gij hebt gewild dat in uw werk al wat menschelijk is, u vreemd zou blijven.* Onbewogen, blinkend en onveranderlijk als de antieke spiegel van gepolijst zilver, hebt ge werelden, feiten, eeuwen, alle uiterlijkheden zien voorbijgaan en getrouwelijk weergegeven. Gij wilt niet dat de dichter ons onderhouden zal over de dingen der ziel, die u te intiem en te vulgair zijn. *Geen emotie, geen ideaal meer; geen gevoel en geen geloof; geen harteklop en geen tranen meer.* Gij maakt den hemel een woestijn en doet de aarde zwiigen. Gij wilt de poëzie het leven teruggeven, en ontnemt haar hetgeen het leven zelf van het heelal is, de liefde, de eeuwigjunge liefde."

En later: „En welke vergoeding biedt gij de menschheid in ruil daarvoor? Na vijftig jaren geleerdheid, overpeinzing, inwijding in de traditiën van alle tijden, welke is dan de wijsbegeerte van uwe machtige, kleurenrijke trilogie, de *Poèmes antiques*, de *Poèmes barbares* en de *Poèmes tragiques*? Het zijn die twee groote vervloekingën van *Qain* en *Baghavat*; hun conclusie is de nietigheid der wereld en hun ideaal de dood."

Eindelijk à propos van Leconte de Lisle's strenge regelen voor vorm en prosodie:

„Talent is goed; karakter is beter."

Alexandre Dumas heeft, naar onze meening, Leconte de Lisle heel erg miskend. Hij heeft geen woord over hetgeen werkelijk grootsch en levend in den dichter is. Zonderling is het inderdaad, dat hij, die gloedvolle verzen van Hugo aan-

haalt, trillend van geestdrift en verontwaardiging, niets heeft gevoeld voor de verontwaardiging van Leconte de Lisle, voor de stem der mishandelde, hopeloos geslingerde menschheid die deze doet spreken. Zou Dumas het „Gebed van den onwetende” van Multatuli ondichterlijk vinden? Dit toch drukt hetzelfde gevoel uit, dat in Leconte de Lisle, in de verzen van Mad. Ackermann, in die van Tola Dorian, in Aeschylus' *Prometheus*, in Vondels *Lucifer*, in Milton, in eenige verzen van Shelley en Byron wordt uitgesproken.

Schérer, over de receptie sprekend, is het omtrent den *réceptaire* geheel met Dumas eens, naar het schijnt. Leconte de Lisle's oordeel over de Middeleeuwen noemt hij minachtend: „Du fanatisme à rebours” en stapt er spoedig overheen, om hem alleen als chef eener nieuwe dichterschool aan te duiden, en zijn pessimisme af te keuren als uit den booze. Paul Bourget schrijft een lange studie alleen met het doel, te bewijzen, hoe modern Leconte de Lisle is, door evenals Spinoza „de dingen alleen in hun karakter van eeuwigheid te beschouwen.”

Alleen Jules Lemaitre, ofschoon, naar onze meening, deze gedachte nog te veel op den tweeden rang stellend tegenover Leconte de Lisle's latere vernietigings-poëzie, heeft haar met belangstelling onderscheiden. Hij schrijft:

„Is Leconte de Lisle wel zoo onbewogen als men beweert? Een Indisch of Gothisch gedichtje kan men zonder veel aandoening ciseleeren. Leerlingen van den meester, jonge bekwame werkers, hebben zich dat genoeg gegund, en hoe men ook zoekt, men vindt in hun verzen geen andere passie dan die voor zeldzame wendingen en fraaie rijmen. Maar als een dichter er genot in heeft gevonden, de bijna volledige reeks der godsdiensten en theologieën op te roepen, dan vraagt men gaarne naar de redenen van zulk een voortdurende voorkeur. Men vraagt zich dan af, of de smaak voor het schilderachtige tot het uiterste gedreven haar voldoende verklaart. Men zou willen weten of die onbewogenheid, daar waar zij

niet te ontkennen valt, des dichters natuurlijke zielstoestand is. Is zij niet aangeleerd? Tot welken prijs en waarom? Vooronderstelt zij niet dagen *van lijden, van ontgoocheling, van opstand*, een geheel innerlijk drama, dat nog soms voortdondert onder de rustige heldere rijmen? Zijn zijn schoonste gedeelten dan slechts prachtige opstellen van parnassiaansche rethorica? Lees ze over, wat ik u bidden mag, en ge zult zien of de *droevige, edelaardige, ongetemde ziel* van de negentiende eeuw daarin niet geheel te vinden is. Leconte de Lisle is een *opstandeling*, die om vrede te hebben, bouddhist is geworden en onberispelijke strofen is gaan vijlen."

Hij reconstrueert dan de geschiedenis van Leconte de Lisle's zieleleven; zijne jeugd op het tropische eiland, waar de mensch zoo machteloos schijnt tegenover de overweldigende grootscheit der natuur; zijne komst te Parijs en zijne ontmoeting met de menschen en hun onverborgen baatzucht. „Het kind kwam in verzet tegen het noodzakelijk maar afschuwelijk egoïsme, tegen het meedoogenloos en hebzuchtig bourgeoisie, tegen het lage, kwaadaardige leven, tegen den huichelachtigen, kleingeestigen dwang. Hij las toen de geschiedenis. Hij zag daarin den mensch ten prooi aan twee fataliteiten, die van zijne hartstochten en die der uitwendige wereld. Zij scheen hem als het universeele treurspel van het kwaad, als een drama van somber pijnlijk geweld. Het scheen hem dat de mensch, bijna altijd, het wreede van zijn lot had verergerd door de uitleggingen, die hij er voor gezocht had, door de godsdiensten, die zijn krankten geest hadden verschrikt, door zijn goden, aan wie hij de hartstochten, die hem zelf schokten, had geleend."

Het „protest van het lichaam tegen de smart, van het hart tegen de onrechtvaardigheid en van het verstand tegen het onbegrijpelijke," dat Jules Lemaitre in Leconte de Lisle erkent, is, dunkt ons voldoende om een dichter te bezielen en hem niet als een onaantrekkelijk Byzantijnsch rijmenknutselaar

te doen terzijde stellen. Voor ons stelt deze gedachte, die in *Qain* het schoonst is uitgesproken, al wat er van gevoelloosloosheid, afgoderij voor den vorm, pessimisme wordt gezegd, in de schaduw. En wat meer is, er is reden om te denken dat de dichter zelf het ook zoo beschouwt. In den *Dictionnaire des écrivains du jour*, die onder redactie van prof. Angelo de Gubernatis verschijnt, en thans tot M gevorderd is, zijn blijkbaar voor de meeste notices door de schrijvers zelve de gegevens verstrekt. Het artikel Leconte de Lisle is ook allicht door den dichter of een secretaris geschreven; het heet daarin:

„Het komt ons voor, dat de critici die in den heer Leconte de Lisle alleen een minnaar van den vorm, van het afwerken, willen zien, niet op den juisten weg zijn. Hij heeft zeker niet de *envolées* van Victor Hugo, maar het is voldoende zijn meesterstuk *Qain* te lezen, om te begrijpen dat de prachtige verzen, in brons gegoten, uit marmer gehouwen, de ziel van den dichter niet beletten, zich te ontsluiëren. In dit gedicht heeft hij zijn innerlijk wezen gelegd, het volhardend protest tegen fysiek en moreel kwaad”.

Een overzicht van het gedicht zal deze meening toelichten.

In de tijden dat Jahveh zijn volk als slaven aan de Assyriërs heeft overgegeven, heeft Thogorma, de Ziener, de zoon van Elam, de zoon van Thur, een droom.

C'était un soir des temps mystérieux du monde,
Alors que du midi jusqu'au septentrion
Toute vigueur grondait en pleine éruption.
L'arbre, le roc, la fleur, l'homme et la bête immonde,
Et que Dieu haletait dans sa création.

C'était un soir des temps. Par morceaux, les nuées,
Emergent de la cuve ardente de la mer,
Tantôt, comme des blocs d'airain, pendaient dans l'air;
Tantôt, d'un tourbillon véhément remuées,
Hurlantes, s'écroutaient en un immense éclair.

Vers le couchant rayé d'écarlate, un oeil louche
 Et rouge s'enfonçait dans les écumes d'or,
 Tandis qu'à l'orient, l'âpre Gelboé-hor,
 De la racine au faite éclatant et farouche,
 Flambait, bûcher funèbre où le sang coule encor.

Op den top van den Gelboë-hor ziet hij een kasteel.

Thogorma dans ses yeux vit monter les murailles
 De fer où s'enroulaient des spirales de tours
 Et de palais cerclés d'airain sur des blocs lourds;
 Ruche énorme, géhenne aux lugubres entailles,
 Où s'engouffraient les Forts, princes des anciens jours.

Ils s'en venaient de la montagne et de la plaine,
 Du fond des sombres bois et du désert sans fin,
 Plus massifs que le cèdre et plus hauts que le pin,
 Suants, échevelés, soufflant leur rude haleine
 Avec leur bouche épaisse et rouge, et pleins de faim.

C'est ainsi qu'ils rentraient, l'ours velu des cavernes
 A l'épaule, ou le cerf, ou le lion sanglant,
 Et les femmes marchaient, géantes, d'un pas lent,
 Sous les vases d'airain qu'emplit l'eau des citernes,
 Graves, et les bras nus, et les mains sur le flanc.

Zij brengen de kudden naar binnen, reuzendieren, zooals
 zij reuzeumenschen zijn.

Puis, quand tout, foule et bruit et poussière mouvante,
 Eut disparu dans l'ombre errante des remparts,
 L'abîme de la nuit laissa de toutes parts
 Suinter la terreur vague et sourdre l'épouvante
 En un rauque soupir sous le ciel morne épars.

Et le Voyant sentit le poil de sa peau rude
 Se hérissier tout droit en face de cela,
 Car il connut, dans son esprit, que c'était là
 La Ville de l'angoisse et de la solitude,
 Sépulcre de Qain au pays d'Hévila;

Le lieu sombre, où, saignant des pieds et des paupières,
 Il dit à sa famille errante: — Bâtiessez
 Ma tombe, car les temps de vivre sont passés.
 Couchez-moi, libre et seul, sur un monceau de pierres;
 Le Rôdeur veut dormir, il est las, c'est assez.

Gorges des monts déserts, régions inconnues
 Aux vivants, vous m'avez vu fuir de l'aube au soir.
 Je m'arrête, et voici que je me laisse choir.
 Couchez-moi sur le dos, la face vers les nues,
 Enfants de mon amour et de mon désespoir.

Que le soleil regarde et que l'eau du ciel lave
 Le signe que la Haine a creusé sur mon front!
 Ni les aigles, ni les vautours ne mangeront
 Ma chair, ni l'ombre aussi ne clôra mon oeil cave,
 Autour de mon tombeau les lâches se tairont.

Mais le sanglot des vents, l'horreur des longues veilles
 Le râle de la soif et celui de la faim,
 L'amertume d'hier et celle de demain,
 Que l'angoisse du monde emplisse mes oreilles,
 Et hurle dans mon cœur comme un torrent sans frein!

Zij deden aldus, en de doode sliep, met de oogen wijd
 geopend, onder zon en stormwind, met het gelaat naar den
 hemel gekeerd. Om hem heen woelde het ruwe bedrijvige
 leven van zijn reusachtig nageslacht, en Thogorma hoort
 zelfs in den nacht van uit de gruwzame citadel het geluid
 van den slaap opstijgen.

Mais voici que du sein déchiré des ténèbres,
 Des confins du désert creusés en tourbillon,
 Un Cavalier, sur un furieux étalon,
 Hagaré, les poings roidis, pleins de clameurs funèbres
 Accourut, franchissant le roc et le vallon.

De ruiters is gevolgd door alle monsters der aarde, gieren,
 leeuwen en honden onagers en wolven, beren en adelaars,

in wilde vaart tegen de citadel opstormend, en hij slingert Qaïn en diens geslacht den vloek van Jahveh toe.

Qaïn, Qaïn, Qaïn! dans la nuit sans aurore,
Dès le ventre d'Héva maudit et condamné,
Malheur à toi, par qui le soleil [nouveau-né
But, plein d'horreur, le sang qui fume et crie encore
Pour les siècles, au fond de ton cœur forcené!

Malheur à toi, dormeur silencieux, chair vile,
Esprit que la vengeance éternelle a sacré,
Toi qui n'as jamais cru, n'as jamais espéré!
Plus heureux le chien mort pourri hors de ta ville!
Dans ton crime effroyable Jahvèh t'a muré. —

Alors, au faite obscur de la cité rebelle,
Soulevant son dos large et l'épaule et le front,
Se dressa lentement sous l'injure et l'affront,
Le Géant qu'enfanta pour la douleur nouvelle
Celle par qui les fils de l'homme périront.

Il se dressa debout sur le lit granitique
Où, tranquille, depuis dix siècles révolus,
Il s'était endormi pour ne s'éveiller plus;
Puis il regarda l'ombre et le désert antique,
Et sur l'ampleur du sein croisa ses bras velus.

Het gezin van den gevloekte ontwaakt, en staart hem in ontzetting aan; de monsters buiten den toren bruilen hun haat opnieuw uit, en de ruiter, bewaker der Gehenna, mengt zijn kreet met hun gehuil. Maar Qaïn strekt den arm uit, en zijne stem is machtiger dan alles.

Qui me réveille ainsi dans l'ombre sans issue,
Où j'ai dormi dix fois cent ans, roide et glacé?
Est-ce toi, premier cri de la mort, qu'a poussé
Le Jeune Homme d'Hébron sous la lourde massue,
Et les débris fumants de l'autel renversé?

Is het Abels doodscreet? Het slachtoffer wist wel, dat Jahveh in zijne wreedheid mij opzettelijk verblind heeft met het vuur van zijn toorn, en dat de ongerechtigheid Gods zijn eenige moordenaar is geweest.

Silence, ô Cavalier de la Géhenne! O Bêtes
Furieuses, qu'il traîne après lui, taisez-vous!
Je veux parler aussi, c'est l'heure, afin que tous
Vous sachiez, ô hurleurs stupides que vous êtes,
Ce que dit le Vengeur Qaïn au Dieu jaloux.

Hij ziet het paradijs terug, de jonge schepping in hare
onschuld, kracht en schoonheid.

L'inépuisable joie émane de la Vie,
L'embrasement profond de la terre et du ciel,
Emplit d'un même amour le coeur universel;
Et la Femme, à jamais vénérée et ravie,
Multiplie en un long baiser l'Homme immortel.

Et l'aurore qui rit avec ses lèvres roses,
De jour en jour, en cet adorable berceau,
Pour le bonheur sans fin éveille un dieu nouveau;
Et moi, moi, je grandis dans la splendeur des choses,
Impérissablement jeune, innocent et beau!

Compagnon des Esprits célestes, origine
De glorieux enfants créateurs à leur tour,
Je sais le mot vivant, le verbe de l'amour;
Je parle et fais jaillir de la source divine,
Aussi bien qu'Elohim, d'autres mondes au jour!

Dit Eden is verloren gegaan; het vlammende zwaard heeft
er de menschen uitgestooten, en het visioen is, als eene
voor eeuwig ondergegane zon, in den afgrond der golven
gezonken.

Les flancs et les pieds nus, ma mère Héva s'enfonce
 Dans l'âpre solitude où se dresse la faim.
 Mourante, échevelée, elle succombe enfin,
 Et dans un cri d'horreur enfante sur la ronce
 Ta victime, Jahvèh! celui qui fut Qain.

O Nuit! Déchirements enflammés de la nue,
 Cèdres déracinés, torrents, souffles hurleurs,
 O lamentations de mon père, ô douleurs,
 O remords, vous avez accueilli ma venue,
 Et ma mère à brûlé ma lèvre de ses pleurs.

Buvant avec son lait la terreur qui l'enivre,
 A son côté gisant livide et sans abri,
 La foudre a répondu seule à mon premier cri;
 Celui qui m'engendra m'a reproché de vivre,
 Celle qui m'a conçu ne m'a jamais souri!

Misérable héritier de l'angoisse première,
 D'un long gémissement j'ai salué l'exil.
 Quel mal avais-je fait? Que ne m'écrasait-il,
 Faible et nu sur le roc, quand je vis la lumière,
 Avant qu'un sang plus chaud brûlât mon cœur viril?

Wat heb ik voor kwaad gedaan? Heb ik de schepping doen
 ontstaan tot kwelling van den geschapene? Heb ik de vorme-
 looze klei in hare eeuwige rust gestoord, haar het leven inge-
 blazen en haar doen denken, om haar te doen lijden en weenen?

Ai-je dit à l'argile inerte: Souffre et pleure!
 Auprès de la défense ai-je mis le désir,
 L'ardent attrait d'un bien impossible à saisir,
 Et le songe immortel dans le néant de l'heure?
 Ai-je dit de vouloir et puni d'obéir?

O Misère! Ai-je dit à l'implacable Maître,
 Au Jaloux, tourmenteur du monde et des vivants,
 Qui gronde dans la foudre et chevauche les vents:
 La vie assurément est bonne, je veux naître!
 Que m'importait la vie au prix où tu la vends?

Sois satisfait! Qain est né! Voici qu'il dresse,
 Tel qu'un cèdre, son front pensif vers l'horizon.
 Il monte avec la nuit sur les rochers d'Hébron,
 Et dans son coeur rongé d'une sourde détresse
 Il songe que la terre immense est sa prison.

Tout gémit, l'astre pleure et le mont se lamente,
 Un soupir douloureux s'exhale des forêts,
 Le désert va roulant sa plainte et ses regrets,
 La nuit sinistre, en proie au mal qui la tourmente,
 Rugit comme un lion sous l'étreinte des rets.

Et là, sombre, debout sur la roche escarpée,
 Tandis que la famille humaine en bas s'endort,
 L'impérissable ennui me travaille et me mord,
 Et je vois la lueur de la sanglante Epée
 Rougir au loin le ciel comme une aube de mort.

De engel, „le khéroub chevelu de lumière,” die voor de
 poort van het paradijs de wacht houdt, spreekt hem toe.

Va prier, va dormir. Tout s'est tu,
 Le repos et l'oubli bercent la terre et l'homme;
 Heureux qui s'agenouille et n'a pas combattu!

Pourquoi rôder toujours par les ombres sacrées
 Haletant comme un loup des bois jusqu'au matin?
 Courbe la face, esclave, et subis ton destin.

Maar Qain antwoordt:

Je resterai debout!

Le lâche peut ramper sous le pied qui le dompte,
 Glorifier l'opprobre, adorer le tourment,
 Et payer le repos par l'avilissement;
 Jahvèh peut bénir dans leur fange et leur honte.
 L'épouvante qui flotte et la haine qui ment!

Het is deze „soif de la Justice”, die Schérer niet heeft
 willen erkennen, waarover Dumas heeft geglimlacht, en die
 den dichter telkens weer heeft doen spreken.

Ténèbres, répondez! Qu' Jahvèh me réponde!
 Je souffre, qu'ai-je fait? — Le Khéroub dit: — Qain!
 Jahvèh l'a voulu. Tais-toi. Fais ton chemin
 Terrible. — Sombre Esprit, le mal est dans le monde,
 Oh! Pourquoi suis-je né? — Tu le sauras demain.

Je l'ai su. Comme l'ours aveuglé qui trébuche
 Dans la fosse où la mort l'a longtemps attendu,
 Flagellé de fureur, ivre, sourd, éperdu,
 J'ai heurté d' Jahvèh l'inévitable embûche,
 Il m'a précipité dans le crime tendu.

O jeune homme, tes yeux, tel qu'un ciel sans nuage,
 Étaient calmes et doux, ton cœur était léger,
 Comme l'agneau qui sort de l'enclos du berger;
 Et celui qui te fit docile à l'esclavage,
 Par ma main violente a voulu l'égorger!

Dors au fond du Schéol! Tout le sang de tes veines,
 O préféré d'Héva, faible enfant que j'aimais,
 Ce sang que je t'ai pris, je le saigne à jamais,
 Dors, ne t'éveille plus! Moi, je crèrai mes peines,
 J'élèverai la voix vers Celui que je hais.

Hij roept het Heelal aan, om naar de voorspelling te luis-
 teren, die de haat den gemartelde ingeeft. Als Jahveh, in
 zijn ruwe gril, zijn speelgoed moede, het menschedom door
 den zondvloed wil verdelgen, zal Qain Jahveh's spel versto-
 ren, de ark bouwen en het menschedom in 't leven houden,
 niet echter meer fier en grootsch, als in den reuzentijd,
 maar een laf, slaafsch, kruipend, verachtelijk menschedom,
 tot niets goeds meer bekwaam en den Hemel een gruwel.

Elohim, Elohim! Voici la prophétie
 Du Vengeur, et je vois le cortège hideux
 Des siècles de la terre et du ciel, et tous deux,
 Dans cette vision lentement éclaircie,
 Roulent sous ta fureur qui rugit autour d'eux.

Tu voudrais vainement, assouvi de ton rêve,
 Dans le gouffre des Eaux premières l'engloutir;
 Mais lui, lui se rira du tardif repentir.
 Comme Léviathan qui regagne la grève,
 De l'abîme entr'ouvert tu le verras sortir.

Non plus géant, semblable aux Esprits, fier et libre,
 Et toujours indompté, sinon victorieux;
 Mais servile, rampant, rusé, lâche, envieux,
 Chair glacée où plus rien ne fermente et ne vibre,
 L'homme pullulera de nouveau sous les cieux.

Emportant dans son cœur la fange du Déluge,
 Hors la haine et la peur ayant tout oublié,
 Dans les siècles obscurs l'homme multiplié
 Se précipitera sous halte ni refuge,
 A ton spectre implacable horriblement lié.

Dan zal Jahveh gestraft zijn door de walging van zijn eigen
 schepselen. Wie kan Leconte de Lisle van koelheid beschul-
 digen, die deze verzen gelezen heeft, de schoonste wellicht,
 in eenige taal geschreven?

Dieu de la foudre, Dieu des vents, Dieu des armées,
 Qui roules au désert les sables étouffants,
 Qui te plais aux sanglots d'agonie, et défends
 La pitié, Dieu qui fais aux mères affamées,
 Monstrueuses, manger la chair de leurs enfants!

Dieu triste, Dieu jaloux qui dérobes ta face,
 Dieu qui mentais, disant que ton œuvre était bon,
 Mon souffle, ô Pétrisseur de l'antique limon,
 Un jour redressera ta victime vivace.
 Tu lui diras: Adore! Elle répondra: Non!

D'heure en heure, Juhvèh! ses forces mutinées
 Iront élargissant l'enceinte de tes bras;
 Et rejetant ton joug comme un vil embarras,
 Dans l'espace conquis les Choses déchainées
 Ne t'écouteront plus quand tu leur parleras!

Afin d'exterminer le monde qui te nie,
 Tu feras ruisseler le sang comme une mer,
 Tu feras s'acharner les tenailles de fer,
 Tu feras flamboyer, dans l'horreur infinie,
 Près des bûchers hurlants le gouffre de l'Enfer;

Mais quand tes prêtres, loups aux mâchoires robustes,
 Repus de graisse humaine, et de rage amaigris,
 De l'holocauste offert demanderont le prix,
 Surgissant devant eux de la cendre des Justes,
 Je les flagellerai d'un immortel mépris.

Je ressusciterai les cités submergées,
 Et celles dont le sable a couvert les monceaux,
 Dans leur lit écumeux j'enfermerai les eaux;
 Et les petits enfants des nations vengées,
 Ne sachant plus ton nom, riront dans leurs berceaux!

J'effondrerai des cieus la voûte dérisoire.
 Par delà l'épaisseur de ce sépulchre bas
 Sur qui gronde le bruit sinistre de ton pas,
 Je ferai bouillonner les mondes dans leur gloire,
 Et qui t'y cherchera ne t'y trouvera pas.

Et ce sera mon jour! Et d'étoile en étoile,
 Le bienheureux Eden longuement regretté
 Verra renaître Abel sur mon cœur abrité;
 Et toi, mort et cousu sous la funèbre toile,
 Tu t'anéantiras dans ta stérilité.

Dan volgt de beschrijving van den wereldvloed, in weinige onovertroffen poëtische strofes, die wij gaarne zouden aanhalen, indien de ruimte, voor deze kleine studie beschikbaar, het niet verbood.

Om in Leconte de Lisle's *oeuvre* een draad te vinden, moet men na *Qain* de bladzijden lezen, waar in schelgekleurde, volklinkende verzen, de daden der tyrannen en onderdrukkers

der gedachte, de Middeleeuwen en hunne gruwelen, de tooneelen van Oostersche wreedheid, alle sombere visioenen van bloed en vuur, geschilderd worden. Deze geheele reeks is het vervolg van Qain's vloek. In *La vigne de Naboth* is het de tyrannie van Achab en Izebel, in *Le massacre de Mona* eene slachting in naam van Christus, in *Le Runoïa* herhaalt de stervende bard de profetie van Qain tot het goddelijke kind, dat de Noordsche mythologie komt te niet doen. Dezelfde draad loopt door 'de *Poèmes barbares* en een deel der *Poèmes tragiques*, vreeselijke verhalen van onverdiende ellende, geloofsbarbaarschheid en onderdrukking der gedachte. Het gaat niet aan, dit ook slechts in eenige ervan nader aan te duiden; wij noemen slechts *Le Corbeau*, *Un acte de charité*, *Les deux glaives*, *L'agonie d'un saint*, *Les paraboles de Dom Guy*, en in den laatsten bundel: *L'apothéose de Mouça-el-Kebir*, *Le Talion*, *L'Holocauste*, *Le Chapelet des Mavromikhalis*, *Sacra fames*, *Le sacre de Paris*, *Hieronimus*, *La bête écarlate*, *Le lévrier de Magnus*, *Les inquiétudes de Dom Simuel*; in bijna alle is het de vrees voor het bovennatuurlijke en zijn invloed op een barbaarsche maatschappij, die geschetst wordt. Jules Lemaitre noemt *Les poèmes barbares* met een schilderachtig beeld: „l'histoire parcourue à vol de corbeau”; al het artistieke wischt niet den droevigen indruk uit, maar voor ons spreekt er uit alle verontwaardiging en medelijden.

Thans naderen wij de derde phase, Leconte de Lisle's pessimisme, mysticisme, boudhisme. Er zijn eenige gedichten, en uiterst bekoorlijke, die buiten de drie wisselingen van zijn talent vallen, romances en balladen in nieuweren vorm als: *Nurmahal*, *Djihan-Ara*, *La fille de l'Emir*, *Le conseil du Fakyr*, *La romance de Dona Blanca*, *La romance de Don Fadrigue*, tragische Noordsche legenden, als: *La mort de Sigurd*, *L'Epée d'Argantyr*, *Le barde de Temrah*, *Le coeur d'Hjalmar*, *Le jugement de Komor*, fantastische droomen van hel en hemel,

als: *La vision de Snorr*, *La lampe du ciel*, lieflijke idyllen, als: *Néféroou-Ra*, melancholieke sprookjes, als: *Les Elfes*, *Christine* (Bürger's Lenore), *Hylas* (Göthe's Fischer), zonderlinge mythologieën, als: *La légende des Nornes*, tropische tafereelen, als: *Le jaguar*, *Les hurleurs*, *La panthère noire*, *Les Eléphants*, *Le sommeil du Condor*, *Le Manchy*, *Un coucher de soleil*, *Les jungles*, *La Bernica*, *L'Oasis*. Onder talrijke andere meesterstukjes is *Le parfum impérissable* een juweeltje van harmonie, evenmaat, bevalligheid, dat met de hierboven genoemde indeeling niets te maken heeft.

Quand la fleur du soleil, la rose de Lahor,
De son âme odorante a rempli goutte à goutte
La fiole d'argile ou de cristal ou d'or,
Sur le sable qui brûle on peut l'épandre toute.

Les fleuves et la mer inonderaient en vain
Ce sanctuaire étroit qui la tint enfermée.
Il garde en se brisant son arôme divin,
Et sa poussière heureuse en reste parfumée.

Puisque par la blessure ouverte de mon cœur
Tu t'écoules de même, ô céleste liqueur,
Inexprimable amour, qui m'enflammais pour elle!

Qu'il lui soit pardonné, que mon mal soit béni!
Par delà l'heure humaine et le temps infini.
Mon cœur est embaumé d'une odeur immortelle!

Wij halen, alvorens tot de diepe tragedie van zijn pessimisme over te gaan, nog aan: *Les Hurleurs*, eene herinnering van Leconte de Lisle's geboorteland.

Le soleil dans les flots avait noyé ses flammes,
La ville s'endormait aux pieds des monts brumeux.
Sur de grands rocs lavés d'un nuage écumeux,
La mer sombre en grondant versait ses hautes lames.

La nuit multipliait ce long gémissement.
 Nul astre ne luisait dans l'immensité nue ;
 Seule, la lune pâle, en écartant la nue,
 Comme une morne lampe oscillait tristement.

Monde muet, marqué d'un signe de colère,
 Débris d'un globe mort au hasard dispersé,
 Elle laissait tomber de son orbe glacé
 Un reflet sépulcral sur l'océan polaire.

Sans borne, assise au Nord, sous les cieux étouffants,
 L'Afrique, 's abritait d'ombre épaisse et de brume,
 Affamait ses lions dans le sable qui fume,
 Et couchait près du lac ses troupeaux d'éléphants.

Mais sur la plage aride, aux odeurs insalubres,
 Parmi des ossements de boeufs et de chevaux,
 De maigres chiens, épars, allongeant leurs museaux
 Se lamentaient, poussant des hurlements lugubres.

La queue en cercle sous leurs ventres palpitants,
 L'oeil dilaté, tremblant sur leurs pattes fébriles
 Aceroupis ça et là, tous hurlaient, immobiles,
 Et d'un frisson rapide agités par instants.

L'écume de la mer collait sur leurs échines
 De longs poils qui laissaient les vertèbres saillir,
 Et, quand les flots par bonds les venaient assaillir,
 Leurs dents blanches claquaient sur leurs rouges babines.

Devant la lune errante aux livides clartés,
 Quelle angoisse inconnue, au bord des noires ondes,
 Faisait pleurer une âme en vos formes immondes ?
 Pourquoi gémissiez-vous, spectres épouvantés ?

Je ne sais ; mais, ô chiens qui hurliez sur les plages,
 Après tant de soleils qui ne reviendront plus,
 J'entends toujours, du fond de mon passé confus,
 Le cri désespéré de vos douleurs sauvages !

Van deze spookachtige, akelig-melancholieke herinneringen, is zeker de invloed op Leconte de Lisle's levensbeschouwing niet gering geweest. Zij vormen een overgang tot zijn Indië, met de monsterachtige goden, de geheimzinnige tempels en het eeuwig zwijgen der zelfvergeten fakirs. Reeds in den eersten bundel, *Les poèmes antiques*, vindt men eenige Indische gedichten, een Vedischen hymnus aan den zonnegod *Suryâ*, *La mort de Valmiki*, *L'arc de Civa*, een gebed voor de Dooden,

Berger du monde, clos les paupières funèbres,
Du deux chiens d'Yama qui hantent les ténèbres.

het gedicht *Baghavat*, waarin drie pelgrims van den god verkrijgen, dat hunne zielen opgaan in „overpeinzing en onbewegelijkheid”, en de ontkenning is:

Baghavat! Bhagavat! Essence des Essences,
Source de la beauté, fleuve des Renaissances,
Lumière qui fais vivre et mourir à la fois!
Ils te virent, Seigneur, et restèrent sans voix.
Comme l'herbe couchée au souffle de la plaine,
Leur tête s'affaissa sous ta mystique haleine,
Et leur coeur bondissant dans leur sein dilaté
Comme un lion captif chercha la liberté.
L'Air vital, attiré par la chaleur divine,
D'un insensible effort monta dans la poitrine,
Et, sous le crâne épais, à l'Esprit réuni,
Se fraya le chemin qui mène à l'Infini.
Ainsi que le soleil, ami des hautes cimes,
Tu souris, Bhagavat, à ces âmes sublimes.
Toi-même, ô Dieu puissant, dispensateur des biens,
Dénouas de l'Esprit les suprêmes liens;
Et dans ton sein sans borne, océan de lumière,
Ils s'unirent tous trois à l'Essence première,
Le principe et la fin, erreur et vérité,
Abîme de néant et de réalité,
Qu' enveloppe à jamais de sa flamme féconde

L'invisible Mâyâ, créatrice du monde,
 Espoir et souvenir, le rêve et la raison,
 L'unique, l'éternelle et sainte Illusion.

Deze eerste bundel heeft nog het groote gedicht *Gunacépa*, waarvan het slot de triomf van leven en liefde is, maar waarin deze verzen voorkomen:

La vie est comme l'onde où tombe un corps pesant:
 Un cercle étroit s'y forme, et va s'élargissant,
 Et disparaît enfin dans la grandeur sans terme.
 La Mâyâ te séduit, mais si ton coeur est ferme,
 Tu verras s'envoler comme un peu de vapeur
 La colère, l'amour, le désir et la peur;
 Et le monde illusoire aux formes innombrables
 S'éroulera sous toi comme un monceau de sables.

Evenzoo *La vision de Brahma*, waarin God, tot Brahma sprekend, de wereldschepping verklaart.

Et cette Voix disait: »Si je gonfle les mers,
 Si j'agite les coeurs et les intelligences,
 J'ai mis mon Energie au sein des Apparences,
 Et durant mon repos j'ai songé l'Univers.

Dans l'Oeuf irrévélé qui contient tout en germe,
 Sous mon souffle idéal je l'ai longtemps couvé;
 Puis, vigoureux, et tel que je l'avais rêvé,
 Pour éclore, il brisa du front sa coque ferme.

Dès son premier élan, rude et capricieux,
 Je lui donnai pour lois ses forces naturelles;
 Et, vain jouet des combats qui se livraient entre elles,
 De sa propre puissance il engendra les Dieux.

Toute chose depuis fermente, vit, s'achève;
 Mais rien n'a de substance et de réalité,
 Rien n'est vrai que l'unique et morne Éternité:
 O Brahma! toute chose est le rêve d'un rêve!

La Mâyâ dans mon sein bouillonne en fusion,
 Dans son prisme changeant je vois tout apparaître;
 Car ma seule Inertie est la source de l'Être:
 La matrice du monde est mon Illusion.

Toch schijnt, in dezen eersten bundel, dit alles nog slechts ontleend, welsprekende vertolking van Indische studie, al te zeer met de Indische mythologie samengeweven, dan dat men er des dichters eindindruk uit zou kunnen lezen. In de *Poèmes barbares* komt het Bouddhisme bijna niet voor, maar eenige gedichten wijzen den weg aan, die er toe leiden zal. In *Ultra Coelos*:

Autrefois, quand l'essaim fougueux des premiers rêves
 Sortait en tourbillons de mon coeur transporté:
 Quand je restais couché sur le sable des grèves,
 La face vers le ciel et vers la liberté;

Quand les astres muets, entrelaçant leurs flammes,
 Et toujours jaillissant de l'espace sans fin,
 Comme une grêle d'or pétillaient sur les lames
 Ou remontaient nager dans l'océan divin;

Incliné sur le gouffre inconnu de la vie,
 Palpitant de terreur joyeuse et de désir,
 Quand j'embrassais dans une irrésistible envie,
 L'ombre de tous les biens que je n'ai pu saisir;

O nuits du ciel natal, parfums des vertes cimes,
 Noirs feuillages emplis d'un vague et long soupir,
 Et vous, mondes, brûlant dans vos steppes sublimes,
 Et vous, flots qui chantiez, près de vous assoupir!

Ravissements des sens, vertiges magnétiques,
 Où l'on roule sans peur, sans pensée et sans voix.
 Inertes voluptés des ascètes antiques,
 Assis, les yeux ouverts, cent ans, au fond des bois!

Nature! Immensité si tranquille et si belle,
 Majestueux abîme où dort l'oubli sacré,
 Que ne me plongeais-tu dans la paix immortelle,
 Quand je n'avais encor ni souffert ni pleuré?

Laissant ce corps d'une heure errer à l'aventure,
 Par le torrent banal de la foule emporté,
 Que n'en détachais-tu l'âme en fleur, ô Nature,
 Pour l'absorber dans ton impassible beauté?

Je n'aurais pas senti le poids des ans funèbres,
 Ni sombre, ni joyeux, ni vainqueur, ni vaincu,
 J'aurais passé par la lumière et les ténèbres,
 Aveugle comme un Dieu: je n'aurais pas vécu!

Het gedicht, vol muziek en poëzie, *La chute des étoiles*, de sonnetten *La mort d'un lion*, *Le voeu suprême*, *Les morts*, de gedichten *Le dernier souvenir*, *Fiat nox*, *In excelsis*, *Les spectres*, *La dernière vision*, *Les rêves morts*, allen prediken dien afkeer van het leven, van zijn kwellingen en ontgoochelingen, maar meer op de wijze van vroegere dichters, van Chateaubriand, de Vigny, de Musset, Lamartine, dan, zooals later, tot een stelsel verheven.

Vooral *La vipère* behoort tot deze, en ook *Le vent froid de la nuit*.

Le vent froid de la nuit souffle à travers les branches
 Et casse par moments les rameaux desséchés;
 La neige, sur la plaine où les morts sont couchés,
 Comme un suaire étend au loin ses nappes blanches.

En ligne noire, au bord de l'étroit horizon,
 Un long vol de corbeaux passe en rasant la terre,
 Et quelques chiens, creusant un tertre solitaire,
 Entre-choquent les os dans le rude gazon.

J'entends gémir les morts sous les herbes froissées,
 O pâles habitants de la nuit sans réveil,
 Quel amer souvenir, troublant votre sommeil,
 S'échappe en lourds sanglots de vos lèvres glacées?

Oubliez, oubliez! Vos cœurs sont consumés;
 De sang et de chaleur vos artères sont vides.
 O morts, morts bienheureux, en proie aux vers avides,
 Souvenez-vous plutôt de la vie, et dormez!

Ah! dans vos lits profonds quand je pourrai descendre,
 Comme un forçat vieilli qui voit tomber ses fers,
 Que j'aimerais sentir, libre des maux soufferts,
 Ce qui fut moi rentrer dans la commune cendre!

Mais, ô songe! Les morts se taisent dans leur nuit.
 C'est le vent, c'est l'effort des chiens à leur pâture,
 C'est ton morne soupir, implacable nature!
 C'est mon cœur ulcéré qui pleure et qui gémit.

Tais-toi. Le ciel est sourd, la terre te dédaigne.
 A quoi bon tant de pleurs si tu ne peux guérir?
 Sois comme un loup blessé qui se tait pour mourir,
 Et qui mord le couteau, de sa gueule qui saigne.

Encore une torture, encore un battement.
 Puis, rien. La terre s'ouvre, un peu de chair y tombe;
 Et l'herbe de l'oubli, cachant bientôt la tombe,
 Sur tant de vanité croît éternellement.

Ook in *L'Anathème* schijnt nog de vloek van *Qain* niet tot de volkomen berusting van het opgaan in het eeuwige Niet te voeren. Het is opmerkelijk, hoe hier Leconte de Lisle en Alfred de Musset elkander naderen, en de Musset was in 't geheel geen Bouddhist. *L'Anathème*:

Le temps, Nazaréen, a tenu ton défi;
 Et pour user un Dieu deux mille ans ont suffi,
 Et rien n'a palpité dans sa cendre inféconde.

Heureux les morts ! L'écho lointain des choeurs sacrés
 Flottait à l'horizon de l'antique sagesse ;
 La suprême lueur des soleils de la Grèce
 Luttait avec la nuit sur des fronts inspirés :

Dans le pressentiment de forces inconnues,
 Déjà plein de Celui qui ne se montrait pas,
 O Paul, tu rencontrais, au chemin de Damas,
 L'éclair inespéré qui jaillissait des nues !

Notre nuit est plus noire et le jour est plus loin.
 Que de sanglots perdus sous le ciel solitaire !
 Que de flots d'un sang pur sont versés sur la terre
 Et fument ignorés d'un éternel témoin !

Comme l'Essénien, au bout de son supplice,
 Désespéré d'être homme et doutant d'être un dieu,
 Las d'attendre l'Archange et les langues de feu,
 Les peuples flagellés ont tari leur calice.

.....
 Les Ennuis énervés, spectres mélancoliques,
 Planent d'un vol pesant sur un monde aux abois ;
 Et voici qu'on entend gémir comme autrefois
 L'Ecclésiaste assis sous les cèdres bibliques.

Plus de transports sans frein vers un ciel inconnu,
 Plus de regrets sacrés, plus d'immortelle envie !
 Hélas ! des coupes d'or où nous buvions la vie
 Nos lèvres ni nos coeurs n'auront rien retenu !

O mortelles laugneurs, ô jeunesse en ruine,
 Vous ne contenez plus que cendre et vanité !
 L'amour, l'amour est mort avec la volupté ;
 Nous avons renié la passion divine !

Men leze hiernevens *Rolla* van de Musset :

Et que nous reste-t-il à nous, les déicides ?

Ta gloire est morte, ô Christ, et sur nos croix d'ébène,
 Ton cadavre céleste en poussière est tombé.

L'esprit des temps passés, errant sur les décombres,
 Jette au gouffre éternel tes anges mutilés.

Qui de nous, qui de nous va devenir un dieu ?

Dit alles is nog voorbereiding, en het ligt voor de hand, dat er een geheele ontwikkelingsgang noodig was, om tot het mystisch evangelie van *L'illusion suprême* en *La Maya* te komen. Toch vloeit, bij Leconte de Lisle's karakter, deze logisch voort uit hetgeen wij als den grondtoon zijner poëzie beschouwen, verontwaardiging en protest. Bij een krachtigen somber denker, die zich den teleurgestelden en tot onmacht gedoemden wil, zoowel als den onbevredigden en tot wanhoop gebrachten dorst naar kennis, met zulk eene intensiteit van verbeelding kon indenken als Leconte de Lisle, moest ook een tot het uiterste gedreven, zoo artistiek mogelijk ingedachte berusting het einde zijn. Matte, doffe berusting voldeed hem niet, zij moest verfijnd worden tot gewilde zelfvernietiging; het bewust opgaan in den eeuwigen vrede. Misschien heeft Jules Lemaitre gelijk, als hij zegt: „*Qain* is niet een gedicht van wanhoop, maar van heftige hoop, uit de innigheid der begeerte geboren.” In dat geval evenwel zou de hoop alleen kunnen bestaan in den wensch dat Kaïns voorspelling haar vervulling nabij was, en zoover is het nog niet. Hoop of wanhoop dus, de teleurstelling van den dichter moet daarop gevolgd of toegenomen zijn, en logisch tot zijn pessimisme geleid hebben. De ontmoediging nam alle sympathie voor het leven weg, terwijl toch het dichteroog niet blind kon zijn voor de schoonheid van de natuur, en zoo werd Leconte de Lisle, evenals Flaubert, gelijk Jules Lemaitre

zegt: „un grand penseur et un grand impie, réfugié dans la contemplation esthétique”. Hetzelfde onmetelijk medelijden voor menschelijke zwakheid en menschelijk lijden dat voor ons den karaktertrek van den dichter der *Châtiments* en der *Pitié suprême* vormt, vereenigde zich hier met een nog sterker gevoel van verontwaardiging tegen alle onrecht, tegen alle inconsequentie, tegen alle overmacht en onderdrukking. Niet dienen, niet buigen, niet gelooven, niet aanbidden. Vervolgens kwam de verbittering, met het bewustzijn der onvervulbare idealen; eindelijk het opgeven van den strijd, het zoeken naar bevrediging en het vinden van deze in vernietiging alleen.

Ligt nu bij Leconte de Lisle de oorzaak der impopulariteit in den inhoud of in den vorm? Allicht in beide. Van ieder der phasen van zijn gedachte heeft Leconte de Lisle eene verfijnde, gedistingeerde, harmonische, nooit banale uitdrukking weten te geven, maar, daar alle somber zijn, heeft geen van alle eene echo gevonden in het hart der menigte. En, wat den inhoud betreft, Leconte de Lisle's pessimisme is, ofschoon Paul Bourget en Jules Lemaitre ieder een geheel hoofdstuk wijden aan het bewijs, dat de dichter hierdoor juist zoo modern is, even impopulair als zijne godslastering. De ondergrond van godsdienstigheid, waarop sedert zoovele eeuwen in de ziel der menschen alle bloemen van gevoel en aandoening groeien, waarop liefde en Christelijke liefde, zelfverloochening en Christelijke zelfverloochening, de begrippen van lijden en loutering, zich als Leconte de Lisle's lianen onontwarbaar door elkander strengelen, neemt niet gemakkelijk de lotusplanten van het pessimisme op. Toch zijn er juist onder deze gedichten eenige, zoo volmaakt schoon, dat men ze als het toppunt van zijn kunst kan beschouwen. *Le secret de la vie* is met algebraïsche evenredigheid in elkaar geciseleerd, als een Chineseche puzzle-bal, en tevens zoo wijsgeerig dichterlijk als Göthe of Shakespeare kunnen zijn. In *L'illusion*

suprême laat de dichter zijn gansche leven, een geheel visioen van jeugd, schoonheid, morgenlicht, aan zich voorbijgaan, om te sluiten met:

Ah! tout cela, jeunesse, amour, joie et pensée,
Chants de la mer et des forêts, souffles du ciel,
Emportant à plein vol l'Espérance insensée,
Qu'est-ce que tout cela, qui n'est pas éternel?

Soit! La poussière humaine, en proie au temps rapide.
Ses voluptés, ses pleurs, ses combats, ses remords,
Les Dieux qu'elle a conçus et l'univers stupide
Ne valent pas la paix impassible des morts.

En misschien is wel zijn meest harmonisch gedicht dat, waarmede hij zijn laatsten bundel besluit en waarin tevens het laatste woord van zijne wereldbeschouwing is uitgesproken, *La Mâyá*. Wij nemen het nog over, zonder verontschuldiging over de vele die wij reeds aanhaalden, overtuigd dat, waar het een weinig bekend en zoo merkwaardig en uitmuntend dichter als Leconte de Lisle geldt, veel niet te veel zal zijn. Wij hopen den lezer iets van onzen indruk medegedeeld te hebben, dat zijne hoofdeigenschap niet die is, waarom Dumas hem laakt en Paul Bourget hem prijst, de koude volmaaktheid, maar dat, indien het hart den dichter maakt, Leconte de Lisle ook dien naam verdient, en dat er heel wat warm, edels, menschelijks is voorafgegaan aan deze verzen van ontgoocheling en berusting:

Mâyá! Mâyá! torrent des mobiles chimères,
Tu fais jaillir du coeur de l'homme universel
Les brèves voluptés et les haines amères,
Le monde obscur des sens et la splendeur du ciel;
Mais qu'est-ce que le coeur des hommes éphémères,
O Mâyá! sinon toi, le mirage immortel?
Les siècles écoulés, les minutes prochaines,

S'abîment dans ton ombre, en un même moment,
Avec nos cris, nos pleurs et le sang de nos veines :
Eclair, rêve sinistre, éternité qui ment,
La Vie antique est faite inépuisablement
Du tourbillon sans fin des apparences vaines.

CRISPI.

FRANCESCO CRISPI.

De Italiaansche staatsman, van wien ik in de volgende bladzijden een beeld wil trachten te ontwerpen, behoort èn door zijn verleden, èn door de plaats, die hij in het staatkundige leven van onzen tijd vervult, tot de interessantste figuren onder de nog levende mannen van beteekenis. Sedert 1848 heeft in Italië geen enkele gebeurtenis van blijvend belang plaats gehad, waaraan zijn naam niet rechtstreeks of zijdelings was verbonden, en ook buiten zijn vaderland erkent men zijn invloed, door hem eene plaats aan te wijzen zooal niet naast, dan toch onmiddellijk na vorst Bismarck. De hartstochtelijkheid van Crispi's natuur, eene hartstochtelijkheid, die bij den weldra 71-jarigen grijsaard nog even sterk is als bij den vurigen revolutionair en samenzweerder van veertig jaren geleden, schijnt op zijne vrienden en vijanden beiden aanstekelijk te hebben gewerkt, en slechts zelden verneemt men een werkelijk bezadigd en kalm oordeel over den leider der Italiaansche staatkunde. Crispi heeft niets van het glatte en buigzame van den beroepsdiplomaat, wiens stereotypen glimlach en onverstoorbare hoffelijkheid men te vergeefs bij hem zal zoeken. Hij is heftig en aanmatigend, heerschzuchtig en onverzoenlijk; maar al wat hij zegt en doet getuigt, bij eene groote vatbaarheid voor indrukken, van eene krachtige overtuiging, eene

onbegrensde toewijding aan de belangen van zijn land, eene strikte eerlijkheid en eene zeldzame werkkraft.

Is dit voldoende om hem eene eereplaats te verzekeren onder de staatslieden van onzen tijd?

Dat zal de uitkomst moeten leeren. Crispi kan wijzen op een roemrijk verleden; hij kan getuigen, dat hij in den langen en bangen strijd voor de Italiaansche eenheid een van de ijverigsten en van de trouwsten is geweest. Maar hij kan niet, als Bismarck, zeggen: dit alles hebt gij in de eerste plaats aan mij te danken. In dit opzicht moeten mannen als Cavour en Garibaldi vóór hem worden genoemd, en Depretis en Minghetti door den onpartijdigen beoordeelaar minstens met hem worden gelijkgesteld. Eerst later zal de vraag kunnen worden beantwoord, of Crispi, nadat hij feitelijk de leider van Italië's staatkunde was geworden, in het belang van zijn land heeft gehandeld, door zich een warm voorstander te toonen van het behoud der triple alliantie.

Het zou even dwaas als ondankbaar zijn, te ontkennen dat het door vorst Bismarck met zoo groot meesterschap tot stand gebracht bondgenootschap van Duitschland, Oostenrijk en Italië bevorderlijk is geweest aan het behoud van den Europeeschen vrede. En van een Europeesch standpunt beschouwd, is de toetreding van Italië de sluitsteen geweest van het geweld, dat van twee zijden aan zoo groote drukking was blootgesteld. Maar al is de taak, welke die sluitsteen heeft te vervullen, even eervol als nuttig, zij is daarom nog niet benijdenswaardig.

Het kan zijn dat de uitkomst de vrees beschaamt van velen, die het wèl met Italië meenen. Het kan zijn, dat de economische crisis, het gevolg van de ontzaglijke uitgaven voor leger en vloot en van de verwijdering tusschen Frankrijk en Italië ontstaan, zal blijken van voorbijgaanden aard te zijn. Het kan zijn, maar het komt mij lang niet zeker voor. Er is, dunkt mij, iets gegronds in de beschuldiging van *megalomanie*,

van grootheidswaan, die men tegen Crispi's politiek uitbrengt. Jeugd en eerezucht gaan gewoonlijk gepaard, maar men mag zich afvragen, of de jongste der Europeesche mogendheden zich niet eene al te zware taak op de schouders heeft geladen.

Er zijn intusschen bij uitstek bevoegde personen, die aan de wijsheid van Crispi's politiek in dit opzicht niet schijnen te twifelen. In een brief, dien de schrijver van deze schets een jaar geleden ontving van onzen vroegeren landgenoot, den tegenwoordigen Italiaanschen senator prof. Moleschott, werd over Crispi met groote warmte gesproken. „Ik ben geen blind bewonderaar van Crispi” — schreef de Romeinsche hoogleeraar — „al is hij om zijne vrijzinnige beginselen en zijne standvastigheid de man van mijn hart. Maar zijn gebreken betreffen mijns inziens meer den vorm, dan het begrip of beginsel, en hij ontleent zijne kracht aan zijne stoutmoedigheid en aan de vaste, stelselmatige getrouwheid, waarmee hij zijne overtuiging koestert. En ik weet niet eens of zijn onstuimig temperament — ik zelf heb hem in den Senaat eens *irruente* genoemd — hem meer voordeel of schade doet. Recht door zee, zonder kunstgrepen of hulpmiddeltjes, dat is zijn weg, en hij heeft er zonder twijfel toe bijgedragen, de achting voor Italië, uit een staatkundig standpunt, te verhoogen. Men offert voor de eer van 't vaderland bloed en leven, en zou men er dan geen geld voor over hebben?”

* * *

Crispi is een Siciliaan. Hij behoort dus tot die „*meridionali*” in de Kamer, aan welke Vincenzo Riccio¹ zijne interessante studiën heeft gewijd, en wier overwicht zich in de laatste jaren sterk heeft doen gevoelen. Ik behoef, om deze bewering te staven, slechts de namen Luigi Miceli, Diego Tajani, Bernardino Grimaldi, Giovanni Bovio, Francesco de Renzis,

¹ *I meridionali alla camera. XVI Legislatura. Torino-Napoli. L. Roux.*

Antonio di Rudini, Pietro Lacava, Michele Torraca in herinnering te brengen. In de eerste jaren na de vestiging van het jonge koninkrijk was het noordelijke element, vooral het Piemonteese, sterk overheerschend; thans schijnt de beurt der zuidelijken gekomen te zijn. Voor Crispi had het feit, dat hij ten zuiden van de straat van Messina was geboren, nog eene zeer bijzondere beteekenis; het stelde hem in staat bij den beroemden „tocht der duizend”, onder leiding van Garibaldi ondernomen, eene rol te vervullen van weinig minder belang dan die, welke aan den dictator was toevertrouwd. En na dien tocht stond het voor ieder onbevooroordeeld waarnemer vast, dat Crispi niet meer van het tooneel zou verdwijnen, maar op de lotgevallen van zijn land een steeds krachtiger invloed zou uitoefenen.

Sedert October 1889 bevat de *Revue Internationale*, een tijdschrift, dat tegelijkertijd te Rome en te Parijs verschijnt, eene reeks van artikelen over Crispi, die met groote kennis van zaken — zij het dan ook niet zonder zekere vooringenomenheid — zijn geschreven. In de volgende bladzijden zal herhaaldelijk gebruik worden gemaakt van deze studiën. De schrijver daarvan, die zich „*Un Italien*” onderteekent, behoort zonder twijfel tot de vertrouwden van Crispi, en heeft meer dan één document gepubliceerd, dat tot dusver onbekend was en dat zoowel voor de waardeering van zijn held als voor de ontwikkelingsgeschiedenis der Italiaansche eenheid van het grootste belang is.

Francesco Crispi werd op 4 October 1819 geboren te Ribera, een stadje in het zuiden van Sicilië. Zijne familie was van Griekschen oorsprong en zijn grootvader was Grieksch priester; Crispi zelf genoot zijne eerste opleiding in het Grieksche seminarie van Palermo, waar het Albaneesch naast het Italiaansch werd gesproken. Eén oom van hem, eerst hoogleeraar in de Grieksche taal aan de universiteit van Palermo, werd later bisschop, en een tweede oom was kanunnik. De

beide geestelijke heeren, die zich veel aan de opvoeding van hun zeer begaafden neef lieten gelegen liggen, zouden gaarne hebben gezien, dat ook deze in den geestelijken stand trad, maar hiervan wilde Francesco niets hooren. Er is dus geen sprake van, dat Crispi, zooals nog kort geleden is beweerd,¹ een afvallig seminarist en een renegaat is, dat hij de kerk vervolgt, na door haar te zijn opgevoed. Wel heeft hij lager onderwijs ontvangen in eene school van congreganisten, maar andere scholen bestonden destijds in Italië niet. Ook heeft hij als kind, zooals thans nog in sommige Italiaansche familiën gebruikelijk is, de *sottanella*, de kleeding der seminaristen, gedragen; maar te Rome en te Napels kleeedde men vroeger en kleeedt men zelfs nog thans, zooals Félix Narjoux² opmerkt, de kinderen als geestelijken, evenals men hen vroeger in Frankrijk stak in het costuum van een soldaat of van een *garde national*.

Francesco Crispi was vijftien jaren oud, toen hij zich aan de universiteit van Palermo als student in de rechten liet inschrijven; drie jaren later was hij doctor in de rechten. Natuurlijk kon hij op zoo jeugdigen leeftijd geen aanstelling bij de magistratuur verkrijgen. Hij vestigde zich dus als advocaat, en in de eerste zaak, die hem werd toevertrouwd, gelukte het hem, een beruchten moordenaar en dief van de galg vrij te pleiten, door erop te wijzen, dat wel de diefstal, maar niet de moord door zijn cliënt met voorbedachten rade was gepleegd. De boef bracht het overige deel van zijn leven op de galgelen door.

Het bleek intusschen, dat de jonge advocaat over heel wat vrijen tijd te beschikken had, dien hij niet beter wist te gebruiken, dan door een blaadje uit te geven, dat hij, naar eene kleine rivier in de nabijheid van Palermo, *l'Oreteo* noemde, en waarvan hij tegelijker tijd eigenaar, uitgever, administrateur

¹ *L'observateur français: il re maccheroni*, 11 Juin 1889.

² Félix Narjoux, *Francesco Crispi*, Paris 1890.

en verantwoordelijk redacteur was. De *Oreteo* behandelde kunst en letteren, wetenschap, modezaken en bevatte zelfs artikelen over goede manieren, maar over de politiek moest het veelzijdig orgaan zwijgen; met de censuur viel in het jaar 1838 niet te spotten. Toch koos de jonge redacteur indirect partij, door als kampioen op te treden voor het Hellenisme, en het verleden van Sicilië te prijzen op eene wijze, die het voor den goeden verstaander meer dan duidelijk maakte, dat op de tegenwoordige toestanden en het régime der Bourbons nog al wat aan te merken viel.

Toen in het vorige jaar Crispi door de indiening zijner wet betreffende de liefdadige instellingen groote ergernis wekte bij de Italiaansche clericalen, hebben eenige organen dezer partij de collectie van den *Oreteo* nog eens nagesnuffeld en daarin verscheiden religieuse gedichten en opstellen van den tegenwoordigen premier gevonden. De oogst was tamelijk ruim: men vond er een „Hymne aan Christus” (die ook de eener Nederlandsche vertaling is waardig gekeurd en, indien ik mij niet vergis, door *Het Centrum* is afgedrukt), eene „Wijsgeerige overdenking over den dood”, eene „Verheffing van de ziel tot God”, een opstel over „De goddelijke roeping van den priester” enz. Deze stukken getuigen van eene zekere exaltatie, die, hoe oprecht ook, toch meer oppervlakkig dan innerlijk was. Ook deze arbeid van den twintigjarigen schrijver bevat blijken van talent, maar de Italiaansche letterkunde heeft er waarschijnlijk niet veel bij verloren, dat Crispi de dichtkunst liet varen om zich uitsluitend op de politiek toe te leggen. Wat de tegenwoordige religieuse meeningen van den premier betreft: men heeft hem ten onrechte een atheïst genoemd. Crispi is scepticus, evenzeer afkeerig van een kerkgeloof, dat eigen onderzoek veroordeelt, als van eene *a priori* ontkenning, die hij waarschijnlijk onwetenschappelijk en onwijsgeerig vindt. Vijandig tegenover de kerk staat hij niet. Hij is met zijne tegenwoordige vrouw kerkelijk gehuwd en leeft

met de congregatie *de propaganda fide*, van welke hij een huis heeft gehoord, als particulier persoon op den besten voet. Maar de taak der verdediging van het jonge koninkrijk Italië tegen de intriges der intransigente clericalen noodzaakt hem soms tot harde maatregelen, en voor de consequente doorvoering der scheiding van kerk en staat deinst hij nooit terug. „Men vergist zich” — zeide hij in de maand December van het vorige jaar in het Parlement, bij de verdediging van het wetsontwerp betreffende de *Opere pie* — „als men het wil doen voorkomen, alsof het hier een nieuwen strijd gold tusschen kerk en staat; wij vertegenwoordigen het beginsel der scheiding van kerk en staat... In den modernen staat is de opvoeding der jeugd en de weldadigheid niet de zaak van de kerk, maar die van den staat. Deze beide factoren zijn thans van elkander gescheiden, en de vrijheid van elk hunner is zoo volledig, dat geen van beiden zich meer met den ander kan vermengen. De uitsluiting van den clerus van het beheer der liefdadige instellingen is geen belediging; zij is het logisch gevolg eener onvereenigbaarheid. Erkennen wij deze onvereenigbaarheid niet, dan staan voor den clerus deuren en poorten open, en wij gaan de zwaarste gevaren tegemoet.”

Op Crispi's houding bij de behandeling van het bovengenoemde wetsontwerp valt zeker wel wat aan te merken; ik moet er echter op wijzen, dat voor vele Italiaansche staatslieden, ook voor de devote Katholieken onder hen, het anticlericalisme een noodweer is en dit zal blijven, zoolang het streven tot herstel van 's pausen wereldlijke macht niet wordt opgegeven.

Nog vóór Crispi te Palermo zijne rechtsgeleerde studiën had voltooid, en dus nog vóór hij zijn achttiende jaar had voleindigd, was hij reeds gehuwd. In 1837 woonde hij met zijn broeder te Palermo bij eene burgerfamilie, eene weduwe met vier dochters en een zoon. Een der dochters, de beeldschoone Rosina, had spoedig het hart van den vurigen Francesco ver-

overd. Maar de ouders wilden van geen huwelijk hooren: Francesco was nog geen achttien, Rosina nauwelijks zestien jaren oud. Crispi's vader begreep, dat hij zijn zoon aan de verleiding moest onttrekken, en nam hem, ondanks alle tegenstreven, mede naar de ouderlijke woning te Ribera. De afwezigheid had echter de gewenschte uitwerking niet: Crispi werd ziek, en tot herstel van gezondheid zond men hem naar eené bezitting van zijn vader te Sciacca.

Daar brak de cholera te Palermo uit en eischte dagelijks honderden offers. Crispi had te Sciacca rust noch duur meer; hij wist zijne strenge bewakers om den tuin te leiden, maakte zich meester van een paard, aan een der pachters van zijn vader behoorende, en vertrok spoorlags naar Palermo, waar hij twee dagen later aankwam. Een droevig schouwspel wachtte hem daar: de moeder van zijne Rosina en twee harer zusters waren aan de cholera overleden, de broeder was stervende, en voor de doodsbeangste jonge meisjes verscheen de wakere jonge man als een redder in den nood. Om in zijn onderhoud en dat der beide weezen te voorzien, verkocht Crispi het paard, waarmede hij de reis had gemaakt, aan de administratie der posterijen, maar het dier gaf er de voorkeur aan, naar zijn ouden stal te Sciacca terug te keeren. Deze omstandigheid bracht den vader op het spoor van den verloren zoon, en toen Francesco was teruggevonden, werd ook de vaderlijke toestemming tot het huwelijk niet geweigerd. Het was niet de laatste maal, dat Crispi zijn wil, niettegenstaande alle hinderpalen, wist door te zetten.

Rosina Crispi stierf reeds na twee jaren, even als het dochtertje, dat uit dit huwelijk was geboren.

Zoodra Crispi den door de wet voorgeschreven leeftijd had bereikt — eigenlijk nog vóór dien tijd — zond zijn vader hem naar Napels, om daar voor eene hoogere ambtenaarsbetrekking te worden opgeleid. Dit geschiedde onder het regime der Bourbons in twee inrichtingen, de *Alunnato per la Magistratura*

(kweekschool voor de magistratuur) en de *Alunnato par la consultà di Stato* (kweekschool voor den staatsraad). De examina aan deze inrichtingen gingen voor zeer moeielijk door; had men die met goed gevolg afgelegd, dan was men voor de toekomst geborgen. Crispi was bij het toelatingsexamen een der eersten. Maar de wijze waarop de studiën werden geleid, was alles behalve naar zijn zin. Al wat naar eene eenigszins nieuwere opvatting van de verhouding tusschen de gestelde machten en het volk zweemde, was met pijnlijke nauwgezetheid uit het onderwijs verbannen. Zelfs de woorden „tyrannie, volk, constitutie, vaderland, liberalisme” waren op den index gezet. In die atmosfeer kon Crispi het niet uithouden. Na een heftigen redetwist met een zijner leermeesters, den goedigen maar bekrompen Filippo Craxi, over het recht van den koning om zonder toestemming des volks belastingen te heffen, liet hij het *Alunnato* en de daaraan verbonden vooruitzichten in den steek en vestigde zich als advocaat te Napels.

In deze qualiteit is Crispi herhaaldelijk in aanraking gekomen met koning Ferdinand II, die, volgens het toen in het koninkrijk der Beide-Siciliën geldige recht, bij geschillen van bestuur in het hoogste ressort besliste. Crispi heeft later verklaard, dat hij zich over den koning persoonlijk niet te beklagen had. Ferdinand II was zeer onontwikkeld, maar niet ontbloot van gezond verstand en eerlijk van zin. Hij was echter bedorven door de politieke traditiën van zijn geslacht, die hem eene souvereine minachting voor zijne onderdanen hadden ingeboezemd. Doch niet allen behandelde hij op dezelfde wijze. Tegenover de Napolitanen legde hij een schaamteloos cynisme aan den dag, en toen hij hun, om aan zijn naderenden ondergang te ontkomen, een parlement had toegestaan, zeide hij ronduit: „Wat ik tot nutoe heb besteed om soldaten uit te rusten, zal ik voortaan gebruiken om afgevaardigden om te koopen.” Maar voor de Sicilianen, met hun trotsch, zwijgend, wraakzuchtig karakter, was hij be-

vreesd. En daar hij hen niet door vleierij of bedreigingen kon winnen, nam hij zijne toevlucht tot de ergerlijkste onderdrukking.

Crispi, die reeds in zijn *Oreteo*, voor zoover dit met de strenge censuur in die dagen bestaanbaar was, blijken had gegeven van eene door en door liberale gezindheid, was natuurlijk te Napels spoedig betrokken in de onvermoeide pogingen der geheime genootschappen om eene betere toekomst voor te bereiden. Het eerste doel van het comité, dat in 1843 de liberale krachten van het koninkrijk trachtte te organiseren, was een einde te maken aan de verdeeldheid tusschen Napels en Sicilië. De Sicilianen hadden reden te over om zich te beklagen; in den „Franschen tijd” (1806—1813) waren zij den Bourbons getrouw gebleven, en tot dank voor hunne opofferingen had Ferdinand I in 1816 de constitutioneele gebruiken opgeheven, die gedurende zes eeuwen in eere waren gehouden. „De Siciliaansche vlag was verdwenen, de vrijheid van drukpers, het recht van vereeniging en het recht van petitie waren afgeschaft; de belastingen waren, zonder dat het volk werd geraadpleegd, door eene reeks van koninklijke ordonnantiën tot eene onbekende hoogte opgevoerd; een heirleger Napolitaansche ambtenaren had het land overstroomd en de Sicilianen werden stelselmatig van alle ambten en bedieningen zoo goed als uitgesloten. De havens van Syracuse, Augusta en Girgenti waren bijna moedwillig onbruikbaar gemaakt. Voor iedere rechtszaak van eenige beteekenis moesten de bewoners zich naar Napels begeven en de processen werden daar jaren lang slepende gehouden. De onderkoningen van voorheen waren vervangen door ambtenaren van minderen rang, onmachtig om iets goeds tot stand te brengen, maar in staat om veel kwaad te doen. Zelfs tot het leger, dat toch geheel uit huurlingen bestond, werden de Sicilianen niet toegelaten. De staat van beleg en het regime van de krijgswet en de uitzonderings-rechtbanken waren permanent geworden.

De pers stond onder het dubbele toezicht van de geestelijkheid en van de politie. Om een boek te drukken of te herdrukken, moest men te Napels verlof hebben verkregen. Middelen van verkeer bestonden niet; het platte land was ongezond en aan rooverbenden prijsgegeven. De roofzucht van den fiscus, waarbij lagere ambtenaren vrij spel hadden, was zoo groot, dat sommige landerijen met 60 percent van de opbrengst waren belast en andere door de eigenaars waren verlaten, omdat de belasting meer bedroeg dan de opbrengst. Een vierde van den grond in Sicilië was onbebouwd, een vierde was in het bezit van kerken en kloosters. In de administratie waren omkooprij en diefstal op groote schaal aan de orde van den dag, en alle, of althans bijna alle ambtenaren, van de hoogsten tot de laagsten, maakten zich daaraan schuldig. Stelselmatig werkte de regeering de uitbreiding van handel en nijverheid tegen. Zij verbood het oprichten van toevluchtsoorden voor verwaarloosde kinderen, het houden van inzamelingen voor weldadige instellingen, alles wat den vooruitgang van kunsten en wetenschappen kon bevorderen of geestdrift kon opwekken voor een goed en groot werk. Zij weigerde de toestemming voor het oprichten van een gedenksteen op het graf van den beroemden mathematicus, *abbate Jaci*; zij wilde geen verlof geven om het stoffelijke overschot van den componist Bellini over te brengen naar zijne geboorteplaats. Op den index der verboden boeken kwamen de werken voor van Machiavelli, van Alfieri, van Botta. Slechts ééne zaak was geoorloofd: de prostitutie, en deze was eene bron van belangrijke inkomsten. De politie regeerde als absolute alleenheerscheres; zij had alles onder zich: de administratie, de justitie, de nijverheid, het onderwijs, den godsdienst; zij wakkerde de twisten in de gemeenten aan, trachtte de geesten te bederven, zaaide wantrouwen en booze vermoedens...."

Dat ik de bovenstaande schildering van de toestanden op Sicilië vóór het jaar 1848 eenigszins uitvoerig uit de reeds

aangehaalde opstellen in de *Revue Internationale* heb overgenomen, geschiedde met geen ander doel, dan om Crispi's eerste optreden als revolutionair te motiveren. De ergste reactionairen van onzen tijd zouden, om bij zulke toestanden kalm en gelaten te blijven, karnemelk in plaats van bloed in de aderen moeten hebben.

* * *

Nauwelijks was de opstand in Sicilië uitgebroken, of Crispi haastte zich, naar zijn vaderland terug te keeren. Op 14 Januari 1848 kwam hij te Palermo aan, waar de barrikaden en de hier en daar nog onbegraven lijken getuigden van den strijd, die er de vorige dagen was gestreden. Een raadsel was het, dat het talrijke garnizoen de wijk had genomen voor de opstandelingen, die bij het uitbreken der omwenteling slechts over veertig geweren beschikten. Bij Crispi's aankomst was het aantal der gewapende opstandelingen reeds tot driehonderd gestegen; ook beschikten de revolutionairen over één kanon, zoo oud, dat men het met dikke touwen had omwonden, om al te groote schade bij het springen te verhoeden. Het kanon had den naam van Pio Nono gekregen, naar den toen nog liberalen paus, die in 1846 was verkozen, en op wien de Italiaansche patriotten al hun hoop hadden gevestigd.

Crispi werd door de revolutionaire regeering benoemd tot secretaris van het departement van oorlog en tot „prefect der barrikaden.” Terwijl hij het leger organiseerde, verkondigde hij zijne denkbeelden in het door hem uitgegeven blad *L'Apostolato* en in het Siciliaansche parlement, waar hij tot de intransigenten behoorde. Generaal Filangieri, die later den opstand op Sicilië onderdrukte, noemt Crispi in zijn nagelaten gedenkschriften den gevaarlijksten onder de vijanden des konings. Aan alle politieke discussiën nam Crispi een levendig aandeel. Hij bestreed de bepaling der grondwet, die het katholicisme

tot staatsgodsdienst verklaarde, als eene onbehoorlijke aanmatiging en bepleitte de emancipatie der Joden. Hij drong aan op de uitzetting der Jezuïeten en der Redemptoristen. Den koning wilde hij niet van den troon vervallen, maar aan hoogverraad schuldig verklaard hebben, indien deze zich eene macht toeëigende, welke de grondwet hem niet toestond. Op historische gronden weigerde hij den koning het recht van kamerontbinding toe te kennen. De feudale domeinen en de kerkelijke goederen wilde hij, ten behoeve der proletariërs, onder de gemeenten doen verdeelen. Terwijl de meerderheid van het Siciliaansche parlement besloot, de kroon van Sicilië aan té bieden aan den hertog van Genua (den tweeden zoon van koning Karel Albert van Piëmont en den vader der tegenwoordige koningin van Italië) bleef Crispi aandringen op de proclamatie der republiek. Doch geen dezer beide plannen zoude worden verwezenlijkt. De noodlottige slag bij Novara (23 Maart 1849) dwong Karel Albert zijne kroon neder te leggen en belette hem, iets voor de Sicilianen te doen. Ook de Engelsche regeering, die tot dusver de opstandelingen, zij het dan ook niet openlijk, had gesteund, trok zich terug. De wapenstilstand werd opgezegd; generaal Filangieri maakte zich, na een langdurig bombardement, meester van Catania, en Palermo kapituleerde, om het lot van Catania te ontgaan.

Tot op het laatste oogenblik bleef Crispi op zijn post. Doch zijn naam stond boven aan de lijst van hen, die van alle amnestie waren uitgesloten, en met groote moeite gelukte het zijn vader, hem, weinige uren voordat de huurlingen der Bourbons Palermo weder binnenrukten, in veiligheid te brengen op een Fransch visschersvaartuig, dat naar Marseille vertrok, van waar Crispi zich naar Turijn begaf.

* * *

Zoo begon op 7 Mei 1849 voor Crispi een tijdperk van ballingschap, het droevigste van zijn leven; eene harde leer-

school en tevens eene *Sturm- und Drangperiode*, waarop slechts weinige staatslieden kunnen wijzen. In den eersten tijd van zijn verblijf te Turijn was Crispi medewerker aan het dagblad *Il Progresso*. Correnti, die de hoofdartikelen schreef, kreeg 90 francs per maand; Agostino Depretis, die de kameroverzichten leverde, evenveel; Crispi, als de jongste redacteur, moest zich met 60 francs per maand vergenoegen, en daarvoor artikelen schrijven over alle mogelijke onderwerpen en de administratie van het blad voeren. Gelukkig kon hij door medewerking aan andere bladen en tijdschriften nog wat meer verdienen. Maar al dit werk was voor hem slechts bijzaak. Hoofdzaak was zijne eigene politieke opvoeding, zijne voorbereiding voor de taak, die hem later wachtte en waarvan hij een voorgevoel scheen te hebben. Toen in 1853 de politie te Turijn zich van zijne papieren meester maakte, vond zij niets compromitteerends, dat wil zeggen geen bewijs van samenzweringen of complotten, maar wel eene gansche reeks van wetsontwerpen en plannen op politiek en administratief gebied. Men heeft zich indertijd verbaasd over de gemakkelijkheid, waarmede Crispi, toen hij den dictator Garibaldi als minister van binnenlandsche zaken ter zijde stond, wetten en decreten als het ware improviseerde; feitelijk echter was de groote vlugheid, waarmede hem dit alles van de hand ging, het resultaat van eene langdurige, ijverige en zorgvuldige voorbereiding.

Tijdens zijn verblijf te Turijn trad Crispi in nadere betrekking tot Mazzini, die destijds te Londen woonde. Een brief van den grooten patriot, gedagteekend van 23 December 1852, bewijst, dat toen reeds tusschen Mazzini en Crispi eene groote intimiteit bestond, en dat de oudere staatsman den jongeren als zijn aangewezen opvolger beschouwde. Zoo ontwikkelt Mazzini in dien brief het plan, om een Italiaansch agent te zenden naar Servië en naar Griekenland, ten einde voor Italië het initiatief te behouden in de beweging der nationa-

liteiten. „Ik had voor die zending zelf kunnen zorgen,” — schrijft Mazzini — „maar het komt mij verkieslijker voor, dat wij ons gezamenlijk deze zaak aantrekken. Ik kan sterven, en dan is het wenschelijk, dat het contact met u behouden blijve.” (*Ma parmi miglior partito farne cosa nostra, cioè mia e vostra. Posso morire ed è bene che il contatto rimanga con voi pure.*)

Crispi maakte, tijdens zijn verblijf te Turijn, volstrekt geen geheim van zijne republikeinsche gezindheid. Toen hem het aanbod werd gedaan, artikelen te schrijven voor het door Cavour geïnspireerde, gematigd liberale blad *Il Risorgimento*, antwoordde hij met verontwaardiging: „Denkt ge dan, dat een journalist een schoenmaker is, die schoenen maakt voor alle voeten?” De Turijnsche politie had reeds lang het oog op hem, en toen in 1853 Mazzini's poging om in Lombardije een opstand te doen uitbarsten was mislukt, en de Oostenrijksche regeering van de Piemonteese een scherper toezicht op de politieke *refugiés* eischte, werd Crispi in hechtenis genomen en, hoewel men geenerlei bewijzen tegen hem kon vinden, uit het koninkrijk Sardinië verbannen.

Het verblijf in de gevangenis te Turijn is de aanleiding geweest tot eene even romantische als droevige episode in het leven van den Italiaanschen staatsman. Terwijl Crispi zich in zijne cel overgaf aan alles behalve opgewekte overpeinzingen over het lot, dat hem wachtte, werd de deur geopend, en kwam een mooi jong meisje binnen, dat hem haar diensten aanbood. Rosalie Montmasson — zoo heette de jeugdige bezoekerster — was in dienst bij de waschvrouw der gevangenis, en placht te zorgen voor de kleederen van de politieke gevangenen, die niet door de regeering in het tuchthuispak werden gestoken. Zij was eene nicht van den cipier, en had vrijen toegang tot de gevangenis. „Crispi” — zoo verhaalt Félix Narjoux — „was toen nauwelijks vier-en-dertig jaar oud; hij was groot en slank en kon voor een knap man doorgaan. Hij geleek volstrekt

niet op den Crispi van onze dagen. Zijn lange haren vielen hem krullend langs den nek; zijn blik was tegelijk stoutmoedig en teeder en zijn glimlach uiterst innemend. De uitdrukking van zijn gelaat sprak, zooal niet van droefheid, toch van diepe neerslachtigheid. Hij bezat de aureool van den martelaar en die van den roem. En deze grimmige samenzweerder, deze onverschrokken soldaat kon zich, als het noodig was, vervormen in een vurig minnaar.

„Rosalie verloor spoedig haar hart aan haar knappen klant, aan haren beroemden gevangene. Crispi beantwoordde hare liefde; wat kon hij beter doen? Een oogenblik deed de liefde hem de politiek vergeten.”

Toen Crispi in vrijheid was gesteld — het was Rosalie Montmasson, die hem de heugelijke tijding kwam brengen — nam hij de wijk naar Malta, en zijne jonge vriendin uit de gevangenis volgde hem daarheen. Het was een treurig leven, dat het paar daar wachtte. Rosalie was de eerste, die werk vond en daardoor het middel om ook Crispi van het allernoodigste te voorzien. Doch het duurde niet lang, of Crispi had met eenige mede-uitgewekenen een blad opgericht, waarin hij zijne politieke propaganda voortzette, en dat door de Maltezer visschers in de Italiaansche en Siciliaansche havens werd binnengesmokkeld. De politiek bleek echter ook hier voor Crispi een gevaarlijk terrein te zijn; enkele zijner artikelen mishagden den Engelschen gouverneur, en Crispi kreeg bevel, het eiland te verlaten. Van alle middelen ontbloot, was het hem onmogelijk, Rosalie Montmasson mede te nemen, doch vóór zijn vertrek achtte hij zich verplicht, haar althans tot zijne wetlige vrouw te maken. Zijn vriend Giorgio Tamajo raadde hem dit ten sterkste af en trachtte hem duidelijk te maken, dat, bij zoo groot verschil van verstand en van opvoeding, eene blijvende verbintenis noodzakelijk ongelukkig moest wezen. Crispi luisterde niet naar dien raad. Zijn eenige bezwaar was, dat hij te arm was om voor Rosalie den trouwring te koopen,

maar een gedienschtig vriend hielp hem uit den nood, en een Jezuïeten-pater, die pas op het eiland was aangekomen, ver-richtte de kerkelijke plechtigheid op een wijze, die het jonge paar volkomen voldoende vond.

Tamajo's voorspelling is helaas uitgekomen. Toen Crispi naar Londen was vertrokken, werd hij daar, dank zij de hulp van eenige goede vrienden, spoedig door Rosalie gevolgd. Met hart en ziel wijdde zij zich, naar de mate haar krachten, aan de zaak, die haren echtgenoot geheel vervulde. Gekleed als eene vrouw uit het volk, diende zij als tusschenpersoon voor de Italiaansche ballingen te Londen en te Parijs, en de manden met visch of met gevogelte, die zij van de eene hoofdstad naar de andere overbracht, bevatten geheime correspondentiën, van welke de waakzame politieambtenaren geen flauw vermoeden hadden. In later jaren volgde Rosalie haren echtgenoot op al diens tochten, ook op den beroemden tocht der duizend; Crispi's vrienden schonken haar een kruis met juweelen bezet, als een bewijs van erkentelijkheid voor de diensten, door haar aan de goede zaak bewezen, en zelfs de koning had haar met de meeste onderscheiding ontvangen. Maar toen het avontuurlijke leven ten einde was, toen Crispi afgevaardigde voor Palermo was geworden in het eerste Italiaansche parlement en spoedig daarna tot vice-president der Kamer was verkozen, toen hij een beroemd en gezocht advokaat was geworden, — ja, toen ondervond de arme Rosalie, dat het sterke beenen zijn, die de weelde dragen. Wie veel heeft liefgehad, dien zal veel worden vergeven. Indachtig aan die spreuk, zal ik hier niet, op gezag van Narjoux, mededeelen, hoe Rosalie, al bleef zij een goedige en trouwe ziel, haren echtgenoot het huiselijk leven onverdragelijk heeft gemaakt. Voor Crispi was het eene uitkomst van Tamajo te vernemen, dat zijn huwelijk eigenlijk geen wettig huwelijk was geweest, en na langdurige besprekingen scheidde Crispi en Rosalie, „met wederzijdsch goedvinden”. Crispi is, nadat deze treurige periode in zijn leven was af-

gesloten, in het huwelijk getreden met de jonge weduwe van een rechtelijk ambtenaar uit Syracuse, Mevr. Capellani geb. Barbagallo. Ofschoon sedert vijf jaren (1867) in Italië het burgerlijk huwelijk door de wet was voorgeschreven, liet hij zich alleen kerkelijk trouwen, waarschijnlijk om zoo min mogelijk ruchtbaarheid aan de zaak te geven en de jalouzie van Rosalie Montmasson niet op te wekken. Voor deze fout heeft hij zwaar moeten boeten. Crispi was in 1872 vice-president van de Kamer; in 1876 werd hij haar president, het volgend jaar minister van binnenlandsche zaken. Personen die zulke hooge betrekkingen bekleeden, wonen, zooals men het pleegt uit te drukken, in een glazen huisje, en Crispi begreep dus, dat het zaak was aan alle formaliteiten te voldoen. Hij liet dus zijn huwelijk ook burgerlijk sluiten en nam de noodige maatregelen waardoor dit in alle stilte kon gebeuren. Maar korten tijd daarna bevatte de te Napels verschijnende *Piccolo* een artikel, waarin de minister Crispi werd beschuldigd van bigamie. Men kan zich voorstellen, welk eene sensatie dit bericht maakte. Crispi's positie was onhoudbaar geworden, en hij zag zich genoodzaakt, zijn ontslag als minister te nemen. De beschuldiging van den *Piccolo* gaf aanleiding tot een proces, dat door Crispi werd gewonnen, daar de rechtbank het door Crispi in 1854 op Malta met Rosalie Montmasson gesloten huwelijk voor nietig verklaarde. Toch duurde het nog jaren, eer de indruk van deze hoogst onaangename zaak was verdwenen. Toen Crispi in 1887 president van den ministerraad was geworden, bemerkte hij tot zijne verbazing, dat voor het eerste diner ten hove wel hij zelf, maar niet zijne vrouw was uitgenoodigd. Toch hadden de echtgenooten van alle andere ministers uitnodigingen ontvangen. . . . Zou men op het Quirinaal die ellendige geschiedenis van het dubbele huwelijk weer hebben opgerakeld? Zoo ja, dan was het ongetwijfeld de koningin, welke hem deze beleediging had toegevoegd.

Onmiddellijk begaf Crispi zich naar het Quirinaal, waar

de particuliere secretaris des koning hem te woord stond. De man was niet weinig verlegen. Ja, het was een pijnlijke zaak... men vertelde zooveel... de koningin was zò nauwgezet en wilde ook den schijn vermijden...

Méer wachtte Crispi niet af. Toornig stond hij op, en zeide tot den verschrikten secretaris: „Zeg aan Zijne Majesteit, dat indien Mevrouw Crispi dezen avond geen voldoening ontvangt, binnen acht-en-veertig uren de republiek in Italië zal zijn uitgeroepen.” En Mevrouw Crispi ontving de uitnodiging.

Zoo verhaalt Narjoux in zijn reeds boven aangehaald werk. Is deze mededeeling juist, dan vertoont zij Crispi in een allesbehalve gunstig daglicht. Het stond hem natuurlijk vrij te eischen, dat zijne vrouw, die door zijn schuld in eene hoogst onaangename positie was gekomen, desniettemin door de koningin met onderscheiding zou worden ontvangen; het stond hem vrij, zijn ontslag te nemen, indien die eisch niet werd ingewilligd. Maar de bedreiging, waarmede hij het Quirinaal verliet, was aanmatigend, ongepast en dwaas. Wat zou hij wel hebben gedaan, indien koningin Margherita had volhard bij hare weigering om de vrouw te ontvangen, met welke hij, die in de eerste plaats geroepen was om de wetten des lands te handhaven, feitelijk vijf jaren lang in concubinaat had geleefd? Het woord klinkt hard, maar Crispi zelf had medegewerkt om de wet in te voeren, die het burgerlijk huwelijk voorschrijft. Doch al had hij zich zelf in dit opzicht niets te verwijten gehad, ook dan nog zou het den staatsman en den goeden patriot onwaardig zijn geweest, van eene geheel persoonlijke grief eene zaak te maken, waarvoor het bestaan van den staat in de waagschaal werd gesteld. Men zal zeggen: Crispi heeft het zoo erg niet bedoeld; hij heeft in drift gesproken. Mogelijk wel; maar hij die de eerste rol in den staat wil spelen — en met eene tweede rol vergenoegt Crispi zich niet! — moet zijn driften weten te beheerschen.

De bespreking van Crispi's huiselijk lief en leed, die niet achterwege mag blijven, wanneer men een eenigszins juist beeld van hem tracht te ontwerpen, heeft mij de gebeurtenissen verre doen vooruitloopen.

Te Londen had Crispi een moeilijken tijd. Eerst trachtte hij in zijn onderhoud te voorzien door het geven van privaattlessen in het Grieksch, het Latijn, het Fransch en het Italiaansch; later verkreeg hij eene ondergeschikte betrekking in eene bankinstelling. Iets beter ging het hem te Parijs, waar hij zich in 1856 vestigde als medewerker van den *Courier Franco-Italien*, met welke betrekking hij een commissie-handel verbond. In zijne geschriften uit die dagen toont hij zich een volbloed republikein, vol vertrouwen op het tot stand komen der Italiaansche eenheid, maar zeker nog weinig vermoedend, dat hij zelf krachtig zou medewerken, om die eenheid onder de leiding van het koninklijk Huis van Savoye tot stand te brengen. „Ik ben geen separatist en ben dit ook nooit geweest” — schreef hij in een brief aan den hoofdredacteur der *Presse*. „Ik verlang iets meer dan het koninkrijk der beide Siciliën, zooals het door de diplomatieke traktaten is gemaakt... Het is een onmachtige staat, die zich nooit aan vreemde overheersching heeft weten te onttrekken. Mijn ideaal is de vorming van eene krachtige Italiaansche natie, onafhankelijk even als Frankrijk en Groot-Brittannië, en alle provinciën van het schiereiland omvattend. Maar om ons groote vaderland zóóver te brengen, is het niet noodig zich te bedienen van de door *signor* Manin voorgestelde middelen, dat wil zeggen, zich met bedreigingen of gebeden te wenden tot de koningen, welke nooit iets zullen doen voor de volken, waarvan zij integendeel de vijanden zijn.”

Ook in Parijs duurde Crispi's verblijf niet lang. Bij den aanslag van Orsini op het leven van Napoleon III behoorde hij tot de verdachten, doch eene huiszoeking leverde geenerlei bewijs voor zijne medeplichtigheid. Dat hij echter een revo-

lutionair was, erkende hij zelf ronduit. „Voor dit ongelukkige land” — zoo schreef hij met het oog op Sicilië — „bestaan slechts twee middelen van redding: het kanon der westersche mogendheden, of de revolutie. En van de kanonnen der westersche mogendheden hebben wij niets te verwachten.”

In Augustus 1858 ontving Crispi het bevel, binnen vier-entwintig uren Frankrijk te verlaten. Toen hij zich met een protest wendde tot den prefect van politie, antwoordde deze hem: „Mijnheer, gij zijt een lang niet alledaagsch man; vroeger of later zult gij in uw land met de leiding der zaken worden belast. En wat zult gij dan doen, als een Fransch revolutionair, die naar Italië de wijk heeft genomen, onheusche correspondentiën toezendt aan buitenlandsche bladen, aan uwe regeering moeielijkheden berokkent, zich in verbinding stelt met hare vijanden, en de vriend is — let wel, ik zeg niet de medeschuldige — van personen, die een aanslag beproeven op het leven van het hoofd van den staat?”

„Mijnheer de prefect,” — antwoordde Crispi dadelijk — „ik zal van avond vertrekken.” En hij reisde met zijne vrouw naar Londen.

Van hier ondernam hij verscheiden reizen naar Sicilië. Natuurlijk moest hij zorgen, door de politie niet te worden herkend, daar hij wegens zijne deelneming aan de omwenteling van 1848 en '49 bij verstek was veroordeeld. In Juli 1859 wist hij zich een valschen pas te verschaffen op naam van Argentijn Manuel Pravedo, terwijl hij zich verder door een grijze pruik en een blauwe bril onkenbaar maakte. Het doel der reis was voorbereiding eener nieuwe omwenteling op Sicilië. Eerst bezocht hij Genua, daarna Napels, en weldra kwam hij te Messina, waar hij, met zijn reisboek onder den arm, alle bezienswaardigheden der stad als een echt tourist in oogenschouw nam, maar zich tegelijkertijd op de hoogte stelde van den toestand der vestingwerken. Aan eenige vertrouwde vrienden gaf hij des nachts onderricht in het ver-

vaardigen van handbommen, eene kunst, die hij te Londen onder leiding van Mazzini had geleerd. Hier worden de noodige afspraken gemaakt, even als later te Catania en te Palermo. In bijzonderheden deelt de schrijver in de *Revue Internationale* mede, hoe de bommen en andere moordtuigen er uitzagen, waarvan Crispi de saamgezworenen voorzag.

Na alles te hebben geregeld vertrok „Manuel Pravedo” naar Londen, om nogmaals met Mazzini en de oudere leiders in overleg te treden, en weldra, doch nu als „Tobias Glivaie” en met een jeugdige uiterlijk naar Sicilië terug te keeren, en daar persoonlijk de leiding der omwenteling op zich te nemen. Doch de regeering te Napels was achter het geheim gekomen; het geheele plan moest worden opgegeven en Crispi durfde zelfs het Fransche stoomschip niet verlaten, dat hem naar Messina had gebracht, zoodat hij genoodzaakt was, de reis naar den Piraeus mede te maken.

Het mislukken dezer poging deed de revolutionairen den moed niet verliezen. Het was omstreeks dezen tijd, dat Mazzini, die met Victor Emanuel, zooals later is gebleken, langen tijd eene geheime briefwisseling heeft gevoerd, zich tot den koning wendde met een open brief, waarin hij schreef: „Sire, verbroeder u met de revolutie, die nationale krachten te uwer beschikking zal stellen, en gij zult overwinnen, en Italië zal door U vrij en vereenigd zijn! Dan zullen God en de natie u zegenen, als koning of als president der republiek.”

Terwijl Crispi, als de „commis-voyageur der revolutie”, steeds reizende en trekkende was, rijpte bij hem het plan om zich door een enkelen stouten slag van Sicilië meester te maken. Hij wilde op het eiland Elba een korps van tweeduizend man bijeenbrengen, dat, onder leiding van Garibaldi, Sicilië zou overvallen.

In het noorden van Italië, waar de omwenteling reeds gedeeltelijk was gelukt, vonden Crispi's plannen overal bijval. Te Modena was het hoofd der voorloopige regeering, Farini, het

met Cripi eens over de noodzakelijkheid om eene revolutionaire beweging in Zuid-Italië te organiseeren en bereid om hem met geld te steunen. Garibaldi zelf wilde de expeditie leiden, onder de leuze „Italië en Victor Emanuel.” Ratazzi betuigde ook zijne instemming, doch verbond daaraan de voorwaarde, dat Crispi zou handelen in overleg met La Farina, den te Turijn verblijfhoudenden leider der gematigde partij in Sicilië. La Farina achtte echter de onderneming te gewaagd en wist Ratazzi over te halen tot zijne meening. Maar Crispi bleef onwrikbaar vasthouden aan het eens gevormde plan, en sprak zijn medestanders moed in, soms zelfs ten koste van de waarheid. In April 1860 waren de vrijwilligers te Genua bijeen gekomen, en het hoofdkwartier der expeditie was gevestigd in de villa Spinola te Quarto. De dag van het vertrek was bepaald, maar Garibaldi aarzelde nog, ofschoon hij wist, dat de Sicilianen zijne komst met ongeduld verwachtten.

Daar kwam Crispi ter vergadering met brieven en cijfer-telegrammen uit Palermo. Sicilië — zoo werd daarin verzekerd — was in vollen opstand; de revolutionaire beweging breidde zich dagelijks uit; Palermo had het signaal gegeven en wachtte gewapend zijne bevrijders af.

Brieven en dépêches waren valsch. Zij waren het werk van Crispi, die begreep, dat de knoop moest worden doorgehakt. En hij bereikte zijn doel; in den nacht van 5 Mei 1860 vertrok de expeditie, aan boord van de beide stoomschepen *Lombardo* en *Piemonte*, uit Quarto naar Sicilië. De beide stoomschepen waren, naar het heette, „overrompeld en met geweld genomen.” Men wilde der regeering te Turijn de gelegenheid laten om te kunnen beweren, dat alles zonder hare voorkennis en zonder hare toestemming was geschied.

Nauwelijks waren de schepen een paar uren in zee, of het bleek, dat wel een duizendtal geweren waren medegenomen, maar dat de revolvers en de ammunitie ontbraken. Garibaldi wist zich te helpen. Hij liep de Toskaansche haven van Tala-

mone binnen, vertoonde zich daar voor de eerste en de laatste maal van zijn leven in de uniform van Sardinisch luitenant-generaal, en liet door zijn adjudant, kolonel Türr, den bevelhebber van het nabijgelegen fort Orbitello, „in naam van koning Victor Emanuel”, verzoeken, hem wapenen en krijgsvorraad af te staan. De bevelhebber van het fort voldeed aan dezen eisch. Natuurlijk was dit in strijd met zijn plicht, maar hij zal wel begrepen hebben, dat de geheele geschiedenis eene doorgestoken kaart was, en kreeg dan ook slechts eene zeer onbeduidende straf voor zijne eigenmachtige handeling.

Op 11 Mei konden de troepen van Garibaldi te Marsala aan wal worden gezet. De gelegenheid was gunstig, omdat de *Lombardo* en de *Piemonte*, die slechts een geringen diepgang hadden, daar binnen konden loopen, hetgeen voor de Napelsche oorlogsschepen, die langs de kust kruisten, onmogelijk was.

De kleine maar dappere bende van Garibaldi werd weldra versterkt door tal van Siciliaansche vrijcorpsen, wier organisatie echter geen geringe moeielijkheden opleverde. Garibaldi aanvaardde de dictatuur in naam van Victor Emanuel, koning van Italië, en benoemde Crispi tot staatssecretaris. In die hoedanigheid ondertekende Crispi Garibaldi's eerste proclamatie, die aldus luidde:

Salemi, 14 Mei 1860.

ITALIË EN VICTOR EMANUEL,

Giuseppe Garibaldi, opperbevelhebber der nationale strijdkrachten in Sicilië,

Uitgenoodigd door aanzienlijke burgers en gehoor gevende aan de besluiten der vrije gemeenten van het eiland,

Overwegende, dat in tijd van oorlog het burgerlijk en militair gezag in één persoon behoort vereenigd te zijn,

Besluit in naam van Victor Emanuel, koning van Italië, de dictatuur in Sicilië te aanvaarden.

De dictator: G. GARIBALDI.

F. CRISPI.

Dit document was het officieel bewijs, dat Crispi zijne republikeinsche aspiratiën had ten offer gebracht en zijne krachten had gewijd aan het koninkrijk Italië.

* * *

De campagne in Sicilië, weldra door die in Napels gevolgd, en beiden met schitterend succès bekroond, werd door Crispi in eene vele jaren later te Rome gehouden rede samengevat in de volgende beknopte woorden:

„Den vijfden Mei hebben wij ons ingescheept te Quarto; den elfden zijn wij te Marsala aan wal gegaan; den dertienden behaalden wij de overwinning bij Catalafimi; den zeven-entwintigsten trokken wij Palermo binnen; den drie-en-twintigsten Juli waren wij te Milazzo; den negen-en-twintigsten te Messina; den vierden October behaalden wij de overwinning bij den Volturno en vernietigden wij de laatste sporen van de tyrannie der Bourbons. In honderdvijftig dagen was onze arbeid voltooid: dit was zeker niet het minst merkwaardige er van.”

Wij hebben reeds met een enkel woord vermeld, dat Crispi's aandeel aan de verrassende resultaten dezer heldhaftige expeditie zeer groot was. Garibaldi leende gereedelijk het oor aan de raadgevingen van zijn secretaris, die Sicilië zoo door en door kende. De generale staf en het meerendeel van de officieren van den dictator oordeelden het noodig, voor men tot een aanval op Palermo overging, zich van het goed versterkte en goed bezette Monreale meester te maken. Crispi had een ander plan: men zou de aandacht van den vijand afleiden door een schijnaanval op Monreale, en in den nacht langs steile bergpaden, zoo mogelijk ongemerkt, terugtrekken, om de hoofdstad van den oostkant te overvallen. Het plan gelukte volkomen, niettegenstaande de bijna onoverkomelijke moeilijkheden. Tot de incidenten van dezen avontuurlijken tocht behoort het bekende ongeluk met de krijgskas, die den bodem verloor, zoodat de Garibaldianen in een stroomenden regen

en bij het licht van enkele lucifers de goudstukken één voor één uit de modder moesten opzoeken. Crispi's tegenstanders zullen misschien in dit ongeval eene vingervijzing zien naar de financieele moeielijkheden, in welke de stoutmoedige en eierzuchtige politiek van den staatsman Italië later heeft gebracht. En zij, die gewoon zijn aan de tegenwoordige cijfers der legersterkte „op voet van vrede” bij de meeste groote mogendheden van ons werelddeel, zullen zich moeielijk eene voorstelling kunnen maken van de inneming der hoofdstad van Sicilië door eene bende van 4500 man, onder welke zich hoogstens 800 geoefende soldaten bevonden. Men dient echter hierbij niet uit het oog te verliezen, dat de bevolking overal Garibaldi en zijne metgezellen verwelkomde als bevrijders en verlossers van het gehate juk der Bourbons.

Was Crispi's aandeel aan den strijd belangrijk geweest, eene nog moeielijker taak wachtte hem, toen op de puinhoopen van het vroegere régime eene geheel nieuwe orde van zaken moest worden tot stand gebracht. Uitmuntend kwam hem hierbij de nauwgezette voorbereiding gedurende de jaren zijner ballingschap te pas. Met koortsachtige snelheid volgden de decreten elkander op, maar de last werd weldra zelfs voor Crispi te zwaar, en in Juli 1860 verzocht hij Garibaldi hem van een deel zijner taak te ontheffen, zoodat hij alleen het bestuur behield over de binnenlandsche zaken en de financiën.

Niet weinig last en verdriet veroorzaakten hem de intriges van La Farina, den agent van Cavour, die aandrang op eene onmiddellijke inlijving van Sicilië bij de staten van koning Victor Emanuel, terwijl Crispi, en met hem Garibaldi, die inlijving slechts wilde doen plaats hebben wanneer het werk der eenheid zou zijn voltooid. Niet als geannexeerde provincie wilde Crispi zijn vaderland zien opnemen onder de landen der kroon; het moest naar zijne meening, geheel georganiseerd, als lid der groote statenfamilië, met gelijke rechten en gelijke verplichtingen deel uitmaken van het nieuwe, herboren Italië.

Crispi slaagde er in zijne zienswijze door den dictator te doen deelen, zoodat La Farina naar Turijn berichtte, dat Garibaldi eigenlijk niets anders was dan een werktuig in de handen van Crispi. Het oordeel was eenzijdig, maar niet in alle opzichten onjuist. In den strijd tusschen Crispi en La Farina hebben beiden zich aan heftigheid en verdachtmaking schuldig gemaakt, en de onverkwikkelijke twist eindigde eerst toen Garibaldi, toegevend aan het verlangen der regeering te Turijn, tegen 21 October het plebisciet uitschreef. Aan de bevolking van het voormalig koninkrijk der Beide Siciliën werd de vraag voorgelegd: „Wil het volk, dat Italië één en ondeelbaar zal zijn, met Victor Emanuel, en na hem zijne wettige nakomelingschap, als constitutioneel koning?”

Deze vraag werd ten noorden van de straat van Messina door 1.310.265 personen toestemmend, door 10.102 ontkennend beantwoord; op Sicilië stemden 433.054 personen met ja en 667 met neen. De uitspraak van den volkswil liet aan duidelijkheid niets te wenschen over. Wat wèl te wenschen over liet, was de dankbaarheid van Victor Emanuel jegens de beide mannen, die eene provincie van tien millioen zielen aan zijn rijk hadden toegevoegd. De wijze waarop de trotsche koning Garibaldi en Crispi ontving, was zoo koel en getuigde van zoo veel wantrouwen, dat de beide patriotten voor eene uitnoodiging aan de koninklijke tafel bedankten en — zooals later in *The Graphic* is medegedeeld — gezamenlijk in een transportwagen hun maal deden met brood en kaas.

* * *

Toen Crispi in het begin van 1861 door de kiezers van Castelvetro naar het eerste Italiaansche parlement werd gezonden, was hij zoo onvermogen, dat eene openbare inschrijving moest worden geopend om eene som bijeen te brengen, die hem in staat zou stellen, zich te Turijn te vestigen. Zie daar zeker de beste wederlegging van de beschuldiging, dat

hij zich in den loop van het vorige jaar, als lid der regeering van Sicilië, op onwettige wijze zou hebben verrijkt. Crispi had in 1857, bij den dood van zijn vader, een bescheiden som geërfd, want de oude Crispi, die zijn zoon gedurende diens ballingschap gedeeltelijk had moeten onderhouden, was van oordeel geweest, dat deze voorschotten bij de verdeeling zijner nalatenschap in rekening moesten worden gebracht. De geërfde landerijen werden door Crispi dadelijk te gelde gemaakt en de opbrengt stelde hem in staat in zijn levensonderhoud te voorzien gedurende vier jaren, in welke hij weinig of niets verdiende, maar ter wille van de goede zaak zeer veel moest uitgeven. Later heeft zijne praktijk als advocaat hem een ruim inkomen opgeleverd.

In het Parlement nam Crispi plaats op de banken der uiterste linkerzijde; hij heeft die plaats alleen verlaten, om een zetel in te nemen aan de ministertafel. Of hij thans, na geruimen tijd minister-president te zijn geweest, indien hem eene parlementaire nederlaag trof, weder naar de uiterste linkerzijde zou kunnen terugkeeren, mag men veilig betwijfelen. Maar negen-en-twintig jaren geleden behoorde hij daar zeer zeker te huis. Niet als volgeling van den een of anderen leider, maar als zelfstandig man. „In zijne nieuwe omgeving” — zoo leest men in de *Revue Internationale* ¹ — „onderscheidde de afgevaardigde van Castelvetro zich weldra onder zijne ambtgenooten. De worstelingen, die hij had moeten volhouden, de tegenzin, dien hij had opgewekt, de wraakzuchtige stemming, waaraan hij was blootgesteld, de vervolgingen, die hij had doorstaan, de groote rol, die hij tot tweemalen toe op het politieke tooneel had gespeeld, — dit alles werkte mede om zijn natuurlijke trots en zijn hoogmoed te vermeerderen. Alles in hem was erop aangelegd om de aandacht te trekken. Men kon veel van hem houden of hem haten, maar in elk geval

¹ Zie het nummer van 15 Mei 1890, blz. 47 en vg.

dwong hij de aandacht af en moest men rekening houden met die hooghartige en minachtende persoonlijkheid, met dien strengen werker, met dien ongetenden worstelaar, dien vurigen patriot, dien onstuimigen en snijdenden redenaar, wiens welsprekendheid is vergeleken met eene dreigende wolk, uit welke donder en bliksem te voorschijn komen.

„Een Italiaansch pamfletschrijver (Petruccelli della Gattina), die onlangs te Parijs is overleden, heeft van hem een vrij ondeugend, maar in sommige punten gelijkend portret geteekend. Crispi — zoo zegt hij — is van al de kamerleden, degene wiens houding het meest agressief is wanneer hij verontwaardigd of geprikkeld is en de eentonigheid der zittingen afbreekt. Wanneer hij opstaat om het woord te nemen, dan zou men zeggen, dat hij een paar revolvers uit zijn zak haalde.... Eens vroeg ik Crispi:

„Zijt ge Mazziniaan?”

„Neen.”

„Zijt ge dan Garibaldiaan?”

„Ook niet.”

„Wat zijt ge dan?”

„Ik ben Crispi.”

„Welnu” — zoo gaat Petruccelli della Gattina voort — „ik heb een Crispi gekend, die gedurende twaalf jaren heeft deelgenomen aan al wat Mazzini heeft gedaan; een Crispi, die stoutmoedig op Sicilië den tocht van Garibaldi is gaan voorbereiden en die daarna een der eersten is geweest, die te Marsala den voet hebben gezet op Siciliaanschen bodem; ik heb een Crispi gekend, die gedurende eenigen tijd minister van Garibaldi is geweest op Sicilië, en ook gedurende korten tijd te Napels, die meer energie bezat dan tact, meer wilskracht dan denkbeelden, meer moed dan bekwaamheid, meer vastheid dan zedelijk gezag, een eerlijk, volhardend, in de hoogste mate eerzuchtig man, onbekwaam tot eenige laagheid.... ja, dien Crispi heb ik gekend, maar niet den Crispi

tout court, den onuitgegeven Crispi, die schittert door eigen licht en noch dat van Mazzini, noch dat van Garibaldi weerkaatst. Wellicht zal hij zich spoedig onder een eigen licht vertoonen. En daar het niet beleefd zou zijn, hem anders te classificeeren dan naar zijne verklaring, daar hij nog niet ministerieel is en nooit het hoofd der linkerzijde zal zijn, zoo als hij gaarne zou willen doen gelooven, plaats ik hem, behoudens vergissing, bij de republikeinen in latenten toestand. In elk geval is Crispi volstrekt geen man, die onopgemerkt kan blijven, waar hij zich ook bevinde, of die in de achterste rijen kan blijven."

Ongeveer terzelfder tijd schreef Ruggero Bonghi over hem in de *Perseveranza*: „Gij kunt u niet voorstellen, met welk een hoogmoed Crispi sedert geruimen tijd over zich zelf spreekt. Wie hem tegenspreekt of hem in de rede valt, wordt door hem uitgemaakt voor een domkop, of althans voor weinig minder dan dat. Staat hij op om te spreken, dan is het „om dingen te zeggen, die nog niemand ooit heeft gezegd, om over de vraagstukken een licht te verspreiden, dat hen in een oogwenk zal oplossen, enz". Hij is voortdurend verbaasd over zich zelf, over zijne grootheid, over de wijze waarop als van zelf, snel, geïmprovisceerd, in rijken overvloed, de denkbeelden, besluiten, redeneeringen en raadgevingen tot hem komen, welke anderen in honderd jaren niet uit hun hersenkas zouden kunnen persen."

Uit Crispi's langdurige parlementaire loopbaan kunnen hier slechts enkele bijzonderheden worden vermeld. Bijna zonder uitzondering vindt men hem in de oppositie. Zoo ook in November 1864, toen de twee maanden vroeger tusschen Frankrijk en Italië gesloten conventie¹ in het Palazzo Vecchio ter sprake werd gebracht. (De zetel der regeering was toen reeds ver-

¹ De beteekenis dezer conventie is o. a. uiteengezet in de levensschets, in de serie der *Mannen van Beteekenis* gewijd aan Marco Minghetti. (1887, Afl. 4.)

plaatst naar Florence). Men weet dat deze conventie, in strijd met het plebisciet van 24 October 1860, het pauselijke Rome voor onaantastbaar verklaarde en de vervulling van den zoo duidelijk uitgedrukten wensch der natie om Rome de hoofdstad van Italië te zien worden, onmogelijk maakte. Crispi en zijne vrienden protesteerden hiertegen, maar Mordini en 36 andere leden der rechterzijde keurden de conventie goed, en Mordini verklaarde, dat hij, indien hij in de conventie eene schending van den volkswil had gezien, zijn mandaat zou hebben nedergelegd, om elders eene andere vlag te ontplooiën. Hierop vroeg Crispi het woord en zeide:

„Ik kan niet blijven onder den invloed eener verklaring, die mij en mijne vrienden raakt en die mij, indien zij aannemelijk was, in strijd zou brengen met mijne beginselen. Ik ben overtuigd, dat het nationaal tractaat, gegrondvest op het plebisciet van 1860, is geschonden door de conventie van 15 September. Doch ik trek hieruit niet het gevolg, dat ik het wettig terrein moet verlaten, waarop mijne kiezers mij hebben geplaatst en waar ik denk te blijven, zoolang zij mij hun vertrouwen blijven schenken. Het is niet de eerste maal, dat naar mijne overtuiging, door dit Parlement de wet wordt geschonden; het is ook niet de eerste maal, dat anderen, die deze overtuiging deelen, mij hebben uitgenoodigd mijn zetel te verlaten. Maar een soldaat deserteert niet van den post, die hem door de wet is aangewezen, waar de plicht hem roept en hem weerhoudt, en waar hij, zoo noodig, onder de slagen der wetsverkrachting moet bezwijken. Ik heb geen andere vlag te ontplooiën. Mijn vaandel is hetzelfde, dat ik heb gebruikt toen ik mij te Marsala met Garibaldi ontscheepte: *Italia una con Vittorio Emanuele.*”

Deze verklaring werd algemeen, zelfs aan de ministertafel, met bijval begroet, en de premier La Marmora liet een luid bravo hooren. Doch dit belette niet, dat Crispi zich ook later herhaaldelijk moest verdedigen tegen hen, die in hem, onder

verwijzing naar zijn verleden, nog steeds den heimelijken republikein bleven zien. De beste gelegenheid om zich te verdedigen vond hij toen zijn oude vriend Mazzini een schrijven tot hem richtte, dat op droevigen toon protesteerde tegen Crispi's nieuwe leer: „De monarchie vereenigt ons: de republiek zou ons verdeelen.”

„Ik verwonder mij niet” — zoo schreef de oude republikein aan zijn vroegeren discipel en medestander — „over uwe wilskracht, maar wel over het gebruik, dat gij gemeend hebt daarvan te moeten maken ten behoeve van eene zaak, waaraan gij, als gij in uw hart afdaalt, niet kunt gelooven. Ik ken uw verleden al te goed, ik weet dat gij een te scherpziende geest zijt, om een oogenblik te onderstellen, dat gij thans een overtuigd monarchist zoudt zijn, een theoretisch monarchist, zoo als zeventig jaren geleden de mannen der Vendée waren. Wist ik dat gij dit waart, dan zou ik wel verplicht zijn u te bestrijden, maar ik zou het met leedwezen doen. Ieder geloof verdient eerbied. Maar gij hebt het geloof niet: gij zijt een opportunist.”

Crispi antwoordde op deze beschuldigingen in een werkje: *Monarchia o repubblica, lettre a Giuseppe Mazzini*. Sedert de gebeurtenissen van 1860 — zoo redeneerde hij — zijn de methode en de voorwaarden der Italiaansche beweging veranderd. Hoe kan men, zonder gebrek aan logica en aan loyaliteit, samenzweren tegen een régime dat men zelf aangenomen en aan het volk aanbevolen heeft? Is het logisch, na te hebben medegewerkt tot het plebisciet van 21 October, dit weder te verscheuren? Is het logisch, na het volk te hebben opgeroepen om voor Victor Emanuel te stemmen, de invoering der republiek na te jagen?

„Verre van mij” — zoo gaat hij voort — „het denkbeeld van mijn verleden te verloochenen. Integendeel, ik ben trotsch op mijne overtuigingen van vroeger dagen. Na de heldhaftige verdediging van Rome en van Venetië is de republiek mijn

ideaal geweest, ik was overtuigd, dat zij alleen eene groote Italiaansche natie zou kunnen vormen. Doch hetzij tengevolge van de opvoeding van het volk, hetzij ten gevolge van de bekwaamheid van tegenstanders, die ons wisten vóór te komen en zich meer aaneengesloten toonden dan wij; hetzij tengevolge van den invloed, uitgeoefend door den naam van Garibaldi, die de eenheid door de monarchie en met de monarchie proclameerde, en daardoor de strijdende democratie verdeelde, mislukten onze vooruitzichten, en wij waren de eersten, die het nationale programma moesten aannemen: *Italia e Vittorio Emanuele*. Overwonnen door de feiten, ben ik in het parlement gekomen, vast besloten getrouw te blijven aan de nieuw aangegane verplichtingen.... De eed is voor mij eene ernstige handeling. Ik heb Alberto Mario bewonderd, die, niet kunnende besluiten den eed af te leggen, weigerde het parlementair mandaat aan te nemen. Indien de Italiaansche republikeinen zuiver in hun geloof hadden willen blijven, dan hadden zij geen deel moeten nemen aan de militaire en politieke bewegingen die sedert 1859 hebben plaats gehad, maar, alvorens zelven op te treden, moeten wachten tot de pogingen der monarchie waren mislukt."

Mazzini had gelijk: Crispi was een opportunist, en hij is dit tot heden toe gebleven, of eigenlijk meer en meer geworden. Zijne ontwikkeling van partijganger tot staatsman, van samenzweerder tot leider der regeering verklaart dit opportunisme en werd daardoor alleen mogelijk gemaakt. Het zou eene dwaasheid en eene onbillijkheid zijn, hem hiervan een verwijt te maken. Doch wèl mag men het betreuren, dat hij zelf, ofschoon zijne denkeelden in den loop der tijden eene zoo belangrijke wijziging hebben ondergaan, dat men in den autoritaireren regeeringsman van heden te nauwernood den vurigen republikein van vroeger dagen herkent, zijne tegenstanders met zoo groote verbittering en felheid heeft bestreden. Dezelfde Crispi, die het *trasformismo*, de zwenking naar rechts,

bij een Depretis als verregaande beginselloosheid en als landverraad heeft gebrandmerkt, heeft later eene niet minder verrassende wending in dezelfde richting uitgevoerd.

In 1867 richtte Crispi met eenige vrienden het dagblad *La Riforma* op, dat als orgaan der parlementaire linkerzijde optrad, maar gedurende al de wisselingen van zijn bestaan bijna altijd door Crispi persoonlijk is geïnspireerd en dientengevolge thans een geheel officieus orgaan is geworden. Ziehier, in hoofdzaak, het oorspronkelijk programma van dit blad.

Na den strijd voor de eenheid moet de strijd voor de vrijheid aan de orde komen. De vestiging van het koninkrijk heeft te overhaast plaats gehad; zij had gepaard moeten gaan met de bijeenroeping eener constituante, welke de grondslagen van den nieuwen staat had moeten leggen. Reeds van den beginne is de grondwet gebleken ongeschikt en onvolgende te zijn. Noodig zijn: algemeen stemrecht, met uitsluiting der analphabeten en met lijstenstemming; bezoldiging der betrekking van volksvertegenwoordiger, welke onvereenigbaar moet zijn met de bekleeding van openbare ambten; onverkiesbaarheid of verplichte aftreding van hen, die werkzaam zijn of aangesteld worden bij door den staat gesubsidieerde ondernemingen. Deze hervormingen zouden, volgens de *Riforma*, waarschijnlijk niet onmiddellijk kunnen worden verkregen, maar wel de volgende:

„Volkomen en gelijke vrijheid voor alle geloofsbelijdenissen, zoodat, niet ten gevolge van verdraagzaamheid, maar krachtens de wet, elke godsdienstige gezindheid wordt bevrijd van banden of officieele betrekkingen met den staat.

„Hervorming op militair gebied, met afschaffing van de lichte en geleidelijke verandering der staande legers in eene nationale militie; afschaffing van de nationale garde; opheffing van de rangorde der verschillende wapenen, van de groote militaire kommandementen en van de militaire afdeelingen en districten.

„Vaststelling door de wet van de ministerieele verantwoordelijkheid.

„Eene rechtspleging, die ook voor de armen toegankelijk is; uitbreiding der voorloopige invrijheidstelling; afschaffing van de doodstraf.

„Kosteloos en verplicht onderwijs; geen centralisatie in het onderwijs; eigen administratie voor de universiteiten, die autonoom en naar de verschillende plaatselijke behoeften ingericht moeten zijn; verbanning van het godsdienstonderwijs van de scholen.

„Toepassing van de grootst mogelijke decentralisatie in het openbaar beheer.

„Eene evenredige en progressieve belasting; afschaffing van bankmonopoliën; afschaffing van invoerrechten, van tolbellemmeringen, van verteringsbelastingen.

„Verkoop van alle goederen in de doode hand.”

Ziedaar het programma der *Riforma* in 1867. De lezer zal begrijpen, dat het tegenwoordige officieuze orgaan bescheidener in zijn wenschen is. Maar reeds in 1869 bleek dit programma voor den staatsman eene te zware bagage te zijn. „Tusschen u en ons” — zeide hij in het parlement, zich tot de rechterzijde wendend — „bestaat een groot verschil. Er zijn drie of vier (?) hervormingen, welke gij nooit zult willen, en die wij op ons vaandel hebben geschreven, die wij zouden ten uitvoer brengen, indien wij daartoe in de kamer de macht hadden. Wij willen eene verandering in de kieswet, en gij weigert die; wij willen de provincie onafhankelijk zien van het politiek gezag, en aan het hoofd dier provincie autoriteiten, door de burgers gekozen, en gij wilt dit niet; wij willen een stedelijke regeering, die haar eigen meester is, en een *sindaco* (burgemeester) door de stemmen van het volk benoemd, en gij wilt dit niet. En wat het belastingstelsel betreft, bestaat tusschen u en ons zoo groote verdeeldheid in meeningen en denkbeelden, dat wij onmogelijk tot overeenstemming kunnen komen. Wij

gelooven, dat de staat geen andere belastingen dan directe moet hebben, in hoofdzaak althans; eene uitzondering maken de invoerrechten, die niet kunnen worden afgeschaff; immers de quaestie van de afschaffing der invoerrechten staat gelijk met die van de afschaffing der staande legers; geen staat kan die missen, indien niet geheel de oude wereld tot de afschaffing overgaat, indien niet geheel Europa ontwapent. Wat de verteringsbelastingen betreft, uwe belasting op het gemaal daaronder begrepen, wij zouden die willen overlaten aan de gemeenten, zoolang geen andere middelen gevonden zijn om aan de gemeentelijke financiën te hulp te komen."

Toen in 1876 de linkerzijde aan het roer kwam, werd niet Crispi, maar Depretis met de samenstelling van een kabinet belast. Klaarblijkelijk had de koning niet vergeten, dat Crispi nog geen vier jaren geleden zich erop beroemd had, nooit een voet te hebben gezet in het Palazzo Pitti of op het Quirinaal. Een troost bij deze teleurstelling voor den eierzuchtigen man was zijne benoeming tot voorzitter der kamer. Kenschetsend voor zijne eerlijkheid was het, dat hij in die dagen eene motie onderteekende, in welke de eisch werd gesteld, dat voortaan de fondsen der civiele lijst aan de contrôle van het parlement zouden worden onderworpen; het was duidelijk, dat hierdoor de vervulling van zijn wensch om zelf aan het roer te komen, niet werd bespoedigd.

Als kamer-president beijverde Crispi zich om onpartijdig te zijn, en meestal gelukte hem dit. Een geduldig voorzitter was hij echter niet, en soms lokte zijn optreden heftige, schoon meestal onverdiende protesten uit.

In de parlementaire vacantie van het jaar 1877 ondernam Crispi, die door zijne nieuwe waardigheid eene meer officieel-politieke figuur was geworden, eene reis door Europa, die hem met de voornaamste staatslieden van dien tijd in aanraking bracht. Waarschijnlijk had die reis geen ander doel, dan eene voorbereiding voor de dagen, die hij zelf aanstaande

achte. Crispi had op zijn tocht ook een onderhoud met vorst Bismarck, en deze schijnt in hem allermint den man der toekomst te hebben gezien en zich integendeel veroorloofd te hebben, een loopje met hem te nemen. Het was in den tijd van den Russisch-Turkschen oorlog, en Italië zoowel als Oostenrijk wierpen begeerige blikken op een deel van den buit, dien Rusland voor zich alleen wenschte te houden. Terwijl Crispi bezig was, voor Bismarck zijne denkbeelden over de positie van Italië uiteen te zetten, viel de kanselier hem plotseling in de rede met de vraag: „Waarom tracht Italië niet zich van Albanië meester te maken?” Crispi was niet weinig verbaasd over deze suggestie, en bewaarde het stilzwijgen: „Want op die manier” — ging de heer Von Bismarck voort — „zoudt ge onder al de volken van Europa zeker het meest schilderachtige costuum hebben.” Onnoodig te vermelden, dat het gesprek na deze aardigheid niet lang werd voortgezet.

Kort na deze reis werd Crispi in het kabinet-Depretis minister van binnenlandsche zaken. Zijn ministerie was van korten duur, maar getuige van belangrijke gebeurtenissen. Op 3 Januari 1878 stierf Victor Emanuel, en eene maand later Pius IX.

Het is ongetwijfeld voor een goed deel aan den invloed van Crispi toe te schrijven, dat de nieuwe koning, bij zijne troonsbestijging, den naam aannam van Umberto *Primo*, ofschoon reeds verscheiden Humbert's voor hem op den troon van Savoyje hadden gezeten. Duidelijker dan een lang betoog gaf deze titel te kennen, dat in Italië het oude was voorbijgegaan en alles nieuw was geworden.

Nieuw waren ook de omstandigheden, onder welke het conclave bijeen kwam voor de verkiezing van Pio Nono's opvolger. Er lag Crispi als Minister zeer veel aan gelegen, dat de vrijheid der kerk ten volle zou worden geëerbiedigd, en dat geenerlei demonstratie, van welken aard ook, de be-

raadslagingen der kardinalen zou storen. De wet der waarborgen moest voor de eerste maal worden toegepast door den man, die als afgevaardigde tegen haar had gesproken en gestemd. Crispi besloot, met het oog op de tijdsomstandigheden, de bijeenkomst van het parlement, dat tegen 20 Februari was bijeen geroepen, tot na afloop van het conclave te verschuiven. Die maatregel werd hem zeer kwalijk genomen, vooral door zijn eigen geestverwanten. Sommige noemden haar inconstitutioneel, anderen strijdig met de waardigheid van het parlement. En men mag veilig aannemen, dat Crispi, althans een paar jaren vroeger, zulk een maatregel als lid der oppositie zou hebben bestreden. Dat hij echter wijs en voorzichtig handelde, kan de onpartijdige waarnemer niet ontkennen, al oogste hij destijds meer lof bij zijn vijanden dan bij zijn vrienden. Zoo schreef een zijner politieke tegenstanders, De Cesare, in zijn geschiedenis van het conclave waarin Leo XIII werd benoemd:

„Het was inderdaad een geluk voor het land, dat in die dagen de regeering van den staat werd gevoerd door een man van vasten wil, over wiens politiek beleid de meeningen kunnen uiteenloopen, maar dien de geschiedenis met minder scherpte en meer waardeering zal beoordeelen, dan zijne tijdgenooten hebben gedaan; een man die veroordeelt schijnt om eene noodlottige tegenstelling te toonen tusschen sommige zijner redevoeringen wanneer hij buiten de regeering staat, en zijne daden, wanneer hij het roer in handen heeft. Crispi, die minister van binnenlandsche zaken en de ziel van het kabinet-Depretis was, was zich volkomen bewust van de groote proef, die Italië bij deze gelegenheid had af te leggen. Hij verenigde in zich bijna alle bevoegdheden, en hij eerbiedigde getrouwelijk de waarborgwet, door welke Italië verplicht is, gedurende het onbezet zijn van den pauselijke stoel, op geenerlei wijze eenige belemmering of beperking toe te laten van de persoonlijke vrijheid der kardinalen, en te zorgen, dat de ver-

gaderingen van het conclave door geen geweld van buiten werden gestoord. . . . De proef werd doorstaan; wederom triomfeerde het gezond verstand der Italianen en Francesco Crispi toonde een staatsman te zijn, op wien, in moeielijke omstandigheden, het land kon rekenen." Zeker lofs genoeg in den mond van een tegenstander.

Weinige dagen nadat het conclave, met zeldzamen spoed en in de grootste kalmte, zijne werkzaamheden door de benoeming van Leo XIII had ten einde gebracht, verscheen in den *Piccolo* het artikel, waarin Crispi van bigamie werd beschuldigd, een artikel, dat den volgenden dag door den *Capitan Fracassa* werd overgenomen. Ik behoef op het hieromtrent reeds bovenvermelde niet terug te komen. Men begrijpt, dat Crispi, zolang de rechtbank hem niet had vrijgesproken, onmogelijk een der hoogste betrekkingen in den staat kon blijven bekleeden. Op 7 Maart nam hij zijn ontslag, en eene week later werd te Napels eene gerechtelijke instructie tegen hem begonnen. De vrijspraak volgde spoedig, maar het duurde langen tijd, eer de openbare meening hare vijandige houding tegenover hem liet varen. Iemand die zich, zooals Crispi, vele vijanden heeft gemaakt, kan niet verwachten met bijzondere lankmoedigheid of toegevendheid te worden behandeld. Van zoo iemand gelooft men gaarne het ergste, en als de wet hem vrijspreekt, dan ligt een „nu ja, maar. . .”, met een schouderophalen en een veelbeteekenenden glimlach uitgesproken, gereedelijk voor de hand. Het is eene goedkoopere oppositie, maar zij is moeielijk, zoo niet onmogelijk te bestrijden.

Dit laatste heeft Crispi gedaan, en met goed gevolg. In 1878 had hij alles tegen zich, de openbare meening, de pers, de kamer. Maar het duurde niet lang, of hij wist door zijn groot talent, zijne onbuigzame volharding, zijne ontembare geestkracht de kamer als van ouds te imponeeren. Dat hij als minister vooreerst „onmogelijk” was, begreep hij zeer

goed, ofschoon hij Depretis voorloopig bleef steunen, vooral in de belangrijke discussie van 1879 over de afschaffing van het gemaal, waarbij het een conflict gold over de bevoegdheid van de kamer en den senaat. Crispi stemde hierbij met het ministerie, terwijl Cairoli, Zanardelli, Baccarini en Nico-tera, die later met hem de *Pentarchia* vormden, zich voor deze stemming bij de rechterzijde aansloten. Weldra echter was hij weder de oude, heftige oppositieman geworden, toegevend aan zijn drift, en tegenover personen, met welke hij vroeger had samengewerkt, of spoedig weder zou samenwerken, uitdrukkingen bezigend, die meer dan beleedigend waren.

In 1883 kwam de Pentarchie, het „vijfmanschap”, tot stand, waarvan met de vier zoeven genoemde staatslieden ook Crispi deel uitmaakte. Het doel dezer meer opportunistische dan principieele alliantie was de bestrijding van Depretis en diens *trasformismo*. De toenmalige premier had, ofschoon hij steeds met den meesten nadruk beweerde een man van de linkerzijde te zijn en te willen blijven, het zwaartepunt meer en meer naar de rechterzijde verlegd — een voorbeeld dat, zooals reeds boven is opgemerkt, door Crispi als premier getrouwelijk is nagevolgd. Doch in '83 was Crispi geen lid van de regeering en dus zeer geneigd om de ziel te worden van de oppositie, aan wier hoofd zich de vijf invloedrijkste leden der historische linkerzijde plaatsten. De strijd werd weer met groote heftigheid gevoerd; al waren de onderlinge veeten van het vijftal door geen hunner vergeven of vergeten, toch noemde Crispi het in eene in het jaar 1883 te Palermo gehouden redevoering een blijde boodschap, dat de mannen der linkerzijde zich hadden verenigd om zich te verzetten tegen de overrompeling der partij door vreemde elementen. „De historische linkerzijde” — zoo verzekerde hij — „is gereconstitueerd; aan alle dubbelzinnigheden is een einde gekomen.” En Crispi achtte zich zoo zeker van de overwinning, dat hij bij voorbaat de belofte aflegde, de gesloten buiten-

landsche verbintenissen te zullen handhaven: Italië zou te land de bondgenoot zijn van Duitschland, ter zee die van Engeland.

Nauwelijks waren echter de parlementaire werkzaamheden hervat, of het bleek hoe zwak de nieuwe partij was. Maar deze ondervinding was allerminst geschikt, om Crispi gunstig voor het ministerie te stemmen. Integendeel, zijne oppositie ging menigmaal alle perken te buiten, zooals in 1884, toen hij den minister van buitenlandsche zaken Mancini verweet, Italië te hebben vernederd, het in de oogen der groote mogendheden veracht te hebben gemaakt en eene even schandelijke politiek te hebben toegepast, als die der Bourbons, wier gehoorzame dienaar hij (Mancini) was geweest.

En in hetzelfde jaar trok hij onbarmhartig te velde tegen Depretis. „Wij geloofden,” — zeide hij te Napels — „dat mannen, die op een zekeren leeftijd zijn gekomen, moesten verlangen bij hun dood een goeden naam na te laten en dat zij, indien zij gedurende hun leven fouten hadden begaan, daarvan in hunne laatste jaren zouden zijn teruggekomen, om ten minste aan hunne nagedachtenis zooveel mogelijk achting te verzekeren. Maar Depretis wil niets dan de macht en bekommert zich weinig om den samenhang der beginselen. De middelen, waarmede hij regeert, zijn de vrees en de intrige. Hij wil doen gelooven aan gevaren, die in werkelijkheid niet bestaan, en intusschen breidt hij door gunstbewijzen en omkooperijen zijne clientèle uit. . . Wij hebben de monarchie verkozen als den vorm, die ons de eenheid kon schenken en deze kon bevestigen; daarom zijn wij de vrienden van den koning en niet zijn dienaars. Vrienden geven raad en staan den dynastieën te zijde; dienaren moeten gehoorzamen. De oude Mazziniaan Depretis had zijne persoonlijke bedoelingen, toen hij zich een dienaar van het Huis van Savoye noemde.”

In het jaar 1886 was het met de kortstondige heerlijkheid der Pentarchie geheel gedaan — en nu sloeg Crispi tegenover

Depretis een geheel anderen toon aan. „De *onorevole Depretis*” — zoo zeide hij te Palermo — „heeft zijne geschiedenis, die voor hem getuigt, en ik geloof niet, dat hij haar zou willen verloochenen. Toen hem in een ernstig gesprek gevraagd werd, wat hij zou doen, indien hij door een votum der kamer genoodzaakt werd zijn ministerie op nieuw samen te stellen, liet hij doorschemeren, dat hij, van den Ingeslagen weg afwijkend, zou terugkeeren tot zijne oude liefde en een ministerie van de linkerzijde zou vormen....”

Zoo werd de overgang voorbereid. Het zij echter ter eere van Crispi opgemerkt, dat het programma, door hem in de verkiezingscampagne van 1886 ontwikkeld, vele van zijne lievelingsdenkbeelden bevatte en juist niet geschikt was om hem in de oogen der machthebbenden als regeeringspersoon aan te bevelen. Een programma van sociale wetgeving te ontwikkelen „ten einde de werklieden te ontrukken aan de slavernij van de onwetendheid en aan de slavernij van het kapitaal”, te protesteeren tegen de benoeming van senaatsleden door den koning, aan te dringen op decentralisatie in alle takken van openbaren dienst, — ziedaar mogelijk uitmuntende middelen ter verovering van eene plaats in de kamer, die aan Crispi toch niet kon ontgaan, maar niet ter verkrijging van een ministerieelen zetel.

De nederlaag, door de italiaansche troepen bij Dogali in Abyssinië geleden, maakte het voor Depretis noodig over te gaan tot die reconstitutie van zijn ministerie, op welke Crispi had gezinspeeld. In 1887 werd Crispi minister van binnenlandsche zaken in het kabinet-Depretis, en toen op 7 Augustus de oude Piemontees stierf, volgde Francesco Crispi hem op als minister-president, terwijl hij, bij de portefeuille van binnenlandsche zaken, ook die van buitenlandsche zaken op zich nam. Deze drie betrekkingen bekleedt hij nog heden.

Het is niet alleen moeielijk, maar ook gewaagd, een oordeel uit te spreken over eene periode, die nog niet is afgesloten. Sedert drie jaren is thans Crispi minister-president en, naar het schijnt, een premier, die zijne collega's meer als ondergeschikten dan als gelijken beschouwt, en die ook tegenover den drager der kroon zijn wil weet door te drijven. Voor den man, die zich zulk een positie heeft veroverd, kan, indien hij dwaalt, niet de verontschuldiging gelden, dat hij in bestaande toestanden geen verandering kon brengen, dat hij, om althans een deel zijner beginselen te kunnen toepassen, een ander deel daarvan moest ten offer brengen, dat hij zich moest plooiën en schikken naar de inzichten van een monarch, die met inachtneming van de voorschriften der grondwet, zelf wil regeeren, en naar die van ambtgenooten, wier hulp en steun voor hem onontbeerlijk zijn. Voor de geheele richting van Italië's binnen- en buitenlandsche politiek sedert 1887 is Crispi niet slechts naar de letter der grondwet, maar ook voor de rechtbank der geschiedenis verantwoordelijk.

Deze drie jaren hebben Crispi gemaakt tot het type van den staatsman, dat hij zelf in zijne langdurige parlementaire loopbaan op zoo heftige en dikwijls op zoo welsprekende wijze heeft bestreden. De minister-president en de kamer hebben juist denzelfden ontwikkelingsgang doorlopen, die indertijd het *trasformismo* van Depretis kenmerkte. Van de linkerzijde uitgaande, voerde de weg dezer ontwikkeling naar de rechterzijde, om te eindigen in eene groepeerings, waarvan het wezen niet meer een politiek beginsel is, maar het verlangen naar macht. Crispi heeft zich naar de rechterzijde gewend, om daar voor zijn régime de ondersteuning te vinden, welke de linkerzijde hem weigert. De man, aan wiens scherpgepunten pijlen geen enkel minister in het Italiaansch parlement is ontkomen, beklagt zich als een martelaar over de pijnigingen, waaraan de regeering is blootgesteld door de onophoudelijke interpellatiën van Imbriani, Cavallotti, Bovio, Luigi Ferrari.

En als de uiterste linkerzijde hem telkens op nieuw aantoot, dat hij zich zelf in tegenspraak brengt met de vroeger door hem verheerlijkte beginselen, dan verklaart hij ronduit, dat die tegenspraak hem niet tot andere inzichten — mogelijk zou het juister zijn hier te zeggen: tot andere handelingen — zal brengen.

Toen Crispi op 31 Mei 1889 werd aangevallen over de politie maatregelen, die door hem waren genomen en door welke, naar het gevoelen der uiterste linkerzijde, het recht van vereeniging en vergadering was geschonden, verzekerde hij, altijd overtuigd geweest te zijn, dat populaire instellingen den grondslag der monarchieën moesten uitmaken. Het verheugde hem, dat zijne oude vrienden, „met enkele uitzonderingen”, deze overtuiging deelden. Men, die hem van tegenspraak met zich zelf beschuldigden, kon hij antwoorden, dat hij inderdaad in drie jaren tijds veel had geleerd, terwijl anderen steeds op hetzelfde punt waren blijven staan. Natuurlijk mochten alle partijen uitdrukking geven aan hare denkbeelden, maar zij mochten die niet aan anderen opdringen, en nog veel minder mocht de staat, buiten het parlement, de propaganda dulden van denkbeelden, welke hij voor schadelijk en gevaarlijk hield. Dat hij ooit een dictatoriale macht zou hebben uitgeoefend, ontkende hij bepaald; maar hij had steeds de overtuiging gehad, dat in het belang van den staat eene sterke regeering noodig was, evenals een sterk parlement.

„In deze zinsneden” — merkte de *Frankfurter Zeitung* inder tijd op — „hebben wij het conflict tusschen de woorden en de daden van Crispi's staatkunde onmiddellijk voor ons. Aan den eenen kant eene monarchie met „populaire instellingen”, aan den anderen kant eene „sterke regeering”, die natuurlijk, als het tot een conflict komt, sterker moet zijn dan de populaire instelling van de vrijheid van vereeniging en vergadering. Een sterk parlement is natuurlijk dat, waardoor een

sterke regeering wordt ondersteund, en dat dus eene voor alles gereedstaande meerderheid bezit. Alle partijen mogen „uitdrukking geven aan hare denkbeelden”, maar ze mogen die niet „opdringen” en de staat mag nog veel minder de propaganda toelaten van denkbeelden, die hij schadelijk en gevaarlijk acht. Die staat is natuurlijk weder de sterke regeering, dus in het onderhavige geval de heer Crispi, en wie zich niet weert, die krijgt eene waarschuwing, en hij wordt over de grenzen gezet, of andere dergelijke politiemachtsmiddelen, zooals de heer Crispi in den laatsten tijd zoo vaak heeft gebruikt, worden op hem toegepast. In zijne stellingen geeft de radicale staatsman alles toe, in zijne gevolgtrekkingen neemt hij, in de praktijk, alles weer weg. En daar bij eene „sterke regeering” de practijk den doorslag geeft, is het theoretische radicalisme der stellingen niets dan een vuurwerkje, met welke men slechts diegenen kan bedriegen, die zich willen laten bedriegen.”

Het oordeel is, naar het ons voorkomt, juist, al is het scherp. Maar de erkenning van deze juistheid mag de oogen niet doen sluiten voor het feit, dat Crispi, sedert hij minister-president is geworden, althans enkele punten van zijn vroeger program heeft verwezenlijkt. De uitbreiding van het stemrecht en de wet op de *opere pie* (liefdadige instellingen) dienen hierbij in de eerste plaats te worden genoemd; al bevat de laatste bij den eersten oogopslag veel willekeurigs, zij schijnt toch voldoende gemotiveerd door de verregaande misbruiken, die in dit opzicht in Italië sedert lange jaren hebben geheerscht.

Maar de triple alliantie, met haren kostbaren nasleep van reusachtige en steeds toenemende uitgaven voor leger en vloot? En de koloniale politiek, die tot nu toe millioenen heeft verslonden, zonder een *centesimo* op te brengen? En de voortdurende, zool niet toenemende spanning tusschen Italië en Frankrijk, eene spanning van welke de opzegging van het handelstraktaat tusschen de beide natiën een der droevige

gevolgen is geweest? En de met dit alles ongetwijfeld in verband staande economische crisis in Italië, de nood der plattelandsbevolking, de stijgende cijfers der landverhuizing, de dalende koersen der geldswaarden?

De heer Gladstone heeft zich, in zijn bekend Outidasanos-artikel, de opmerking veroorloofd: „In den toestand zijner financiën heeft Italië niet het recht, fouten te begaan. In minder dan vijf-en-twintig jaren van vrede, sedert zijne onafhankelijkheid, heeft het kans gezien om zijne belastingen te verdrievoudigen, om eene even hooge staatsschuld als Engeland te maken, en om op ééne enkele schrede van het staatsbankroet te komen.”

Die voorstelling is zeker overdreven. Ook de natiën hebben nare *Sturm- und Drangperiode*, en Italië heeft de zijne klaarblijkelijk nog lang niet achter den rug. Men kan echter den heer Gladstone toegeven, dat in zulk eene periode Crispi mogelijk niet de beste mentor is, en dat in regeeringsbetrekkingen de Piemonteese bedachtzaamheid en berekening tot nu toe voor Italië meer hebben gedaan dan de Siciliaansche onstuimigheid.

* * *

Wanneer Crispi niet door ambtsbezigheden te Rome wordt teruggehouden, brengt hij zijn tijd gaarne door in de bekoorlijke villa, die hij te Napels bezit. De „Villa Lina” ligt aan de helling van den berg, op een schilderachtig plekje in de nabijheid van Piedigrotta, en is half in Moorschen, half in modernen stijl gebouwd. Crispi's studeerkamer bevindt zich in de benedenverdieping, zijn slaapvertrek op de eerste verdieping; beide vertrekken zijn eenvoudig, maar smaakvol ingericht. Te half zes in den morgen staat de ruim 70-jarige staatsman op; voor zijn toilet gebruikt hij niet minder dan twee uur; hij „verdedigt” zich zoo goed als hij kan tegen den ouden dag, zooals hij zegt. Er zijn overigens weinig personen

in Italië, die aan hunne kleeding zooveel zorg besteden als Crispi, van wien men zich moeielijk kan voorstellen, dat hij weken lang het roode hemd der Garibaldianen heeft gedragen. Na het gebruik van een kop koffie zet Crispi zich tegen acht uur aan den arbeid, geholpen door twee zijner neven, die als secretarissen bij hem dienst doen, volkomen op de hoogte zijn van zijne wijze om de zaken te behandelen, en behooren tot de goede verstaanders, die slechts een half woord noodig hebben. In den tijd van acht tot tien uur wordt alles afgedaan, wat op de buitenlandsche zaken betrekking heeft. Daarna gebruikt de minister-president met zijne familie, zijn secretarissen en zijn intendant Viva de *colazione*. Intusschen staat de arbeid niét stil; Crispi ziet de aangekomen telegrammen door en maakt bij enkele daarvan korte kanteekeningen met potlood. Crispi eet weinig en drinkt nog minder, maar is desniettemin een fijnproever. Tijdens het laatste bezoek door hem te Friedrichsruhe gebracht, waar hij op eene gansch andere wijze werd ontvangen dan in 1877, verhaalden de Italiaansche bladen hoe vorst Bismarck voor zich en zijn gast twee enorme potten met bier liet komen (waarschijnlijk bedoelden zij *Masskrüge* van een liter inhoud). Crispi wees de hem toegedachte portie met beleefden dank af. „Ook goed!” — zei de heer Von Bismarck, nadat hij zijn weinig dorstigen gast verbaasd even had aangezien, en hij liet, na den inhoud van zijn eigen glas, ook Crispi's aandeel in zijn eigen maag verdwijnen. Toen Crispi ook voor cigaren en pijpen bedankte, werd Bismarck bijna boos, en riep: „Gij eet haast niet, gij drinkt niet, gij rookt niet, — wat zijt gij eigenlijk voor een mensch?”

Na het *déjeuner* wordt de arbeid hervat; dan komen de binnenlandsche zaken aan de beurt en worden audiëntiën verleend. zoowel in de Villa Lina als in het ministerie te Rome. Iedereen wordt bij den minister toegelaten, maar deze verstaat uitnemend de kunst, om zich door eene koele houding

en korte antwoorden van lastige bezoekers zoo spoedig mogelijk af te maken. In den namiddag, als de groote warmte voorbij is, wordt gewoonlijk een rijtoertje gemaakt. Te zeven uur wordt het diner gebruikt, wederom *en famille*, enkele malen slechts in gezelschap van goede vrienden. Na afloop daarvan gunt zich Crispi een half uurtje rust, en begeeft zich dan naar de vertrekken zijner vrouw, waar gewoonlijk eene kleine receptie wordt gehouden. De aanwezigen behoeven meestal slechts te luisteren, want Crispi spreekt gaarne en veel, bij voorkeur over den meest bewogen tijd van zijn leven, over de avontuurlijke jaren van 1848 tot 1860. Over de politiek van den tegenwoordigen tijd wordt nooit gesproken. Tegen half elf keert Crispi terug naar zijn studeervertrek, waar hij gewoonlijk nog een paar uur blijft werken.

Wijst dit huiselijk leven op een kalmen levensavond, in het parlement is Crispi nog steeds de vurige en ontembare, dikwijls ook de driftige en kwetsende redenaar, de Aetna, wiens kruin met sneeuw is bedekt, maar in wiens binnenste het kookt en woelt en bruist, — zooals hij zich zelf eens heeft genoemd.

De tijd heeft geen zijner fouten weggenomen, enkele daarvan zelfs verergerd, maar toch óók zijne voortreffelijke eigenschappen voortdurend ontwikkeld. Meer dan vroeger zijn thans de onpartijdige beoordeelaars geneigd om te erkennen, dat deze fouten zijn *les défauts de ses qualités*, de schaduwzijden zijner goede eigenschappen. En zeker zal het oordeel van den nakomeling over hem nog gunstiger luiden, dan dat van den tijdgenoot. Want al heeft hij velen van zich vervreemd, nog grooter is het aantal van zijne landgenooten, die hem dankbaarheid verschuldigd zijn; al heeft hij, door zijne eerzucht en zijne hooghartigheid, menigmaal den indruk van zelfzucht gegeven, hij heeft toch zijn vaderland liefgehad boven alles, en daaraan de beste krachten gewijd van een lang en werkzaam leven.

J. H. NEWMAN.

JOHN HENRY NEWMAN.

Geb. 23 Februari 1801, gest. 11 Aug. 1890.

Kardinaal Newman is zeer bevoorrecht geweest: zijn volk heeft belang gesteld in zijn innerlijk leven. Predikant te Oxford; hervormer der Anglikaansche kerk; eindelijk, en gedurende den langsten tijd van zijn openbaar leven, priester der Roomsche kerk, altijd heeft hij een breede plaats ingenomen in de aandacht zijner landgenooten. Zijn begaafdheid, ijver en meesterschap over de taal verklaren dit, maar alleen in zoover zij hebben gediend, allen bekend te maken met de beminnelijkheid, den ernst en de verheffing van zijn geest; met zijn zelfstandigheid en waarheidsliefde, bovenal met zijn oprechte begeerte, zelf te komen, en anderen te brengen, tot een verstand en hart bevredigende overtuiging. Zulk een overtuiging heeft hij gedurende eenigen tijd gezocht in de kerk van Engeland, en ten slotte gevonden in de gemeenschap met Rome. — Niemand kan hem ongestraft verwaarloozen. Zij die met hem behoefte hebben aan een theologie, kunnen veel leeren van dezen man, vol godsdienstig gevoel en oorspronkelijkheid van inzicht. Zij die den godsdienst en de theologie van onzen tijd alleen belangrijk achten in verband

met het vermoedelijk lot der europeesche beschaving, kunnen zich omtrent een der factoren dier beschaving, het tegenwoordige Katholicisme, door niemand beter laten inlichten dan door Newman, die jaren achtereen de tolk van het Katholicisme is geweest.

Ik kies, zonder het eerste te versmaden, hier alleen het laatste, het algemeene gezichtspunt, en wensch dus, in zover hij zelf het ons mogelijk heeft gemaakt, de vraag te beantwoorden: hoe heeft kardinaal Newman het Katholicisme gezien en voorgesteld?

I

Voor de wijsgeerige beschouwing der dingen behoort de kennis van een godsdienst tot volkenkunde en de studie van folklore. Het Roomsche-Katholicisme is in westelijk Europa oorspronkelijk de godsdienst van Italië (met zijn Afrikaansche provincie), van Frankrijk, Spanje en Ierland. Alleen deze landen hebben tot zijn vorming bijgedragen, zijn karakter bepaald. Alleen in deze landen is er oorspronkelijkheid, is er schepping geweest; alleen hier zijn mannen opgestaan die hun eigen stempel op het Katholicisme hebben gedrukt: als, in Italië en Afrika, een Cyprianus, Benedictus, Augustinus, Gregorius I, Gregorius VII; in Frankrijk, de groote vertegenwoordigers der scholastiek, al behooren zij niet altoos tot de Fransche natie; in Spanje een Theresa en Ignatius Loyola; in Ierland een St. Patrick en een St. Colombaan. De overige volken, al heeft de overplanting op nieuwen bodem het Katholicisme in hun midden gewijzigd, hebben geen soortgelijke namen aan te voeren.

Zoo althans was het tot op het midden van onze eeuw. Het Katholicisme, hoe ook verbreid, was en bleef in zijn wezen een latijnsch-keltisch Kristendom.

Met Newman, — en daarin ligt voor mij zijn groote be-

teekenis, — is het anders geworden. Met hem is voor het eerst het engelsche of, wil men het ruimer uitgedrukt, het germaansche ras, het germaansche genie in het Katholicisme zelfstandig aan het woord. Rome heeft dien door en door germaanschen geest veroverd; in hem zich op Luther gewroken. Ik vergeet niet de Katholieke heiligen en leeraars van Germanië, niet den apostel der Duitschers of een Duns Scotus, den middeleeuwschen theoloog en wijsgeer van Oxford, evenmin een kardinaal Allen. Maar eerst in Newman scheidt zich de germaansche geest een Katholicisme van eigen stempel.

Dit is althans mijn indruk. Al heeft men onderscheidene Katholieke schrijvers van vroegeren en lateren tijd gelezen, de werken van Newman hebben iets eigenaardigs. Het is natuurlijk het oude Katholieke geloof, onvervalscht, door geen liberalisme verzwakt; hoe had de paus hem anders kardinaal kunnen maken? Maar het zijn nieuwe gezichtspunten, nieuwe drangredenen. Het schijnt mij, in één woord, de germaansche schakeering, de germaansche evolutie van het Rooms-Katholicisme.

Het is niet de eerste evolutie van een godsdienst die ten onrechte zoo weinig vatbaar voor ontwikkeling wordt geacht. Rome is altijd het oude, maar evenzeer altijd het nieuwe. Het heeft zich nooit eenvoudig herhaald. *Semper eadem*; niettemin voortdurend aktuëel. Hare ziel is onveranderlijk, niet haar gelaat; haar doel is onveranderlijk, niet haar gang. Zij blijft de eeuwen door zichzelf gelijk, niet als een mummie, maar als een levend wezen. Het Katholicisme was nooit stationair; het heeft een geschiedenis. Het vormt zich langzaam. Drie eeuwen, eer zijn gronddogma vaststaat; twaalf eeuwen, eer de transsubstantiatie Katholieke leer is; achttien eeuwen, eer Onbevleete Ontvangenis en Pauselijke Onfeilbaarheid den rang hebben van een dogma. Geen paus gelijkt op een anderen paus, in geestesaanleg, politiek of gedragslijn ten aanzien van de niet-Katholieke wereld. Naast Leo X, den vriend der kunsten, de strenge Sixtus V; naast Julius II, den man

van het zwaard, Leo XIII, de man der gedachte. Even groote verscheidenheid bij de steunpilaren der kerk. Loyola is geen afdruk van St. Bernard; noch Veuillot van Peter den Hermiet; noch Newman van Thomas Aquinas. De tegenwoordige Katholieke congressen houden zich, naar ik meen, niet bezig met de Ontologie van Anselmus van Canterbury. De bestendigheid van het Katholicisme is geen onbewegelijkheid.

De kerkgeschiedenis kan niet genoeg nadruk leggen op de beteekenis der nationaliteiten voor de kerk; op hetgeen zij bijgedragen hebben tot de veelzijdigheid van het Katholicisme. In de geschiedenis van dien godsdienst is dus niets dat van te voren de rol onwaarschijnlijk maakt die wij Newman laten vervullen. Er is een italiaansch, een spaansch, een fransch, een keltisch, er zal voortaan zijn een germaansch Katholicisme. Er is een Katholicisme van Augustinus, van Bossuet: wat wonder, dat ik spreek van het Katholicisme van Newman? Als een man dezer eeuw, een wezenlijk modern man, in merg en gebeente zoon van het vrije constitutioneele Engeland; kweekeling van het Anglikaansch Protestantisme en van het klasieke onderricht der engelsche universiteiten; volkomen op de hoogte van de wetenschappelijke methode van onzen tijd en van hare strekking; tehuis in Darwin, Ranke en Comte, — en zulk een geest was Newman, — met verstand en hart zich tot het Katholicisme bekeert, zal hij dan over zijn nieuw geloof spreken als een italiaansch dweper, als een spaansch mystiekus, als een fransch raisonneur, als een iersch heilige? Hij stelt dat geloof voor, gelijk het opgenomen werd in zijn ziel, zijn engelsche, zijn londensche en oorspronkelijk Protestantische ziel.

II

Newman is geboren in het hart van de City, 72 Lombardstreet. Hij was de zoon van een bankier, lid der firma Ramsbottom

Newman & Co. Zijn eerste godsdienstige opleiding werd door zijn moeder, Jemima Fourdrinier, een Hugenootte van afkomst, Calvinistisch getint. Hij wist reeds op zijn vijftiende jaar, dat de paus de antikrist was, en dat de profeet Daniël dit had voorzien. Maar te Oxford, waar hij eerst student in de theologie, later *tutor* van *Oriels College*, nog later predikant was; met andere woorden, sedert hij voor zichzelf begint te denken, is hij overtuigd Anglikaan. Het blijkt uit zijn deelnemen aan *the Tractarian Movement*.

Deze beweging getuigde van krachtig vertrouwen in de toekomst der Anglikaansche kerk. Zij bedoelde niets minder dan aan die kerk op nieuw beteekenis te geven voor den geestelijken toestand van het engelsche volk.

Omstreeks 1835 kenmerkte zich die toestand voor Newman en zijne geestverwanten door het onbelemmerd veldwinnen van het Rationalisme. Dezen in hun oog altijd wassenden vloed, slechts één macht was bestemd hem te stuiten: de nationale kerk van Engeland.

Daartoe moest die kerk evenwel zelf een wedergeboorte ondergaan. Ook haar had het Rationalisme aangetast. Zij was onverschillig geworden voor haar eigen verleden; vervreemd geraakt van haar oorspronkelijk geloof. Gegeven deze hare ont-aarding, en gegeven hare roeping tegenover het Rationalisme, stelde de beweging van Newman en de zijnen haar den eisch, terug te keeren tot de dubbele gezindheid die van ouds de kracht van het engelsche Protestantisme was geweest. Zij moest worden èn antipaapsch èn Katholiek; zoowel beslist afkeer koesteren jegens het Pausdom als innige liefde jegens het geloof dat vóór de zestiende eeuw door de algemeene conciliën als Katholiek geloof was vastgesteld.

Om dezen eisch te verstaan, moet men zich het schisma van Hendrik VIII voor den geest roepen, dat ten slotte tot de vestiging van de Anglikaansche kerk heeft geleid. Hendrik, en waarschijnlijk de groote meerderheid van zijn volk met

hem, wilde het Katholieke geloof behouden zonder den paus wiens plaats in Engeland hij zelf zou innemen. Het huis der Gemeenten sprak het kernachtig uit; het noemde in 1529 den koning „The onely Head, Sovereign Lord and Protector of ... (his)subjects spiritual and temporal.” Hetgeen Hendrik beoogde, werd alleen tijdens zijn leven verwezenlijkt. Na zijn dood, onder het regentschap van Somerset, pogen parlamentsakten en straffen Engeland ook een Protestantsch geloof te geven. Door aartsbisschop Cranmer wordt het in eenige artikelen (ten slotte 39 in getal) vastgesteld. Het is van korten duur. Onder „bloody” Mary wordt het Katholicisme weder hersteld, de paus erkend, de mis weder gelezen in de kathedraal van Canterbury, de Protestantsche leer vervolgd. Maar dit juist, in verband met hare ongelukkige politiek, vervreemdt hare onderdanen van haar en haar kerk. Onder Elizabeth is het Protestantisme, ook onder den invloed van Kalvijn, reeds sterk genoeg, de koningin te nopen tot een vergelijk. Van dat vergelijk is de Anglikaansche kerk de vrucht. Meer dan eenige andere menschelijke instelling is deze kerk een transactie. De koningin en Thomas Parker, de nieuwe Primas van Engeland, stichten een kerk die, Protestantsch in hare verwerping van de pauselijke suprematie, met de Katholieke leer vele punten van aanraking en overeenstemming behoudt.

Aan dit tweeledig karakter was de Anglikaansche kerk, toen Newman in haar dienst trad, niet getrouw gebleven. Nog handhaafde zij de oude leus: „No popery”, maar de oorspronkelijke verwantschap van het Anglikanisme met de Katholieke leer, met het dogma der groote conciliën, was in het vergeetboek geraakt. In Oxford dachten weinigen er meer aan, ernst te maken met de Anglikaansche geloofsbelijdenis. Een college over de XXXIX artikelen stond geregeld op de *Series Lctionum*, maar bleef even geregeld zonder toehoorders. Het geloof van Athanasius, of wat het Anglikanisme daarvoor uitgaf, boezemde zoo weinig belangstelling in, dat, toen een jong geestelijke

over den strijd van Athanasius tegen Arius wilde schrijven, een theologisch professor van gezag hem glimlachend toevoegde: „Gij begint met het droogste gedeelte van de kerkgeschiedenis.” De jeugdige auteur schreef zijn werk niettemin en wilde het portret van Athanasius er voorin plaatsen. Zijn uitgever ried het hem af. „Dat zou ik niet doen; Athanasius is bij ons zoo impopulair.” Deze anekdoten komen wel voor in een van de romantische werken van Newman, *the Story of a Convert*, maar er is alle aanleiding, ze voor historisch te houden.

Deze verdooving van het Katholiek bewustzijn der Anglikaansche kerk was te bedenkelijker in het oog van Newman en zijne geestverwanten, omdat zij samenviel met het verlaten van den band tusschen kerk en staat, gelijk met de aanvankelijke verspreiding van duitsche wijsbegeerte en duitsche bijbelkritiek. Van deze verdooving dreigde, volgens hen, een dubbel gevaar: een gevaar, in de eerste plaats, voor de engelsche samenleving die, voortaan zonder wortelen in haar godsdienstig verleden, in theologisch scepticisme verzinken moest; een gevaar, in de tweede plaats, voor de Anglikaansche kerk die meer en meer verlaten moest worden door alle oprechte aanhangers van de Katholieke leer, als zij zagen, dat de Anglikaansche kerk voortging hare verwantschap met die leer te verloochenen.

Om het eerste gevaar af te wenden, wezen de hoofden der Tract-beweging op den onrustbarenden toestand van een kerk die, gastvrij voor alle ketterijen, geen kracht meer had tegenover de liberalistische maatschappij.

Om het tweede gevaar af te wenden, gaf Newman, in 1841, een geschrift uit dat groote opschudding veroorzaakte. De titel luidde: *Tract XC on certain passages in the XXXIX articles*.

Dit geschrift behandelde achtereenvolgens die artikelen der Anglikaansche geloofsbelijdenis die, op het eerste gezicht, het Protestantsch karakter dier belijdenis het duidelijkst deden uitkomen. Juist van die artikelen poogde Newman, destijds

nog Anglikaansch predikant bij de St. Marykerk te Oxford, aan te toonen, dat zij, — al scheen in den laatsten tijd hunne uitlegging in ultraprotestantschen geest van zelf te spreken, — ook een Katholieke uitlegging toelieten. Zij behelsden, — dit was het einddoel van zijn betoog, — geen enkele stelling of uitdrukking die met het Katholiek geloof, met de leer der algemeene conciliën voór de zestiende eeuw, onvereinigbaar was. De Anglikanen dus, die Katholiek wilden blijven, behoefden daartoe niet Roomsche te worden. „Ik poogde al te doen wat ik kon, om de Anglikanen te verhinderen, af te dwalen in de richting van Rome.” Zoo luidden destijds Newmans eigene woorden.

Het was zelfmisleiding. Newman keerde drie eeuwen terug, tot het denkbeeld van Hendrik VIII, dat zoo spoedig na zijn dood reeds een droombeeld was gebleken: Katholiek zijn en blijven zonder den paus; het gezag handhaven van conciliën zonder de kerk die alleen aan deze vertegenwoordiging gezag kan geven. Reeds in zijn Anglikaansche periode is Newman op weg naar Rome. Hij kent geen godsdienst zonder dogma; geen dogma zonder den steun eener zichtbare kerk; geen zichtbare kerk zonder sacramenten als onmisbare „kanalen van Gods genade.” Het is geheel naar zijn hart, dat de Anglikaansche *Ordination Service* den bisschop tot den nieuwen predikant laat spreken: „Ontvang den Heiligen Geest;” dat de *Visitation Service* biecht en absolutie onderstelt; dat het doopformulier het gedoopte kind als wedergeboren beschouwt; dat de catechismus den geloovige, in het avondmaal, „waarlijk en metterdaad het lichaam en bloed van Kristus laat ontvangen.” Hij is door en door episkopaalsch. „Mijn bisschop is mijn paus,” zegt hij voor zijn overgang. In '45, als hij overgaat, heeft hij de stelling slechts om te keeren. Hij erkent als Anglikaan het antikristelijke in Rome, maar dit antikristelijke begint voor hem eerst in de tweede helft der zestiende eeuw, bij het concilie van Trénte; en het ligt voor hem uitsluitend in de overdrijving der Maria- en heiligenvereering. Als hij zich tegen dezen

eerdienst verzet, geschiedt het in de stemming van iemand die tegen een vriend moet getuigen.¹ In de tien laatste jaren die aan zijn bekeering vooraf gaan, nadert hij Rome langzaam maar zeker. Van '35 tot '39 is hij Anglikaansch en tegen Rome; van '39 tot '43 Anglikaansch, maar Rome niet langer vijandig; in '43 wil hij nog geen afbreuk doen aan de Anglikaansche kerk waarvan hij lid blijft; hij houdt alleen op predikant te zijn eener kerk die geen smaak had gevonden in zijn voorgestelde hervorming. Eerst in het begin van '45 worden zijne gedachten geheel ingenomen door de vraag of hij den alles beslissenden stap moet doen. In Oktober '45 wordt hij Roomsch.

III

De geschriften van kardinaal Newman, die zijne opvatting van het Roomsch-Katholicisme doen kennen, mogen uit het oogpunt hunner belangrijkheid voor dit doel in deze volgorde worden gerangschikt: *History of my religious opinions; Grammar of Assent; the Idea of a University; Difficulties of Anglicans; Lectures on Catholicism in England; the Story of a Convert; Verses on various occasions (the Dream of Gerontius, ook afzonderlijk uitgegeven, is hierin opgenomen); Callista.*

In verband met de geringe plaatsruimte die hier mij is gegund, bevind ik mij tegenover deze omvangrijke werken, waaronder geen enkel Newmans zienswijs in haren samenhang uiteenzet, in zekere verlegenheid. Breede aanhalingen zijn van zelf verboden. Maar evenmin kan ik besluiten eenvoudig verslag te doen van geschriften, die zooveel liefde wekken voor hun auteur. Newmans denkbeelden mededeelende, zou ik gaarne zooveel mogelijk Newman zelf als tegen-

¹ Over Newmans Anglikaansch-Katholiek standpunt, zie zijne *Essays*, Deel I, bl. 30—137; 179—221; II, bl. 1—111.

woordig doen zijn; den man, wiens openhartig en gevoelvol proza uit zijn innerlijkst wezen moet zijn gevloeid.

Ik neem in mijn verlegenheid de toevlucht tot een waarschijnlijk al te gewaagden letterkundigen vorm: ik voer Newman zelve sprekende in. Over de kerk; over het pauselijk gezag; over het Katholiek geloof ter eene, moderne maatschappij en moderne natuurwetenschap ter andere zijde; eindelijk, over het zedelijk ideaal van het Roomsch-Katholicisme, — zaken waaraan hij het meest zijn aandacht heeft gewijd, — laat ik Newman, in de door mij gefingeerde rede aan de Protestanten van Engeland, die straks volgt, de denkbeelden ontvouwen in zijne talrijke geschriften vervat.

Dit waagstuk vraagt van den lezer een groot blijk van vertrouwen: te gelooven, dat Newmans denkbeelden naar waarheid worden medegedeeld; en een niet minder groot blijk van toegevendheid: te dulden, dat die denkbeelden worden overgegeven in een anders vorm.

Ziehier dan wat ik, gedachtig aan Newmans kenspreuk: *cor ad cor loquitur* (van hart tot hart), mij verstout hem op de lippen te leggen: —

IV

Ik verwonder mij, Mannen van het Protestantische Engeland! dat het Roomsch-Katholicisme, al ontkent gij zijn waarheid, u zoo zelden tot ernstige overweging stemt, daar toch alles medewerkt om het belangwekkend te maken. Geen kristelijke gemeenschap is ouder, strekt zich over wijder grondgebied uit, of voldoet aan de behoeften van talrijker aanhangers. Het is de godsdienst van tweehonderd millioenen; in menig land de eenige. In ieder werelddeel wordt hij beleden onder alle klassen der maatschappij. Hetzij men acht geeft op het overvloeiende van zijn leven, op de verscheidenheid zijner instellingen en hulpmiddelen, of op de vele den-

kers, kunstenaars en menschevrienden die het bevredigd, beziel, tot de weldadigste werkzaamheid angevuurd heeft, altijd moet het Katholicisme verheven schijnen boven het medelijdend schouderophalen, waarmede het dikwerf door u bejegend wordt. Kan het bestaan en de verspreiding van zulk een godsdienst door u aan geen edeler oorzaken worden toegeschreven dan onkunde, onnadenkendheid, bijgeloof? Is er geen aanleiding, van dezen godsdienst voor gemoed en wandel nog iets anders te verwachten dan de ongunstige vruchten, die gij er onophoudelijk van voorspelt?

Alleen de blijdschap, door het aannemen van het Katholiek geloof in mijn hart gewekt, is in staat den schroom te overwinnen waarmede ik voor u ben opgetreden. Gij hebt mij gekend als een prediker van het Protestantsch geloof. Heden ziet gij mij voor u als overtuigd Roomsch-Katholiek. Deze groote verandering is niet geschikt, uw vertrouwen in mij of de kracht mijner woorden te verhoogen. Met grooten schijn van recht kunt gij in die verandering nieuw voedsel vinden voor hetgeen ik de verderfelijkste dwaling acht van onzen tijd. Gij kunt de oude vraag der twijfelzucht herhalen: „Wat is waarheid? Elk geloof laat zich immers verdedigen!” Ik moet het dragen. Ik moet dragen, dat het scepticisme zich juist op mijn voorbeeld beroept, om zich in de oogen der menigte te rechtvaardigen. Maar ik bid u, maakt de verandering in mijn leven niet grooter dan zij is!

Ik heb niet afgebroken al wat ik vroeger had opgebouwd; niet een geheel nieuwen grondslag gelegd. Mijn verandering is enkel de verandering van iemand die eerst op reis was en nu tehuis is. Hoe gelukkig ik mij ook dikwerf in mijn vroegeren toestand gevoelde, nooit had ik het besef te zijn waar ik blijven moest. Zoo vaak ik door de beoefening der kerkvaders de oorspronkelijke kerk van Kristus werd binnengeleid, had ik tweeeërlei gewaarwording. Mijn hart klopte van instemming en ontzegde mij tevens het recht, mij één

hunner te noemen. Als ik de werken van die groote heiligen, van een Athanasius, een Basilius, een Augustinus voor mij nam, wist ik, dat bij hen mijn vaderland, en tegelijk dat ik nog een balling was. Eerst toen ik in de Katholieke gemeenschap was opgenomen, hield ik op een zwerver te zijn. Toen opende ik deze geschriften als die van broeders. Ik behoorde tot hun gezin. Er stond niets meer tusschen hen en mij. In hen had ik honderdwerpen terug, wat ik verloren had. En ik sprak tot de levenlooze bladzijden die deze uitverkorenen Gods hebben achtergelaten, alsof ik onmiddellijk tot henzelf sprak: Gij zijt mijn en ik hoor bij u; men scheurt ons niet meer van elkander! Nu was ik tehuis; nu in den dampkring waarvoor mijn geest is geschapen. Ik heb sedert dat oogenblik geen twijfel meer gekend; louter innerlijken vrede. Was ik veranderd? Geloofde ik vaster aan de kristelijke grondwaarheden? Had ik meer macht over mij zelf? warmer gemoedsleven? Neen. Ik was in de haven, en op zee was het ruw geweest; van daar mijn blijdschap.

Mijne woorden klinken u zonderling in de ooren; de taal der Katholieke ervaring bereikt niet meer uw hart. Op onverwinnelijke vooroordeelen stuit zij af. Helaas! ik gevoel het diep, het is niet uwe schuld. Wij, Katholieken, hebben het veelszins aan onszelf te wijten, dat zelfs vrome gemoederen van ons zijn vervreemd; ons niet meer verstaan. Woordvoerders van de Roomsche kerk, — deze onze schuld moet beleden worden, — hebben al te dikwerf gesproken alsof zij geen rekenschap hadden af te leggen van de verwijdering die hun overmoedig gedrag en hunne ondoordachte taal moesten veroorzaken. Aan onbetwistbare waarheden hebben zij den vorm gegeven van paradoxen; uit rechtmatige beginselen de alleruiterste gevolgen getrokken; overal kwaad bloed, alles in vuur en vlam gezet, het aan anderen overlatende den brand te blusschen. Het was hun niet genoeg, de rechten van Rome te handhaven: zij moesten het doen op de meest uittartende

wijze. Wij hebben van ons gedreven die wij hadden moeten winnen. Wij hebben den indruk gewekt, dat het Roomsche Katholicisme in de allereerste plaats stellingen verkondigt die de overtuigingen en lang verkregen rechten der Protestanten niet gevoelig genoeg in het aangezicht kunnen slaan, terwijl het Katholicisme in waarheid zich aansluit bij het beste in onze natuur. Weerklank, instemming, verzoening: het Katholiek geloof is niet uit den hemel, is niet van het begin tot het einde de liefdevolle openbaring van onzen Vader die in dien hemel woont, om al dit aangename en onmisbare te verwaarloozen of gering te schatten. Het zoekt vasthechting aan de natuur van den mensch. Onze stelling zelve: Buiten de kerk geen zaligheid; een stelling, waarvoor ik mij zoo weinig schaam, dat ik haar met allen nadruk op den voorgrond plaats, bedoelt geen afschrikking.

Zij is een uitnoodiging, een belofte. Waarheid, vrede, alwat gij, hoe ver ook voor het oogenblik nog buiten onze gemeenschap, reeds instinktmatig begeert: die kerk, die het alleen vermag te doen, zal het u geven. Katholicisme kan uit zijn aard niet ongenaakbaar zijn. Het kan de verschilpunten niet willen scherpen; de tegenstelling tusschen licht en duister, zooals beide in de werkelijkheid aanwezig zijn, niet tot een tragische spanning willen brengen. Zij weten niet wat zij doen, die de velerlei wegen afsluiten of onkenbaar maken, waarlangs het kind zijn moeder wedervindt. Gij hebt niets; werpt u in de armen der kerk! zoo laat men ons spreken. Maar wat zeggen wij? Werpt u in die armen, want gij hebt veel. Het vele waarmee de natuur u begiftigd heeft, voorspelt u, en waarborgt u de vatbaarheid voor het ontvangen der volheid die de alleenzaligmakende kerk u schenkt. Het is geen kunstenaar van geringen aanleg tot wien men spreekt: alleen in de beste leerschool kan die aanleg tot geheele ontwikkeling komen. Evenzeer; niets verheffender voor een zedelijk wezen dan te vernemen, dat alleen de heilige kerk der Apostelen goed

genoeg is, om hem zijn geestelijke bestemming te doen bereiken.

Maar van de andere zijde: — zoo Katholieke ijver zonder verstand in den omgang met Protestanten heeft gefaald; zoo te Rome, in dat groote middelpunt der volken, kortzichtigheid, partijschap, overdrijving en zelfs lichtzinnigheid, als even zoovele uitwasemingen van Rome's *malaria*, den voet der rots omnevelen wier top alleen door Gods licht wordt omstraald; — weest gij edelmoedig! zoekt niet misverstand te wekken of te bestendigen! Gij kunt het vermijden door niet langer van de onderstelling uit te gaan, dat een Protestant, vreemdeling in onzen kring van denkbeelden en gewoonten, terstond en vanzelf ons kerkelijk en theologisch spraakgebruik verstaat. Ieder vak, iedere wetenschap, ieder huis, iedere vriendenkring, heeft zijn taal, zijn kunstterminen. Wat begrijpt, wat moet hij begrijpen die, met de engelsche constitutie volslagen onbekend, verneemt, dat de koning geen kwaad kan doen, en het parlement alvermogen is? Onbekendheid met Roomsche-Katholieke spreekwijzen stelt aan even groote misvattingen bloot. Rechtsgeleerden, kunstenaars en handwerkers hebben recht op een eigen woordenboek; wij alleen niet. Zij mogen idiomatisch spreken; Rome niet; Rome, dat sprak, eer nog één engelsch woord van iemands lippen was gevloeid. Zijn er regelen van uitlegkunde, maar niet ten behoeve van onze geloofsdecreten, van Encyclica of Syllabus? Tusschen Rome en de Protestantsche wereld zou een einde komen aan menig misverstand, indien onverstand zich niet vermat van 's pausen woorden verklaringen te geven, die den heiligen vader zouden doen glimlachen, als zij hem niet bedroefden.

Nog in een ander opzicht roep ik uwe edelmoedigheid in. Wij worden bij u van domheid beschuldigd. „Kennis is macht”, herhaalt gij gedurig, en die leus vindt gij bij ons al te zelden terug. Gij hebt gelijk. Maar het gaat ons gelijk den bewoners van het Zuiden, die zoo vast op de zon rekenen, dat

zij geen maatregelen nemen voor de gure dagen, en dan koude lijden. Wij, Katholieken, rekenen ook dikwerf al te uitsluitend op de macht van het geloof.

Maar dat geloof is juist uw struikelblok. Ik mag mij niet onkundig houden van al de bezwaren die het bij u ontmoet. Zij zijn zoo ernstig, dat wie ze niet onverwinnlijk noemt, volgens u stompzinig moet zijn of oneerlijk. Gij hebt moeite voor mij op dien regel een uitzondering te maken. In de Protestantsche kerk geboren; opgevoed in het volle genot der Protestantsche vrijheid van denken; tot in den mannelijken leeftijd gewoon wetenschap in alle vrijheid te beoefenen, zal men het Katholiek geloof niet kunnen omhelzen zonder zijn waarheidsgevoel te verkrachten! Aan u, aan mijne mede-Katholieken, aan mijne broeders in het priesterschap, aan de kerk zelf ben ik verschuldigd in eenige hoofdpunten bescheid te geven op deze gewichtige bedenking. Gij moet door mij eenigszins in de gelegenheid worden gesteld, u in mijne overtuigingen te verplaatsen; niet alleen omdat ik voor mijzelf hecht aan uw goeden dunk, maar vooral om ook in mij het Katholiek geloof te zuiveren van de blaam, bij denkende wezens geen instemming te kunnen vinden dan onder allerlei oneerlijk voorbehoud.

Wilt mij toestaan met de volgende verklaring te beginnen:

Van mijn eigen bestaan ben ik niet zekerder dan van het bestaan van God. Mijn zelfbewustzijn is tevens Godsbesef.

Met God in mijn ziel, zie ik de wereld aan, en zij schijnt mij te zeggen: uw God is er niet. Het klinkt mij natuurlijk in de ooren als loochende iemand, dat ik besta. Wanneer ik voor een spiegel stond en dan mijn eigen gezicht niet zag, zou ik schrikken. Nu ik, in deze wereld ziende, God niet zie, maakt nog veel grooter ontsteltenis zich van mij meester.

Ik overzie die wereld in hare lengte en breedte; hare bonte geschiedenis; al de rassen der menschen; hun aanvang, hun

lot, hun onderlinge verwijdering, hun strijd, hunne regeerings- en godsdienstvormen; hunne doellooze moeiten, het toeval- lige van hetgeen zij verkrijgen. Ik zie sporen van een plan dat alles regeert, maar die sporen telkens afgebroken; geestelijke machten en waarheden, voortgebracht door blinde evolutie; een voortgang der dingen, bewerkt door redelooze oorzaken, en zonder een begrijpelijk doel. Ik zie den mensch: de reden van zijn bestaan op aarde ligt in een verre toekomst; hij is kort van duur; een gordijn belet hem te zien waar zijn weg hem heenvoert. Ik zie de nederlaag van het goede, het zegepralen van het kwaad; lichaamslijden, zielsangst, de overmacht en het voortwoekeren der zonde, afgoderij, zedenbederf, het dorre en hopelooze van het ongeloof. Het is een duizelingwekkend visioen, een ondoorgrondelijk mysterie, tenzij ik aanneem, dat wij ons van God hebben losgescheurd. Is het mij daarbij mogelijk te gelooven, dat wij door God aan onszelf zijn overgelaten? Maar indien alles mij dringt te verwachten, dat de Schepper een middel schonk tot redding, is van te voren geen mij waarschijnlijker dan het middel dat met de Katholieke kerk is gegeven. Wie kent beter de ellende? Toch wanhoopt zij niet. In de algemeene wildernis ontsluit zij zelf stroomen van Gods genade. Zij belooft meer dan herstel. Zij reinigt het aardsche door het op te heffen ten hemel; en dat niet door vertoogen, maar door den mensch en al wat in hem kiemt: zijn streven, zijn geweten, zijn hartstocht, zijn verstand en zijn liefde, te doopen in een nieuw levenselement, van nieuws toe te wijden aan den verloochenden Schepper.

Zulk een kerk is opgewassen tegen de wereld die zij redden wil. Zij maakt dieper indruk dan het reusachtig kwaad. Zij is in ontzachelijker afmetingen goddelijk dan de wereld demonisch is, zij, de levende getuige van het volkomene!

Hoe stelt zij zich tegenover de wereld? Teruggetrokken in de eenzaamheid van den menschenhaat? Verheven als een

boetprediker? Veilig in de hooge vesting van hare goddelijke zekerheid? Zij treedt in het strijdperk; zij aanvaardt den strijd in een aangrijpend tweegevecht, dat eerst met de geschiedenis zelve eindigen zal. De kerk is in de wereld en de wereld is in haar. Zij zijn door elkander gevlochten, als twee worstelaars. Maar de uitkomst dier worsteling is zeker. De groote wederspanning is een schepsel Gods dat, door de kerk verwonnen, geen slaaf zal zijn, maar een vrije aan de voeten van Kristus.

Ziedaar in het algemeen ons geneesmiddel. De Rationalist en de Protestant hebben aan te toonen, dat het hunne, Rede of Bijbel, menschkundiger is. Ik zou bitter kunnen worden, als ik denk aan de lichtvaardigheid, aan de verblindings, die de ontzettende kwaal aandurft met zulke onnoozele geneesmiddelen! De Rede zal het kwaad uitroeien! Zij kan niet eens den voor allen geldigen maatstaf vinden ter onderscheiding van goed en kwaad. De Rede zal den wil bedwingen! Zij kan er niet eens in slagen, den wil, zoo min als eenig ander verschijnsel, te onttrekken aan de dwingelandij van volstrekt noodwendige oorzaken. De Rede zal de hartstochten breidelen! En alwat zij tegenover den hartstocht heeft te plaatsen, is een nuttigheidsleer; onvermogen, een menschenhart te ontgloeien voor een algemeen nut dat niemand kan bepalen.

De Protestant komt met een boek. Het is het boek der boeken, maar het blijft een boek. Het is geschreven door den Heiligen Geest, maar het blijft geschreven. Geen geschrift kan ons een ander dan een zeer onvolledig denkbeeld geven van zijn schrijver. Ik laat daar, dat, in het Protestantisme, ieder den Bijbel vertalen en verklaren moet naar zijn vaak gebrekkig en altoos feilbaar inzicht; dat lezen en het gelezene zelfstandig in zich opnemen, voor den armen Protestant de eigen voorwaarde is van de eeuwige gelukzaligheid. Ik vraag alleen: wat is een boek van God voor het naar Hem dorstend hart? God spreekt daarin; maar ik zelf moet zijne woorden in

onderling verband; uit al het dikwerf schijnbaar tegenstrijdige de eenheid van geest te voorschijn brengen, om ook dan nog den waarborg te missen, dat ik mij, op grond van zijn boek, God naar waarheid voorstel. Indien ik één oogenblik Hemzelf zien en hooren kon! Het buitengewoon ontwikkeld verstand mag aan een boek tot uitbreiding zijner kennis genoeg hebben: de armen van geest, en allen zonder onderscheid voor zoover zij godsdienstige en zedelijke behoeften noodig hebben, verlangen naar een persoonlijken leidsman.

Dit is geen willekeurig verlangen. Het hangt samen met den aard van het zedelijk en godsdienstig leven, dat vorming en ontwikkeling is van onze persoonlijkheid. Onze persoonlijkheid verlangt een persoon die haar God openbaart. Het Katholieke Kristendom geeft dien persoon: het eeuwig, het menschgeworden woord van God. De Godmensch wandelt in ons midden. Als hij van ons gaat, spreekt hij tot zijne Apostelen: die u hoort, hoort mij. Het zijn weder menselijke wezens, die ons Hem verklaren. Zij zijn menschen van een dag, maar overeenkomstig de belofte van den scheidenden Kristus: Ik ben met u tot aan de voleinding der wereld, leven zij voort. Zij leven voort in hunne opvolgers, in de bisschoppen die hunne leer en overlevering trouw bewaren; in de kerk, naar Paulus zelf: „pilaar en vastigheid der waarheid.” Die waarheid spreekt niet door het blad papier, waarop de besluiten der kerkvergaderingen of der pausen zijn geschreven. Het blijft een levend, een persoonlijk gezag. Want dat gezag is en blijft toevertrouwd aan den man, die, als hij uit naam der kerk tot de geheele kerk in geloofsaangelegenheden spreekt mag zeggen: die mij hoort, hoort den Kristus; den Kristus die op zijn beurt heeft gesproken: die mij ziet, ziet den Vader!

Van uit dit verheven punt mogen wij den reeds afgelegden weg overzien.

Ik ben begonnen met u de wereld te toonen die ons den God van ons hart niet terug deed vinden. Nu bezitten wij

Hem. God heeft ons niet aan onszelf overgelaten. De voetstappen van zijn Zoon hebben ons stof gedrukt. En sedert; al de eeuwen door; tot in dit jaar onzes Heeren achttienhonderdnegentig; hebben wij een man in ons midden; — een mensch van gelijke beweging als wij; in velerlei verzoeking en gevallen als wij; een man die gedwaald, zichzelf vergeten, misdaan heeft, — maar die niettemin, sprekende als opvolger van dien Petrus, op wien, al zou hij zijn Meester verloochenen, Kristus zelf zijn gemeente heeft willen bouwen, onder ons de stedehouder is van den Godmensch. Deze man is geen kluisenaar; geen in zijn binnenkamer opgesloten geleerde; geen fantast die zit te droomen van het verleden; geen suffer, verzot op hetgeen voorbij is en dood; geen vriend van hersenschimmen. Achttienhonderd jaren heeft hij midden in deze wereld verkeerd; alle hare wisselingen en worstelingen beleefd; allen tegenstanders het hoofd geboden; in elke krisis raad geschaft. Indien er ooit een macht was op aarde, die de tijden heeft onderkend; die zich beperkt heeft tot het bereikbare; die op het gelukkigst de toekomst heeft voorzien; woorden heeft gesproken die gebeurtenissen; bevelen heeft gegeven die voorspellingen zijn geweest; het is de macht van hem die van geslacht tot geslacht de leeraar bleef der kerk.

Het is uitsluitend in deze hoedanigheid, als leeraar der groote kristengemeente, dat wij in onzen tijd den paus hebben gade te slaan. Waartoe zou het dienen, thans nog over hem te spreken als wereldlijk vorst? Niet de in wereldlijke zaken alvermogene, maar de in geestelijke zaken onfeilbare; niet het verleden, maar het heden, vraagt onze godsdienstige belangstelling. Ik wil het pausdom der middeleeuwen slechts in het voorbijgaan aanroeren, in zoover dat verleden tot het heden heeft medegewerkt.

Niemand stelt zich duidelijk voor, hoe zonder het pausdom der middeleeuwen het groote en onmiskkenbare denkbeeld van Kristus: — niet alleen een rijk, maar een zichtbaar, een uit-

wendig waarneembaar rijk Gods, een Kristenheid te stichten, — ooit verwezenlijkt zou zijn geworden. Katholiek of niet, elk erkent de onberekenbare beteekenis die sedert dertien eeuwen gelegen heeft en nog ligt in het bestaan van wat men de Kristenheid noemt. Zonder de Kristenheid houdt natuurlijk het Kristendom, als godsdienst van het hart, niet op te bestaan. Maar, als macht die na den val van het Romeinsche rijk een nieuwe beschaving stichten zal; als macht die tegen het Islamisme deze beschaving handhaven, aanvoeren, en het evangelie tot een banier der volken kan verheffen, bestaat het Kristendom zonder de Kristenheid, zonder dit zichtbare rijk Gods, eenvoudig niet.

De paus van Rome, en hij alleen, heeft de Kristenheid gevormd. Of liever: deze heeft zich gevormd door hem. De Geschiedenis zelve heeft zich belast met het vereenigen van alle gezag in de handen van den paus. De eene macht na de andere bezwijkt, om alleen de zijne overeind te laten. De eene macht na de andere komt op, en zoekt bij de zijne steun. Onafhankelijk van den wil en het overleg der pausen, worden de bisschopszetels van Afrika, van Syrië, van Klein-Azië omgeworpen door Vandalen en Sarracenen; wordt de kerk van Constantinopel de kreatuur van den keizer; willen Frankrijk, Engeland, Duitschland alleen luisteren naar hem, van wien zij hun geloof hebben ontvangen; zoeken, zelfs met behulp van valsche documenten, lagere geestelijkheid en volk, tegenover koningen, edelen en bisschoppen, allen even heerschzuchtig, hun toevlucht bij de majesteit van Rome. Denkt in de tijden die gevolgd zijn, het hoofd der kerk weg! Stelt in de plaats van den eenen kerkvorst, aan regels, verdragen, verbintenissen, aan de openbare meening gebonden, en de verantwoordelijkheid dragende van groote belangen, stelt in zijn plaats een heirleger van kerkelijke overheden: iedere bisschop met zijn aanhang; iedere bisschop zelfstandig; iedere bisschop met zijn macht waarvan hij geheel naar eigen inzicht

gebruik en misbruik maakt, — wat wordt er van de Kristenheid? De geestelijkheid wordt louter een feudale kaste, vol onderlinge veeten, aan honderd kleine meesters ten prooi, in geen enkel opzicht een bolwerk tegen middeleeuwsche verdeeldheid en anarchie. Nooit ontstaat in Europa een gemeenbest van kristenvolken.

Dát alleen had ik hier te herinneren. Ik laat het pausdom der middeleeuwen in zijn staatkunde en gedrag verder aan zijne plaats. Zoo gij van uwe zijde hierin niet bewilligt; zoo gij integendeel dat pausdom uit hoofde van zijne feilen voor de rechtbank der openbare meening trekt, ik kan het u niet verhinderen: de Geschiedenis heeft hare rechten. Maar dit éene mag ik u vragen: bejegent dezen aangeklaagde — was er ooit doordruhtiger of belangwekkender? — met eenige kalmte en waardigheid! Verlaagt u niet tot een taal die u zelf meer zou onteeren dan hem! Laat het niet kunnen gezegd worden, dat Nana Sahib in Engeland grooter billijkheid ontmoet dan de Vader der europeesche beschaving!

In elk geval, thans is hij alleen leeraar der kerk; en, — opdat ik terstond tot de hoofdzaak ijle, — praktisch belang heeft alleen de vraag: hoe onze eerbied voor zijn gezag in geestelijke zaken door ons vereenigd wordt met onze plichten als burgers, als burgers van een onafhankelijken staat.

Helaas! wij kunnen als Katholieken den mond niet open doen van onze gehoorzaamheid jegens den paus, of aanstonds wordt door u vergeten, dat het woord gehoorzaamheid ook een zedelijke beteekenis heeft. Wij maken ons, volgens u, niet tot slaven als wij met u de staatswet gehoorzamen; niet, als wij naar onzen geneesheer luisteren, niet, als wij ons openbaar leven aan het toezicht der dagbladpers onderwerpen. Maar terstond, maar onmiddellijk dalen wij beneden den rang van den vrijgeboren Engelschman, zoodra wij, wij die toch leden zijn van een groote gemeenschap met één groot doel, eigenwijsheid en willekeur schuwen, om de opperleiding van Rome

te volgen. Uit onze slavernij zal bovendien het allerergste voortvloeien! De paus zal ons vroeg of laat een bevel geven, met de staatswet in strijd. Dan zal iets ontzettends gebeuren! Dan zal onze absolute gehoorzaamheid aan den paus ons nopen tegen de staatswet te handelen; ja, wij kunnen gedwongen worden verraad te plegen aan ons eigen vaderland!

Absolute gehoorzaamheid! Het woord zegt veel; zegt alles. Maar ik doe u opmerken, dat het van u is, en niet van mij. Wij, Katholieken, beloven absolute gehoorzaamheid aan niemand en aan niets dan alleen aan ons geweten.

Verwondert u niet al te zeer, bid ik u, dat wij een geweten hebben!

Wij gelooven van ganscher harte aan het geweten, aan de wet Gods, geschreven in ons binnenste. Deze goddelijke wet is onze hoogste regel. Wij belijden met het vierde Lateraansche concilie, dat elk aan zijn eeuwigen ondergang werkt, die iets tegen het geweten onderneemt. Voor wij den stedehouder van Kristus te Rome huldigen, huldigen wij eerst den stedehouder van Kristus in onszelf. Binnen in ons is een profeet die zijne orakels geeft; binnen in ons is een koning, die oppermachtig beveelt; binnen in ons is een priester wiens woord met zooveel heiligheid ons bindt en ontslaat, dat, als morgen de geheele Roomsche-Katholieke priesterschap van de aarde mocht verdwijnen, hij, deze priester in ons gemoed, reeds hij alleen, in staat zal blijken het priesterlijke tot een onvergankelijk beginsel te verheffen. En wij, Katholieken, zullen de rechten van geweten bestrijden!

Ja, zij worden bestreden, die rechten van het geweten, en met de grootste hevigheid. Maar weet gij door wie?

Ik zeg het met droefheid, mij ditmaal uitsluitend wendende tot de ongeloofigen onder de Protestanten: zij worden bestreden door u! Elken dag spant uw letterkunde, uw wetenschap, uw universitair onderwijs, uw pers tegen het geweten samen. Geen Godsstem! Geen schuld! Geen verantwoordelijk-

heid! Eén onontkoombaar net van oorzakelijkheid, van noodzakelijkheid! Dat hooren wij dagelijks, en dat het bijgeloofis, aan een eeuwige vergelding te gelooven. Zijt gij het die de rechten van het geweten verdedigt? Brengt u niet in de verdenking van zooveel mystiek! Gij handhaaft eenvoudig het recht van te denken, te spreken, te schrijven, te handelen zoo als gij goedvindt. Uw recht van geweten is het recht, het geweten, als Godsstem, ter zijde te stellen.

Maar ik ontwijk niet uw bezwaar.

Gij onderstelt de mogelijkheid, dat de paus ons beveelt wat met ons geweten als staatsburgers in strijd is, en vraagt ons wat wij zullen doen als de stem van onze conscientie en de stem van den paus ons niet hetzelfde leeren?

Ik moet beginnen met dit geval ten hoogste onwaarschijnlijk te noemen. Maar als het zich voordoet, zullen wij onszelf onderzoeken onder aanhoudend gebed; zullen wij alle middelen uitputten om tot een juist oordeel te geraken. Wanneer wij ook dan nog, in de tegenwoordigheid Gods, tot de pijnlijke slotsom moeten geraken, dat de paus ongelijk heeft, zullen wij onze conscientie volgen, ook hierin aan den paus gehoorzaam die niet wil dat wij haar verkrachten. Onze trouw jegens hem zal altijd beginnen met te gelooven, dat hij ons niet misleidt. Liefst spreken wij zoo als hij spreekt; liefst staan wij waar hij staat. Als dit onmogelijk is, zeggen wij met de geheele kerk, met pausen, conciliën, kardinalen, franciskanen, dominikanen en jezuiten: iedere daad, zonder onderscheid, door wien ook bevolen, is misdaad zoodra zij indruist tegen het geweten.

Ik voorzie evenwel uw wederantwoord. Het is u niet te doen om de conscientie der Katholieken tegenover den paus, maar om het geweten, zoo als gij het geweten nu eens opvat, tegenover Rome's aandringen op gehoorzaamheid te beveiligen. Geheel onze beschaving, zegt gij, geheel onze „moderne maatschappij”, rust op zelfbepaling, slechts beperkt

door het staatsbelang. De paus veroordeelt die zelfbepaling; hij wil gehoorzaamheid; hij veroordeelt daarmee geheel onze tegenwoordige samenleving; hij dwingt ons te kiezen tusschen ons beginsel en het zijne.

Ik geef toe, dat hier een ernstige tegenstelling is. Maar is zij onverzoenlijk in haar wezen?

De „moderne maatschappij” is in Engeland een opvatting van zeer jonge dagteekening. In mijne jeugd was het Kristendom nog de wet van het land. Blackstone, een autoriteit in het staatsrecht tot in het begin van deze eeuw, acht zelfs pogingen tot ondermijning van het Kristendom strafbaar. Een statut van Willem III verbiedt ieder die opgevoed is in den kristelijken godsdienst „de Godheid van een der personen van de heilige Drieëenheid” te loochenen op straffe van burgerrechten te verliezen; en bedreigt met geldboeten elk die de openbare godsdienstoefening in de gevestigde kerk verwaarloost of personen herbergt die ze verwaarloozen. Roomschen en Joden zijn in Engeland toegelaten tot staatsbetrekkingen eerst voor ruim een halve eeuw. Er heeft dus in den laatsten tijd een groote verandering in aller denken en gevoelen plaats gegrepen. Daardoor alleen is de „moderne maatschappij”, die geen openbaar godsdienstig geweten meer erkent, mogelijk geworden. Die verandering is onvermijdelijk geweest; honderd pausen hadden haar niet kunnen verhinderen! Alles toegestemd! Het neemt alles niet weg, dat die verandering even jong is als groot. Laat dan aan een kerk die achttien eeuwen telt, eenigen tijd, om hare houding te bepalen ten aanzien van een inrichting der maatschappij die nauwelijks zestig jaren telt. De toekomst zal zorgen voor de oplossing van het vraagstuk. God zal de latere pausen leiden gelijk hij Pio Nono heeft geleid.

Ik onderwerp inmiddels tweeërlei aan uw aandacht.

Vooreerst: ook „uw moderne maatschappij” ziet zich verplicht de persoonlijke vrijheid aan eenige banden te leggen.

Ieder Engelschman ondervindt het. Wij, Katholieken, worden het telkens gewaar, en meer dan ons lief kan zijn. Onze schoolkinderen mogen geen cricket spelen op Zondag. Op Zondag muziek maken in Schotland; klokken luiden in Engeland; processies houden; ons *Pangue Lingua* zingen in de straten van Birmingham: het is ons alles verboden.

Maar dan: het onfeilbaar gezag heeft het bestaan en de inrichting van uw „moderne maatschappij” nog nergens veroordeeld. Wat veroordeelde Pio Nono in zijne Encyclica van '64, die de Protestantsche polemiek misschien meer bestrijdt dan leest? De paus veroordeelde geen wetten; geen instellingen; geen daden; hij veroordeelde enkel leeringen; niet gewetensen godsdienstvrijheid, maar de leer, dat deze vrijheden aangeboren rechten zijn; niet de afkondiging dezer vrijheden, maar de leer, dat deze afkondiging behoort te geschieden; niet deze of die vrijheid die de staatswet ons thans waarborgt, maar de leer van Mill en anderen, dat de vrijheid geen enkele beperking duldt van kerkelijk of burgerlijk gezag. Is het den paus niet vergund omtrent leeringen, omtrent deze leeringen, een uitspraak te doen? en ons niet, die uitspraak te eerbiedigen? Uw moderne staat dwingt ons toch niet tot rechtzinnigheid in een moderne staatsleer?

De Syllabus klinkt, beweert gij, anders. Maar vergun mij u te doen opmerken, dat de Syllabus geen dogmatisch gezag heeft. De naam wijst het aan: de Syllabus, — samenvatting, résumé, beteekent het woord, — is slechts een soort van beredeneerd register op zaken die paus Pio Nono in den loop zijner regering naar een bepaalde aanleiding door middel van Toespraken en Brieven heeft gelaakt. Het is geen officieel stuk. De paus heeft het niet opgesteld, niet gedagteekend, niet onderteekend, niet aan bepaalde personen geädresseerd. Velen te Rome hadden destijds een officieel stuk verlangd; het concept van zulk een stuk al gereed gemaakt en den paus verzocht het met zijn onfeilbare sanctie te bekrachtigen. De

paus heeft geweigerd. De Syllabus die ten slotte wèl verzonden werd, heeft geen sanctie bekomen dan die van het pauselijk *Imprimatur*. Het heeft daardoor recht op onze eerbiedige overweging. Maar onze gehoorzaamheid schenken wij uitsluitend aan de pauselijke Toespraken en Zendbrieven zelf waar de syllabus naar verwijst, evenals gij een boek beoordeelt naar zijn inhoud en niet naar de inhoudsopgaaf. In een Toespraak van 20 April 1849 spreekt de paus van personen die het besluit, waarbij het wereldlijk gezag van den paus wordt afgeschaff, toejuichen en het bij uitstek bevorderlijk achten aan de vrijheid en het welzijn der kerk. Hij waarschuwt hen; hij keurt hunne meening af. Op de volgende wijs geeft nu de Syllabus dit terug: „Vijftiende dwaling: dat de afschaffing van het wereldlijk gezag in de hoogste mate voordeelig zou zijn voor de kerk.” Zoo gaat het gedurig. De paus spreekt telkens over een konkreet geval; de Syllabus spreekt altoos in het afgetrokkene. Eer de paus zelf in het afgetrokkene heeft gesproken, een algemeene dogmatische stelling heeft verkondigd, — en dat pleegt hij niet te doen door een *Imprimatur* of door de officieele toezending van welk stuk dan ook, — kan en mag de Syllabus het Katholiek geloof niet bepalen, wat ook heethoofden die zelf den paus willen spelen, ons pogen op te dringen. De onfeilbare paus heeft ons het leven als staatsburgers in de „moderne maatschappij” op geenerlei wijs bemoeilijkt. En wij hebben ten dezen geene verandering te gemoet te zien.

Immers alleen misverstand met betrekking tot het dogma der pauselijke onfeilbaarheid, gelijk het in 1870 op het Vaticaansch Concilie is vastgesteld, kan storende inmenging van den paus in onze openbare aangelegenheden doen vreezen.

Dit Katholieke leerstuk is veelszins belasterd. Het is niet overbodig het in de eenvoudigste bewoordingen mede te deelen.

Onfeilbaarheid is, naar de Katholieke leer, onder den goddelijken bijstand het voorrecht van den paus, wanneer hij

spreekt 1° om te onderwijzen; 2° om te onderwijzen op gezag van de apostelen; 3° om te onderwijzen in zaken betreffende geloof en zedelijkheid; 4° om door zijn onderwijs de geheele kerk te binden.

De paus die niet opzettelijk en niet onder deze voorwaarden onderwijst, is, even als ieder ander mensch, ten allen tijde en in alle opzichten feilbaar. Zijn onfeilbaarheid is uitsluitend de onfeilbaarheid van zijn onderwijs; zijn onderwijs, ontrouwen van de Apostolische leer. Bij dit onderwijs is elk denkbeeld van willekeur uitgesloten. Het heeft allerlei te eerbiedigen, of liever, het eerbiedigt van zelf allerlei, dat geen enkele paus kan willen geringschatten. Het pauselijk onderwijs heeft te eerbiedigen de tucht, de belijdenis en de constitutie der kerk; de goddelijke wet in onze gewetens; voorts alle reeds geopenbaarde waarheid. Het is mede een deel dezer geopenbaarde waarheid, dat het wereldlijk gezag van vorsten en magistraten naast de kerk soevereiniteit heeft, en in alle zedelijk geoorloofde en tot het gebied der burgerlijke samenleving behoorende dingen nauwgezet door ons moet worden gehoorzaamd en geëerd.

Het Vaticaanisch leerstuk zou minder ergernis bij u wekken, indien het u slechts mogelijk was onze overtuiging omtrent de pauselijke onfeilbaarheid altijd in den nauwsten samenhang te beschouwen met geheel ons kristelijk geloof. Er is een onfeilbare paus omdat er is een onfeilbare kerk; er is een onfeilbare kerk omdat er is een onfeilbare Apostolische leer; er is een onfeilbare Apostolische leer omdat er is waarheid; waarheid, die wij kennen sedert God zich in den Godmensch heeft geopenbaard.

„God geopenbaard in het vleesch!” Hiermede staat en valt ons geloof. Al wat wij leeren, strekt om dat heerlijk woord te verhinderen een bittere ironie te zijn op onze zwakheid en onkunde. Zegt dat God geopenbaard is in de menschheid, maar noemt tevens de Apostelen, die van deze openbaring

getuigen, feilbaar; de kerk, die de Apostolische leer bewaart, feilbaar; den paus, die deze leer ontvouwt, feilbaar, en op-rechter ware het te bekennen, dat God zich over ons niet heeft ontfermd, dat hij ons laat ronddolen in het schemerlicht eener rede, verduisterd door allerlei opvoeding en hartstocht.

Het ontzaglijk voorrecht, waarmede het zoo licht schijnt te vallen den spot te drijven, paus en kerk hebben er ten allen tijde den ernst en de grenzen van beseft. In negentien eeuwen zijn slechts negentien algemeene conciliën gehouden! Hoevele vragen, hoevele belangen en levenskringen heeft de kerk niet onaangeroerd moeten laten, om zoo groote soberheid in acht te kunnen nemen! Hoe heeft zij aan den strijd der meeningen zijn loop gelaten, zonder de strijdenden te overvallen.

Roma locuta, causa finita: in geloofszaken heeft Rome gesproken gemiddeld eens om de honderd jaar! Ziedaar de knelende banden, waaraan onze vrijheid van spreken is gelegd!

Toch zijn er banden. Wij erkennen het met blijdschap. Wij, Katholieken, mogen niet altijd voor onze bijzondere overtuiging uitkomen. Wij laten ons soms den mond snoeren. Ook het uitspreken van waarheid is zondig als het ontijdig geschiedt. Menige waarheid is nooit tot haar recht gekomen, omdat zij roekeloos in de wereld was geslingerd. Is dat de waarheid liefhebben, zich niet bekreunen om haar lot? Wijsheid en zelfbeteugeling mogen ons, Katholieken, altijd doen luisteren naar een gezag dat de belangen van de geheele kerk overziet en voor het minst dit goddelijke bezit: den tijd en geduld.

Dat gezag is nog dagelijks bezig dit goddelijke aan den dag te leggen ten aanzien van een belang dat de tegenwoordige beschaving misschien meer dan eenig ander ter harte gaat: de vrijheid der nieuwere natuurwetenschap.

Ik raak hier een teedere vraag aan, en die de bereidwillig-

heid, waarmede gij mij aanhoort, misschien op al te zware proef zal stellen. Want het schijnt bij u vast te staan, dat het Katholiek geloof voor het natuuronderzoek belemmerend werken moet.

Deze uwe overtuiging, gegrond of niet, laat ik rusten. Ik wensch niet te spreken over het Katholiek geloof, maar over de wetenschap van dat geloof of de theologie. Ik wensch evenmin te spreken over het natuuronderzoek in het algemeen, maar uitsluitend over de natuurwetenschap van onzen tijd. In beginsel, methode en doel verschilt zij zoozeer van alle vroegere natuurwetenschap, dat wij ons hier niet te bekommeren hebben om het onthaal, door Roomsche godgeleerden aan vroegere natuurkundigen bereid.

Slechts twee vragen hebben wij te onderzoeken:

Heeft het onfeilbaar gezag de natuurwetenschap van onzen tijd veroordeeld?

Zijn er in de natuurwetenschap en in de Katholieke theologie leeringen die elkander uitsluiten?

De eerste vraag is spoedig beantwoord. Het onfeilbaar gezag heeft de natuurwetenschap van onzen tijd, wanneer zij louter natuurwetenschap bleef en zich van alle metafysika onthield, nooit en nergens veroordeeld.

Ook de tweede vraag moet beantwoord worden in ontkennden zin. Natuurwetenschap en theologie bestrijden noch bevestigen elkander en kunnen het zelfs niet doen. Zij raken elkander niet. Ik moet hier in een uiteenzetting treden waarvan de dorheid vergeven worde om het gewicht der zaak.

Natuurwetenschap en Katholieke theologie zoeken elk iets anders; de eerste zoekt de oorzaak; de laatste de bestaansreden van de verschijnselen der wereld. Gij kent het hemelsbreed verschil. Wanneer ik zeg mij te verplaatsen door stoomkracht, noem ik de oorzaak mijner verplaatsing; als ik daarna zeg mij te verplaatsen omdat elders mijn vriend ziek ligt, noem ik de bestaansreden van mijn reis. Wanneer ik een stad

verwoest acht door een aardbeving, noem ik de oorzaak; als ik haar verwoest acht door de ongerechtigheden der bevolking, noem ik de bestaansredenen van haar ondergang. Krachtens welke wet van ons denken is in deze beide gevallen de eerste uitspraak onvereinigbaar met de tweede? De bestaansredenen die in het doel eener handeling is gelegen, sluit de oorzaak die de handeling zelve mogelijk maakt nooit buiten. Oorzaken liggen in het verband der eindige dingen; bestaansredenen liggen in den wil. Voor de zaken waarmede de theologie zich bezig houdt, is deze wil natuurlijk altijd de wil van God. Wie oorzaken zoekt, zoekt niet naar eenige goddelijke waarheid, want hij verlangt de kennis van iets eindigs. Wie bestaansredenen zoekt, zoekt niet naar eenige nieuwe waarheid want hij verlangt juist te weten, hoe de sedert lang geopenbaarde wil van God met een bepaald geval in verband moet worden gebracht.

Evenals ten aanzien van haar doel, verschillen natuurwetenschap en theologie door hare methode. De eerste besluit van het bijzondere tot het algemeene; de tweede van het algemeene tot het bijzondere. Nergens is dus aanraking, veel minder botsing.

Wilt gij, dat wij deze onze hoofdstelling ophelderen door een voorbeeld?

Wat hebben wij te doen wanneer ons de Bijbel verhaalt, dat de wereld in zes dagen is geschapen, en de geologie aan deze zes dagen niet genoeg heeft? Als geloovige Protestanten antwoordt gij, en moet gij antwoorden: of dat wij de geologie den rug hebben toe te keeren, of dat wij eigendunkelijk hebben te bepalen, hetzij dat het verhaal van Genesis geen deel uitmaakt van Gods woord, hetzij dat in het verhaal van Genesis dagen geen dagen maar, bijvoorbeeld, tijdvakken zijn.

Maar voor ons, Katholieken, bestaat dit pijnlijk dilemma niet. Wij zijn nooit verplicht te kiezen tusschen de leer des Bijbels en de leer der natuurwetenschap, om de eenvoudige

reden, dat er voor ons geen leer des Bijbels is. Ons, Katholieken, leert de bijbel niets, niets hoegenaamd. Naar Katholieke zienswijs behelst dit gezegend boek alleen onmisbare gegevens die het onfeilbaar gezag der kerk moet vertolken. Eerst deze vertolking is leer; eerst deze vertolking is theologie. Ook de zesdaagsche schepping is zulk een gegeven, dat op de onfeilbare vertolking der kerk wacht. Alle soortgelijke gegevens in den Bijbel zijn vooralsnog overgelaten aan ons eerbiedig onderzoek, en niets geeft ons het recht van de kerk eenige dogmatische vertolking van Bijbelsche gegevens te verwachten waartegen de natuurwetenschap zal hebben op te komen. Toen de iersche bisschop St. Virgilius, de tijdgenoot van Bonifacius, het bestaan van tegenvoeters leerde, sloeg zijn tijdgenooten de schrik om het hart; niet den paus. Men vroeg den paus te vergeefs de destijds ongewone meening te veroordeelen. Het stelsel van Copernicus wekte gelijke ontroering, omdat het met zekere overleveringen in strijd kwam. Katholieke theologen hebben die overleveringen willen handhaven. Het dogmatisch gezag der kerk heeft er zich niet aan schuldig gemaakt. Ik hoop van harte, dat de natuurwetenschap zich ten aanzien onzer theologie gelijk getuigschrift van onthouding zal kunnen geven.

Ons vertrouwen op het vredig naast elkander wonen van natuurwetenschap en theologie, elk met eigen doel en methode, wordt niet weinig versterkt door de ervaring die gijzelf hebt opgedaan. Protestantsche godgeleerden hebben in onze eeuw beproefd de methode der ervaring toe te passen op de theologie. Met welk gevolg? Terwijl deze methode wonderen heeft verricht voor de kennis der natuur, heeft zij de kennis der goddelijke dingen geen schrede verder gebracht. Velen uwer hebben reeds alle verdere inspanning in deze richting opgegeven, alle theologisch onderzoek gesloten; Godskennis onbereikbaar verklaard, en slechts de keus gelaten tusschen of theologie in onzen, in Roomsche-Katholieken zin, of geen theologie, hoe

ook geheeten. Het is een merkwaardige uitkomst. De Gods-kennis is heerlijk, en edel is de methode der natuurwetenschap! Gij gebruikt de laatste als sleutel tot de eerste, en de sleutel breekt in het slot waarop hij niet past. Het is een les voor Godgeleerdheid en natuuronderzoek beide, de onveranderlijke grenzen te eerbiedigen, die aan elk der twee wetenschappen zijn gesteld. Eén wetenschap, één enkele, die het geestelijke en het stoffelijke in ondeelbare eenheid omvat, is voor ons niet weggelegd.

Elke dienaar der wetenschap bearbeide rustig zijn eigen veld, goede buurschap houdende, geloovende aan den samenhang van alle waarheden. De Katholiek zal met minder moeite dan iemand rustig kunnen blijven; zijn rust is verzekerd. Hij ziet niet telkens angstig naar het luchtruim. De zwartste wolken rukken aan. Zij zullen in louter zegen boven onze hoofden losbarsten! Wat de kerk vroeger heeft bereikt, zal zij andermaal bereiken. In de dertiende eeuw was de onloovige rede in wilder opstand dan thans. Zij werd destijds vertegenwoordigd door Aristoteles; een naam van ouds, sedert de dagen van Tertullianus, de schrik der Katholieke wereld. Wat doet de kerk? Zij leidt den reus gevangen en maakt hem dienstbaar. Met de eigen denkbeelden en terminologie van den wijsgeer bouwt Thomas Aquinas zijn onovertroffen „Summa Theologiae” op, dat ongeschokte bolwerk van het Katholieke denken.

Zoo geeft de kerk het voorbeeld aan onze angstvallige geloo-vigen. Zij nemen plaats op het schip dat hen over de groote wateren van het menschelijk onderzoek zal voeren. Maar als het schip deint en slingert en steigert, grijpen zij elk oogenblik den stuurman bij den arm. De groote mannen die aan het roer staan op den oceaen der wetenschap, moeten niet telkens gestoord worden door een bemoeizieke rechtzinnigheid. Het is beter, dat genieën half rechtzinnig, dan dat zij in het geheel niet schrijven. Wij kunnen hun licht niet missen. Pausen

hebben bij herhaling zoo geoordeeld. Al wat de Katholieke kerk van de zelfstandige wetenschap vraagt, is goede trouw; een eerlijke Katholieke conscientie; een diep gevoel van verantwoordelijkheid. Want veler zedelijk leven staat wrak, en veler geest is verward; daarom kan licht iemand schade lijden aan zijn ziel door onze roekeloosheid; en dát moet onze liefde verhinderen!

Mijn slot, waartoe ik thans gekomen ben, vraagt nog eenige oogenblikken uwe aandacht voor het zedelijk ideaal van het Katholicisme.

Aan den ingang van dit gedeelte mijner rede laat ik mij niet ophouden door al de leugens die omtrent onze zeden en bedoelingen in omloop zijn. Niet helaas! dat ik alle uwe beschuldigingen wederleggen kan. De heilige kerk is geen kerk van louter heiligen; de onfeilbare kerk is ook een kerk van dwalenden; en het kwaad schuilt niet alleen bij de leeken. Er zijn slechte priesters geweest, slechte bisschoppen, slechte monniken, slechte nonnen en slechte pausen. Maar het ware in uwe beschuldigingen kan nooit staven wat gij er eigenlijk mee wilt staande houden: dat de kerk zelve door sommige harer instellingen het kwaad in de hand werkt.

Ik kies tot voorbeeld de meest gelasterde instelling van het Roomsch-Katholicisme, het gedwongen celibaat zijner priesters. Dit is mijn grief, dat gij bij zulk een belangrijke vraag niet waarneemt, maar redeneert, en hoe? In een omzien hebt gij het gewichtigst besluit verkregen. Gegeven, zegt gij, 's menschen zinnelijke natuur, en gegeven jonge, ongehuwde geestelijken, weet gij reeds van te voren wat noodzakelijk volgen moet.

Zijn er dan in het geheel geen andere gegevens, waarmede gij rekening hebt te houden? Groote omzichtigheid neemt de kerk bij de keus harer priesters in acht. Jaren lang en zorg-

vuldig worden de aanstaande geestelijken opgevoed, voorbereid. Onder allerlei vormen wordt hun voor oogen gehouden, dat niets minder dan de priesterlijke bediening het einddoel van hunne voorbereiding is. Gedurig worden zij beproefd. De een wordt aangenomen, de ander verworpen, niet omdat hij berispelijk, maar omdat hij blijkbaar misdeeld is van de roeping tot het priesterschap. Steunsels noch breidels worden iemand onthouden. Ik zwijg van Gods genade die altijd een wonder moet werken, of zij den priester dan wel den leek het hart rein doet blijven van de besmetting der wereld.

Maar dat alles neemt gij niet in aanmerking. Met uwe logika alleen zijt gij spoediger gereed. En bovendien spreekt gij alsof het vaststond, vast gelijk een axioma, dat het huwelijk van uwe geestelijken meer ergernissen voorkomt dan het celibaat onzer priesters; alsof het vaststond, vast gelijk een axioma, dat de priestergelofte niet, maar dat de huwelijksbelofte wél den hartstocht der zinnelijkheid doet terugsidderen, terwijl toch de deugd uwer gehuwde geestelijken juist in dezelfde mate minder beveiligd moet zijn als zij minder natuurlijk wordt verdacht.

Maar ik weiger de waarde onzer instellingen afhankelijk te maken, hetzij van een kansrekening, hetzij van een statistiek. De statistiek van onzedelijke handelingen, gepleegd door geestelijken die huwen of die niet huwen mogen, kan hier niets bewijzen. Immers, al naar gelang wij een instelling liefhebben of haten, zullen wij het verkeerde ondanks of krachtens die instelling laten ontstaan.

Ik wensch de waardeering van het Rooms-Katholicisme uit een zedelijk oogpunt over te brengen op een ander gebied. Een beschaving moet ten slotte beoordeeld worden naar het zedelijk ideaal, naar het ideaal van den mensch, dat zij heeft voortgebracht. Ik wensch uw zedelijk ideaal te vergelijken met het onze. Ik wensch een poging te doen, om in twee

typen te belichamen, eerst het hoogste dat uwe moderne beschaving, dan het hoogste dat de Roomsch-Katholieke beschaving zich voorstellen kan, uit kracht van de bijzondere deugden die door de eene en door de andere beschaving gewaarborgd zijn.

Aan het Protestantisme kan ik hier geen type ontleenen. Het mist de noodige eenheid: de Hugenooot is anders dan de Hernhutter; de Puritein anders dan de Anglikaan; de rechtzinnige anders dan de aanhanger eener vrije richting. Ook hunne voorstellingen van den volkomen mensch moeten dan onderling verschillen. Maar de moderne beschaving heeft thans allerwegen een merkwaardige eenheid van stempel. Haar type heeft hier, in Engeland, zijn naam gekregen: het is de gentleman. Het Katholiek ideaal is sedert lang bekend. Ik stel dus naast elkander den gentleman en den heilige, en beveel mijne zedelijke schetsen in uw overweging.

Bij den eerste ontspringt alles aan één gevoel: het gevoel van zijn waarde als mensch, vrij van laatschuldigheid. Hij beseft wat hij aan zichzelf als mensch verschuldigd is: zoó te denken, gezind te zijn en te handelen, dat hij zichzelf achten kan. Het sluit in, dat hij zichzelf nooit belachelijk, anderen het leven nooit moeilijk maakt.

Zelfachting is hem als drijfveer overgebleven, nadat hoogere en lagere beweegredenen, buiten zijn toedoen, hem waren ontvallen.

De godsdiensten schijnen hem wegens hunne talrijkheid en onderlinge tegenspraak onzeker, en beneden zijn peil in zoover als zij werken met beloften en bedreigingen. Bij het doen van het goede is de gedachte aan hemelsche belooning hem hinderlijk. Geen straf behoeft hem te leeren een kwaad geweten te schuwen. Reinheid van geweten is hem even onmisbaar als lichamelijke reinheid. Zindelijkheid, goede smaak

en een rein geweten zijn voor hem slechts drie schakeeringen van eenzelfde behoefte.

De lagere beweegredenen zijn voor hem weggefallen sedert zijn ervaring van de wereld hem het bedriegelijke van alle hartstochtelijke inspanning heeft getoond; sedert hij geleerd heeft alle inspanning uitsluitend te beoordeelen naar het weinige dat zij pleegt te bereiken. Groote moeite, en geringe vrucht! Brandend verlangen, straks opgevolgd door onverschilligheid, indien niet door walging! Zoo men alleen zijn moeite had verloren! Maar de inspanning geeft aanleiding tot afgunst, tot ruwheid jegens mededingers, tot allerlei vulgaire gemoedsbewegingen; tot het prijsgeven van eigen vrijheid. Van één begeerte vervuld, is men zichzelf niet meer. Eigen gezondheid en zielsrust, zoowel als het genoegen der onzen, worden verwaarloosd.

Deze persoonlijke schatting van de aardse goederen, gevoegd bij de waarneming, dat de meesten ze najagen, heeft een zacht gevoel in hem gekweekt, een praktisch en teerhartig scepticisme; iets als de gewaarwording van een volwassene bij een dwingend kind; iets als de toegevendheid van den ontwikkelde te midden van kernisvertoon; liever nog, iets als de achtzaamheid in een ziekenvertrek. Het besef iets anders te zijn, leidt hem niet tot onvruchtbaren hoogmoed; leidt hem veeleer, om alles in één woord te zeggen, tot een manier van zijn die voor anderen de aangenaamheid zelve is. Hij weet wat patiënten behoeven. De stem wordt door hem niet verheven; zijn tred maakt geen gedruis. Zijn eigen gevoel wordt zacht gestreeld, maar even zacht verpleegt hij de anderen.

De deugden die hij waardeert en beoefent, zijn al te gader deugden voor de samenleving. Dat er nog andere deugden zijn, ziet hij weldra niet meer. Nederigheid die een deugd des harten is, wordt bij hem bescheidenheid, ingetogenheid,

kieschheid, een kiesch omsluiëren van eigen gezondheid, kracht en verdienste. Nooit en in geen enkel opzicht iemand te kwetsen, is hem het hoogste; fijne takt, daartoe het ééne noodige.

Het beeld van zichzelf in deze volkomenheid ziet hij voor zich, ongeveer gelijk een groot tooneelspeler de rol aanschouwt die hij scheppen zal, terwijl hij, even weinig als deze, zich ooit verlaagt tot komediant. Die rol is de harmonische ont-plooiing van zijn beter Ik; de achting voor die rol, zijne zelfachting.

Nooit valt hij er uit; nooit speelt hij haar slechts in plaats van haar te vervullen.

Zijn mannelijk willen, zijn edele gemeenzaamheid, zijn milde hand maken zijn minderen gelukkig. Zijn eenvoudige levenswijs spaart de gevoeligheid zijner bureu. In zijn gesprekken is hij sober, oprecht; nooit tot bitse tegenspraak prikkelend; zelf door tegenspraak nooit uit zijn evenwicht gebracht. Zijn luisteren is vleïend. Alle botsing, alle hartstochtelijke tooneelen weet hij te voorkomen. Door hem is het zijne omgeving te moede als den zwakke in een leunstoel, als bij een vroolijk haardvuur den verkleumde. Hij vergeet niemands tegenwoordigheid; den schroomvallige beurt hij op; voor den zot is hij edelmoedig. Hij is nooit vervelend, nooit kwaadsprekend; jegens vrouwen eerbïedig, zelfs in hare afwezigheid. Zijn bestaan is een gestadig wegruimen van struikelblokken, klein en groot, op het pad van den naaste. En in dit alles wordt een maathouden betracht, dat alle gedwongenheid vermijdt, elken zweem van overleg. Ieder gevoelt de uitstraling van een natuur die zichzelf niet kan ongelijk worden.

Tegenover het levenslot is hij als ten aanzien zijner medemenschen: hij stelt niet vele eischen, erkentelijk voor iedere bloem, berustend in het onvermijdelijke. Pijn en krankheid doen hem zijn zelfbezit niet verliezen. Hij blijft vriendelijk

zelfs tegenover den dood als deze zijn ernstigen plicht komt vervullen.

Geen tartend woord ontsnapt hem jegens het groote mysterie aan gene zijde van het graf. De welvoegelijkheid verbiedt hem dat mysterie anders dan met waardigheid te bejegenen. Want hij kent de grenzen der menschelijke rede. Te helder van geest, om een dweepzuchtig; te wèl opgevoed, om een snoevend ongelooft goed te keuren, waardeert hij vroomheid. De vroomheid heeft verwantschap met de bijna vrouwelijk zachte stemming die dezen zijn levensavond kleurt als met een teeder rood. Zijn verbeelding is thans anders getint. De herinneringen zijner jeugd overstemmen de machtige indrukken die zijn rijpe leeftijd van wetenschap en kunst heeft ontvangen. Religieuse aandoeningen komen nu en gaan als geurige tochten uit een wereld van hooger gehalte dan menschenwaarde. Zou godsdienst ook verrukkelijke symboliek zijn van iets wonderschoons, iets bovenaardsch geheimzinnigs? Is het de naam van God die over zijn bleeke lippen zweeft? In stille ontroering neemt hij afscheid van een leven, voor ieder aangenaam tot in het stervensuur, en bij de uitvaart als voorbeeldig geprezen door aller tranen.

Welken indruk zal naast dit liefelijk beeld de Roomsche Katholieke heilige maken? Ik heb mij bedrogen toen ik van hem als van een type sprak. Hij is oorspronkelijk; in zijne soort eenig; een mensch van Gods genade. De man uwer moderne beschaving heeft slechts enkele en altijd gelijksoortige krachten, als zelfbeheersching, mededoogen, helderheid van inzicht, juist gevoel. Hij brengt ze tot volkomenheid, de volkomenheid van den virtuos op een instrument, alleen voor het adagio of het andante berekend. De ziel van den heilige is van breeder aanleg, van machtiger vleugelslag. Zij heeft groote verscheidenheid, beantwoordende aan de vele zedelijke eischen die het leven hem stelt en die hij aan-

vaardt. Hij heeft niet, als treurig geschenk van de ervaring der wereld, de wijsheid der ontgoocheling. Deze wereld heeft hij leeren kennen van uit een hoogere; de vervalsching beseft, na het echte te hebben gegrepen. Zijn hart, vol gebeden, vindt zijn vaderland in de goddelijke volkomenheid, door het geloofsoog aanschouwd in die hooge mysteriën waarop de sacramenten doelen. Zijn ademen is geloof; zijn leven, niet in het werkelijke, maar in het waarachtige, waarvan al het werkelijke slechts een teeken is; zijn stemming, aanbiddende gemeenschap met den Godmensch, profeet, koning en priester; zijn lust, zelfverwinning en overwinning der zelfzuchtige wereld. Heros is zijn naam; en zijn karakter, de stempel van den Eenige die in den schoot der eeuwen heeft nedergelegd wat zij bezig zijn tot rijpheid te brengen.

Onbereikbaar als de sterren, is hij niet na te volgen. Maar als die sterren, licht hij ons hoofd omhoog en leidt hij onze gedachten een onafzienbare wereld binnen.

V

Tot zoover mijne gefingeerde Rede. Kardinaal Newman heeft in het Katholicisme het licht doen vallen op de zijde die het meest gekeerd is naar onze eeuw, zonder daarom in eenig vergelijk te treden met hetgeen hij als liberalisme veroordeelde. Het verschil tusschen zijne en andere apologieën van onzen tijd is opmerkelijk. Bij Chateaubriand bekleedt eene voorname plaats wat Newman tenauwernood vermeldt: de esthetische aantrekkelijkheid van zijn godsdienst. Niet minder merkwaardig is het verschil met Lamennais, die het Katholicisme vooral uit een wijsgeerig en staatkundig oogpunt heeft verdedigd. Newman heeft op het ethische schier al den nadruk gelegd. Dat vooral geeft hem het recht gehoord te worden door onze eeuw die haar einde nadert. Theologie, metafysika,

staatkunde, zelfs esthetiek in den overgeleverden zin van het woord, wijken thans terug, om onze aandacht geheel vrij te laten voor de waardeering van den mensch als zedelijk wezen, en voor de vraag, wat deze waardeering vordert van allen die denken en gevoelen.

October 1890.

Millet in zijn Tuin

JEAN FRANÇOIS MILLET.

(1814—1875.)

AAN JAN EDUARD KARSEN.

Art must not be a superficial talent
but must begin farther back in man.

EMERSON.

De schitterendste, — ik wil zeggen de meest begaafde, de oorspronkelijkste, de meest onversaagde, de sterkst artistieke in zijn zeer stellige meeningen, en tegelijkertijd de machtigste door de werking van zijn fellen stijl: zijne uitspraken klinken u vaak in de ooren na als donderende onheilsprofeciën, — de schitterendste zeker der tegenwoordige Fransche schrijvers over kunst: Joris Karel Huysmans, heeft bij gelegenheid der vóór drie jaar te Parijs gehouden Millet-tentoonstelling over de figuur van dezen schilder een kunstkroniek geschreven¹, waarmede iedere bedachtzame die thans wat over Millet in het midden brengen wil, goed zal doen allereerst af te rekenen.

¹ *La Revue Independante*, Juillet 1887. — Herdrukt in *Certains*, Paris, Tresse et Stock, 1889.

De bedenkingen tegen de kunst van Millet die het zwaartepunt der kritiek van Huysmans uitmaken, wil ik daarom allereerst in een uitteraard gebrekkige vertaling hier laten volgen.

„Het moet vooropgesteld worden, de boeren van Millet zijn „in hun soort even conventioneel, even onbestaanbaar als de „Fadettes, als de Champi's, als al de opera-comique-vlegels, „zooals ze verzonnen werden door die oude tijdschrift-danseres, „door die oude spinster van stomme idealen die men Sand „noemde. Terwijl zij de smerige kinkels van Berri liet ruïen „tot onlichamelijke Céladons, veranderde Millet de boeren „uit de streek van Fontainebleau, en de lieden van la Brie „in onschuldige galeiboeven, in onbedreven retoren.

„Als hij een boer voorstelt, afgemat, steunend op zijn hou- „weel, voor zich uitziend met zijn dooie oogappels, liegt hij, „want, het is waarlijk tijd dat het eindelijk eens gezegd „worde! — de boer die te gronde gaat door eeuwig zwoegen, „de boer die omkomt van nooddrift, jankend van ellende op „zijn aardkluit, bestaat niet. Staande te houden dat hij ge- „lukkig is, natuurlijk niet, want hij is wel gedwongen te ploegen „en te zaaien, te lezen en te plukken, maar beware! zet eens „tegenover dien mensch die een eigen hut heeft, of die huurt „voor enkele stuivers, die soms een koe of een varken, altijd „kippen en dikwijls ganzen houdt, die aardappelen heeft en „kool in zijn hof, zet daar tegenover een Parijschen werkman, „en zie eens wat een onderscheid... per slot van rekening, „zijn de landbouwers niet te beklagen als men hun lot ver- „gelijkt met het lot der werklieden en zelfs met dat der meeste „bedienden in de steden.

„Het is dus ten eenemale onbillijk ten gunste van die luie „kinkels openlijk onze deernis te verklaren en een erbarmen „te eischen dat alleen de gepijnigde huurlingen van het loon- „werk verdienen....”

Voor mij, ik zou de alarmante kunstkritieken van Huysmans niet gaarne willen missen. Er ligt een eigenaardige weelde in, zich een wijle te laten overrompelen door zijn driftige perioden. Kan het werk van den door hem geskalpeerden ons niet veel schelen, zoo gaan wij het waardeeren als de aanleiding tot zijn opwekkende uitvallen. Wil het geval echter dat wij het zeer zeker met den schrijver oneens weten te zijn, dan is het behagelijk ons eens nader aan te wrijven tegen zijn gedurfde redeneeringen en ons eigen gevoelen er steviger van te zien worden. En zoo lust het mij het humeurig en kwasi-verstandelijk betoog van Huysmans tegen de kunst van Millet hier, om te beginnen, eens als wrijfpaal te gebruiken.

* * *

En dan moet ik zeggen dat beschouwingen als deze mij wonder-willekeurig voorkomen te zijn. Ten eerste, wie is er om afdoend te verklaren hoe *de boer* al of niet *is!* *De boer*, laat ons om wat nader te bepalen eens nemen den *Franschen boer*. Is het dan waarschijnlijk dat die Fransche boer in het Noorden of in het Zuiden, aan de kust of in het binnenland, in vlakten of bergstreken, in Katholieke of Protestantsche departementen overal dezelfde zou zijn? Komt daar voorts niet bij, dat bovenal bij de zeer subjectief aangelegde persoonlijkheden die wij in de artisten plegen te vinden, zelfs al wilden zij de werkelijkheid eens om haars zelfswil nauwkeurig opnemen, de bijzondere aard van den artist zelf tot hetgeen hij in deze waarneemt alles zal afdoen? De literaire artist Huysmans heeft op den Franschen boer, zooals hij hem op verschillende naar zijn stellige voorkeur gekozen plaatsen zal hebben bestudeerd, zijn eigen zicht, en zijn boeken zijn er om te getuigen wat hij daarmee doen kan. Maar zal nu niet elk ander artist, naar gelang juist van datgene wat hem als kunstenaar kenmerkt, stellig in zulk een boer iets anders zien? Behoeft een ieder,

literator of schilder, een man van het jaar veertig of van het jaar tachtig, normalist of uitzonderingsnatuur, heeft ieder kunstenaar in de Fransche boeren juist allereerst luie kinkels te zien op straffe van onwaar te zijn? Is het in dit geval eigenlijk ook maar voor een oogenblik denkbaar, dat de verscherpt nerveuze, verfijnd erudiete, de aarts-pessimiste, de opentop modern literaire Parijzenaar die Huysmans is, wanneer hij niet gansch en al buiten eigen visie wenschte te treden, wanneer hij niet met veel kracht wil begrijpen, de dingen ooit ook maar eenigszins zoo zou kunnen aanzien als de zeer onbedorven Normandische landman die Millet van huis uit was? En zijn er bij dit groot verschil van opvatting termen om de precieuse zienswijze van den een als geschikte maatstaf tot de waarde van heel die uit zijn gansche nobele zijn vanzelf voortkomende gevoelens van den ander te erkennen?

Want wij mogen verder gaan. Is het redelijk een luchtballon b. v. te beoordeelen naar de verdienste die hij als tafel, of bij manier van spreken een boerenwagen naar de geschiktheid die hij als windwijzer zou hebben? Is het billijk een drama te meten naar zijn lyrische kracht of een fantastiesch verhaal naar zijn natuurgetrouwheid? Past het, anders dan voor behulp tot analyse door vergelijking, eene kunst te richten naar een grondslag welke buiten die kunst ligt? Wanneer Huysmans in ernst de waarde wil toetsen van Millets kunst, door te vragen of zijn figuren reëel zijn in den zin, waarin een goed deel der moderne literatuur bij benadering naar realiteit streeft, zou hij toch moeten beginnen met te overwegen of de schilder ze ooit als zulke concreet geziene beelden bedoeld kan hebben.

Conventioneel, gelijk hij ze zoo dadelijk noemt, zijn de figuren van Millet verder volstrekt niet, of ik begrijp onder conventioneel iets anders dan men er in een zuivere kunst-terminologie onder heeft te verstaan. Conventioneel, ik durf het buiten het gezag van eenige encyclopedie wel te beweren, noemen

wij in kunst datgene, wat wij van vroegere generaties overnemen zonder het zelf krachtig meer te gevoelen, het is het versletene algemeene, wat door hen wie het aan eigen leven schort daarvoor in de plaats wordt gesteld, het is de stoplap voor het ledige. In dien zin nu is er bij hem zeker uiterst weinig conventioneel. Want alles wat hij in kunst van zich heeft laten blijven, was voortgekomen uit de volheid juist van zijn eigen leven, uit de kolossale kracht van zijn eenige franke persoonlijkheid. Millet schijnt, ik spreek alleen van den gerijpten artist, een figuur die minder dan de meeste groote schilders tot een tijdvak behoorde, een meester had hij niet, bepaalde invloeden die op hem werkten zijn moeilijk aan te wijzen, formules die hij van anderen overnam weet ik niet te noemen. Wat blijft er ten slotte dan conventioneels aan hem?

En als Huysmans het een zoo groote dwaasheid acht dat men meelij vrage voor den man van het land, omdat er in de stad zooveel erger wordt geleden, zou men toch mogen aanmerken dat Millet werkelijk nooit iemands meelij heeft wenschen op te wekken en dat iemand die in zijn werk zulke strekkingen ziet, zijn kunst toch al slecht begrepen heeft. Je n'ai jamais eu l'idée de faire un plaidoyer quelconque, heeft Millet zelf eenmaal geschreven. Wat heeft ook heel zulk een sociale beschouwing over die relatief mindere ellende van de buitenlui, vergeleken bij de loonslaven der steden met de kracht van Millet als kunstenaar te maken?

Millet is nooit ook maar in de verte een moderne realist geweest, zóó begrepen dat hij een geslepen onderzoeker van gekomplikeerde types, dat hij een speurend opmerker van gepeperde bijzonderheden was, dat de verhoudingen van soort en ras hem vurig belang inboezemden, dat hij atavistische trekken wilde blootleggen, dat hij locale kleur wilde bestudeeren, dat hij het tastbare liefhad, het eigenaardige op de hielen zat, of in een enkel opzicht documenteele kunst trachtte

te geven. Zijn kunst was geen nauwlettend analytische, maar een hooggedragen synthetische. Il n'y a pas de vérité isolée, heeft hij in een uitvoerigen brief gezegd, die als een deel van zijn werkelijke geloofsbelijdenis kan gelden. Elk zijner werken was geboren uit een grooten algemeenen indruk, die het diepste ontroerde van zijn pieuze ziel. En in het krachtig verbeelden van die trouwhartige impressiën, was deze groote ziener zeker zoo zuiver waar als weinigen. Gaat het dan aan, allereerst die andere benauwder waarheid van hem te vergeen die met het mooi wat hij gegeven heeft zeker kwalijk had kunnen samengaan?

Wat door Huysmans over Millet geschreven werd, blijft onaantastbaar als deel in het groot geheel zijner zeldzame schilderkritiek, die een brok hartstocht is van een geniaal auteur, — een genot voor hen die de bekoring weten te proeven van fijngesmede bitterheid, een wellust voor dezulken die de hoogheid kennen van purpergekleurde passie. Zoowel de giftig woedende haat als de vlammeud zingende geestdrift — hijzelf heeft het zoo ongeveer eens gezegd, — kunnen slechts ten goede komen aan de kracht van den stijl, en de omzichtigheid is de moeder der taal-kleureloosheid. Maar voor ons, wie een intiemer analyse van groote figuren onder de schilders, nog nader dan de bewondering van het ontzachtelijke talent van Huysmans aan het harte ligt, wij doen willig afstand van elke aanspraak op ooit te bereiken literaire kracht, wanneer de furie van den stijl ons in den weg zou moeten staan bij het dichteren naderen tot figuren wier grootheid ons aantrekt, en het begrijpen van wier karakter ons een voorname behoefte is.

* * *

Om de kunst van Millet te begrijpen kan het ons van dienst zijn na te gaan, wat in aanleg en opvoeding zijn bijzondere wijze van zien mag hebben bepaald.

Jean François Millet was niet de zoon uit het eerste beste Fransche boerengezin; er was iets sterkgeteekends in heel die eenvoudige familie; er leefde in hen een geest waarop wie den grondaanleg van zijn krachtige natuur wil kennen zeer zeker te letten heeft. Ik weet nu wel, het brengt heel dikwijls tot een gansch onnutte breedvoerigheid, het voert zoo vaak tot een buiten verband blijvend feitenrelaas, het gebruik om bij het spreken over groote mannen de maatschappelijke aangelegenheden van hun vader of de gegevens omtrent de inborst van hun moeder op te rakelen. Maar wanneer men uit hetgeen geschreven staat over den kring waaruit een kunstenaar is voortgekomen, een indruk krijgt die zeldzaam strookt met den dieperen trek, dien men in zijn geaardheid overheerschend ziet, dan zeker vind ik grond om over het eigendommelijke van dien kring te spreken, omdat men daardoor niet anders dan op het hoofdzakelijke bij den kunstenaar zelf ingaat.

De Normandische landbouwersfamilie Millet woonde dicht bij waar langs het kanaal omtrent kaap la Hogue, de kale granietrotsen somber en hoog zich heffen uit den woesten Atlantischen, in een vruchtbaarder vallei, waar onder de gemeente Gréville het gehucht Gruchy, een plaatsje van geen vijftig inwoners gelegen is. Wat verderop leefde een oud-oom, molenaar van beroep, maar een wijsgeer op zijn manier, een man die in zijn vrijen tijd Pascal las en Montaigne, en de schrijvers van Port-Royal; hij placht gesprekken te houden met den pastoor van zijn dorp, die van hem zeide dat men wel deed niet te veel met hem te disputeeren, want dat die goeie man dingen zeggen kon van groote kracht. Een andere broer van zijns vaders moeder, evenmin een boerenpummel blijkbaar, had het tot geneesheer van naam gebracht. Een zuster van haar was een vrouw van zeldzame trouw en zelfverloochening, een liefdezuster in het gewone leven. Nog weer een broer van dit kennelijk ongemeene geslacht was er een

die te voet aan één stuk naar Parijs liep, twee dagen en twee nachten lang, zonder rusten. De grootmoeder die de kleinkinderen opvoedde zelve, was een halve heilige. Millet sprak later dikwijls met den grootsten eerbied over haar tegen Sensier, die in zijn biografie van Millet ongetwijfeld stiptelijk geboekt heeft wat zijn vriend zelf van haar getuigd zal hebben.¹

„Hare weldadigheid kende geen grenzen. Zij had de aloude overlevering bewaard van de gastvrijheid en den eerbied voor de armen. Als er een marskramer langs kwam, behoefde hij om nachtverblijf niet te vragen. Hij wist dat de deur van het huis der Millets altijd open stond. De bedelaars uit de streek kwamen er aan als nabestaanden. De grootmoeder begroette hen en liet hen plaats nemen bij het vuur. Zij bood hun te eten, en herbergde hen, na zich te hebben onderhouden over het nieuws uit de streek; wanneer zij vertrokken werd hun de knapzak gevuld. Zij was in alles een katholieke puriteinsche; zij zou voor zich en de haren den dood de voorkeur hebben gegeven boven vernedering. Tot aan zijn laatsten adem hield Millet hare heugenis in eere: hij sprak over haar als over een van die Mères van Port-Royal bij wie het plichtgevoel tot geestdrift was geworden.”

Een oudoom van vaderszijde, vroeger priester geweest doch na de revolutie in zijn dorp teruggekeerd, bearbeidde het land op klompen, maar in het priesterkleed dat hij nooit te bewegen was geweest af te leggen. Van hem was het dat Millet het eerste onderwijs ontving.

Van de teederheid zijner moeder hebben wij een treffende getuigenis in een brief aan haar zoon toen hij al bij de veertig was, een brief uit haar laatste levensjaar.

„Mijn kind”, schreef de oude boerin, „ik hoop dat gij ons zult komen verrassen op het oogenblik dat wij er het minst aan denken; wat mij aangaat, ik kan niet leven en niet sterven, zoozeer verlang ik er naar u weder te zien.”

¹ *La vie et l'oeuvre de J. F. Millet*, par Alfred Sensier. Paris, Quantin 1881.

Millets vader, koorleider in zijn dorpje, was een ernstig zachtzinnig man, die achting afdwong.¹ Hielden de boeren een ruw gesprek, en naderde hij, dan was het, stil daar komt Millet aan. En deze aartsvaderlijke landman wees zijn zoon vaak op de schoonheden in Gods schepping. Zie toch, zoo b. v. sprak hij eens tot François, hoe groot en welgemaakt die boom is; hij is even schoon om aan te zien als een bloem.

Van dien waardigen familiekring heeft Millet zijn gansche leven de innige herinnering bewaard. Toen hij twee-en-twintig jaar oud, voor goed zijn landstreek verliet, kon men hem nog niet gevormd achten, maar toch zou hij groeien geheel in den geest van wat hij toen reeds was. „Toen ik in Parijs kwam,” zeide hij later, „stonden mijne denkbeelden over kunst geheel vast, en ik heb het niet noodig geoordeeld ze te veranderen. Ik heb meer of minder hoog geloopt met dezen meester of met die wijze van zich uit te drukken, maar in wezen ben ik niet veranderd. Gij kent mijne eerste tekening in mijn geboorteplaats gemaakt, zonder meester, zonder voorbeeld: zonder hulp, zij is daar nog in mijn atelier; iets anders heb ik sedert nooit gemaakt.” De aanleg van zijn natuur was zoo stellig, de indrukken van zijn jeugd waren zoo machtig, dat deze groote strijder in zijn moeielijk leven, minder althans dan ver de meesten zichzelf heeft behoeven te zoeken. Wat hij te zeggen had dat wist hij al heel vroeg; de zaak was maar de kracht te erlangen om het te zeggen. Al heeft Millet in Barbizon het langdurigst gestudeerd en al zijn de

¹ Men is soms geneigd te denken dat Millet aan zijn vriend te hoog op gaf van de buitengewoonheid zijner bloedverwanten. Wat drommel, vraagt men ongedurig, was er in die heele familie dan geen enkele deugniet? Dat intusschen werkelijk de familie Millet voor bijzonder achtenswaardig bekend moet hebben gestaan blijkt nog uit een officieel stuk. In de petitie namelijk die door Langlois, Millets eersten meester aan den gemeenteraad van Cherbourg werd aangeboden, om een subsidie te vragen voor zijn veelbelovenden discipel, spreekt deze van zijn „serieuse et grave éducation et l'estime qui entourait sa famille.”

meeste van zijn werken daar voortgebracht, de levendige herinneringen aan Normandië en de omgeving zijner jeugd bleven hem vervullen, en hij bleef de landbouwers zien zooals hij ze als knaap zoo wel gekend had. Het was nog in het jaar 1863 dat hij aan Sensier schreef: „ik ben bezig aan een kaardster waaraan ik een houding en een rust wil geven die de kaardsters hier niet hebben. Ik zal er nog hard op moeten werken, maar ik heb de herinnering voor mij aan de vrouwen van bij ons, zooals zij vlas spinnen en kaarden, en dat is mij meer waard dan iets anders.” En wanneer hij in het laatst van zijn leven 's avonds bij de lamp poppetjes teekende voor zijn kleinkinderen, kregen de vrouwen vanzelf een hooge Normandische muts en de mannen droegen de klompen met de hooge punten zooals hij die als kind zelf had gedragen, maar die men in Barbizon niet kende. Was het wonder dat de man wien de impressies uit die voor diepe indrukken zoozeer ontvankelijke eerste levensperiode op die wijze vervulden, van het landleven beelden gaf van anderen aard dan hetgeen buiten de nuchter opmerkzame stedeling ziet, die zoo onbevangen mogelijk uit zijn oogen denkt te kijken.

* * *

Onlangs bij het lezen van een beschouwing in een Belgiesch tijdschrift¹, heb ik aan Millet moeten denken. En om wat ik in Millet vooral zie duidelijk te maken, wil ik het hoofdzakelijke van die redeneering hier aanhalen. De schrijver van dat artikel spreekt naar aanleiding van de poëzie der Veda's over de geaardheid van de volken waarvan die overoude hymnen bewaard bleven, en die wier nakomelingen later het Westen hebben bevolkt.

¹ *L'Art Moderne*. — 1 December 1889. — *Les Hymnes Vediques*, zonder naamteekening.

„De Ariërs, zegt hij, waren een uitgelezen ras, buitenge-
„meen rijk begaafd met al de krachten die naar onze tegen-
„woordige denkbeelden en wellicht naar een juist begrip van
„zedelijk schoon, den ridderlijken mensch maken, met een
„geestdriftig hart, goed en teeder, oprecht en verheven van
„verstand. De studie van de Veda's, dien Ariësch Bijbel,
„den waren bijbel voor ons, dien van onze werkelijke voor-
„ouders, dien waarin men schatten bewaard vindt van de
„oudste openbaringen van het genie van ons ras, toen het nog
„in den toestand van oorspronkelijke zuiverheid verkeerde,
„geeft daarvan de diep treffende getuigenis. Wonderlijk is de
„grootmoedige en weldadige indruk van reinheid, welke die
„edele en eenvoudige gedichten geven, waarin door duizende
„verzen heen, vier duizend jaren her opgesteld, nooit, neen
„nooit een enkele lage, wreede of gemeene trek bovenkomt.
„Meer dan bij Homerus dringt zich het gevoel van een be-
„koorlijke, verleidelijke menschheid op. Bij Homerus reeds
„zijn er, niettegenstaande de goddelijke grootheid, sporen van
„barbaarsheid: de Ariërs die zich in Griekenland hadden
„neergezet, waren door de semietenwereld heengetrokken, en
„bleven over den Archipel heen met haar verkeeren, die we-
„reld van het semitisme, waarin wij de wreedheid der mo-
„lochs, en een der vormen van anthropologiesche stremming
„verzinnelijkt zien.

„Maar indien daar reeds, in dat aantrekkelijke Griekenland
„een verzwakking valt op te merken, hoeveeltmeer elders,
„hoeveeltmeer sedert, naarmate men dichter tot het Westen
„en tot den nieuwen tijd nadert, springen de bedroevende
„gevolgen der vermenging in het oog, de werking van dat
„versmelten, van dat samenkneden met tallooze stammen,
„waar zich de gelederen van die landverhuizers tusschen-
„drongen — bij elke rustplaats een weinig meer verbasterd
„en in verval. Is er niettegenstaande hare wonderbare werk-
„zaamheid en hare wonderbare verscheidenheid, in de Euro-

„peesche kunst een enkel tijdperk, een enkele tak, waarin „de zoo nobele en zoo krachtige zuiverheid van de Helleensche „kunst bereikt werd? Onze ziel, heden ten dage, is in haar „wezen onrustig en verdeeld, ongelijkslachtige elementen in „haar door de kruising der rassen saamgekomen maken hare „uitingen onvermijdelijk tot een wonderlijken poespas van „tegenstrijdige eigenschappen. Het is de *homo multiplex*, de „strijd in ons van wezens verschillend van ras, saamgeknoopt „en elkander bevechtend in ons duister binnenste, elk over- „winnaar, elk overwonnene al naar gelegenheid en tijd.”

Ik moest bij het lezen van deze beschouwing aan Millet denken. Want als er iets waar is in die doorgevoerde paradox, dat wij moderne Europeanen Ariërs zijn van edele afkomst, maar bedorven en verzwakt alleen door de kruising met mindere autochtone stammen, dan zou ik in Jean François Millet een zeldzame uitzondering op die algemeene verbasering, een ongerepte nakomeling van een nobel ras, een subliem overblijfsel van overouden geestesadel willen zien. Deze Normandiër, die als kind in het gehucht van zijn geboorte, dichtbij waar de zee tegen eeuwenheugende granietrotsen slaat, tusschen goede ernstige menschen van strenge eenvoudige religie een leven had meegeleefd, dat nog denken doet aan het primitieve bestaan van onze landbouwende stamvaders, scheen waarlijk in zijn grootsche zachtmoedigheid een man van zuiverder grootmenschelijkheid dan men er vindt onder de mannen dezer latere geslachten van zoo gekomplieerde beschaving¹.

Maar wanneer ik hier, om aan te duiden hoe primordiaal groot mij de figuur van Millet schijnt, dezen negentiende-euwschen Franschman bij een onbedorven oer-Ariër heb vergeleken, moet daar dadelijk aan worden toegevoegd dat door

¹ Paysan d'ancienne et forte race, chez qui la santé du talent, prouve la pureté de l'origine, zegt Barbey d'Aurevilly over Millet in *Les oeuvres et les hommes, Sensations d'Art*.

de kern van zijn gemoedsleven, Millet geheel een man van later dagen was. Hij had een herinnering uit zijn kinderjaren bewaard, dat vroeg in den morgen eens zijn grootmoeder aan zijn bed gekomen was zeggende: „Ontwaak, mijn kleine François, indien ge wist hoe lang reeds de vogelen de glorie zingen van den goeden God.” Uit dat zeggen spreekt een liefde voor de natuur, een naïve ontvankelijkheid voor de groote wonderen die de zon verricht, die denken doet aan de verrukking der primitieve menschen over de eeuwigkeerende verschijnselen van het heelal, maar christelijker kon de reflectie van dien indruk niet zijn. En Millet zelf, — toen hij in later jaren eens een bezoek bracht aan het land van zijn geboorte, geviel het dat hij, op een avond een kerk binnentredend, den priester wedervond die hem als kind het eerste onderricht uit de Heilige Schrift en Virgilius had gegeven. „En den bijbel, François, hebt gij dien vergeten, en herleest gij de psalmen?” vroeg hem de grijsaard. „Uit deze put ik al wat ik maak,” antwoordde Millet. De groote schilder nu, zeide met die getuigenis weinig te veel. Buiten het menschbegrip van den bijbel gaande kan men zich Millet niet denken. Al vergeleken wij zijn zuiverheid bij die van een Ariër, het epos van den arbeid wat hij naliet zou een slechte illustratie van de Veda's zijn. De sombere maar zachtmoedige Titanskinderen die bij Millet, als tot ootmoed geslagen door jammer en schrik, in het gedachteloos bedrijf van hunne dagelijksche bezigheid altoos als een hooge daad schijnen te voltrekken waarin zij den ernst van heel het mensch-zijn verzinnelijken, zij zijn niet anders dan de wezens uit goddelijke genade voortgekomen, door den zondenvall gedoemd tot zwaren arbeid in het zweet huns aanschijns, totdat zij tot de aarde wederkeeren waaruit zij genomen zijn: Jehovah's schepselen volgens Genesis.¹

¹ „... tout homme est voué à la peine du corps. Tu vivras à la sueur de ton front, est il écrit depuis des siècles: destinée immuable qui ne changera pas” zegt Millet bij Sensier, pag. 157.

* * *

Toen ik een jongen was van een jaar of vijftien hield ik mij heimelijk overtuigd dat er maar één kunst was, die van de oude Hollanders. Het natuurlijke, het ingetogene, intieme, het deugdelijk echte van hunne werken die ik gezien had, hield mij zoo gevangen, dat mijn jongensopvatting buiten de hollandsche geen schilderkunst wilde erkennen. Al het andere, ik was er verzekerd van, was eigenlijk maar vertoon. Ik had Thoré gelezen en waar deze schreef: *l'art de Rembrandt et des Hollandais c'est tout simplement l'art pour l'homme*, had die eenzijdige enthousiast voor mij met dat machtwoord het dogma van mijn makkelijk geloof geformuleerd.

Maar nu herinner ik mij precies wat ik het eerst buiten die Hollanders mooi kwam te vinden. Een makker van me had van een serieuzen Franschen schilder die hem voorthielp, een Braun-fotografie van een Millet te leen gekregen om na te teekenen. Het was de zwart-krijt-teekening van een meisje aan het spinnewiel, Millets zuster Emilie, van ter zijde gezien. Bij het zien van die fotografie herkende ik op eens den geest van mijn oude Hollanders. Hier was geen knappe navolging, geen naklank, dit was niet bijna zoo goed, of herinnerde er in het uiterlijk aan, maar dat was voor mij dezelfde geest geheel en al. Het zeer belangrijke verschil tusschen de kunst van Millet en die der Hollanders ontsnapte mij daarbij nog geheel. Maar behalve dat ik vaag iets begreep van de eenvoudige grootheid van doen, waarop men mij trouwens wel gewezen zal hebben, was er één ding, weet ik nog, wat mij vooral trof. Bij de menschen uit het volk, de boeren of werklui die ik wel door Fransche of Duitsche of Belgische schilders had afgebeeld gezien, moest men aan de type en de kleeding en het interieur altijd als aan iets opmerkelijks denken, men voelde dat de schilder zelf het bijzondere in kleeding-en-zoo erg had opgelet en had laten

uitkomen. Maar hier vond ik nu de beking van het eenvoudige in karakter en dracht, evenals bij de vrouwtjes van de Hooghe of de boeren van Ostade, heelemaal zonder opzet weergegeven. Ik voelde dat dit spinnende meisje moest geteekend zijn door een man levend in dezelfde onbedorvenheid van ziel, in dezelfde eenvoudigheid van zeden als dat meisje in wier stille bezigheid en sobere kleeding haar intiem eenvoudig bestaan uitgesproken lag. Dat de kunst van Millet, zoozeer als alle diepere kunst, niet uit een zekeren smaak of min of meerdere vaardigheid, maar uit een krachtig innerlijk leven geboren is, ik vermoed dat ik er toen eigenlijk in het haar gelijkstellen met mijn hollandsche *l'art pour l'homme*, niet zoo ver af geweest ben dat te bevroeden.

Ja, wie de bijzondere plaats die Millet in de schilderkunst inneemt begrijpen wil dient, geloof ik, in het oog te houden, dat hij bovenal een zeldzaam diepe natuur was. een man voor wien alle uitwendig leven van weinig waarde bleef. Het genot van de kleur òm de kleur, het mooie om het behagelijke, bestond voor hem ongeveer niet. Wezenlijker dan iemand misschien was hij een emotioneel schilder. En hoezeer hij zich van dat alles bewust was, hoe bepaald hij al vroeg wist waaraan voor zichzelf hij zich als schilder te houden had, blijkt uit een merkwaardig document, de aantekeningen van de impressies die de schilderijen in het Louvre-museum den jongen Millet de eerste dagen toen hij in Parijs kwam, gegeven hadden.

„De primitieven”, schreef Millet, „trokken mij aan door hunne bewonderenswaardige uitdrukking van zachtheid, van heiligheid en van wijding, de groote Italianen door hun kennis en hunne beoorlijkheden van samenstelling. Er waren oogenblikken dat ik mij als doorboord voelde door de pijlen van een Heiligen Sebastiaan, wanneer ik de martelaren van Mantegna aanzag. Die meesters zijn als magnetizeurs; zij bezitten een onvergelykelijke kracht. Zij werpen u de vreugden of smarten toe door welke zij bestormd worden. Maar

toen ik de teekening van Michel Angelo zag die een bezwijmd man voorstelt, was dat nog wat anders: de uitdrukking der ontspannen spieren, de geweldige lijnen, het modelé van die onder fysiek lijden gekromde figuur, gaven mij een gansche reeks van indrukken; ik gevoelde mij als hij gefolterd door het leed. Ik voelde met hem mede. Ik leed met dat zelfde lichaam, met die zelfde ledematen. Ik zag wel dat de man die dat gemaakt had de macht had om in een enkele figuur het wel en wee der menschheid te verpersoonlijken....

„Vervolgens zag ik het Luxembourg-museum. De schilderijen van Delacroix uitgezonderd die ik groot vond van beweging, groot door de vinding en den rijkdom van kleur, vond ik niets opmerkelijks. Ik zag niet anders dan wassen poppen, conventie-kleedingen, en een weerzinwekkende dufheid van inventie en uitdrukking.

„De Elisabeth en de Enfants d'Edouard van Delaroche waren er tentoongesteld. Men wilde mij op het atelier bij Delaroche hebben; al die schilderijen deden mij niet verlangen er te komen. Ik zag er slechts groote vignetten en theater-effecten zonder waarlijke emotie in, en overal zag ik het opzet en de mise-en-scène. Het Luxembourg-museum heeft mij den weerzin voor het tooneel bezorgd, en ofschoon ik niet neergezien heb op de beroemde drama's die toendertijd gespeeld werden, moet ik zeggen dat ik altoos ben afgestooten door de overdrijvingen, het valsch gevoel, de gemaaktheid der acteurs en actrices. Sedert heb ik de lieden van die wereld een weinig kunnen opnemen en ik heb mij overtuigd dat door het zich indenken in anderen zij geen besef meer hielden van zichzelf, dat zij niet anders dan in een rol spraken, en dat de waarheid, het gezond verstand en het eenvoudige begrip der plastische kunst hun begeven had.

„Het schijnt mij toe dat om juiste en natuurlijke kunst te maken, men het theater moet ontloopen.

»Van Fra Angelico kreeg ik visioenen, en als ik 's avonds

alleen in mijn kamer was, deed ik niet anders dan denken aan die zachtgeaarde meesters die hun schepselen zooveel wijding hebben gegeven dat zij er schoon door zijn, en hen van een zoo edel schoon hebben gedacht dat zij goed zijn.

„Men zegt dat ik zeer wegliep met de 18de-eeuwsche meesters, omdat men van mij pastiches heeft aangetroffen van Boucheren Watteau. Dat is een dwaling. Mijn smaak is nooit veranderd. Ik werd door Boucher zelfs zeer stelliglijk afgestooten. Ik zag wel zijn kennis, zijn talent, maar ik kon zijn provocante onderwerpen en zijn treurige vrouwenfiguren niet aanzien zonder te denken hoezeer dat alles van een povere natuur was. Boucher maakte geen naakte vrouwen maar ontkleedde schepseltjes; het was niet de uitbundige tentoonstelling van de vrouwen van Titiaan, trotsch op hare schoonheid, zoozeer dat zij er mede pronken, dat zij zich naakt vertoonen zoo zeker waren zij van hunne macht. Daartegen kan men niet aan; dat is niet kuisch, maar dat is krachtig, dat is groot door vrouwelijke aantrekkingskracht, dat is kunst en goede kunst. Maar de arme dametjes van Boucher, haar tengere beenen, haar voeten verwrongen in schoentjes met hakken, haar middels dun geworden onder het corset, haar nuttelooze handen, haar bloedeloze boezems, dat alles gaf mij weezin. Voor de Diana van Boucher, die op het museum zooveel gecopieerd wordt, stelde ik mij voor de markiezinnen te zien staan, die hij zich vermaakt had met weinig aanbevelenswaardige bedoelingen te schilderen, en die hij ontkleed had om ze zelf in zijn tot landschap ingericht atelier te plaatsen. Ik kwam weer tot mezelf voor de antieke Diana op de jacht, die zoo schoon is en zoo edel en van de hoogste distinctie van vormen. Boucher was slechts een verleider.

„Ook Watteau was mijn man niet. Dat was niet de pornografische Boucher, maar dat was een kleine theaterwereld die mij beknelde. Ik zag er wel de bekoring van het palet

en de fijnheid van uitdrukking en tot zelfs de melancholie van die coulissen-luidjes in die veroordeeld zijn tot lachen. Maar toch kwamen telkens mij de marionetten in den geest en ik dacht bij mijzelf dat heel dat troepje na de voorstelling in een doos zou verdwijnen en er zijn lot zou betreuren.

„Ik was veeleer vol van Lesueur, van Lebrun, van Jouvenet, omdat zij mij zeer krachtig schenen. Lesueur heeft mij gepakt en ik vind hem een der groote zielen van onze school, zooals Poussin er de profeet, de wijze en de filosoof, behalve nog dat hij er de welsprekendste metteur en scène van is. Ik zou mijn leven kunnen doorbrengen met het werk van Poussin tegenover mij, zonder het ooit moede te worden. Mijn aandacht bleef altijd bij de schilderijen die juist en krachtig waren van uitdrukking. Ik hield van Murillo in zijn portretten, van Ribera in zijn Sint-Bartholemeus en zijn Centauren. Ik hield van alles wat machtig was en ik zou den heelen Boucher voor een naakte vrouw van Rubens hebben gegeven. Eerst later heb ik Rembrandt gekend; hij stootte mij niet af maar verblindde mij. Ik dacht dat men er tragsgewijze toe moest komen het genie van dien man te begrijpen. Ik heb Velasquez die nu zoo gezocht is alleen gekend uit de Infante van het Louvre. Dat is stellig een ras-schilder, en van het warmste bloed, maar zijn composities lijken mij waardeloos. Apollo bij Vulkaan is zeer zwak van vinding; zijn Garenwindsters winden niets. De schilder blijft over en hij is krachtig.”

„Behalve aan Michel Angelo en Poussin heb ik mij gehouden aan mijn eerste neiging voor de primitieven, voor die eenvoudige kinderlijke onderwerpen, voor die onbewuste uitdrukkingen, voor die wezens die niets zeggen, maar die zich vol leven voelen, of die geduldig zonder kreten, zonder klachten lijden, die de menschelijke wet ondergaan, en bij wie het zelfs niet opkomt er aan wien ook reden van te vragen...”

Men ziet, in alles was het de zin voor het groote die bij Millet voorzat. Hij delfde graniet om veilig op te kunnen bouwen. Het nobele zocht hij vooral in het voldragene. Hij was geen *esthète*, hij vroeg niet naar bekoorlijkheid of naar teere accenten van geluid; hij was er niet om zich voor schoone nuances te geven, zijn geest was te massief om zich te laten gaan in verfijningen van smaak. Hij wilde geen virtuoos, hij wenschte misschien zelfs niet in de eerste plaats een schilder te zijn. Spreekt hij van den koninklijken Velasquez, dan is het pas achterna, en hij roemt hem onder voorbehoud, — van Frans Hals rept hij in het geheel niet. Door den schilder heen zag hij naar de waardigheid van den geest daarachter. En zoo is het bij hem gebleven. In een der laatste jaren van zijn leven had hij op een avond een (door dezen opgeteekend) gesprek met een jong Amerikaansch artiest, waaruit nog sterker dan uit zijn geschreven indrukken over de schilderijen in het Louvre zijn stellig en bewust karakter als kunstenaar te kennen valt. De Amerikaan vertelde dat hij een schilderij onderhanden had, waarin een vriend hem had geraden een stuk muur dat hij onschoon vond te veranderen, terwijl hijzelf dat brok toch noodig achtte voor de uitdrukking in het schilderij. „Ik begon”, schrijft hij, „dit aan Millet te vertellen, maar kwam niet verder dan de opinie van mijn vriend dat de muur het mooie in het motief bedierf. Dit had op Millet een sterke uitwerking; ik kan zeggen dat het hem in een geweldigen toorn deed ontsteken. Hij nam dat oordeel als een uitdrukking van de heerschende begrippen omtrent wat mooi is, en die hij niet met kalmte kon aanhooren. Voor hem lag het mooie in het passende, het eigendommelijke, het dienstige tot het weergeven van het karakter, tot het nitwerken van een gedachte „met grootschheid en eenvoud”. Op dit laatste kwam hij telkens terug. Dit was zijn stokpaardje. Schoonheid was voor hem niet te scheiden van *grandeur*. Van de eene toelichting kwam hij tot de andere.

Van mijn schilderij zeide hij, dat als ik het niet zoo had samengesteld dat het mijn bedoeling weergaf, het ook niet deugde. En zijn woorden onvoldoende vindende, nam hij de lamp en ging uit zijn atelier fotografiën halen naar de fresco's van Giotto. Bij het laten zien van deze schatten, was elk van hen een nieuwe overwinning. Had hij het niet gezegd, scheen hij te vragen, was karakter niet schoonheid? Was de natuurlijkheid van die actie niet mooi, ofschoon het anders niet was dan de eene man die de voeten wast van den anderen? Daarna nam hij mij mee naar zijn slaapkamer en liet mij een aan den wand hangende gravure zien naar de „geboorte” door Titiaan. Hij vond dat aan het bijwerk hierin het karakter van een stal ontbrak; dat de figuren de ruigte van boerentypen hadden moeten hebben, en vooral dat het onnatuurlijk was om het kind naakt voor te stellen. „Waarom was het niet warm in wollen kleeren gewikkeld?” Zijn besluit tot dat alles was. „Dit is het begin van de *belle peinture*.” Daarop keerde Millet zich tot een andere gravure naar Poussin — een man op zijn sterfbed: Hoe sober en streng is dat interieur; alleen het noodige, niets meer; hoe eenvoudig de droefheid van de familie; de kalme beweging van den dokter die den rug van zijn hand tegen het hart legt van den stervenden man; en de man zelf, de zorg en kommer op zijn gezicht, en zijn handen — misschien zou uw vriend ze niet mooi vinden, maar men ziet er leeftijd, arbeid en lijden in; o, deze zijn voor mij oneindig mooier dan de delicate handen van Titiaans figuren.”

Op dezelfde wijze liet hij zich menigmaal algemeener uit.

„Elk onderwerp is goed,” zeide hij, in een van zijn eerste gesprekken met Sensier, „de zaak is het te maken met kracht en klaarheid. In kunst moet men een hoofdgedachte hebben, haar welsprekend uitdrukken, haar ongeschonden bewaren en haar aan anderen mededeelen zoo kras als door den stempel van een medaille....”

Elders in zijn ideeën over kunst, zooals hij die zeer inkompleet op verzoek eens had neergeschreven, lezen wij:

„Men kan overal van uitgaan om tot het verhevene te komen, en alles leent er zich toe het uit te drukken wanneer men maar hoog genoeg staat. Wat gij met hartstocht en hevigheid liefhebt wordt uw eigen mooi, en dat te zien daar kunt gij anderen toe dwingen. Laat een ieder het zijne aanbrenge. De indruk bepaalt de uitdrukking, en zij vraagt vooral wat zich eigent haar het krachtigste te openbaren. Het gansche arsenaal van de natuur is ter beschikking der sterken geweest, en hun genie deed hen daaruit niet de dingen kiezen die men overeengekomen is de mooiste te noemen, maar zulke die zij het best gebruiken konden. Heeft niet op een zeker oogenblik en op een bepaalde plaats alles zijn bestemming? Wie zou durven nitmaken dat een aardappel beneden een granaat staat?”

Het is niet omdat ik den schilder Millet hier wil bespreken als kunstfilosoof, dat ik er prijs op stel deze zijne uitspraken hier aan te halen. Aangenomen dat abstracties waarde hebben, en dat wij ze als zoodanig wilden nemen, dan zou ik, met verlof, niet willen zweren bij al hetgeen hij dacht en zeide over schilderkunst. Maar omdat in kunst de algemeen geldende wetten immers zoo schaarsch zijn, en men alleen naar de kunstopenbaringen der krachtigste persoonlijkheden zich telkens richten mag, acht ik het mede 't beste deel der kunstkritiek, zuiver te karakterizeeren. Ik zou althans er mij van wenschen te onthouden, zijne beginselen, de theorie van zijn gevoel als maatstaf te nemen voor anderer kunst. En wanneer zich hier een groot konsekwent kunstenaar over het hoofdidee van zijn kunst herhaalde malen duidelijk heeft uitgesproken, vind ik deze zijne formules, beter en ongezochter dan welke karakteristiek ook, dienstbaar tot recht verstand van zijne persoonlijkheid. In woorden te zeggen wat de kunst van Millet in hoofdzaak geweest is, kan ik niet beter doen, dan door aan

te dringen op het principieele van wat hijzelf gezegd heeft.

„Ik prijs in u zeer”, schreef hij aan Camille Lemonnier, „dat gij de zaken van hare fundamenteele zijde neemt. Dat is de eenige ware, werkelijke kant. Vele lieden, wel verre van haar daar aan te pakken, schijnen te meenen dat de kunst alleen een soort vertoon van professioneele handigheid kan zijn.” Wat dat fundamenteele voor hem beteekende blijkt duidelijker uit een schrijven aan Thoré, waarin hij waarschijnlijk tamelijk wel zeide wat zijn bedoeling was, want twee jaar later aan Pelloquet schrijvende, bedient hij zich van letterlijk dezelfde uitdrukkingen. „Ik wilde, dat de menschen die ik maak er uitzagen als geheel *in* hunne positie, en dat het onmogelijk ware zich te verbeelden dat hun in het hoofd kon komen iets anders te zijn. Figuren en dingen moeten er altijd zijn ergens om. Ik wensch duidelijk en krachtig te doen uitkomen hetgeen noodig is, want ik geloof dat het bijna beter zou zijn dat de zwak gezegde dingen niet gezegd werden, omdat zij er als 't ware onteerd en bedorven door worden, maar ik heb den grootst mogelijken afkeer voor de overbodigheden (hoe schitterend zij ook mogen zijn) en de stoplappen, omdat die dingen geen andere werking kunnen hebben dan afteleiden en te verzwakken”.

En het beste voorbeeld misschien nog van hoe hij alleen door simpelheid van expressie schoonheid wenschte te verkrijgen, heeft hij eens gegeven, zeggende: „Als ik een moeder zal schilderen zal ik trachten haar schoon te maken alleen door haar aanschouwen van haar kind”

Dat hooge karakter van geconcentreerde kracht van uitdrukking, dat rustig uitspreken van het diepste wezen zijner einotie, ongestoord en onverzwakt, die noblesse door eenvoud, zooals hij die voor zijn kunst wilde, Millet heeft haar in zijn werk heerlijk bereikt. Groote, waardige strengheid en sobere volledigheid in een ondeelbaar welsprekend geheel, geen

ander meester van dezen tijd heeft ze zoozeer verkregen als deze schilder die de ziel had van een patriarch. Waar men zijn werk bij dat van anderen ziet, zal het die groote deugd zijn die altoos opvalt. Ik had het nog dezer dagen toen ik bladerde in den lijvigen geillustreerden catalogus van de auctie-*Secretan*; het was maar met reproducties. Maar men moet die fotogravures zien naar die charmante Corots, die geestige Decamps', die hartstochtelijke Delacroix', die feeërieke, kokette Diaz', die elegante Fromentins, die propvolle Meissoniers, die fraaie minutieuze Rousseau's en die knappe Troyon's, en dan op eens dat blad voor zich krijgen waar de pastel-teekening van dien boer die zijn koeien laat drinken op afgebeeld is. ¹ Wat rustigheid, wat een ernst, wat een plechtigheid van lijnen dan, die ons treft en met ontzag ons geboeid houdt. Nog sterker kreeg ik dien indruk verleden jaar op de *Exposition Centennale* in Parijs. Ik had in het enorme gebouw voor de kunsten beneden, al de zalen doorgelopen. Ik had mijn oogen en mijn geest vermoeid aan al de kunst en de kunstmakerij van vele volken, en eindelijk een van de trappen opgaande naar de bovenzalen kwam ik daar in eens voor een wand te staan waar de pastels van Millet bij elkaar geplaatst waren. Ik heb het groote karakter van Millets kunst nooit zoo gevoeld als toen. Mij overmande een impressie dat al dat andere nu eigenlijk onnoodig bleek te zijn, een tijdelijk amusement voor een grandioze kermis, maar dat het hier de heilige ernst, de rustige majesteit was van een enorm mensch, die stil voor zich heen, en zonder fraaiigheid, blijvend en waardig zijn reusachtige innigheid geopenbaard had in beschamend eenvoudige grootsche kunst.

* * *

Twee Amerikaansche schilders die beiden Millet zeer goed

¹ *Catalogue Secretan*, eerste deel No. 100.

gekend hebben, zijn het die omtrent zijn persoon en zijne wijze van werken belangrijke mededeelingen hebben gedaan.

Van zijn voorkomen vertelt Wyatt Eaton, wiens gesprek met Millet over het begrip mooi, we zoeven verhaalden, ons het volgende.¹

„Men heeft mij vaak gesproken van de prachtige verschijning van Millet als jonge man — rijzig, trotsch, vierkant en gespierd, van een enorme kracht. Toen ik hem kende was hij breed, groot en tamelijk zwaarlijvig, altijd rechtop, de borst vooruit. Zijn gezicht maakte op mij altijd den indruk van lang te zijn maar het was in alles groot. Al de deelen van het gelaat waren groot behalve de oogen, die toch niet klein waren; toen hij jong was moeten die zeer blauw zijn geweest. De neus was fijngevormd, met wijde neusgaten; de mond gedeceerd; het voorhoofd opmerkelijk om zijn kracht — niet massief, maar waar *en trois-quarts* gezien de buitenlijn gewoonlijk op de helft van het voorhoofd begint terug te gaan ging deze bij hem recht door naar boven, ongewoon hoog. Een daguerotype die nu, jammer genoeg, uitgewischt is, gemaakt toen hij ongeveer vijf-en-dertig jaar oud was, en hij geen baard droeg, liet hem met een groote kin en een sterke onderste helft van het gezicht zien, met de uitdrukking van veel wilskracht. Haar en baard waren oorspronkelijk donker bruin, de baard zeer zwaar; in zijn laatste jaren waren zij peper en zout. Zijn stem was helder en vast, nog al laag van toon, en niet van dat sonore of basgeluid dat men bij zulk een fysiek verwacht zou hebben.

„Behalve dat hij buiten altijd klompen droeg, affecteerde hij volstrekt niet zich te klèden gelijk een boer, zooals de Engelschen beweerd hebben, maar hij droeg een vilten hoed,

¹ In zijn *Recollections of Jean François Millet, The Century, Illustrated Monthly Magazine*, May 1880.

en gemakkelijk vallende kleeren zooals overal de farmers of de buitenlui in Amerika ze dragen. Alleen als hij naar Parijs ging kwamen de leeren schoenen, een zwarte jas en een zijden hoed voor den dag — zijn kleeding voor zoo'n gelegenheid gaf hem veel last. Zijn familieleden vonden altijd dat hij niet op zichzelf leek als hij voor Parijs was uitgedoscht."

Elders luidt een kortere beschrijving van zijn uiterlijk,¹ die hiermede tamelijk wel strookt: „Hij zag er uit als een goedaardige *bourgeois*, maar hij was rijzig, wel gevormd, met een krachtig zeer vriendelijk gezicht met mooie zachte oogen en een grooten donkeren baard."

Van zijn wijze van werken vertelt Wyatt Eaton wetenswaardige bijzonderheden: „Ik zeide eens tot hem dat hij een merkwaardig geheugen moest hebben om, zooals zijn gewoonte was, te kunnen werken zonder de natuur vóór zich. Hij antwoordde dat hij dit eigenlijk niet had, maar dat wat zijn hart getroffen had hem bijbleef."

„Wat betreft naar de natuur werken, zeide Millet eens tegen mij: Ik kan zeggen dat ik nooit naar de natuur heb geschilderd, en als reden daarvoor gaf hij: *de natuur pozeert niet*. Ik zou gaarne zien dat dit wel werd verstaan; Millet had zijn woorden wel overdacht toen hij verzekerde dat hij nooit naar de natuur gewerkt had. Dit had geen betrekking op zijn leerjaren toen hij zoo goed als anderen naar de natuur teekende en schilderde; maar van het begin af dat hij schilderen maakte, schijnt hij te hebben ingezien dat „de natuur niet pozeert". Altoos haar ziende als bezielde, — bewegend en levend, — teekende hij met de eenvoudigste middelen de essentieele dingen die hij in de overgangen der natuur bespeurd had. Verscheiden geschilderde studien van zijn ouderlijk

1. In *Millet and the Children* by Ripley Hitchcock. — St. Nicholas, January 1884.

huis en andere plaatsen, die hem dierbaar waren door de herinnering uit zijn kindsheid, uitgezonderd: studien die werkelijk schilderijen waren in elken zin, goed gecomponeerd en vol werking van licht en donker, waarschijnlijk geteekend naar de natuur maar uit zijn geheugen geschilderd, — heb ik van Millet nooit eenig werk naar de natuur gezien dat niet aanteekeningsgewijs was in het karakter, door omtrek en schaduw de hoofdzaken aanduidende, hier en daar een belangrijke spierwerking of een bijzonderen vorm, waarin hij den sleutel vond voor de actie of uitdrukking die hij zocht, nader accentueerende. Bijna alle andere schilders hebben studies nagelaten die in kleur of krijt ver doorgevoerd waren, uitvoeriger zelfs dan de gedeelten in het schilderij waarvoor zij gebruikt werden.

„Toen ik Millet de eerste maal bezocht haalde hij een schetsboekje uit zijn zak en liet mij op een van de blaadjes daarvan zijn studie voor de hooimijten zien die het voornaamste waren wat hij noodig had voor zijn schilderij „Winter.“ Dit schetsje was gelijk zoovele van denzelfden aard een meesterstuk. In elke lijn zat leven; in het uitzakken en uitbuiken van de mijten was de werking van weer en wind uitgedrukt. Maar niets van het verder doorvoeren van licht en donker, het uitdrukken van het weefsel bij het hooi enz. Daar kwam hij in zijn schilderij zelf aan toe, niet met behulp van uitvoeriger studien in teekening of kleur, maar door zijn kennis en geheugen, en door het bestudeeren van andere hooimijten en effecten van den aard zooals hij wilde in zijn schilderij.

„Enkele van zijn landschapstudies in omtrekken met de pen gedaan, waren de nauwkeurige aanteekening van proportie en samenstel, bijna als het werk van een topografisch ingenieur. Wat er verder in een landschap zit was te vluchtig. Zooals met die hooimijten had hij alles nageteekend dat voor hem pozeeren kon; kennis en geheugen moesten het

overige doen. Ik mag verder verzekeren dat Millet niet onverschillig was voor of onbekwaam tot werken naar de natuur, of het verder brengen van zijn schilderij daarmede. Zijn zoon heeft mij meermalen verteld dat hij gaarne meer studies naar het levend model gemaakt zou hebben, en dat het hem speet daartoe niet in de gelegenheid te zijn. Het scheen Millet moeilijk te vallen de menschen aan te spreken om voor hem te pozeeren en het vragen van een boer of boerin daartoe kwam altijd op zijn vrouw neer. Maar dat pozeeren werd nooit lang gerekt; hij had alleen de enkele hoofdzaken van vorm en kleur noodig die dat model in 't bijzonder hem verstrekken kon. Voor een onderdeel of een zekere kwaliteit nam hij soms de grootst mogelijke moeite. Madame Millet heeft mij verteld dat zij wel weken lang in huis en tuin de grofste boerenkleeren heeft gedragen, omdat haar man haar dan als hij haar noodig had altijd kon roepen om te pozeeren voor een gedeelte van het schilderij waar hij mee bezig was. Millet liet haar dan voor een lastig langen tijd dezelfde voorschoot dragen; niet om het vuil te schilderen, zooals de vroegere beoordeelaars van Millet ons zouden verteld hebben, maar om het ruwe linnen zijn plooiën te doen vereenvoudigen en den vorm van het lichaam aannemen, zoodat hij levendiger en sterker nadruk mocht leggen op hetgeen hij in zijn werk begeerde — daar het kleedingstuk als het ware een deel werd van het lichaam en, gelijk hij gezegd heeft, zelfs meer dan het naakt, de grootere en eenvoudiger vormen van de natuur doet uitkomen."

Een ander Amerikaansch schilder, en die meer de macht had van het woord, heeft in hetgeen hij af en toe aan zijn leerlingen vertelde, op zijn eigenaardige frissche, van den hak op den tak springende, bonte spreektaalmanier over de figuur van Millet dingen gezegd die niet alleen om de medegedeelde bijzonderheden, maar vooral ook als de warme uiting van een

schilder die breed voelde en zag en die, in zijn groote bewondering voor Millet, hem zeker beter dan iemand begrepen had, van buitengewone waarde zijn.

„Millet's schilderijen, zegt William Hunt, ¹ hebben de oneindigheid boven zich. Die van Couture hebben een grens. Ik ben Couture dankbaar voor wat hij mij leerde, maar het was goed dat ik van hem weg ging. Ik kreeg ruimer ideeën over de menschheid, over de wereld, over het leven, toen ik Millet en zijn werk leerde kennen. Zijn onderwerpen waren echte menschen, die werk te doen hadden. Als hij een hooiberg schilderde deed hij denken aan dierlijk zoowel als aan plantenleven en aan het leven van een mensch. Zijn velden waren velden waar menschen en dieren in werkten, waar beiden hun leven lieten; waar het gebeente der dieren vermalen werd om de aarde te voeden, en het rad van het bestaan eeuwig voortrolde.

„Hij was de grootste man van Europa. Ik laat nog daar zijn poëtischen kant; maar hij was immens, verbazend, — zoo groot dat door alle tijden heen zeer weinigen hem nabij kwamen. Hij las alleen dat waar hij wat aan hebben kon. Shakespere en Homerus kende hij van buiten. Evenals Abraham Lincoln gaf hij maar om enkele boeken. Hij hield van Hamlet. Ik vond hem eens lachende om de Wolken van Aristophanes. Het was prachtig om hem uit den Bijbel te hooren voorlezen: „Nu heerschte groote hongersnood door het geheele land”. Wat een beschrijving, zei hij dan. Wat is daar een ruimte in. Dat zou niet anders kunnen gezegd worden. En dan zeggen de menschen nog dat de Bijbel niet kan vertaald worden! Ge hadt hem het boek Ruth moeten hooren lezen. Hij zag het alles van het standpunt van een schilder.

¹ In zijn *Talks on Art*, second series, pag. 87. In den al te zeer gesnoeiden Engelschen overdruk van dit oorspronkelijk te Boston uitgegeven boek (*Talks about Art* heet het in de Engelsche editie) is dat heele eind over Millet eenvoudig weggelaten.

Hij is de eenige man, sinds de Bijbel geschreven werd, die dingen op een Bijbelsche wijze heeft uitgedrukt.

„Toen ik voor het eerst zijn schilderijen zag in Parijs, wandelde ik door de tentoonstelling met een van mijn vrienden, en wij waren er verrukt over. Niemand anders gaf er om. Men noemde ze „de tristes affaires”. Ik was toen bij Couture op het atelier. Hij gaf er niets om. Ik ging naar Barbizon waar Millet woonde, bleef daar twee jaar, en was al dien tijd met hem. Ik vond hem werkende in een kelder, drie voet onder den grond, terwijl zijn schilderijen beschimmelden van het vocht, omdat er geen vloer was. Dat schoot mij als een brok in mijn keel, kan ik je zeggen.

„Ik kocht zooveel van zijn werk als ik kon; en na een poos begon men in Parijs te denken dat een rijke Engelschman al zijn schilderijen opkocht. En de lieden daar waren wakker geroepen en kwamen aanzetten om wat zij konden van hem te krijgen. Het zal u een denkbeeld geven van de lage prijzen waarvoor zijn werk toen verkocht werd, als ge weet dat ik voor de Schapenscheerders, het duurste schilderij dat ik kocht, negentig dollars gaf. En hij kreeg van het geld niet eens wat in handen. De man bij wien hij zijn verf kocht, had hem geschreven dat hij hem of geld of een schilderij moest sturen; daardoor zette hij zich aan het werk om dit schilderij af te maken. Toen ik het zag wist ik dat ik het hebben moest; ik betaalde dus den verfman negentig dollars, en kreeg kwitantie van zijn rekening. Toen ik dacht dat het schilderij af was, — toen iedereen dat gedacht zou hebben, was hij nog niet tevreden met de linkerhand van het meisje waarmede zij de wol uit de schaar trekt. Hij vond daar de juiste actie nog niet in, daarom hield hij het schilderij nog tien dagen, en telkens als ik bij hem kwam was hij er mee bezig. Ik vroeg hem waarom hij geen kreuken of plooiën maakte in de muts van het meisje. Hij zeide, omdat hij die er wilde laten uitzien als het blad van een theeroos!

„En dat was de man dien de critici vluchtig en slordig noemen! Ik zou ze mijn teekeningen van Millet niet willen laten zien. Hun droge oogen zouden er gaten middendoor hebben gebrand.

„Hij was zoo weinig aan geld gewoon dat hij nog nooit een banknoot van honderd dollars had bezeten voor ik hem het geld voor een van zijn schilderijen gaf. Het was op de tentoonstelling en het gouvernement was van plan het voor een appel en een ei te koopen; maar ik was er zeker van dat meneer B. het zou willen hebben. Toen de expositie gesloten was, nam ik het dus in zijn zware lijst mee naar het atelier van mijn vriend Hearn, — ik had toen geen atelier in Parijs, — en bracht B. daar om het te zien. Millet had mij gezegd dat ik het voor vijfhonderd dollars verkoopen mocht, of misschien was het minder. Hij had er eerst meer voor willen vragen, maar was ontmoedigd geworden. Toen B. den prijs hoorde zei hij: „Dat is weinig genoeg daarvoor” en hij nam het. Hij betaalde het niet dadelijk, want hij was op het punt om naar Holland te vertrekken, en had het geld op het oogenblik niet beschikbaar. Ik vertelde Millet dat het schilderij verkocht was, maar toen hij hoorde dat de koper het nog niet betaald had en het land uit was, keek hij een beetje wantrouwend, want hij kende B. niet zooals ik. Eindelijk kwam het geld. Toen ik het hem gaf zei hij niet veel; maar den volgenden dag vertelde hij me dat hij niet kon probeeren mij te bedanken, maar dat ik wel zou willen weten dat hij nog nooit te voren een banknoot van honderd dollars had gehad.

„Ge vraagt of hij veel buiten schilderde. Hij was gewoon wandelingen te maken, de dingen aan te kijken en ze zoo te bestudeeren. Wij gingen samen uit en vonden bijvoorbeeld een kar op zij van den weg staan. Dan gingen wij zitten en hij maakte me attent hoe de kar doorboog en hoe het licht op de wielen viel en al zulk soort dingen. Alles was interes-

sant voor hem. Wij bleven soms den heelen middag uit en liepen toch maar een klein eindje ver.

„Soms gingen wij naar Parijs, naar het Louvre, en hij bracht mij voor een Mantegna of een Albert Dürer, en liet me zien wat de groote dingen waren. Bij Mantegna placht hij te zeggen, „nu, wat blijft er nu van je Titiaan?” Hij zei altijd dat hij er niet om gaf naar Rome te gaan. Hij kon in het Louvre grootsche schilderijen genoeg zien.

„Het landvolk om hem heen begreep hem niet heel goed, en hij was hoog tegen hen. Eens haastten wij ons naar het spoorwegstation van Fontainebleau, na een lange wandeling, in kielen en met klompen zooals werklui; want hij was een werkman en ik was er trotsch op mij er een te noemen. Wij hadden honger en de trein zou over een kwartier weg gaan. Ik bestelde iets aan den garçon, en die was onbeleefd en lachte om ons. Millet keek op en zei kalm en vaderlijk, *Mon garçon, vous êtes d'une gaieté extraordinaire!* en de garçon was totaal neergezet en hielp ons zoo goed als hij kon.

„Millet placht te zeggen dat ieder artiest naar de Oost kon gaan en een palmboom schilderen, maar dat zeer weinigen een appelboom kunnen schilderen.

„Millet maakt de lieden in zijn schilderijen altijd ondergeschikt aan hetgeen zij doen. Hun handen zijn gemaakt om te werken, en hun voeten om kluiten te trappen.¹

„Ik zag verleden week (zegt een van Hunts leerlingen) zijn „Kaardster” op de *New York Loan Exhibition*.

„Ik herinner mij dat den eersten dag gezien te hebben dat hij er aan werkte. Hij zette het aan met transparante kleuren; en op een kleinen afstand gezien gaf dat een volkomen so-

¹ Sommige uitdrukkingen in deze overzetting van Hunts tirade over Millet dank ik aan Dr. J. de Jong, die verleden jaar het moeilijke werk eener hollandsche vertaling der *Praatjes over Kunst* aandurfde. (Leiden E. J. Brill, met Inleiding van Jozef Israëls.)

liede aanzien. De wol in dat schilderij is juist wat Couture niet schilderen kon: de luchtigheid, het losse- en toch de soliede kwaliteit er in. En dan de lucht die Millet in zijn schilderijen krijgt, en de manier waarop de dingen wijken! Ik kan niet zien hoe hij het gedaan krijgt.

„Natuurlijk kon hij niet schilderen en gaf hij er ook niet om het te kunnen wat Couture het liefst wil. Men zegt dat de „Jongen met de zeepbellen” heel mooi is. Maar Millet zou er niet om hebben gegeven het te schilderen.

„Ik denk (zegt weer een leerling) dat Millet geen portretten kon maken”.

„Welzeker kon hij dat, maar zijn portretten zouden er hebben uitgezien, niet zoals andere mensen ze wilden, maar zoals hij ze wilde.

„Hij wilde niet iets liefs en pakkends maken zolang het publiek zijn schilderijen met boeren er op niet erkennen wilde. De mensen zeiden dat zijn schilderijen „niet elegant” waren. Kijk eens naar de vrouw op de „Schaapscheerders”. Daar is meer elegance in dien kleinen voet, dan in alles wat Watteau ooit schilderde.

„Er zijn jaren noodig om de eenheid en somberheid van die groep te begrijpen. Zij is zeer bewerkelijk geschilderd, niet alleen met gevoel maar met ingespannen en geduldig werk. Ik kocht dit en verscheidene andere dingen, van enkele waaronder Millet niet scheiden wilde.

„Toen ik hem leerde kennen was hij hopeloos arm, maar hij schilderde geweldige dingen . . .

„Men noemde hem een beer. Hij mengde zich nooit in de gesprekken van anderen. De wereld had hem slecht behandeld, en daar kwam hij nooit heelemaal over heen. Hij wilde mij nooit helpen, behalve eens aan een teekening. Zijn raad was, „Hunt, je moest werken”. Ik dacht dat ik hard werkte, maar hij vond mij een leeglooper . . .

„Millet lachte om het idee van reizen. Hij ging van Gréville naar Parijs, van Parijs naar Barbizon. Al wat hij noodig had kon hij thuis vinden . . .

„Millet wou met niemand kennis maken. Hij had zijn tijd noodig. Hij behandelde de artisten altijd beleefd, maar zij noemden hem een beer.

„Toen hij eens door de velden ging kwam hij bij een paar mannen die aan het koren maaien waren. Een riep: „Nou monsieur Millet! dat is anders dan uw werk! ik zou *U* wel eens met een sikkel aan den gang willen zien!”

„Geef mij je sikkel, zei Millet, en ik zal er vlugger mee maaïen dan jij en je heele familie bij mekaar.” En hij deed het. Hij kende den vorm van al het gereedschap dat men op een boerderij vindt.

„Flandrin had een portret geschilderd van een Dame met een mantel, voor den salon. Iemand kwam naar Millet toe en wilde een portret van hem hebben, in den trant van Flandrin.

„Wel, zeide Millet, ik weet iemand die het doen kan, — Flandrin””.

* * *

Op de in 1887 te Parijs gehouden Millet-tentoonstelling, waren het meerendeel zijner in Europa gebleven werken samengebracht, honderd-drie-en-negentig nummers behalve de etsen, en van enkele daarvan die mij het best zijn bijgebleven, wilde ik nog wat zeggen.

De Zaaier, de definitieve Zaaier bedoel ik, die waar Matthijs Maris zijn onvergelykelijke ets naar gemaakt heeft, en die op het oogenblik naar ik meen aan Van der Bilt (of is het aan William Whitney?) toebehoort, was er niet. Ook van „Le greffeur”, die mij uit de reproducties zoo enorm mooi lijkt, is het origineel, dat tegenwoordig evenzoo in Amerika

moet zijn, (In New-York kan men beter groote Fransche kunst zien dan in Parijs, werd mij onlangs door een Amerikaansch schilder verzekerd.) mij niet bekend.

L'Angelus was er, l'Angelus, de avontuurlijke verkoop waarvan, sedert verleden jaar den naam van Millet plotseling familjaar heeft gemaakt tot voor de lezers van de kleinste locale koerant, heel de wereld door. Maar daarom kan ik het nog niet helpen dat ik l'Angelus niet een van Millets mooiste werken vind. Ik geloof eigenlijk dat het er een van de weinigen is waarin hij een beetje sentimenteel is geweest. En van lijn en vinding, van simpele verheffing en waardigheid van uitdrukking, schijnt mij Le greffeur, — die boer die met zoo stijlvolle aandacht op het boomgaardveldje achter zijn woning het stekje voorzichtig zet in den jongen stam, terwijl stil daarbij zijn kloeke vrouw, een zuigeling op den arm, ernstig, met mooie belangstelling staat toe te zien naar dat mysterieuze gewichtige bedrijf, — van motief vind ik Le greffeur veel mooier.

Maar ik wou spreken van L'homme à la houe: Labor. Die kolossale knoestig gekonstrueerde kerel, die met zijn toegeknepen oogen en natte haren zoo gruwbaar monumentaal staat te steunen op zijn zwaar houweel, de plastiesch knookige beenen krampachtig recht geplant in den oneffen akker, — hij groeit als men hem aanziet; en de opengegooide aarde en het verre verschiet kreunen mede met de dreigende gestalte van dien moeden reus. Dat schilderij is geweldig. Niemand heeft ooit misschien een eenvoudige figuur in het carré gezet, dat het geheel zoo machtig was door houding en expressie. Van gelijken geest en nog eenvoudiger is de pastelteekening Le Vigneron au repos. Met glanslooze kleuren, die als men ze op zichzelf bekijkt ordinair schijnen, is hier een loomheid van zon, de broeierigheid van een snikheeten dag uitgedrukt, die heelemaal past bij het midden in dien wijngaard gebogen zitten van dien half blind geschroeyden brute, die bek-af is,

met slappe handen en slaande polsen en voeten die de klompen hebben uitgeschopt en verwrongen staan van zware afmatting.

Onder de enkele figuren behoort ook *L'homme à la veste* tot de mooisten. In mijn herinnering is de pastel er van mooier dan het schilderij. De aarde schijnt er even vermoeid en naar rust te verlangen als die arbeider die gereed is om naar huis te gaan en met een groote beweging van zijn jas aan te schieten, een simpele silhouet zet tegen de deinzende nahijgende lucht. Die figuur is zoo nobel, zoo grootsch als een antiek beeld, maar de Grieken hebben dunkt me nooit in plastiek iets gemaakt met zulk een prachtigen pathos. Die unieke innigheid van Millet heeft mij in geen zijner werken zoozeer getroffen als in *La Naissance du Veau*. Die boeren dragen dat in het veld geboren kalf op een baar naar huis met een ernst als bij een plechtigen doop of een begrafenis; ¹ zij gaan daar als of het een hoogen ritus gold.

Tot zijn teerder werken behoort ook *Le Berger au parc*. In dat kleine delicate schilderijtje, waarin hij vooral het diepe mysterieuze van een kalmen maannacht heeft willen geven, ligt een zuiverheid en een volheid van toon die wij in geen van zijn andere werken gezien hebben, en die hij, zoo denkt men als men hier voor staat, zeker elders daarom alleen niet gebruikt heeft, omdat hij er voor de expressie van wat hij wilde buiten kon.

Maar de intieme statigheid van dit perfecte schilderij vind ik samen met het grootsche van anderen zijner werken in een pastelteekening *La Plaine de Barbizon*, waarvan ik nog zoo wel die langzaam schuivende wattige sneeuwlaagwolken voor mij zie, maar waar ik niet beter over spreken kan dan

¹ Nu ik nalees wat er indertijd over dat schilderij geschreven werd, merk ik dat Thoré er in 1864 al hetzelfde over gezegd heeft. Ik kan het niet helpen. Net zoo teekende ik het aan in mijn catalogus van de Millet-tentoonstelling.

dat in het Hollandsch al eens gedaan is. „Een groote onafzienbare vlakke, geheel onder de sneeuw, lichtend onder de warm-grauwe lucht; op een tamelijken afstand staan een paar hooischelven van eigenaardigen vorm, geheimzinnig in de stille, koude eenzaamheid. En die vlakke vol mysteriën — in haar bleeke naaktheid, in haar grootsche kalmte, geeft de sensatie van iets immens droevigs. En dit niet door de associaties die opgewekt worden, maar door het onmiddellijk sentiment, zoo diep, zoo machtig, zoo volmaakt uitgesproken door den grooten kunstenaar. Het is het beeld van de ziel-zelve van Millet, maar niet langer gereserveerd tegenover de natuur — maar met groote innigheid zich gevend aan haar die in hem leeft.¹

Men heeft in ons land maar zelden werken van Millet tentoongesteld kunnen vinden. Ik herinner me in Mei 1886 op een expositie van „Arti” een kleine, strenge figuurschilderij, Aan den Oven, wel karakteristiek, en een heerlijk, men zou zeggen oud-testamentiesch geschilderd stilleven. In April 1887 weder in „Arti” een grootsche pastelteekening, hooischelven met schapen er bij, en een krijtteekening, een jonge man die bij avond met zijn ezel over een weg gaat. Het eerste behoorde aan den heer Verstolck Völcker in den Haag, de drie anderen aan den heer H. W. Mesdag. Van dit jaar nog kon men in Rotterdam op de tentoonstelling uit particuliere verzamelingen drie Millets zien, die aan den heer Jan de Kuijper behooren, en de heer Fop Smit die daar niet medewerkte heeft, als ik het wel heb, ook een Millet in zijn bezit. De heer Mesdag heeft in zijn rijke collectie ook nog eenige teekeningen van Millet, waaronder een zeldzaam mooie: twee vrouwen bij lamplicht; — stil verdiept in hun werk zitten ze gebukt tegenover elkaar, rustig tusschen de groote omringende schaduwen. Zoo breed, zoo sober expressief heeft met een punt krijt nooit een ander iets gezegd.

¹ J. F. Millet door W. J. van Westervoorde, *De Nieuwe Gids*, 1 Aug. 1887.

De heer Tersteeg in den Haag had drie jaar geleden een zeer goeden Millet te zien: La Barrateuse, als ik mij wel herinner.

Ook bij den heer van Wisselingh in den Haag kon men een enkele maal eenig werk van Millet vinden; ik herinner mij behalve verscheidene teekeningen, een forsche geschilderde schets: de molen van Barbizon, en onlangs had hij een zeer belangrijk schilderij van Millet, Maternité, dat in Rotterdam en in den Haag geexposeerd geweest is, maar dat helaas ons land weer verlaten heeft.¹

En ik wil mij veroorloven deze korte studie over Millet te besluiten met hetgeen ik toen over zijne Maternité (een weinig tot ergeuis naar het schijnt van lieden die niets zoo bespottelijk vinden als een anders enthousiaste bewondering van hetgeen zij niet begrijpen), onder een warme impressie geschreven heb.

Een jonge moeder, levensgroot, zit droomend op haar stoel neergezegen naar links, moede met maar half besef, vaag verloren in gedachten, vreugdeloos zonder droefgeestigheid, lijdelijk onder de heilige noodzakelijkheid van het bestaan. Het is een jeugdig rond, maar door veel zwoegen ten deele als verstompt gezicht van een arme naar de wereld en naar den geest. De kin is nog als van een kind, teruggaand bij de onschuldige half open mond, waarvan de breede bovenlip naar voren komt onder een platte halfuitgegroeide neus. Maar uit dat stompvormige loome gezicht kijken oogen van

¹ Er is iets vreemds met dit schilderij. Men vindt namelijk een fotografie naar de Maternité waar de achtergrond minder eenvoudig is en veel lichter. Op het schilderij zelf is ook zeer duidelijk te zien dat de grond overgeschilderd is. De vraag is echter, heeft Millet dit zelf gedaan. Door een zeer bekend *expert* werd mij namelijk onlangs verzekerd dat op de *Vente-Millet*, na zijn dood hetzelfde schilderij onafgewerkt te zien was. Is er echter door een ander, b. v. misschien door Millets zoon, aan gewerkt, dan is dat met een zeldzaam juist begrip gedaan, dat is zeker.

een teederheid zoo immens dat geen Madonna gebenedijder uitdrukking kan dragen in haar Hemelschen blik. Van den open nek en de zware schouders daalt in eenvoudige zware plooiën een wijd ruw-wollen kleed om het moederlijf, terwijl zij wijdarms, met achteloos gevouwen handen, plechtig als ten offer, een naar oud gebruik stijf ingebakerde zuigeling als een magere hiëratische statuet rechttop laat staan in haar grooten schoot; — onder tegenop gezien is het slapend kopje één licht van onschuld.

Met grootscher soberheid is dieper emotie zelden gezegd in schilderij. Pieuzer kunst hebben zelfs niet de ondoorgrondelijke gothieke geloovigen gegeven, omdat zij het leven niet konden aangrijpen in die geweldige ware menscheijkheid. Want even stellig als die primitieven vermocht Millet in het bijzondere het algemeene te vertolken. Rembrandt heeft het triviale zelf niet met groote adel aangezien."

Voor den ernst van zulk een breedgesteld schilderij valt elke bijzondere opvatting van schoonheid weg, want in het stille beeld van die door de ongekende oorzaak van alle zijn, tot lijden bestemde moeder met haar sluimerend onbewust kind, is een eeuwigheid gelegd van het edelst verst ziend menschengevoel, dat meer is dan welke schoonheid ook, die ledig, en van welke bevalligheid ook die logen schijnt tegenover het eenig onvergankelijke.

Bussum, Nov. 1890.